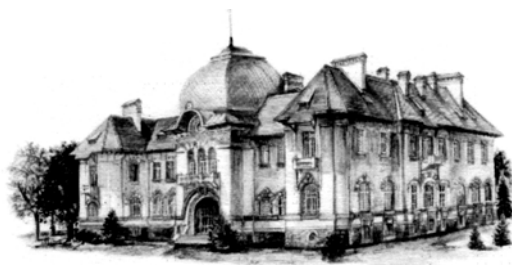

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL NEAMȚ

MEMORIA
ANTIQUITATIS
XXXVIII
(2022)

Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț
2023

COLEGIUL EDITORIAL

Acad. Victor Spinei – Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
Dr. Virgil Mihăilescu-Bîrliba – Institutul de Arheologie, Iași
Prof. Univ. Dr. Marin Cârciumaru – Universitatea „Valahia”, Târgoviște
Prof. Univ. Dr. John Chapman – Durham University, Durham
Dr. Olivier Weller – Centre National de la Recherche Scientifique, Paris
Dr. Ernest Oberländer-Târnoveanu – Muzeul Național de Istorie a României, București
Dr. Ionel Cîndea – membru corespondent al Academiei Române
Dr. Narcis Dorin Ion – Muzeul Național Peleş, Sinaia

COLEGIUL DE REDACȚIE

Dr. Ciprian-Dorin Nicola – redactor responsabil
Dr. Vasile Diaconu – redactor adjunct
Dr. Alexandru Gafincu – secretar de redacție
Dr. Mihaela-Cristina Verzea, Dr. Constantin Preoteasa – membri

Revista folosește sistemul de recenzare *peer-review*
Volum indexat în baza de date internațională CEEOL

MEMORIA ANTIQUITATIS

– Acta Musei Petrodavensis –

Revista Muzeului de Istorie și Arheologie
Piatra-Neamț

Correspondența se va trimite pe adresa:

MUZEUL DE ISTORIE

ȘI ARHEOLOGIE

Str. Mihai Eminescu, nr. 10

610029 Piatra-Neamț

România

Tel. / Fax: 04-0233-217496

E-mail: muzeupn@yahoo.com

MEMORIA ANTIQUITATIS

– Acta Musei Petrodavensis –

Revue du Musée d'Histoire et Archéologie
Piatra-Neamț

Toute correspondance sera envoyé à l'adresse:

MUZEUL DE ISTORIE

ȘI ARHEOLOGIE

10 Mihai Eminescu

610029 Piatra-Neamț

Roumanie

Tel. / Fax: 04-0233-217496

E-mail: muzeupn@yahoo.com

ISSN: 1222-7528

Editura „Constantin Matasă”

Piatra-Neamț

CUPRINS

SOMMAIRE – CONTENTS

ARHEOLOGIE

MARIN CÂRCIUMARU

**Gravettian and Epigravettian figurines and anthropomorphic representations
in the Valleys of the Moldavian Bistrița and of the Danube (Romania)**

*Figurine și reprezentări antropomorfe gravettiene și epigravetiene
din valea Bistriței din Moldova și din valea Dunării (România) 7*

ADELA KOVÁCS

**Statistical analysis of the pottery found in the dwelling L. 14
from Scânteia, Iași County (2016-2017 campaigns)**

*Analiza statistică a materialului ceramic descoperit în locuința L. 14
de la Scânteia, județul Iași (campaniile 2016-2017) 31*

DIANA-MĂRIUCA VORNICU, VASILE DIACONU

**Use-wear analysis of the chipped stone assemblage
from the Chalcolithic settlement at Răucești. A preliminary report**

*Analiza urmelor de uzură asupra ansamblului litic cioplit
din așezarea eneolitică de la Răucești. Raport preliminar 53*

ROXANA MUNTEANU, DANIEL GARVĂN

**Câteva date despre perioada mijlocie a epocii bronzului
la Bodeștii de Jos-Cetățuia Frumușica (jud. Neamț)**

*The Middle Bronze Age features
of Bodeștii de Jos-„Cetățuia Frumușica” (Neamț County) 67*

<p>VASILE DIACONU, CONSTANTIN PREOTEASA, ALEXANDRU GAFINCU, DORU BOGDAN, BOGDAN BOBÎNĂ, ANCUȚA BOBÎNĂ, CRISTINA TRIF Cercetările arheologice preventive de la Săcălușești-Dealul Buga (com. Agapia, jud. Neamț) și câteva contribuții privind epoca bronzului și prima epocă a fierului în zona subcarpatică a Moldovei <i>The rescue archaeological research from Săcălușești-„Dealul Buga” (Agapia commune, Neamț County) and some contributions concerning the Bronze Age and the Early Iron Age in the Moldavian Subcarpathians</i></p>	91
<p>GEORGE-DAN HÂNCEANU Roșiori – Dulcești (jud. Neamț). Obiecte finite și plăcuțe fragmentare de bronz cu diverse funcționalități din așezarea secolelor II-III p. Chr. <i>Roșiori – Dulcești (Neamț County). Finished objects and fragmental bronze plaques with various functions from the settlement of the 2nd-3rd centuries AD</i></p>	129
<p>ERGÜN LAFLI, MAURIZIO BUORA Lead miniature amphorae from southern Türkiye <i>Amfore miniaturale de plumb din sudul Turciei</i></p>	147
ISTORIE	
<p>ADRIAN-IONUȚ GÎLEA Considerații privitoare la alegerea, instrucțiunile și drepturile mesagerilor și solilor moldoveni în secolele XV-XVII <i>Considerations about selection, instructions and rights of the Moldavian messengers and emissaries during the XV-XVII centuries</i></p>	161
<p>MIHAELA ASĂNDULESEI Mențiuni despre sarea din Moldova în jurnalul de călătorie al lui Baltazar Hacquet (1739/40-1815) <i>Mentions about salt in Moldavia in the travelling journal of Baltazar Hacquet (1739/40-1815)</i></p>	169
<p>MIHAI TUDOSĂ Un pistol de salon de tip Derringer din colecțiile Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț <i>A Derringer saloon pistol from the collections of the History and Archaeology Museum of Piatra-Neamț</i></p>	187
<p>ANDREEA ȘTEFAN Cartea rară ca sursă de informații cu caracter biografic și micro-social. Studiu de caz: Biblioteca elenistului și bibliofilului Demostene Russo <i>Rare books as a source of biographical and micro-social information. Case study: The Library of the hellenist and bibliophile Demostene Russo</i></p>	195

MARIA MIHĂILĂ

Medalia aniversară a soților Alexandru și Elisa Blancfort

The anniversary medal of Alexandru and Elisa Blancfort 207

DAN MANUEL

**Activitatea Batalionului 13/20 Vânători de Munte Târgu Neamț
pe frontul de răsărit în perioada noiembrie-decembrie 1943**

*The activity of the 13/20th Mountain Troops Battalion Târgu Neamț
on the Eastern Front during the November-December 1943 period* 215

VARIA

VIRGIL MIHAILESCU-BÎRLIBA

**O schiță despre ultimele cercetările arheologice
de la Bâțca Doamnei – Piatra-Neamț**

*A draft about the last archaeological researches
from Bâțca Doamnei – Piatra-Neamț* 225

RESTAURARE

DUMITRU BOSTAN

**Restaurarea și conservarea unor amenajări interioare aparținând sanctuarului cu etaj
din etapa Cucuteni B₁ de la Poduri-Dealul Ghindaru (județul Bacău)**

*Restoration and conservation of few interior fittings belonging to the sanctuary with floor
of the Cucuteni B₁ stage from Poduri-„Dealul Ghindaru” (Bacău County)* 229

LISTA AUTORILOR

LIST OF CONTRIBUTORS 259

GRAVETTIAN AND EPIGRAVETTIAN FIGURINES AND ANTHROPOMORPHIC REPRESENTATIONS IN THE VALLEYS OF THE MOLDAVIAN BISTRIȚA AND OF THE DANUBE (ROMANIA)

Marin Cârciuamaru

Keywords: Upper Palaeolithic, female figurine, Palaeolithic Venus, figurine, anthropomorphic representations, the valley of the river Bistrița.

Cuvinte-cheie: Paleolitic superior, figurine feminine, Venus paleolitic, figurine, reprezentări antropomorfe, valea râului Bistrița.

Rezumat

Cercetările arheologice din ultima vreme au permis descoperirea unor reprezentări antropomorfe în nivelurile paleolitice. Excelează în acest sens valea Bistriței moldovene, în special cu siturile cunoscute sub numele de Poiana Cireșului și Piatra Neamț 1. Aici, identificarea unor reprezentări antropomorfe s-a făcut exclusiv prin cercetările recente. La Poiana Cireșului săpăturile arheologice se desfășoară aproape continuu din 1998. Situl Piatra Neamț 1 a fost descoperit în anul 2019. Dacă la Poiana Cireșului s-au descoperit reprezentări antropomorfe stilizate, de la Piatra Neamț 1 s-a recuperat singura statueta feminină de tip Venus din România. Pe valea Dunării, în adăpostul sub stâncă Cuina Turcului, cercetările s-au desfășurat cu mai mulți ani în urmă, iar un os gravat descoperit aici a fost reinterpretat ca reprezentare antropomorfă.

Introduction

Not too long ago, one could not speak about anthropomorphic representations in the Romanian Palaeolithic. Much more careful research conducted lately, the discovery of new settlements or the resumption of already known ones under different circumstances, as well as the reinterpretation of already recognised artefacts have made it possible for one to be able to refer to figurines and anthropomorphic representations assigned to the Palaeolithic. They are mostly concentrated in the valley of the Moldavian Bistrița and only an older artefact found at Cuina Turcului includes the Danube valley in the area of such finds.

On the Romanian ground, the Bistrița Valley is definitely the region with the largest number of settlements attributed to the Upper Palaeolithic and among these, the settlement of Poiana Cireșului is the one which has delivered the most numerous Palaeolithic art objects. The Poiana Cireșului settlement is part of the city of Piatra Neamț and lies on the right side of the Bistrița valley, near the confluence with the Doamna River (46°55'919" N, 26°19'644" E). The first investigations of this site were initiated by C. S. Nicolăescu-Plopșor in 1963 (Scorpan, 1976). Later, in 1968, V. Căpitanu made two sections which went as deep as 150 cm from the ground surface (Căpitanu, 1969). Since 1998, the settlement of Poiana Cireșului has been the subject of systematic investigations (more and more elaborate over the years) which have revealed the exceptional potential of this area (Cârciumaru *et alii*, 2002-2003; 2006; 2007; 2009; 2010; 2012).

Throughout these studies, the following chrono-cultural sequence was specified:

- in the upper part of the deposit, about 1,500 lithic items attributed to an Epigravettian level were found;

- between 170-210 cm, the Gravettian I level, spanning between 18.607 ± 87 B.P. (RoAMS 67.33) (22.696-22.300 cal. B.P.) and 20.154 ± 97 B.P. (ER 12.163) (24.484-23.959 cal B.P.), was defined. In addition to more than 15,000 lithic items and an extremely rich fossil fauna, many art objects were retrieved from this level;

- between 290-310 cm, several thousand lithic items defining the Gravettian II level, dated to between 23.420 ± 310 B.P. (OxA-X-2.762-25) (28.200-27.112 cal. B.P.) and 25.135 ± 150 B.P. (Beta Analytic 244.072) (29.556-28.801 cal. B.P.), were identified;

- between 375-415 cm lies the Gravettian III level, dated to between 25.390 ± 140 B.P. (Beta Analytic 244.073) (29.895-29.030 cal B.P.) and 27.321 ± 234 B.P. (ER 11.859) (31.551-30.921 cal P.B.). Several thousand lithic items and numerous extremely interesting perforated snail shell ornaments were found in this level.

The research of the osteological material from the Gravettian I has shown that the Poiana Cireșului communities were engaged in hunting mainly reindeer and secondarily bison, red deer, horse, chamois and fox. Reindeer were hunted primarily for food, from early autumn to early winter, especially adult females and young specimens of both genders were captured (Cârciumaru *et alii*, 2006).

By analogy with the settlements of Bistricioara-Lutărie and Dârțu, located upstream, in the Ceahlău Basin, where pollen analyses were performed, the landscape at Piatra Neamț during the Gravettian I was probably open, and mainly spruce, pine and juniper grew here. The climate was quite cold and wet but still favoured the existence of gallery forests along the valleys, consisting of birch and very rarely oak and elm species (Cârciumaru, 1980).

In addition to a number of art objects and ornaments, the Poiana Cireșului settlement revealed a few bone or stone items which, by analogies with similar materials from some other Gravettian settlements, were interpreted as anthropomorphic representations.

In 2019, after two local people (Daniel Popa and Alexandru Niță) signalled the presence of lithic items, diagnostic archaeological excavations were carried out on the Căprioara Plateau located in the city of Piatra Neamț, on the right side of the Bistrița valley. The first surveys led to the identification of two new settlements which were called

Piatra Neamț 1 and Piatra Neamț 2. In the settlement of Piatra Neamț 1, two layers assigned to the Epigravettian were determined in this stage. The first level is dated between 16.080 ± 50 B.P. (Beta 531207) (19.580-19.225 cal. B.P.) and 16.560 ± 50 B.P. (Beta 531208) (20.171-19.773 cal. B.P.), whereas the second level is somewhat older, with most dating over 17.000 B.P., such as Beta 531.211: 17.040 ± 50 (20.732-20.361 cal. B.P.) or Beta 531.210: 17.190 ± 50 B.P. (20.925-20.554 cal. B.P.).

In the Epigravettian settlement of Piatra Neamț 1, as we shall further see, the only Palaeolithic female figurine of the type also known as Venus was found.

In addition to the Bistrița valley, anthropomorphic representations were also identified in the Cuina Turcului rock shelter, located in the Iron Gates Gorges of the Danube. The deposit here revealed the existence of an Epigravettian level (called Clisurean) dated between 12.050 ± 120 B.P. (Bln. 804) and 11.960 ± 60 B.P. (GrN. 12.665), which provided an engraved bone, processed in such a way as to suggest an anthropomorphic representation.

Claviform engraved on a bone splinter

Claviforms were defined by A. Leroi-Gourhan (1988) as Palaeolithic signs in the form of a “key”, consisting of vertical incisions next to a semi-circular protuberance located in the upper third or at the middle of the length. With all the schematism of such representations, they were considered to suggest a female silhouette in profile. Although, lately, the term of claviform has been abandoned, they have remained an undisputed reality, being included under the name of acephalous women and, moreover, most often without legs (Bosinski, 1990; 2011a; 2011b). The increasing number of finds of such representations have pointed to a great variety of blanks on which they are engraved (cave walls, schist plaques, bone etc.) and a highly diversified degree of schematisation. Chronologically, they are considered to belong to the Magdalenian, especially Upper and Final Magdalenian, in which time they were a privileged theme for about 2,500 years (Bosinski, 2011a; Bosinski, 2011b).

During the 1998 excavation campaign of Poiana Cireșului-Piatra Neamț, a bone splinter of small sizes (length = 2.5 cm; width = 1.7 cm), with a very interesting engraving on its upper face, was found in the Gravettian I layer, in section I, square A-4, 170-180 cm deep (fig. 1). As can be seen, through its form, the engraving is part of the well-known style of such representations, particularly those from landmark sites like Lalinde (France) and Gönnersdorf (Germany) (fig. 2). It is a straight incision next to a curved one, which suggestively outlines the shape of the buttocks and continues with the trunk, the shape and details of which are interrupted, as the bone is fractured in this part. As usual, the legs are missing.

Claviforms were also found on small pebbles transformed into pendants. Such an example is that of Saut-du-Perron, where the pebble engraved with a claviform was published by A. Sieveking (2001), with an unfinished hole for hanging (fig. 3/1-2), and by Y. Taborin (2004), with a well-represented orifice (fig. 3/3).

Due to the large number of datings placing the Gravettian I level, in which the engraved bone of Poiana Cireșului-Piatra Neamț was found, between 18.607 ± 87 B.P. and 20.154 ± 97 B.P., we must accept that there is a significant chronological difference from such representations in Western and Central Europe, mainly those in France and Germany. Therefore, the Poiana Cireșului engraving being older than the rest entitles us

to consider that this style of engraved representations known as claviforms or, more recently, acephalous females, emerged in the late Gravettian in the Eastern Carpathians.

Reindeer metapodium with incisions possibly interpreted as a figurine

The 2014 archaeological excavations carried out at Poiana Cireşului revealed a reindeer metapodium fragmented in the distal part in the Gravettian I, section XI, square D-2, 189 cm deep. The current dimensions of the blank are 4.2 cm in length, 1.9 cm maximum width in the distal part, 1.1 cm wide in the proximal part and 0.8 cm maximum thickness (fig. 4/1-4). From the very beginning, the metapodium drew attention due to the presence of three groups of two or three incisions on its surface. Since they were not the result of excarnation processes, that particular metapodium acquired special connotations. Unfortunately, its fragmentation in the distal part made it impossible for one to formulate observations on other anthropic interventions. We now acknowledge the assumption that due to their peculiar shape, which points to a human silhouette, metapodia must have caught the eye of Upper Palaeolithic communities. Otherwise, it would be difficult to explain the need to create similar models from bone had they not had a particular symbolic value (Cârciumaru, Nițu, 2018).

Consequently, the discoveries of metapodia with anthropic interventions appeared in several Upper Palaeolithic sites (fig. 5). They have been mostly interpreted as pendants and sometimes as female anthropomorphic representations.

For example, one of the earliest evidence of a metapodium transformed into a pendant is that of the Châtelperronian in Grotte du Renne. It was shaped in the distal part in order to be suspended (fig. 5/1) (Caron *et alii*, 2011). A reindeer metapodium perforated in the proximal part for suspension, with an incision on one face, was found in the Early Aurignacian of Abri Pataud (fig. 5/2) (Chiotti *et alii*, 2007). Also, a metapodium transformed into a pendant by perforating the proximal part is mentioned in the early Gravettian of Kostenki 8 (Sinitsky, 2007), whereas a rabbit metapodium with transversal incisions has been found at Afontova Gora II (GIN 117: 20.900 ± 300 B.P.) (Abramova, 1995, p. 250, fig. 100/35).

The rock shelter of Fontalès (Saint-Antonin-Noble-Val, Tarn-et-Garonne, France) has revealed a schematic female statuette in profile, without arms and legs, made from left reindeer metapodium (fig. 5/4). The central part of the metapodium has a flat abdomen, countered by round buttocks with transversal incisions (Lorblanchet, Welté, 1987; 1990; Welté, Ladier, 1995). The buttocks may have resulted from shaping the central part of the bone on one side in such a way as to give the entire ensemble an anthropomorphic appearance (Delporte, 1993). This supposition has been relatively recently adopted by Dale Guthrie (2005), who believes that the reindeer metapodium was worked in the distal half in order to highlight the human silhouette, the buttocks, in particular. According to Anne-Catherine Welté (2002), the reindeer metapodium of Fontalès was definitely shaped into a female figurine because the working stigmata are still visible on the derrière and in the two dents framing this area. In turn, G. Bosinski (2011) states that the Fontalès female figurine was made from a reindeer styloid bone and the artisan's intervention consisted only in outlining the curvature of the buttocks,

while the rest of the blank remained intact. A.-C. Welté and G.-N. Lambert (2014) even imply a long-term manipulation of the figurine.

According to H. Delporte (1993), the female statuette in the Fontalès rock shelter may have analogies in the Magdalenian schematic representations of Gönnersdorf, interpreted as female figurines.

Interpreting a roughly processed reindeer metapodium as a figurine, such as that of Fontalès, seems to not be the only situation of this sort; G. Rosendahl and W. Rosendahl (2004) mention a reindeer metapodium, broken in the distal part, with parallel transversal incisions arranged along almost the entire length of the bone, attributed to the Upper Palaeolithic, in the collections of Reiss-Engelhorn-Museen (Mannheim, Germany) (fig. 5/3). It was interpreted as representing an anthropomorphic figurine.

As can be seen, there are some similarities between the metapodium from Reiss-Engelhorn-Museen in Mannheim and that of Poiana Cireşului-Piatra Neamţ: both are broken in the distal part and have incisions on their surface. In these conditions, given that the metapodium from Reiss-Engelhorn-Museen has been interpreted as an anthropomorphic statuette, we may hypothetically consider that the Poiana Cireşului one may also be regarded as such. This supposition would naturally consider the discovery of the Fontalès metapodium, which was undeniably worked in the distal part. It was thus intended that the natural shape should suggest the anthropomorphic silhouette even more (fig. 5/4). Unfortunately, the Poiana Cireşului metapodium, like that of Reiss-Engelhorn-Museen, lacks precisely the distal part that could have preserved the marks of interventions performed in order to outline the human silhouette (fig. 4/6). It is also possible that these parts of the metapodium might have become more fragile through processing, which caused their fragmentation in this part of the metapodium.

Silicified wood anthropomorphic representation

In 2015, a female anthropomorphic figurine carved in silicified wood was found in the Poiana Cireşului-Piatra Neamţ Palaeolithic site, 184 cm deep in the Gravettian I, section XII, square C-3. Only the lower part measuring 7.5 cm in height was preserved from the statuette. The maximum width in the buttocks area is 2.0 cm, with a maximum thickness of the 1.65 cm and the minimum of 1.1 cm (fig. 6). The figurine laid near a hearth, which is why there were burn marks on its body. Two ornaments were found close to the figurine: a bead of *Dentalium* sp. and a perforated shell of *Tritia* sp. (Cârciumaru *et alii*, 2018; Cârciumaru, Niţu, 2018). R. White (2002) claims that, not infrequently, the Palaeolithic artisan was inspired by the pre-existent natural shape of the blank, which could even suggest the shape of the future art object. Furthermore, it was very important to know the properties of the raw material used as well as the way in which it determined a certain form of the blank that could inspire the Palaeolithic artist. It is in this context that one should regard the Poiana Cireşului figurine, which preserved its right side in its original form, thus entailing the schematic style employed in its making (fig. 6/1-3). The choice of a rock such as the silicified wood may have also had symbolic connotations, insofar as it preserved the structure of the wood but, at the same time, it was characterised by high hardness like that of the rocks that were normally used for making tools. In other words, silicified wood was a raw material which resembled wood, undeniably used on many

occasions, but which behaved as the lithic sources, whose features, such as hardness, were well-known to the Palaeolithic man. We may presume that, by using silicified wood, aesthetically similar to wood but mechanically identical to hard rocks, to carve the statuette, the Palaeolithic man was faced with a new reality, an unimagined combination of two raw material sources that were so familiar to him and perhaps the most extensively used – wood and stone (Cârciumaru, Nițu, 2018).

The figurine carved in silicified wood from the Gravettian I of Poiana Cireșului was made schematically, in line with the general Gravettian tendency regarding the emergence of quite diverse figurative traits. The schematisation of this statuette materialised in an original manner, particularly by shaping the buttocks, the curve of which is double due to a fold (fig. 6/1, 3). This approach entailed a double effect, in that, the buttocks were contoured and, at the same time, the legs were suggested (Cârciumaru *et alii*, 2018).

Stylised representations in which female features are pretty obvious have often been found in Palaeolithic sites, alongside figurines made in a realistic style. Through their simplicity and the absence of morphological details, schematic figurines frequently remain difficult to interpret. They are neither completely objective, nor completely subjective, but take into account a hybrid reality (Weinberger, 2014). R. White (2002) would state that female figurines are often anatomically ambiguous and according to C. Cohen (2003), one should not exclude reasons related to the type of material, which sometimes may influence the form, aspect and even properties of the figurines. L. Iakovleva (1999) remarks that in the settlements of Kostenki and Avdeevo, schematic zoomorphic marl statuettes were found alongside of realistic female sculptures. At Pavlov, B. Klima (1994; 1995) mentions two figurines stylised in the same manner as those from the Magdalenian of Lalinde, Petersfels, Gönnersdorf etc., although one of them was made of a rather hard rock (fig. 7/22, 23).

As can be seen, the figurine of Poiana Cireșului is in line with the *zeitgeist* of those times which also include sculptures whose characteristic is simplistically defined only by highlighting those body parts that underline the image of the woman in all her plenitude. They coexist chronologically with the anthropomorphic female representations defining the so-called classic Venuses.

Therefore, the Gravettian I figurine of Poiana Cireșului, though striking through its schematic style, is not without analogies in the European Gravettian, although they are not so widely known perhaps because they are not as spectacular as others.

A marl statuette, shaped in the form of a plaque modelled in profile in a schematic manner, was retrieved from the settlement of Molodova V (Ukraine), in the layer 7, dated between 23.700 ± 320 B. P. (GIN 11) and 23.000 ± 800 B. P. (MO 11) (fig. 7/2) (Tcherysh, 1961; Borziac, Chirica, 1996). It is fragmented roughly in the same way as that from Poiana Cireșului and even has similar dimensions (7.5 cm in length and 3.3 cm maximum width). Many stylistic resemblances may be invoked in terms of an 8 cm high sandstone figurine, painted with ochre, found at the Dobranichevka site (fig. 7/3) (Abramova, 1995; Delporte, 1993). Another 9-cm high amber figurine, also found at Dobranichevka, is just as interesting. Though highly schematic, it is presumed that the Palaeolithic artist exploited the initial shape of the blank (fig. 7/4) and thus managed to achieve a sculpture in the round (*ronde-bosse*) which renders a female body front and side, with a straight torso and prominent rounded and slightly angular buttocks. This style is to

be later encountered in the famous female figurines of Mezin (fig. 7/13) (Abramova, 1995; Iakovleva, 2009). L. Iakovleva (2004) makes a very interesting observation, namely that these anthropomorphic representations belong to a very reduced figurative repertory dominated by extremely schematic female representations made according to fairly constant rules, as a general tendency to schematise figurative art in the Upper Palaeolithic in this region. In Siberia, the settlement of Krasnyi Jahr (on the right side of the Angara river) revealed a small (3.7 cm high, 1.1 cm wide and 0.8 cm thick) highly stylised ivory figurine (fig. 7/7), which comes from a cultural level probably contemporaneous with those of Kokorevo and Afontova Gora, which implies ages between c. 18.000 and 16.000 B.P. (Abramova, 1987; 1995; Delporte, 1993). It is not without interest to point out that the hyper-stylised figurine of Krasnyi Jahr is stylistically quite different from the so realistically rendered ones of the neighbouring Mal'ta and Buret sites.

In this context, the schematic calcareous marl figurine found at Kostenki I, in a layer dated to between 24.100 ± 500 B.P. (GIN 2.529) and 21.300 ± 400 B.P. (GIN 2.534), is particularly remarkable. Because it lacks the upper side, the statuette is only 3.5 cm high (fig. 7/5). One may clearly note the unseparated elongated calves, the massive, curved derrière and the torso slightly tilted back. The figurine is richly worked on the longitudinal faces (Abramova, 1995).

We should also mention the analogies that can be made to the nine highly engraved Gravettian claviform pendants found in the Barma Grande cave of Grimaldi (Liguria, Italy), estimated between 23.000 and 24.000 B. P. (Marelba, Giacomo, 2014). They are related to the ivory Gravettian pendants from the Swabian Jura (Scheer, 1995).

As can be noted, without bringing up for the discussion the schematic female statuette made at chrono-cultural levels close to the Gravettian I of Poiana Cireşului, there are sufficiently many stylistic examples to justify the importance of the discovery of the first sculpture of a silicified wood figurine in the Romanian Palaeolithic (fig. 6). It is now a landmark in the stylistic evolution of anthropomorphic representations in the Palaeolithic.

Item made of serpentinite

A fragmented trapezoidal serpentinite object was found in 2018 at Poiana Cireşului, in section VII, square A-1, 332 cm deep, in the Gravettian II level (fig. 8) (Cârciumaru, Nițu, 2018). Such a rock was used to make the Venus female figurines of Grimaldi (Italy). According to White (1997), two of the figurines found here are made of light green fibrous serpentinite and five of them are of dark green fibrous serpentine.

The serpentinite is a rock resulting from hydrothermal metamorphism, with a scaly aspect similar to the snake skin, coloured dark green to black, with high granulation, which favours the visibility of green serpentine crystals (Fardon, 2008; Park, 1989). Its hardness varies between 2.5 and 5 depending on a number of chemical and petrographic factors (Cârciumaru, Miclăuș, Smeu, 2019).

It is possible that the Poiana Cireşului Gravettian communities gathered it directly from the gravels of the Bistrița valley, where it can still be found nowadays, and carried it from the Hăghimaș Mountains via the Bicaz River (Alexandrescu *et alii*, 1968; Grasu *et alii*, 2012).

The relatively low hardness of the serpentinite facilitated its manufacturing in various ways and eventually polishing was used. The Poiana Cireşului item was

definitely worked; the side parts stand out in particular, as they may have represented the legs of a figurine considering the resemblance to the lower part of the Savignano statuette (fig. 9). Polishing marks can also be noted on the rest of the item, but they are less evident. This partial shaping of the item may as well be an argument sustaining the hypothesis that it was not completed but in the process of manufacturing and its fragmentation probably occurred during this action.

Palaeolithic female figurine from Piatra Neamț 1 (Venus of Piatra Neamț)

The Piatra Neamț 1 site is located south-east of the city of Piatra Neamț (Neamț County). It was found in the deposit of a pseudo-terrace carved in the Piedmont deposits flanking the right side of the Bistrița valley.

On 21 June 2019, the archaeological excavations in the Epigravettian II level of the Piatra Neamț 1 site revealed the first Palaeolithic female anthropomorphic Venus-type figurine in Romania (fig. 10). The C14 datings from the Piatra Neamț 1 settlement specified ages between 16.410 ± 50 B.P. and 17.190 ± 50 B.P. for the Epigravettian I level (tab. 1).

The discovery of a Palaeolithic sculpture is certainly a new chance and a good opportunity to reconstruct and complete the woman's image in the Palaeolithic, all the more so since over 110 years have passed since the Willendorf figurine was found in 1908. During this time, no other intact Palaeolithic stone figurine, with an archaeological context, has been found. As for the Grimaldi figurines, some of which are complete, such as that of Savignano, they do not have an archaeological context. Those from the Russian Plain, though quite common, are more or less fragmented.

Depth (cm)	Layer	Material	AMS Lab. Nr.	Age BP (uncal.)	Age (cal. BP) (95.4% probability)
250	<i>Epigravettian I</i>	<i>Bone</i>	<i>Beta 531.207</i>	16.080 ± 50	$19.580-19.225$
250	<i>Epigravettian I</i>	<i>Tooth</i>	<i>RoAMS 1289.33</i>	16.225 ± 60	$19.825-19.390$
250	<i>Epigravettian I</i>	<i>Tooth</i>	<i>Beta 531.208</i>	16.560 ± 50	$20.171-19.773$
290	<i>Epigravettian II</i>	<i>Bone</i>	<i>Beta 531.209</i>	16.410 ± 50	$20.005-19.602$
290	<i>Epigravettian II</i>	<i>Charcoal</i>	<i>RoAMS 1293.33</i>	16.423 ± 86	$20.056-19.575$
290	<i>Epigravettian II</i>	<i>Tooth</i>	<i>RoAMS 1291.33</i>	16.422 ± 63	$20.027-19.601$
290	<i>Epigravettian II</i>	<i>Bone</i>	<i>RoAMS 1290.33</i>	16.477 ± 62	$20.082-19.646$
290	<i>Epigravettian II</i>	<i>Charcoal</i>	<i>Beta 531.211</i>	17.040 ± 50	$20.732-20.361$
275	<i>Epigravettian II</i>	<i>Charcoal</i>	<i>Beta 545.811</i>	17.130 ± 50	$20.856-20.486$
290	<i>Epigravettian II</i>	<i>Charcoal</i>	<i>RoAMS 1292.33</i>	17.174 ± 92	$20.987-20.469$
285	<i>Epigravettian II</i>	<i>Charcoal</i>	<i>Beta 531.210</i>	17.190 ± 50	$20.925-20.554$

Tab. 1. C14 datings from the Piatra Neamț 1 site.

The Venus of Piatra Neamț was found next to a hearth, lying in perfectly horizontal position, head to the west. The figurine was intact and its state of preservation is remarkable. It was shaped by fine abrasion and/or polishing, starting from an elongated sandstone pebble whose flat shape constrained the volumetric aspect of the adipose parts of the back and front of the body, mainly the buttocks, the thighs and the breasts. The shape and aspect of the head were affected to the same extent as well. The sandstone texture

makes it quite difficult for one to interpret the processing marks of this figurine. Two other Palaeolithic sandstone figurines were found at Mainz-Linsenberg (Germany) and another one at Chiozza di Scandiano (Italy) (Delporte, 1993).

Certain anatomical segments, such as the back, buttocks, calves or the back of the knee were shaped by grooving in order to create very deep and wide grooves with the purpose of highlighting these body parts. These grooves have a V-shaped or a very open U-shaped section which required the repeated action of a lithic tool, such as a burin or a truncated blade. Parts of these secondary stigmata are softened by a subsequent finishing action, most likely with an antler, bone or even wood point.

The figurine dimensions are as follows: height = 9.9 cm; width = 6.9 cm; maximum thickness = 3.6 cm; maximum head diameter = 3.3 cm.

The figurine from Piatra Neamț belongs to the category of the so-called obese female sculptures, with massive shapes and a broad but quite short torso. The large breasts, flat rather than circular, rest on a small but suggestively outlined abdomen. A peculiar feature is that the breasts are not very round and end with a wide arc. They are, however, delimited by narrow and quite deep grooves in order to make up for the lack of possibility of giving them the necessary volume. In the lower part and towards the outside, they are outlined by deep and flared grooving in order to reduce the thickness of the block in this spot and emphasise the breasts. The groove delimiting the space between breasts is deep, with an open V-shaped section (Nițu *et alii*, 2022). The pubic triangle is made by two well-emphasised incisions, whereas the vulva is suggestively rendered.

Two deep notches which, at first glance, seem to have been made for hanging the figurine, can be noticed on the forearms. Had that been their purpose, there should normally have been marks on the breasts as well. As such wear marks were not identified, those particular notches may have an aesthetic role or be a sign of stylisation. There is also another hypothesis, that the figurine was worn by suspension in a different manner, for example by means of a string around the neck. Quite similar notches have also been mentioned in relation to an unfinished ivory figurine found at Avdevo, in the Russian Federation (Abramova, 1962, p. 30, pl. XXVIII/1).

A narrow circular groove with a quite tight mixed, U- or V-shaped section allowed the making of the neck and made it possible for the head to stick out. Its appearance suggests that it was intended for the suspension of the figurine. The head, through its shape, is roughly a “truncated cone”, except for the right back side, where it is a small irregularity of the surface which most likely resulted from a percussion accident in the first stage of the operational sequence of the blank transformation. The head circumference is covered by discontinuous incisions, perpendicular to the figurine axis. They are organised in 7-8 strips, which succeed one another at regular intervals, on top of each other, forming a relief similar to a “truncated cone with steps”.

On the lower face, the buttocks are wide and flat, lacking in volume. According to J. P. Duhard’s classification (1993), they belong, in terms of their shape, to the type known as generalised obesity. In fact, on the back of the figurine, above the hip, on both sides of the spine, in the kidney area, there are angled incisions arranged on both lateral sides, which expressively mark the fat folds in this part of the body. Such folds are also present

on the dorsal part of a burnt clay figurine found at Dolní Věstonice, also known as the Black Venus (Delporte, 1993).

The decoration on the back of the Venus figurine from Piatra Neamț is extremely complex, but, at the same time, highly suggestive in emphasising the obesity typical of such Palaeolithic representations, although the artist was constrained in creating the necessary volumes by the shape of the rock used as a blank.

Red ochre is present in most of the grooves. On the head it is present mainly in the area in which a small knapping error occurred; there was certainly plenty of it on the neck, especially on the upper face; the groove between the breasts was richly covered by red ochre and so was the breast contour; the groove marking the abdomen preserved traces of ochre; the space between the legs and the vulva stands out through the wealth of the ochre. On the back, almost all grooves marking various morphological parts of the figurine were covered with red ochre.

Decorated bone fragment from Cuina Turcului

The Cuina Turcului rock shelter is located in the Iron Gates area of the Danube. The Epigravettian level of this site revealed a hyoid bone, fragmented at both ends and with superficial changes in the initial morphological anatomy (fig. 11), having the following dimensions: 6 cm in length, 1.5 cm medium width and 0.7 cm medium thickness. It is decorated with axially arranged zigzag double lines and short transversal double lines (fig. 11/1) (Beldiman, 2007). In order to obtain a human silhouette, the artisan intervened by scraping and polishing the lower face (fig. 11/8) and the edges of the blank (fig. 11/7, 9). Abrasion was used in order to emphasise the buttocks and outline the curve of the back (fig. 11/5).

The decoration on the upper face consists of double, rather curved than zigzag lines, obtained through deep engravings with U-shaped profile. Through their shape, the engravings remind of the succession of claviforms on a sandstone Azilian *lissoir* from Niederbieberin the Rhineland and on a bone fragment from Petersfels (Bosinski, 1990; 2011a; 2011b).

On the back of this item, in the middle part, there are a number of incisions which seem to suggest a vulva (fig. 11/2-3), reminding of the vulva described by B. Delluc, G. Dellucand, J.-P. Duhard (2016) on the reverse of the triangular pebble from Abri Pataud.

Bibliography

- Abramova, A. Z. (1962)**, *Paleolithic art in the territory of the USSR*, Moscow et Leningrad, Akademiya Nauk SSSR.
- Abramova, A. Z. (1987)**, *Bases objectives de la chronologie de l'art mobilier paléolithique en Sibérie*, în **Clottes, J. (ed.)**, *L'art des objets au Paléolithique, Colloque international Foix, Le Mas-d'Azil 1, 16-21 novembre 1987, Actes des colloques de la Direction du patrimoine*, 8, Tome 1, *L'art mobilier et son contexte*, Paris, p. 143-154.
- Abramova, A. Z. (1995)**, *L'art paléolithique d'Europe orientale et de Sibérie*, L'Homme des Origines, Jérôme Millon, Grenoble.

- Alexandrescu, Gr.; Mureșan, G.; Pelz, S.; Săndulescu, M. (1968)**, *Harta geologică, Scara 1:200.000, L-35-VIII, 12 Toplița*, Comitetul de Stat al Geologiei, Institutul Geologic, București.
- Beldiman, C. (2007)**, *Industria materiilor dure animale în Preistoria României. Resurse naturale, comunități umane și tehnologie din Paleoliticul superior până în Neoliticul timpuriu*, în *Studii de Preistorie, Supplementum 2*, Editura PRO Universitaria, București.
- Borziac, I.; Chirica, C.-V. (1996)**, *Pièces de marne du Paléolithique supérieur de la Vallée du Dniestr*, în *Préhistoire européenne*, 9, p. 393-401.
- Bosinski, G. (1990)**, *Homo sapiens. L'histoire des chasseurs du Paléolithique supérieur en Europe (40.000-10.000 avant J.-C.)*, Editions Errance.
- Bosinski, G. (2011a)**, *Femmes sans tête. Une icône culturelle dans l'Europe de la fin l'époque glaciaire*, Editions Errance.
- Bosinski, G. (2011b)**, *Les figurations féminines de la fin des temps glaciaires*, în **Aujoulat, N.; Cleyet-Merle, J.-J.; Bonnet-Jacquement, P. (ed.)**, *Mille et une femmes de la fin temps glaciaires*, Editions de la Réunion des musées nationaux-Grand Palais, Paris.
- Burdukiewicz, J. M. (2013)**, *Początki użytkowania bursztynu w paleolicie*, **Jedrychowska, B. (ed.)**, *Człowiek, idea, dzieło: prace dedykowane Profesor Stefani Walasek*, Chronicon, Wrocław, p. 351-372.
- Căpitanu, V. (1969)**, *Descoperiri paleolitice în județele Neamț și Vaslui*, în *Carpica*, II, p. 7-16.
- Cârciumaru, M. (1980)**, *Mediul geografic în Pleistocenul superior și culturile paleolitice din România*, Editura Academiei Române, București.
- Cârciumaru, M.; Nițu, E.-C. (2018)**, *Symbolic Behaviour and the Art on the Territory of Romania from the Middle Palaeolithic to the Mesolithic (55,000-7,500 B.P.)*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște.
- Cârciumaru, M.; Mărgărit, M.; Anghelinu, M.; Niță, L.; Cîrstina, O.; Cosac, M.; Pleșa, M.; Dumitru, F. (2002-2003)**, *Les découvertes d'art paléolithique de la vallée de Bistrița, dans le contexte de l'art mobilier paléolithique de Roumanie*, în *Annales d'université Valahia Târgoviște. Section d'Archeologie et d'Histoire*, IV-V, p. 16-27.
- Cârciumaru, M.; Anghelinu, M.; Lucas, G.; Niță, L.; Steguweit, L.; Mărgărit, M.; Fontana, L.; Brugère, A.; Dumitrașcu, V.; Hambach, U.; Cosac, M.; Cîrstina, O.; Dumitru, F. (2006)**, *Paleoliticul superior de la Poiana Cireșului (Piatra Neamț). Noi rezultate, interpretări și perspective (The Upper Paleolithic from Poiana Cireșului (Piatra Neamț). New results interpretations and perspectives*, în *Cercetări Arheologice*, XIII, p. 11-37.
- Cârciumaru, M.; Anghelinu, M.; Lucas, G.; Niță, L.; Steguweit, L.; Mărgărit, M.; Fontana, L.; Brugère, A.; Dumitrașcu, V.; Hambach, U.; Cosac, M.; Cîrstina, O.; Dumitru, F. (2007)**, *Șantierul paleolitic de la Poiana Cireșului (Piatra Neamț) o sinteză a rezultatelor recente (1998-2005) (The Poiana Cireșului Upper Paleolithic site – the last stage of research (1998-2005)*, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, S.N. II, p. 5-32.

- Cârciumaru, M.; Anghelinu, M.; Lucas, G.; Niță, L.; Mărgărit, M.; Dumitrașcu, V.; Dumitru, F.; Cosac, M.; Cîrstina, O. (2009), *A Cold Season Occupation during the LGM. The Early Epigravettian from Poiana Cireșului (județul Neamț, North-Eastern, Romania)*, în *Acta Archaeologica Carpathica*, XLII-XLIII (2007-2008), p. 27-58.
- Cârciumaru, M.; Anghelinu, M.; Steguweit, L.; Niță, L.; Fontana, L.; Brugère, A.; Hambach, U.; Mărgărit, M.; Dumitrașcu, V.; Cosac, M.; Dumitru, F.; Cîrstina, O. (2010), *The Pluristratified Upper Paleolithic Site from Poiana Cireșului, Piatra Neamț. Recent Results and Future Prospects*, în Neugebauer-Maresch, C.; Owen, L. (Eds.), *Aspects concerning the Middle and Eastern European Upper Paleolithic-Methods, Chronology, Technology and Subsistence, Symposium Wien, 9-11 November, 2005*, Mitteilungen der Prähistorischen Kommission ÖAW, p. 209-219.
- Cârciumaru, M.; Nițu, E.-C.; Țuțuianu, M. (2012), *L'art mobilier gravettien et épigravettien de Roumanie*, în Clottes, J. (Ed.), *L'art pléistocène dans le monde. Actes du Congrès IFRAO, Tarascon-sur-Ariège, septembre 2010 – Symposium «Art mobilier pléistocène»*, p. 1361-1377.
- Cârciumaru, M.; Nițu, E.-C.; Goutas, N.; Otte, M.; Cîrstina, O.; Sava, T.; Straticiuc, M.; Manea, M.-M.; Lupu, F. I.; Leu, M.; Nicolae, A.; Neagu, Th. (2018), *Parures et objets d'art du Gravettien récent de Poiana Cireșului-Piatra Neamț (Roumanie)*, în *L'Anthropologie*, 122, p. 220-260.
- Cârciumaru, M.; Miclăuș, C.; Smeu, A. A. (2019), *Outcrops of Exotic Raw Material in the Bistrița Valley (north-eastern Romania) used in the Palaeolithic*, în *Annales d'Université Valahia Târgoviște, Section d'Archéologie et d'Histoire*, XXI, p. 139-154.
- Caron, F.; D'Errico, F.; Del Moral, P.; Santos, F.; Zilhão, J. (2011), *The Reality of Neandertal Symbolic Behavior at the Grotte du Renne, Arcy-sur-Cure, France*, în *Plos One* 6, nr. 6, p. 1-11.
- Chiotti, L.; Delluc, B.; Delluc, G. (2007), *Art et parure Aurignaciens de l'abri Pataud (Les Eyzies-de Tayac, Dordogne, France) dans le contexte Aurignacien du Périgord*, în Floss, H.; Rouquerol, N. (Hrsg.), *Das Aurignacien und die Anfänge der Kunst in Europa: Höhlen und Steinzeitkunst auf der Schwäbischen Alb und in den französischen Pyrenäen*, Éditeur Musée-forum Aurignac.
- Cohen, C. (2003), *La femme des origines. Images de la femme dans la préhistoire occidentale*, Belin-Herscher.
- Dale Guthrie, R. (2005), *The Nature of Paleolithic Art*, The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Delporte, H. (1993), *L'image de la femme dans l'art préhistorique*, Edition Picard, Paris.
- Delluc, B.; Delluc, G.; Duhard, J.-P. (2016), *Les images de vulves dans l'art mobilier en France au Paléolithique supérieur*, în Cleyet-Merle, J.-J.; Geneste, J.-M.; Man-Estier, E. (ed.), *L'art au quotidien. Objets ornés du Paléolithique supérieur, Actes du colloque International Les Eyzies-de-Tayac, 16-20 juin 2014*, PALEO-Revue d'Archéologie Préhistorique, Numéro spécial 2016, p. 319-343.
- Duhard, J. P. (1993), *Réalisme de l'image féminine paléolithique*, Cahiers du Quaternaire, 19, Éditions du CNRS, Paris.

- Farndon, J. (2008)**, *Enciclopedia ilustrată a rocilor și mineralelor*, Editura Aquila, Oradea.
- Grasu, C.; Miclăuș, C.; Brânzilă, M.; Baciuc, D. S. (2012)**, *Sinclinalul mezozoic Tulgheș-Hășmaș-Ciuc. Monografie geologică*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, Iași.
- Iakovleva, L. (1999)**, *L'art dans les habitats du Paléolithique supérieur d'Europe Orientale*, în *L'Anthropologie*, 103 (1), p. 93-120.
- Iakovleva, L. (2004)**, *Les concepts artistiques des représentations féminines dans les habitats du Paléolithique supérieur récent en Europe Orientale en comparaison avec ceux du Magdalénien Moyen en Europe Occidentale*, în **Welté, A. C.; Ladier, E. (ed.)**, *Art mobilier paléolithique supérieur en Europe occidentale, Actes du colloque 8, 3, Congrès de l'UISPP, 2-8 septembre 2001, Liège, ERAUL 107*, p. 225-237.
- Iakovleva, L. (2009)**, *L'art mézinien en Europe orientale dans son contexte chronologique, culturel et spirituel*, în *Anthropologie*, 113, p. 691-752.
- Klima, B. (1994)**, *The bone industry, decorative objects an art – Die Knochenindustrie, Zier- und Kunstgegenstände*, în **Svoboda, J. (Ed.)**, *Pavolv I. Excavations 1952-1953*, ERAUL, Liège, 66, p. 95-159.
- Klima, B. (1995)**, *Les figurations paléolithiques féminines en Moravie*, în **Delporte, H. (Ed.)**, *La Dame de Brassempouy, Actes du Colloque de Brassempouy, juillet 1994*, ERAUL, 74, Liège, p. 129-132.
- Leroi Gourhan, A. (1988)**, *Dictionnaire de la Préhistoire*, Presses Universitaires de France.
- Lorblanchet, M.; Welté, A. C. (1987)**, *Les figures féminines stylisé du Magdalénien supérieur du Quercy*, în *Bulletin de la Société des Etudes du Lot*, Tome 108, Fasc. 3, p. 3-34.
- Lorblanchet, M.; Welté, A. C. (1990)**, *L'Art mobilier paléolithique du Quercy: chronologie et thèmes*, în *L'Art des objets au Paléolithique, 1, L'Art mobilier et son contexte, Colloque international de Foix-Le Mas d'Azil, Novembre 1987, Actes des colloques du Patrimoine*, 8, p. 31-64.
- Malerba, G.; Giacobini, G. (2014)**, *Les objets en ivoire des sépultures gravettiennes de la Barma Grande de Grimaldi (Ligurie, Italie), Étude descriptive et technologique*, în *Anthropologie*, 118, p. 309-327.
- Marshack, Al. (1987)**, *L'évolution et la transformation du décor du début de l'Aurignacien au Magdalénien final*, în **Clottes, J. (Ed.)**, *L'art des objets au Paléolithique, Colloque international Foix, Le Mas-d'Azil, 16-21 novembre 1987, Les voies de la recherché*, p. 139-162.
- Nițu, E.-C.; White, R.; Cârțumaru, M.; Cîrstina, O.; Lupu, F. L.; Leu, M.; Straticiuc, M.; Sava, T. B.; Bălășescu, A.; Manea, M.; Grigore, S.; Sîrbu R. (2022)**, *A new Palaeolithic female figurine from Piatra Neamț, Romania*, în *l'Anthropologie*, 126, 5, <https://doi.org/10.1016/j.anthro.2022.103103>.
- Park, A. F. (1989)**, *Serpentinite*, în *Petrology. Encyclopedia of Earth Science*, Springer, Boston, MA.

- Rosendahl, G.; Rosendahl, W. (2004)**, *Art mobilier du Paléolithique supérieur dans les collections des Reiss-Engelhorn-Museen de Mannheim (Allemagne): un aperçu*, în **Otte, M. (dir.)**, *La Spiritualité*, Actes du Colloque de la Commission 8 de l'UISPP (Paléolithique supérieur), Liège, 10-12 décembre 2003, Liège, ERAUL, 106, p. 153-161.
- Scheer, A. (1995)**, *Pendeloques en ivoire durant le gravettien en Allemagne du sud, un indice chronologique et social?*, în **Hahn, J.; Menu, M.; Taborin, Y.; Walter, P.; Widemann, F. (ed.)**, *Le travail et l'usage de l'ivoire au Paléolithique Supérieur*, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, p. 137-172.
- Scorpan, C. (1976)**, *O nouă așezare paleolitică pe Valea Bistriței*, în *Memoria Antiquitatis*, IV-V, p. 225-258.
- Sieveking, A. (2001)**, *Les plaquettes de schiste gravees du Saut-du-Perron*, British Archaeological Reports, International series, vol. 952.
- Sinitsyn, A. A. (2007)**, *Variabilité du Gravettien de Kostenki (Bassin moyen du Don) et territoires associés*, în *Le Gravettien: entités régionales d'une paléoculture européenne. Spécial table ronde (1re partie), Les Eyzies (juillet 2004)*, Paleo 19, p. 181-202.
- Taborin, Y. (2004)**, *Langage sans parole. La parure aux temps préhistoriques*, La Maison des Roches, Paris.
- Tchernysh, A. P. (1961)**, *Paleolitici nastoianka Molodov V*, Kiev.
- Weinberger, A. (2014)**, *Le Dessen de Sapiens au Paléolithique supérieur européen: de la survie à la transcendance*, ERAUL, 139, Liège.
- Welté, A.-C. (2002)**, *L'art mobilier magdalénien de Fontalès (Tarn-et-Caronne) dans la vallée de l'Aveyron: les représentations anthropomorphes et zoomorphes*, în *Bulletin de la Société préhistorique française*, tome 99, nr. 3, p. 624-626.
- Welté, A.-C.; Ladier, E. (1995)**, *Les figures féminines des sites magdaléniens de la vallée de l'Aveyron*, în **Delporte, H. (Ed.)**, *La Dame de Brassempouy*, Actes du Colloque de Brassempouy, juillet, 1994, p. 273-284.
- Welté, A.-C.; Lambert, G.-N. (2014)**, *L'«Objet artistique» est-il méthodologiquement un artéfact comme les autres?*, în **Otte, M.; le Brun-Ricalens, F. (coord.)**, *Modes de contacts et de déplacements au Paléolithique Eurasiatique*, Actes du Colloque international de la commission 8 (Paléolithique supérieur) de l'UISPP, Université de Liège, 28-31 mai 2012, ERAUL 140-Archéologiques, p. 625-640.
- White, R. (1997)**, *Substantial Acts: From Materials to Meaning in Upper Paleolithic Representation*, în **Conkey, M. W.; Soffer, O.; Stratmann, D.; Jablonski, N. G. (Eds.)**, *Beyond Art: Pleistocene Image and Symbol*, *Wattis Symposium Series in Anthropology – Memoirs of the California Academy of Sciences*, Number 23, San Francisco, California, p. 93-121.
- White, R. (2002)**, *Une nouvelle statuette phallo-féminine paléolithique: «La Vénus des Milandes» (commune de Castelnaud-la-Chapelle, Dordogne)*, în *Paleo*, 14. p. 177-198.

LISTA ILUSTRĂȚILOR

- Fig. 1.** Așchie de os gravată pe fața superioară.
- Fig. 2.** Claviforme gravate pe diferite suporturi. 1, claviformă gravată pe așchie de os de la Poiana Cireșului-Piatra Neamț; 2, claviformă gravată pe un bloc de calcar de la Lalinde (Dordogne-Franța); 3, claviformă gravată pe o plachetă de șist de la Gönnersdorf (Rhenania-Germania); 4, claviformă gravată pe un perete din peștera Commarque (Dordogne-Franța); 5, claviforme gravate pe un fragment de os de la Petersfels (Bade-Wurtemberg, Germania); 6, două claviforme gravate pe o plachetă de șist de la Gönnersdorf (Rhenania-Germania); 7, claviformă gravată pe o plachetă de șist de la Gönnersdorf (Rhenania-Germania) (2, imagine 3D oferită de Muzeul Național de Preistorie din Les-Eyzies-de Tayac – Franța; 3-7, după Bosinski, 2011).
- Fig. 3.** Pandantiv gravat cu o claviformă de la Saut-du-Perron (1-2, după Sieveking, 2001; 3, după Taborin, 2004).
- Fig. 4.** Metapod de ren gravat din Gravetianul I de la Poiana Cireșului (1-4), metapod de ren de la Fontalès interpretat ca reprezentare antropomorfă (5) și încercare de reconstituire a eventualei forme prelucrate a metapodului de la Poiana Cireșului (6).
- Fig. 5.** Metapodii de ren din câteva așezări paleolitice. 1, metapod transformat în pandantiv din peștera Renului (Franța); 2, metapod perforat pentru a fi suspendat de la Abri Pataud (Franța); 3, metapod gravat interpretat ca statueta din Reiss-Engelhorn-Museen din Mannheim (Germania); 4, siluetă umană din metapod de ren de la Fontalès (1, după Caron *et alii*, 2011; 2, după Chiotti *et alii*, 2006; 3, după Rosendahl, Rosendahl, 2004; 4, după Bosinski, 2011).
- Fig. 6.** Statueta din lemn silicifiat din Gravetianul I de la Poiana Cireșului.
- Fig. 7.** Analogii stilistice ale statuetei antropomorfe de la Poiana Cireșului-Piatra Neamț. 1, Poiana Cireșului; 2, Molodova V (după Borziac, Chirica, 1996); 3-4, Dobranicevka (după Abramova, 1995; Jakovleva 2009; Burdukiewicz, 2013); 5, Kostenki I (după Abramova, 1995); 6, Andernach (după Marshack, 1987); 7, Krasnyi Jahr (după Abramova, 1987); 8, 12, 21, Gönnersdorf (după Bosinski, 2011); 9, Fontalès (după Bosinski, 2011); 10, Pekárna (după Bosinski, 2011); 11, 19-20, Petersfels (după Bosinski, 2011); 13, Mezin (după Iakloveva, 2009); 14, Valée de l'Aveyron; 15, Saut-du-Perron (14-15, după Taborin, 2004); 16, Wilczyce; 17, Byči Scála; 18, Oeknitz (16-18, după Bosinski, 2011); 22-23, Pavlov I (după Klima, 1994).
- Fig. 8.** Obiect din serpentinit din Gravetianul II de la Poiana Cireșului (după Cârciumară *et alii*, 2019).
- Fig. 9.** Venus de Savignano (Italia) (după www.donsmaps.com/savignanovenus.html).
- Fig. 10.** Statueta feminină paleolitică descoperită la Piatra Neamț 1 (Venus de Piatra Neamț) (după Nițu *et alii*, 2022).
- Fig. 11.** Os hioidian care prin intervenția umană asupra formei sale și gravurile de pe fața superioară sugerează o reprezentare antropomorfă (după Cârciumară, Nițu, 2018).

Fig. 1. Bone splinter engraved on the upper side.

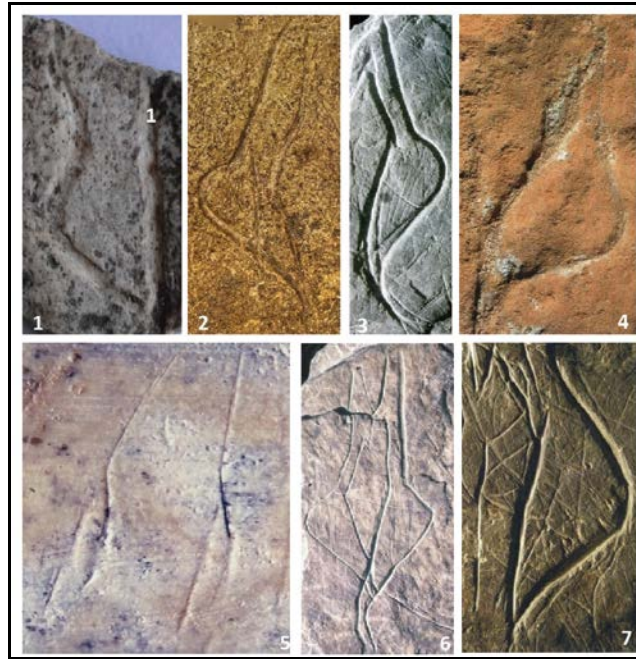

Fig. 2. Claviforms engraved on various blanks. 1, claviform engraved on a bone splinter from Poiana Cireșului-Piatra Neamț; 2, claviform engraved on a limestone block from Lalinde (Dordogne-France); 3, claviform engraved on a schist plaque from Gönnersdorf (The Rhineland-Germany); 4, claviform engraved on a wall in the Commarque cave (Dordogne-France); 5, claviforms engraved on a bone fragment from Petersfels (Bade-Wurtemberg, Germany); 6, two claviforms engraved on a schist plaque from Gönnersdorf (The Rhineland-Germany); 7, claviform engraved on a schist plaque from Gönnersdorf (The Rhineland-Germany) (2, 3D image provided by the National Museum of Prehistory Les-Eyzies-de Tayac – France; 3-7, acc. to Bosinski, 2011).

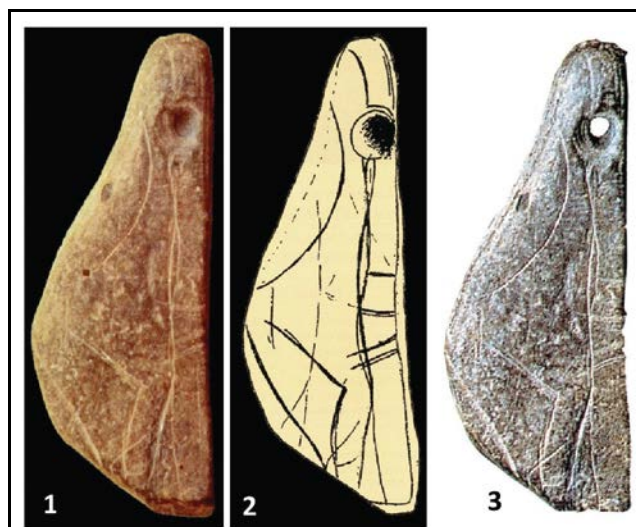

Fig. 3. Pendant engraved with a claviform from Saut-du-Perron (1-2, acc. to Sieveking, 2001; 3, acc. to Taborin, 2004).

Fig. 4. Engraved reindeer metapodium found in the Gravettian I of Poiana Cireșului (1-4), reindeer metapodium from Fontalès interpreted as an anthropomorphic representation (5) and an attempt to reconstitute the possible processed form of the metapodium from Poiana Cireșului (6).

Fig. 5. Reindeer metapodia in several Palaeolithic settlements. 1, metapodium changed into a pendant from the Reindeer's cave in France; 2, metapodium perforated for suspension from Abri Pataud (France); 3, engraved metapodium interpreted as a figurine from Reiss-Engelhorn-Museen in Mannheim (Germany); 4, reindeer metapodium human silhouette from Fontalès (1, acc. to Caron *et alii*, 2011; 2, acc. to Chiotti *et alii*, 2007; 3, acc. to Rosendahl, Rosendahl, 2004; 4, acc. to Bosinski, 2011).

Fig. 6. Silicified wood figurine in the Gravettian I from Poiana Cireșului (acc. to Cârciumaru *et alii*, 2018).

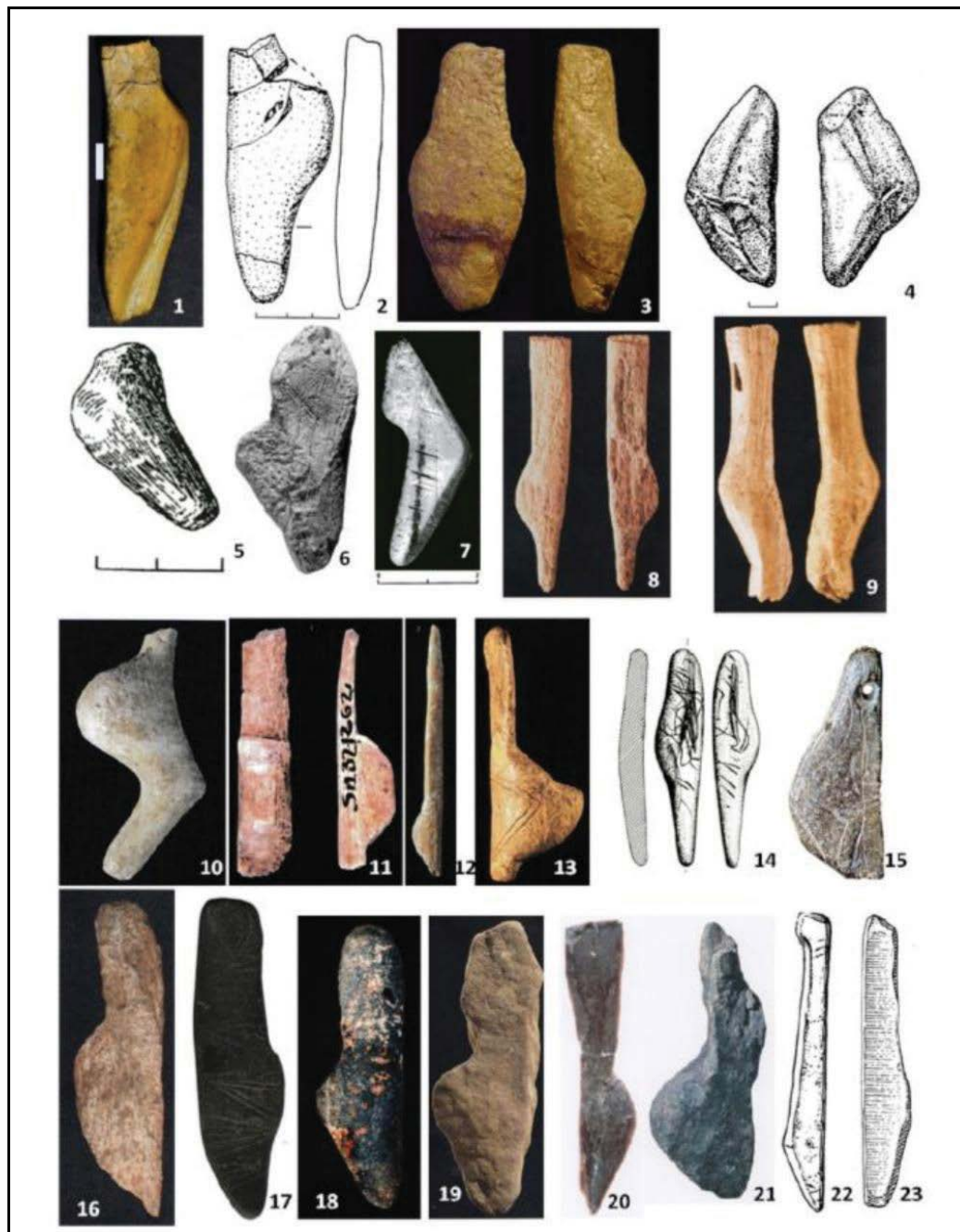

Fig. 7. Stylistic analogies of the anthropomorphic figurine from Poiana Cireșului-Piatra Neamț. 1, Poiana Cireșului; 2, Molodova V (acc. to Borziac, Chirica, 1996); 3-4, Dobranicevka (acc. to Abramova, 1995; Jakovleva 2009; Burdukiewicz, 2013); 5, Kostenki I (acc. to Abramova, 1995); 6, Andernach (acc. to Marshack, 1987); 7, Krasnyi Jahr (acc. to Abramova, 1987); 8, 12, 21, Gönnersdorf (acc. to Bosinski, 2011); 9, Fontalčs (acc. to Bosinski, 2011); 10, Pekárna (acc. to Bosinski, 2011); 11, 19-20, Petersfels (acc. to Bosinski, 2011); 13, Mezin (acc. to Iakloveva, 2009); 14, Valée de l'Aveyron; 15, Saut-du-Perron (14-15, acc. to Taborin, 2004); 16, Wilczyce; 17, ByčiScála; 18, Oeknitz (16-18, acc. to Bosinski, 2011); 22-23, Pavlov I (acc. to Klima, 1994).

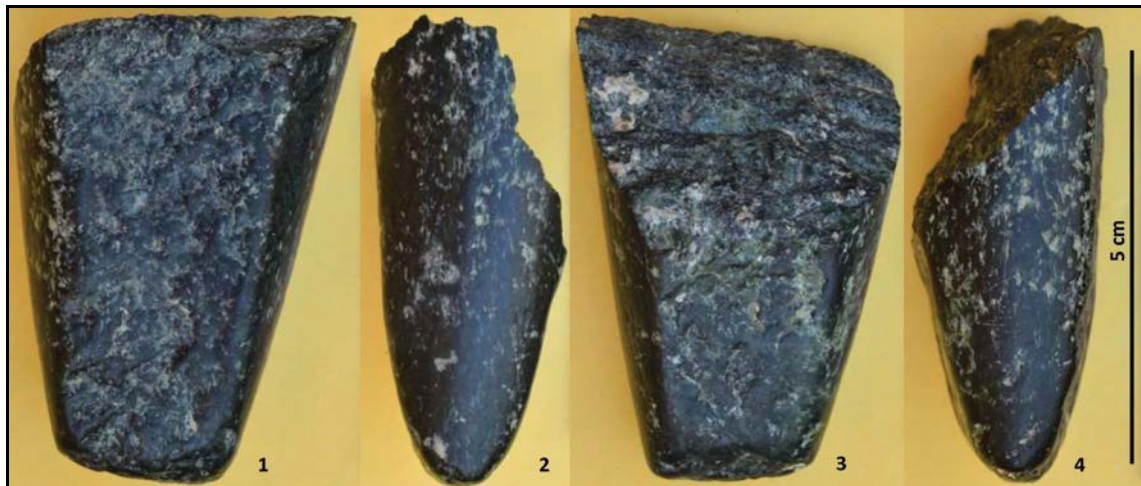

Fig. 8. Serpentinite item from the Gravettian II of Poiana Cireșului (acc. to Cârciumaru *et alii*, 2019).

Fig. 9. Venus of Savignano (Italy) (acc. to <http://www.donsmaps.com/savignanovenus.html>).

Fig. 10. Palaeolithic female figurine found at Piatra Neamț 1 (Venus of Piatra Neamț) (acc. to Nițu *et alii*, 2022).

Fig. 11. Hyoid bone which, by human intervention on its shape and due to its engravings on the upper face, points to an anthropomorphic representation (acc. to Cârciumaru, Nițu, 2018).

STATISTICAL ANALYSIS OF THE POTTERY FOUND IN DWELLING L. 14 FROM SCÂNTEIA, IAȘI COUNTY (2016-2017 CAMPAIGNS)

Adela Kovács

Keywords: Cucuteni A3, Scânteia, ceramics, statistics, processing.

Cuvinte-cheie: Cucuteni A3, Scânteia, ceramică, statistică, prelucrare.

Rezumat

Așezarea de la Scânteia este printre cele mai bogate situri arheologice din punctul de vedere al descoperirilor. Estimată inițial la 8 hectare, conform celor mai recente cercetări geomagnetice desfășurate pe suprafața sitului se poate estima faptul că suprafața așezării este de 11,5 hectare. Suprafața cercetată intruziv acoperă 0,36 hectare. Așezarea a avut două niveluri de locuire. În partea sudică a sitului au fost identificate o serie de structuri aparținând secolului IV p. Chr. Aproximativ 20% din sit a fost distrus prin construirea lacului artificial și există câteva urme de la tranșee din perioada celui de-Al Doilea Război Mondial. Cu aceste mici excepții, așezarea cucuteniană este păstrată în condiții foarte bune. Din punct de vedere cantitativ, numărul vaselor descoperite în interiorul clădirii L. 14 este mai mic decât numărul recipientelor din clădiri similare, aspect care poate conduce spre concluzia că această locuință ar fi fost abandonată anterior incendiului sau golită de o parte din inventar. Materialele din campania anului 2016 provin din zona etajului și dintre dărâmături, iar cele cercetate în anul 2017 provin preponderent din zona parterului. În articolul de față ne dorim prezentarea rezultatelor prelucrărilor statistice a materialului arheologic cercetat de pe suprafața unui singur complex, respectiv clădirea L. 14, interpretată ca fiind sanctuar, pe baza mai multor elemente fixe descoperite în interiorul acesteia. Concluzia culturală pe care o permite în momentul acesta prelucrarea statistică a materialelor ceramice este legată de perioada de funcționare. Acumularea de material aflată în imediata vecinătate a L. 14, precum și cantitatea mare de material arheologic din interiorul camerelor, modul lor de dispunere, toate aceste aspecte ne arată o perioadă îndelungată de funcționare a clădirii.

The Cucuteni settlement from Scânteia-La Nuci, also known as *Dealul Bodeștilor* (Bodești Hill) (RAN code: 98925.01), is located in the Central Moldavian Plateau, 1.5 km SE of the village, next to the artificial pond set up on the course of a tributary of the Recea stream, at a distance of approx. 35 km S of Iași, on the western edge of Bodești Hill (Chirica *et alii*, 1999, p. 13; Mantu-Lazarovici, 2000, p. 90-92). The area where the settlement is located is in the form of a promontory, surrounded on three sides by a lower area, bordered on the N side by a small stream, a tributary of the Rebricea river (Lazarovici *et alii*, 2009, p. 147). The promontory rises 22 meters above the surrounding relief (Lazarovici *et alii*, 2010). The Cucuteni settlement at Scânteia has a history of research that begins in 1985, with some of the most spectacular results (Chirica *et alii*, 1999, p. 16-18).

Initially estimated at 8 hectares (Lazarovici *et alii*, 2004, p. 297-301), according to the most recent geomagnetic research carried out on the surface of the site, it can be appreciated that the surface of the settlement is 11.5 hectares (Lazarovici, Mischka, 2016, p. 313-331). The intrusively surveyed area covers 0.36 hectares. The settlement had two levels of housing. In the southern part of the site, a series of structures belonging to the 4th century BC were identified. About 20% of the site was destroyed by the construction of the artificial lake and there are also some traces of trenches from the Second World War period. With these small exceptions, the Cucutenian settlement is preserved in very good conditions (Lazarovici *et alii*, 2009, p. 147, 149).

With regard to the interior layout of the territory, 50 houses arranged in parallel rows were identified, very visible on the magnetometric image (pl. I). So far, 15 houses and several pits have been investigated, belonging to the Cucuteni A3 phase (Lazarovici *et alii*, 2009, p. 147; Mischka *et alii*, 2016, p. 336).

It is important to note that the site is delimited by an U-shaped fortification system, with three ditches and a rampart, the fortification demarcating a rectangular perimeter of the settlement, a rather unusual aspect in terms of layout of the Cucutenian sites (Lazarovici *et alii*, 2009, p. 147-148; Lazarovici, Mischka, 2016, p. 317-318).

The archaeological layer varies between 0.35-1.0 m. The excavations brought to light an abundant archaeological material, composed of several categories of objects, such as ceramics, anthropomorphic and zoomorphic statuettes, flint, stone and copper tools and weapons. The ceramics show a very good degree of preservation, compared to other contemporary settlements, so that part of the restored material is classified as treasure.

The archaeological site from Scânteia was included in 2015 by Prof. Doris Mischka and Carsten Mischka in the research project “Diachronic landscape archeology of Late Neolithic and Copper Age (Precucuteni and Cucuteni) in Moldavia, Romania”. On this occasion, the two researchers carried out wide geophysical and photogrammetry analyses, covering the entire surface of the settlement (Mischka, 2008, p. 99-113; Mischka, 2009, p. 1-14; Lazarovici, Mischka, 2016, p. 313-331; Mischka *et alii*, 2016, p. 336-337). Since 2016, invasive research has been carried out on the surface of Dwelling 14 (pl. II/1). The trench had an area of 165 sqm and reached the depth of 1.45 m from the current walking level. The ceramic material was sampled according to the identified features, squares (2x2 m) and depths.

Initial observations of the anomaly in the geomagnetic map indicated one dwelling, but as a result of invasive research, two buildings were identified (dwelling 14 and dwelling 15). Dwelling 14 of 11x6.5 m was burned and collapsed as a result of this event. The fire caused the clay on the walls and floors to burn (Lazarovici *et alii*, 2020, p. 318-329). The imprints of the wooden structures were preserved in the clay. Dwelling 14 had two rooms on the ground floor and two rooms on the upper floor (Drummer *et alii*, 2019a, p. 53-54; Drummer *et alii*, 2019b, p. 101-114). An extensive description of the construction system of the building, from the point of view of the architectural elements, with suggestive reconstructions, were discussed previously and we will not repeat them here (Drummer *et alii*, 2019a, p. 55). Dwelling 15, identified in the field, may actually be an annex placed on the eastern side of Dwelling 14 (pl. II/2) (Lazarovici *et alii*, 2019, p. 43).

In the area of the western annex of the building, at least two large *pythos*-type vessels were discovered, which were not completely reconstructed, interpreted as containers used to store cereal seeds, as a reserve (pl. III/1). One of the special vessels caught by the fire is a painted support vessel (Lazarovici *et alii*, 2019, p. 43). Also, on the ground floor, in room B, near the north wall, the base of a silo, made of unburnt clay, considered as a possible altar tray, was investigated.

The materials from the 2016 campaign came from the upper floor area and from the debris, and those researched in 2017 mainly came from the ground floor area (Lazarovici *et alii*, 2019, p. 68).

Large batches of ceramic materials can be exhaustively analysed through statistical methods. It should be noted that the ceramic materials collected from Dwelling 14 are representative for the time of the destruction of the building, which can be framed in the Cucuteni A3 phase (Lazarovici *et alii*, 2019, p. 68). The application of the statistical method and the addition of new data to the databases dedicated to the Cucuteni culture allows the recording of a series of archaeological data, such as the discovered features, along with all the characteristics of the ceramic materials, making it possible to use the information for the elaboration of cultural or chronological conclusions (Lazarovici, Micle, 2001, p. 182, 186-187; Diaconescu, 2009, p. 29, 203; Suciu, 2009, p. 223).

The data entry, starting from the field research period, was carried out together with students from the Friedrich-Alexander University of Erlangen-Nürnberg, coordinated by Prof. Doris Mischka. The coding of the materials was made in a standardized way, considering the typological tables in order to eliminate subjective factors. Several factors were taken into account, such as modelling techniques, surface treatment, use of painting, painting patterns used, firing techniques. Statistical processing allows us to identify the preferences of prehistoric communities for specific forms, decorations or the functionality of certain ceramic categories (Lazarovici, Micle, 2001, p. 182-183). Also, through the statistical processing of ceramic fragments we can substantiate and describe several aspects related to pottery techniques, series products, identical decorations for a specific feature or archaeological site, aspects related to import, imitation or even the identification of exotic or unique elements.

The coding of ceramic materials was done based on the dictionaries of terms for category (pl. IV/1), colour (pl. IV/3), mixture (Lazarovici, Micle, 2001, p. 186) by defining

the degreaser (pl. V/1), smoothing or surface treatment (pl. V/2), the type of firing (pl. IV/2), the colours of the painted background (pl. IV/4), the types of application of the painting (pl. V/3), the ceramic forms, the types of rims (pl. VI/1), vessel bases (pl. VI/2) or applied handles (pl. VI/3-4), some catalogues being previously published (Lazarovici, Micle, 2001, p. 182, 186-187, 210-216; Diaconescu, 2009, p. 29, 203; Suciu, 2009, p. 223).

A number of 6477 ceramic fragments coming from the research of Dwelling 14 were inserted into the database: 3431 fragments were discovered in 2016 (upper floor area); 3046 fragments come from 2017 (ground floor area).

Ceramics were divided into three categories based on technological characteristics (clay type, paste degreaser, surface treatment). From the point of view of the fabric categories, an overwhelming amount of semi-fine pottery is observed – 3626 fragments. The coarse category is represented by 1797 fragments, while the fine category includes a total of 1055 fragments (pl. VII/1).

The description of the exterior and interior colour helps to identify the type of firing to which a vessel was subjected and analyses can be made regarding its evolution in time and space (pl. VII/2-3). In the present case, the brick colour predominates, both inside and outside.

As for the mixture, it describes the type of degreaser, used during the kneading of the clay to increase its plasticity. The mixture inside the natural clay has the specific purpose for the physical shrinkage coefficient in the drying process is reduced and the thermal qualities are improved (Lazarovici, Micle, 2001, p. 187, 210).

For the analysed batch, fine sand predominates, along with sand and crushed shards. The mixture with settled clay is a distinctive one, resulting in a ceramic with a floury appearance. The lowest percentages are observed in the case of the mixture with chaff and pebbles, in various combinations. This technological aspect largely explains the good quality of the modelling paste (pl. VIII/1).

The proportions are also observed in the case of statistical processing with the materials resulting from the floor of Dwelling 14 or those located in the pits from the same dwelling (pl. VIII/2). The materials in the pits show very little variation in terms of mixture; shards mixed with sand predominate, but pebbles with shards, the combination of sand, crushed shards and chaff, or fine sand, without other additions, are also visible (pl. VIII/3).

Surface treatment and determining the type of smoothing of the vessels is a factor that can give clues about their functionality. The smoothing is somewhat implied, considering the fact that it is a preliminary stage of surface treatment, being observed on the pottery from Scânteia when no other types of treatment, such as polishing or engobe, were identified. The polish was generally made with tools of wood or bone, leaving marks on the inner surface, which, in most cases, was not finished as strongly as the outer surface (Lazarovici, Micle, 2001, p. 187, 211). In a few cases, exfoliation of the outer surface was identified, the vessels being most likely covered with a slip that came off. It can be observed that even if the pottery from Scânteia is of very good quality, the vessels were not completely painted on the outside, keeping certain areas where no pictorial background was laid (pl. IX/1).

The burning is a determining factor for obtaining a good quality pot. Two types of firing were identified: oxidizing (in the presence of oxygen) and reductive (in the presence of carbon), both with various variants (pl. IX/2). Another category visible in the analysed batch is secondary burning. This is due either to the functional wear of the ceramic vessels, quite difficult to determine precisely, or to accidental burning, as a result of the combustion of the residential features where the ceramic objects were located (Lazarovici, Micle, 2001, p. 212). In general, there is a preference for the vessels with a good firing.

During the analysis of the fragments, we were able to identify a series of ceramic shapes. The ceramic shapes of Cucuteni vessels were coded according to the dictionary prepared by C.-M. Lazarovici, considering various functionalities (Lazarovici, 2008, p. 162, fig. 5).

The largest number of identifiable fragments was attributed to the frustoconical bowl. A little over 40 fragments come from storage vessels, of a coarse type, with larger inclusions, but very strongly burned, an aspect that hardened the ceramic walls. In smaller proportions, vessels with tall necks appear, an aspect that we attribute to the need to store liquid substances or water. From the graph resulting from the statistical analysis, it can be observed that the vessels with open shapes predominate, these being used either for preparing or serving food (pl. IX/1).

From the total number of shards, 979 ceramic fragments come from the area of the mouth of the vessels. Their analysis highlights the same aspect that we noticed in the case of determining the predominant ceramic forms, namely the use of flared, open types, from ceramic forms that allow serving and eating food. Most of the fragments come from bowl-type vessels, an aspect already confirmed by the dominant forms (pl. IX/3).

Vessel bases were identified in the case of 416 fragments. They are characterized by a certain massiveness achieved through the modelling, so that the vessels are resistant. Most of the vessel bases are flared, but not extremely open. Most of the time, the base is thicker than the side walls of the vessel. A few specimens come from vessels of the bowl type, but the smallest number comes from large vessels, used for storing some products or seeds. Some of the identified vessel bases come from small and medium sized cups (pl. X/2).

Pottery handles were identified in the case of 273 fragments. The already defined typological catalogues were used, identifying a great variety of forms, but we included in the analysis only the types that are represented by more than five specimens within the batch of artefacts (pl. X/3). Analysing the graph, it can be seen that the handles without perforations were mostly preferred. The predominant shape of these massive handles is conical or circular, with an elongated tip.

Regarding the ornamentation technique, in the case of Dwelling 14 from Scânteia, several types of painting were identified, coded as such. Of the total of 6477 sherds coded, 2666 sherds show at least traces of painting, if not entirely recognizable motifs, the painted pottery representing 41.16%. We find that 2799 fragments present at least one decoration technique applied to the surface of the vessel, respectively 43.21%. Interesting to note are the vessels that show interior and exterior painting. We used a standardized catalogue for the pictorial patterns used. No fragments with incisions, excisions, inlays, imprints, pinches, notches were identified. In very few cases grooved patterns or barbotine appear.

Barbotine was applied especially on large vessels with a coarse paste, in most cases finger marks can be observed on the outer surface. As for the engobe, it appears in approx. 500 cases, constituting the background on which the pictorial motif was drawn. Engobe was observed in three different colours: white (pl. XII/1), red (in close proportions; pl. XII/2) and brown (the least numerous) (pl. XI/1). The overwhelming majority of the pictorial motifs consists of the three colours already known: white, red and brown/black (pl. XI/2; pl. XII/4-5). In the cases where the white background of the vessel already has engobe, the painting practically overlaps the original layer. Thus, the motifs with red lines were applied over the engobe, the model being framed by the lines drawn with brown or black (pl. XII/1). On the white background, as well as on the red engobe, all the identified colour combinations can be seen: white with brown, white with red, brown, brown with dark brown, red, and red with black. On the white background, associated with the red one, there are paintings made with white and red, or the trichrome combination, white-red-brown (pl. XII/2-3). In the case of the brown background, the application of light colours can be observed, possibly also to create a stronger contrast (pl. XI/3).

From the point of view of the painted area, exterior painting predominates, but there are also vessels painted on both surfaces, most with different decorations. Vessels painted identically on both surfaces appear sporadically. On a few fragments, monochrome painting was identified on both surfaces. A number of 112 ceramic fragments preserve pictorial motifs only on the inner surface of the vessel (pl. XII/1).

More than 50 different decorative motifs have been identified, this aspect being difficult to cover in the present article. The motifs used and how they correlate with other similar ornaments during the Cucuteni A3 phase will be the subject of a future study, as the issue is too complex to be overlooked.

Short statistical analyses were published in the summary in an article from 2019. Some ceramic fragments discovered at Scânteia were assigned to the Cucuteni A2 stage, especially ceramics decorated with wide grooves (Lazarovici *et alii*, 2019, p. 72), however, so far, we have not noticed these characteristics in the statistical processing of the material from Dwelling 14. An average fragmentation ratio was calculated for the vessels, resulting between 24 and 31 fragments, which would result in an estimate of over 200 vessels collected from the surface of Dwelling 14.

After the researches of Dwelling 14 and the processing of ceramic material discovered here, several conclusions could be outlined.

Dwelling 14 was interpreted as a community sanctuary, being equipped with elements that allow it to be classified in this category, like large anthropomorphic statue, altars (pl. III/2), bucrania and horns, located on the upper floor, next to the partition wall between rooms A and B (Lazarovici *et alii*, 2019, p. 54). The stone slabs guarded the opening on the upper floor, through which the smoke was evacuated from the hearths below (Lazarovici *et alii*, 2019, p. 53). The cult manifestations within the settlement are not limited only to the perimeter of Dwelling 14, these being proven by the multitude of identified anthropomorphic plastic representations, an aspect that individualizes the settlement (over 900 items, most of them found in fragmentary state). Elements specific to the conduct of rituals were documented in several features, among which Dwelling 8 stands out, having a decorated hearth (Lazarovici *et alii*, 2009, p. 48, fig. 28/a). In Dwelling 4, a large *pythos*

vessel was discovered, which had in relief the representation of a man/woman couple (Lazarovici *et alii*, 2004, p. 297; Lazarovici *et alii*, 2009, p. 149, fig. 4).

Most of the fragments belong to the semi-fine category. The forms identified suggest that the vessels were used for serving and preparing food, which required open shaped pottery. The analysis of the rims highlights the same aspect that we noticed in the case of determining the predominant ceramic forms, namely the use of flared, open types, from ceramic forms that allow serving and eating food. At the same time, the storage vessels are not very frequent. The handles without perforations were mostly preferred, mentioning that these handles, mostly of the massive type, were preserved in greater proportion than the much finer handles of some bowls or the perforated ones from medium-sized vessels. A special type of “vessel”, documented at Scânteia, is the one in the shape of a support hollow on the inside, with perforations located on the upper part of the body, which we consider to be a ceramic support for a musical instrument, an aspect which we studied already in previous researches, some of them including experimental aspects (Kovács, Gridan, 2015, p. 231-256).

About 42% of the ceramic material was painted. The engobe represents the background over which the pictorial motifs were added. In the fewest cases, the application of a brown engobe is observed, but in general, the engobe was identified in low proportions. Since oxidizing firing was mainly used, the colour palette of the Scânteia ceramics is extremely limited, including mainly light colours that vary between different tones of yellowish-reddish and brick. In several cases secondary burning is visible, altering the colours and the texture.

The most consistent conclusion that we can assess at this moment from the statistical processing of the ceramic materials is related to the period of operation. From a quantitative point of view, the number of vessels discovered inside Dwelling 14 is lower than those in similar buildings, an aspect that can lead to the conclusion that this dwelling would have been abandoned before the fire or emptied of a part of the inventory (Lazarovici *et alii*, 2019, p. 54). Also, the number of painted shards is lower than the ones from other buildings from the same site. However, the accumulation of material in the immediate vicinity of Dwelling 14, as well as the great variety of archaeological material inside the rooms and their arrangement, indicating a long period of building habitation.

Bibliography

Chirica, V.; Mantu, C. M.; Țurcanu, S. (1999), *Scânteia. Cercetare arheologică și restaurare*, Editura Helios, Iași.

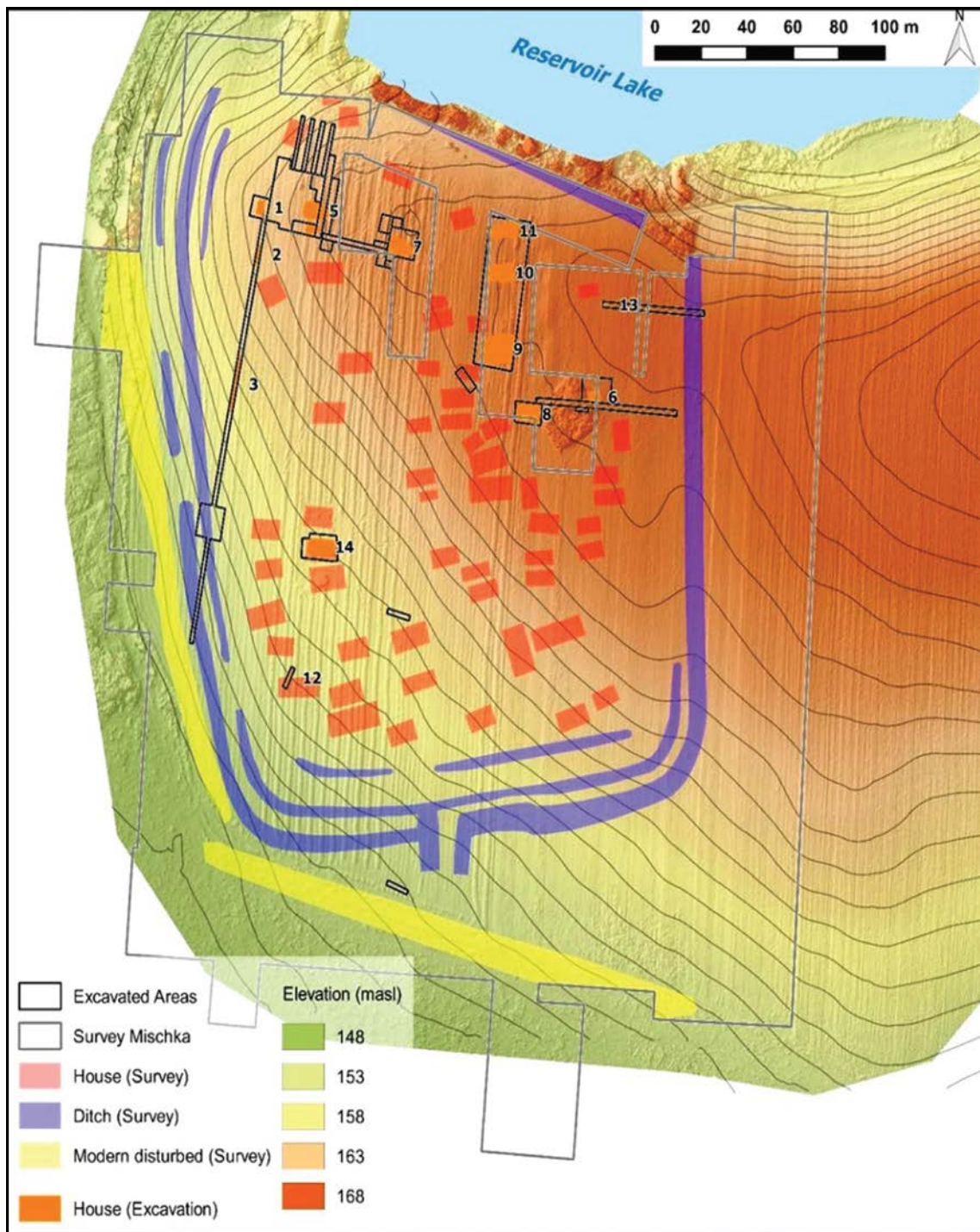
Diaconescu, D. (2009), *Cultura Tiszapolgár în România*, Editura Altip, Alba Iulia.

Drummer, C.; Lazarovici, C.-M.; Mischka, C.; Mischka, D. (2019a), *Attempt to Reconstruct a Copper Age Dwelling from Scânteia - „Dealul Bodești” / „La Nuci” (Iași County, Romania). Preliminary Results of the Geomagnetic Survey and Excavation in 2016*, în **Mischka, D.; Mischka, C.; Preoteasa, C. (Eds.)**, *Beyond Excavation: Geophysics, Aerial Photography and the use of Drones in Eastern and Southeastern European Archaeology, Proceedings of the International Colloquium, Bibliotheca Memoria Antiquitatis, XL, Erlanger Studien zur Prähistorischen Archäologie*, 3, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, p. 51-67.

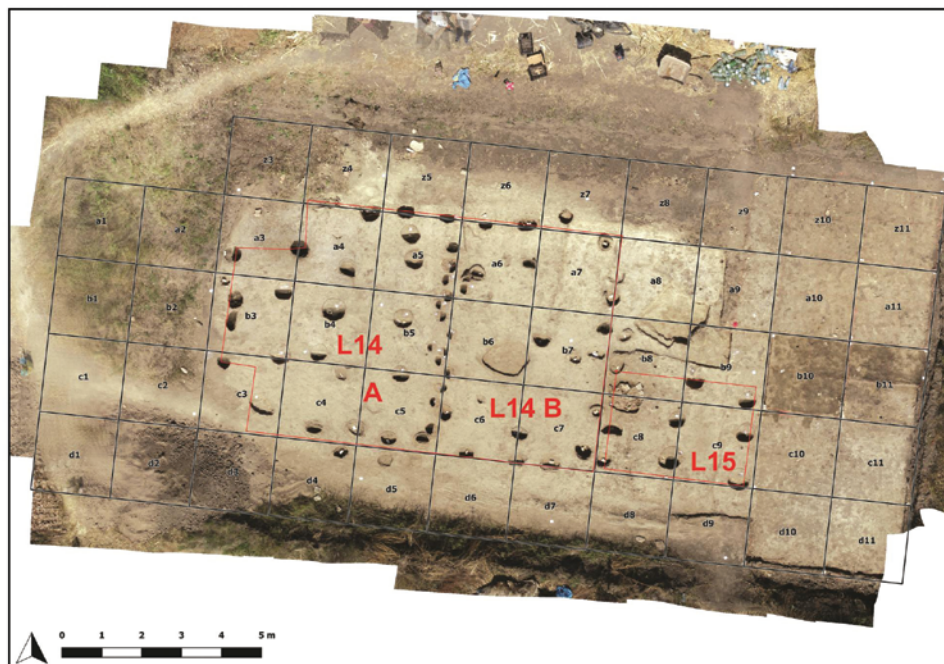
- Drummer, C.; Lazarovici, C.-M.; Mischka, D. (2019b)**, *Rekonstruktionsversuch eines kupferzeitlichen Hauses aus Scânteia, Kr. Iași, Rumänien. Vorläufige Synthese der Projektergebnisse aus Magnetik und Ausgrabung 2016*, în *Eurasia Antiqua*, Band 22, p. 101-114.
- Kovács, A.; Gridan, S. (2015)**, *Experiments about Neolithic music: new ideas on old vessels*, în **Ursu, E.-C.; Poruciuc, A.; Lazarovici, C.-M. (Eds.)**, *From symbols to signs. Papers presented at the international symposium "From symbols to signs", Suceava, Romania, 2-5 Sept. 2014. In memory of Klaus Schmidt*, Editura „Karl A. Romstorfer”, Suceava, p. 231-256.
- Lazarovici, C.-M. (2008)**, *L'arte della ceramica di Cucuteni*, în *Cucuteni. Tesori di una civiltà preistorica dei Carpati. Atti del Convegno italo-romeno, Roma, 18 ottobre 2007*, Accademia di Romania in Roma & Publishing House Univ. „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, p. 149-172.
- Lazarovici, Gh.; Micle, D. (2001)**, *Introducere în arheologia informatizată*, *Bibliotheca Historica Et Archaeologica Universitatis Timisiensis*, III, Timișoara.
- Lazarovici, C.-M.; Mischka, C. (2016)**, *Prospectările geomagnetice de la Scânteia*, în *Arheologia Moldovei*, XXXIX, p. 313-331.
- Lazarovici, C.-M.; Botezatu, D.; Buzgar, N.; Ellis, L.; Geba, M.; Hușleag, A.; Scurtu, A.; Știrbu, M.; Țurcanu, S. (2004)**, *Scânteia, com. Scânteia, jud. Iași. Punct: Dealul Bodeștilor / La Nuci*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2003*, CIMEC, București, p. 297-301.
- Lazarovici, C.-M.; Ellis, L.; Geba, M.; Hușleag, A.; Măruia, L.; Micle, D.; Știrbu, M.; Țurcanu, S. (2010)**, *Scânteia*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2009*, XLIV, Muzeul Național de Istorie a României, București.
- Lazarovici, Gh.; Lazarovici, C.-M.; Mischka, D.; Mischka, C.; Țurcanu, S.; Oancă, M.; Kovács, A.; Honcu, Șt.; Berzovan, A. (2019)**, *Un sanctuar casnic sau comunitar la Scânteia. Studiu de etnoreligie, etnoarheologie, arheologie*, în *Acta Musei Tutovensius*, XV, p. 35-77.
- Lazarovici, C.-M.; Lazarovici, Gh.-C.; Țurcanu, S. (2009)**, *Cucuteni. A great civilization of the prehistoric world*, Palatul Culturii Publishing House, Iași.
- Mantu-Lazarovici, C.-M. (2000)**, *Scânteia*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 1999*, CIMEC, București, p. 90-92.
- Mantu (Lazarovici), C.-M.; Lazarovici, Gh.; Țurcanu, S.; Kovács, A.; Mischka, D.; Mischka, C. (2020)**, *Scânteia, jud. Iași, Punct: „La Nuci / Dealul Bodești”*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2019*, Institutul Național al Patrimoniului, p. 318-329.
- Mischka, C. (2008)**, *Geomagnetic prospection in Neolithic and Copper Age settlements in Romania*, în *Eurasia Antiqua*, 14, p. 99-113.
- Mischka, C. (2009)**, *Neue Ergebnisse der geomagnetischen Prospektionen neolithischer und kupferzeitlicher Siedlungen in Rumänien*, în *Eurasia Antiqua*, 15, p. 1-14.
- Mischka, C.; Mischka, D.; Rubel, A. (2016)**, *Geomagnetic survey of Cucuteni settlements in Moldova – Results of the FAU – Campaign 2015*, în *Arheologia Moldovei*, XXXIX, p. 333-345.
- Suciu, C. (2009)**, *Cultura Vinča în Transilvania*, Editura Altip, Alba Iulia.

LISTA ILUSTRĂȚILOR

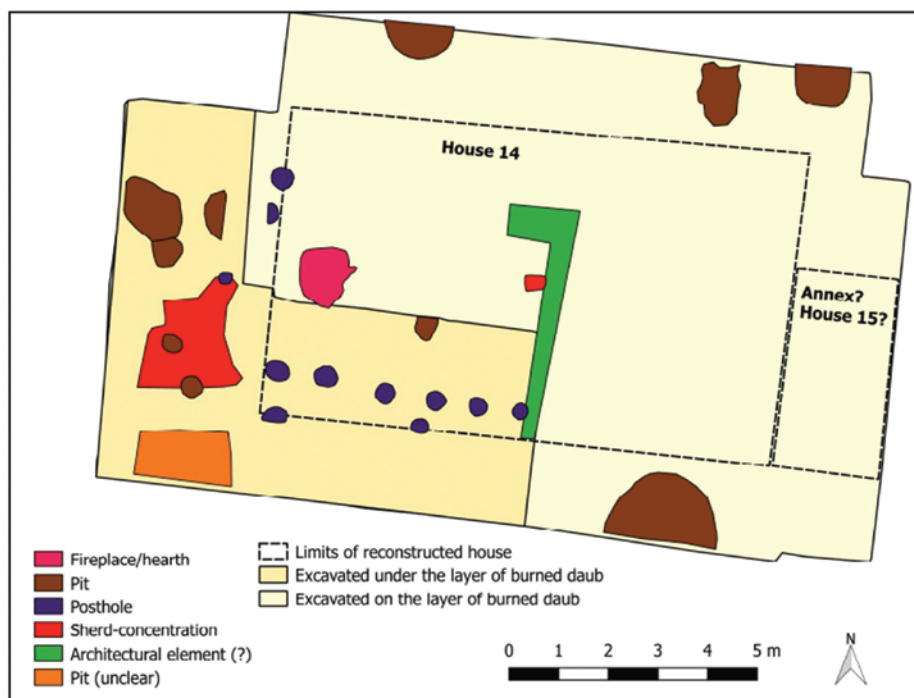
- Pl. I.** Planul așezării de la Scânteia, conform cercetărilor magnetometrice și amplasarea în sit a clădirii L. 14 (Drummer *et alii*, 2019, p. 60, fig. 2).
- Pl. II.** 1, fotografie aeriană din timpul cercetărilor L. 14 și L. 15; 2, interpretarea complexelor de pe suprafața L. 14 și L. 15 (Drummer *et alii*, 2019, p. 65, fig. 9).
- Pl. III.** 1, groapa cu chiup așezat cu gura în jos, spart pe loc; 2, fragmente de altar cu urme de pictură.
- Pl. IV.** 1, codurile pentru definirea categoriei ceramice; 2, codurile de definire a culorilor; 3, codurile de definire a tipurilor de ardere; 4, codificarea fondului pictural.
- Pl. V.** 1, codurile pentru definirea amestecului/degresantului din pasta ceramică; 2, codurile de definire a netezirii/tratării suprafeței; 3, codurile de definire a tipurilor de pictare a vaselor.
- Pl. VI.** 1, tipologia buzelor de vase; 2, tipologia bazelor de vase; 3-4, tipologia toartelor și apucătorilor de vase.
- Pl. VII.** 1, graficul de reprezentare a categoriilor ceramice; 2, graficul de reprezentare numerică a culorii exterioare a fragmentelor ceramice; 3, graficul de reprezentare numerică a culorii interioare a fragmentelor ceramice.
- Pl. VIII.** 1, graficul de reprezentare a tipurilor de degresanți folosiți la modelarea ceramicii; 2, graficul de reprezentare a amestecului din pasta vaselor, de pe suprafața L. 14; 3, graficul de reprezentare a amestecului din pasta vaselor, din gropile asociate cu L. 14.
- Pl. IX.** 1, graficul de reprezentare a tipurilor de netezire a suprafețelor; 2, graficul de reprezentare a tipurilor de ardere identificate; 3, graficul de reprezentare a tipurilor de buze.
- Pl. X.** 1, graficul de reprezentare a tipurilor de vase; 2, graficul de reprezentare a tipurilor de baze; 3, graficul de reprezentare a tipurilor de toarte/apucători.
- Pl. XI.** 1, graficul de reprezentare a fondului pictural al vaselor; 2, graficul de reprezentare a picturii de pe suprafața vaselor; 3, corelarea dintre fondul pictural cu pictura folosită pe suprafețe.
- Pl. XII.** 1, fragment ceramic decorat cu benzi brune pe fond alb-pictură pe interior; 2, fragment ceramic decorat cu decor spiralic pe fundal roșu; 3, decor tricrom pe marginea gurii vasului-pictură pe interior; 4, decor tricrom pe fond alb cu culorile schimbate datorită arderii secundare; 5, decor tricrom complex, pe fundal alb.
- Pl. XIII.** 1, pahar miniatural (caroul A9b); 2, L. 14, pahar întregibil; 3, decor cu spirală dublă; 4, decor spiralic; 5, decor unghiular (caroul C10a).

Pl. I. Plan of Scânteia settlement, according to the magnetometric surveys, with the placing of building L. 14 (Drummer *et alii*, 2019, p. 60, fig. 2).

1

2

Pl. II. 1, aerial photography during the research of L. 14 and L. 15;
 2, the interpretation of features found inside L. 14 and L. 15
 (Drummer *et alii*, 2019, p. 65, fig. 9).

1

2

Pl. III. 1, pit with provision vessel deposited upside down, broken on spot; 2, fragments of altar with traces of painting.

paste type	
Code	Name
1	coarse
2	semifine
3	fine

1

burning	
Code	Name
1	good
2	weak
3	good oxidized
4	weak oxidized
5	good reductive
6	weak reductive
7	blacktopped
8	secondary

2

colour	
Code	Name
A	black
B	brick colour
C	yellow
D	orange
E	dark brown
F	light grey
G	ashy-black
H	light brown
I	reddish
J	burgundy
K	red
L	light black with yellow spots
M	black with yellow spots
N	light grey
O	coffee-colored
P	coffee-colored with reddish spots
Q	brown with spots
R	brick colour with spots
S	dark red
W	black and brick
U	brown
V	reddish-brown

3

4

background of the paint	
Code	Name
QA	white background
QR	red background
QB	brown background

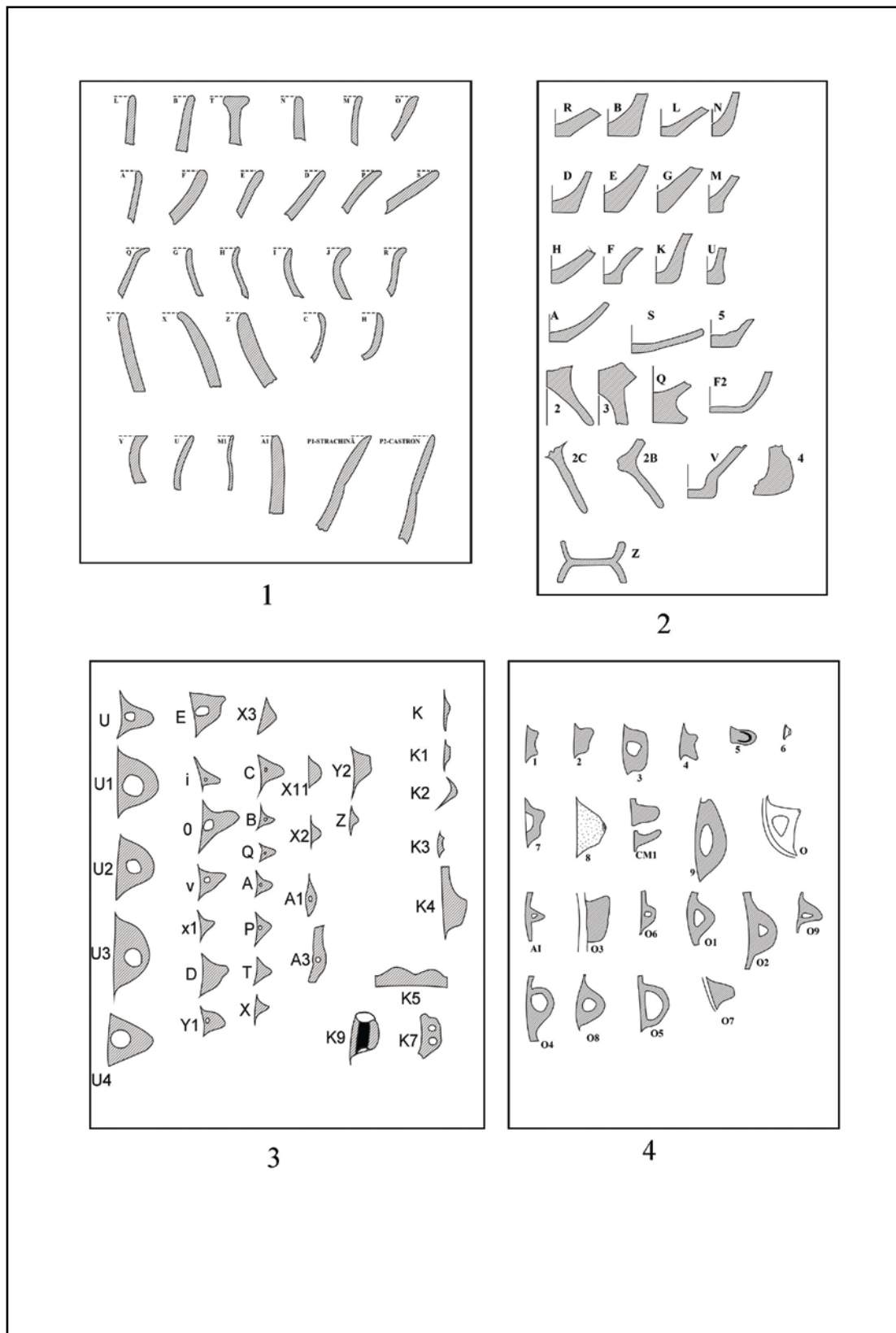
Pl. IV. 1, codes for the definition of ceramic category; 2, codes for the definition of colours; 3, codes for the definition of firing types; 4, codes for the picture fond.

degreaser	
Code	Name
0	settle clay and shards
1	sand
2	fine sand
3	large grain sand
4	pebbles
5	crushed shards
6	sand and shards
7	shards and sand
8	settle clay
9	settle clay and sand
A	sand and settle clay
B	shards and settle clay
C	chaff
D	chaff and sand
E	sand and chaff
F	chaff and shards
G	shards and chaff
H	chaff and shards
I	settle clay and chaff
J	pebbles and settle clay
K	sand and mica
L	settle clay and pebbles
M	sand, shards and chaff
N	crushed shells
O	sand and graphite
P	settle clay, chaff and shards
Q	pebbles and shards
R	sand, shards and settle clay
S	crushed rock
T	chaff, sand and pebbles
U	sand and pebbles
V	fine sand and mica
X	sand, mica and shards
Y	sand and limestone
Z	sand, limestone and shards

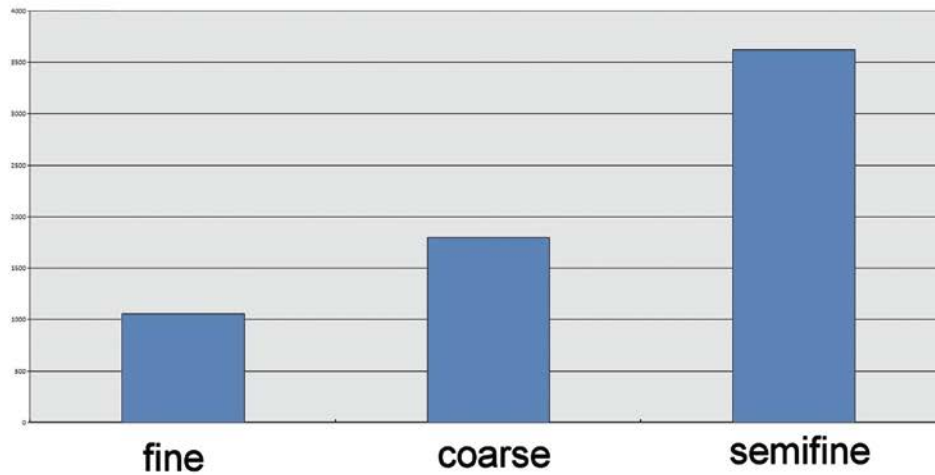
smoothing	
Code	Name
0	white slip
01	brown slip
1	polished
2	glazed
3	smoothed
4	unsmoothed
5	bark surface
6	rough
7	slipped
8	porous
9	soap texture
A	applied barbotine
B	polished slip
C	smoothed slip
D	traces slip
E	floured texture
F	white engobe
G	red engobe
H	yellow engobe
I	well smoothed
J	unsmoothed slip
K	red slip
L	brown slip
M	polished with a wood or bone tool
N	inside engobed
Z	glaze

types of painting	
Code	Name
P1	single colour on both surfaces
P1e	single colour on exterior
P1i	single colour on interior
P2	bichrome paint
P3	trichrome paint
P4	painted on both surfaces with different motif
P5	painted on both surfaces with same motif
P7	meander painting
P8	paint only on the inside
P9	erased paint/traces of paint

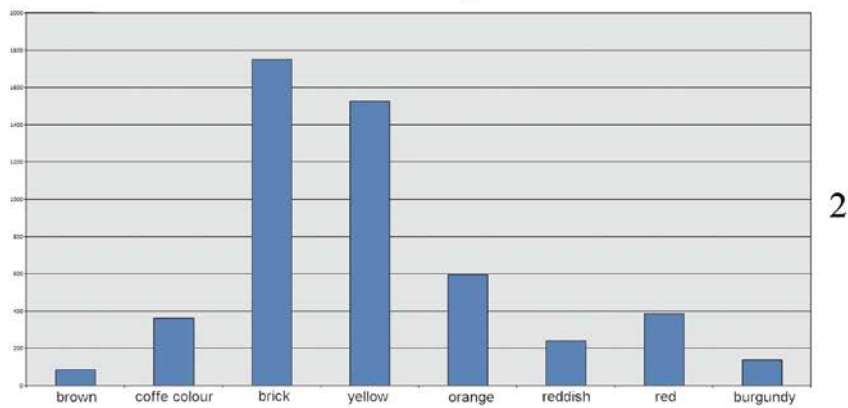
Pl. V. 1, codes for the definition of inclusions found in the ceramic fabric;
 2, codes for the definition of surface treatment;
 3, codes for the definition of painting types.

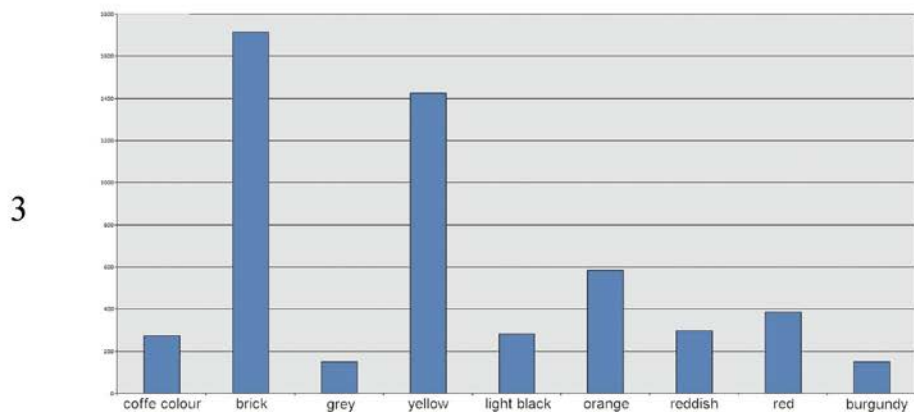
Pl. VI. 1, rim typology; 2, base typology; 3-4, handle typology.

1

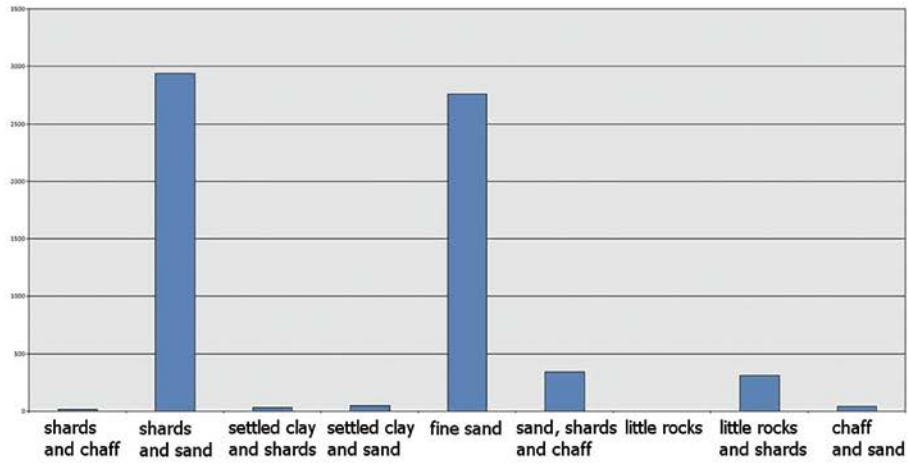

2

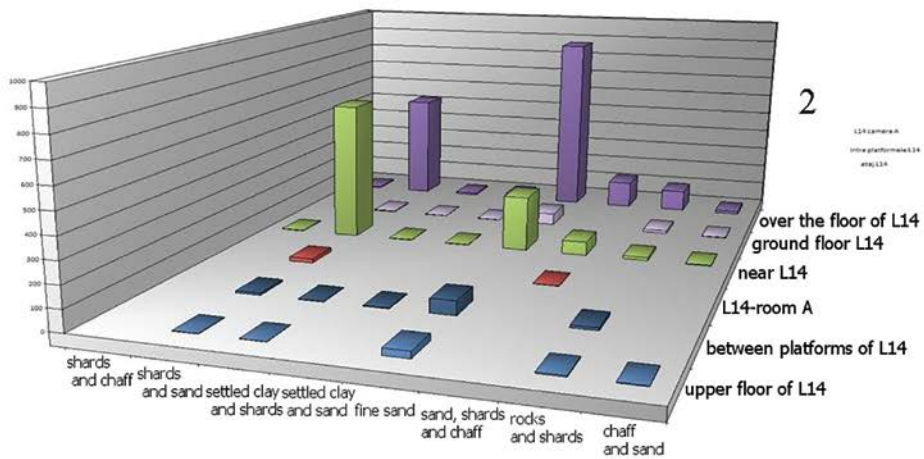

3

Pl. VII. 1, graph for the ceramic categories; 2, graph for numerical representation of the external colour of pottery shards; 3, graph for numerical representation of the inner colour of pottery shards.

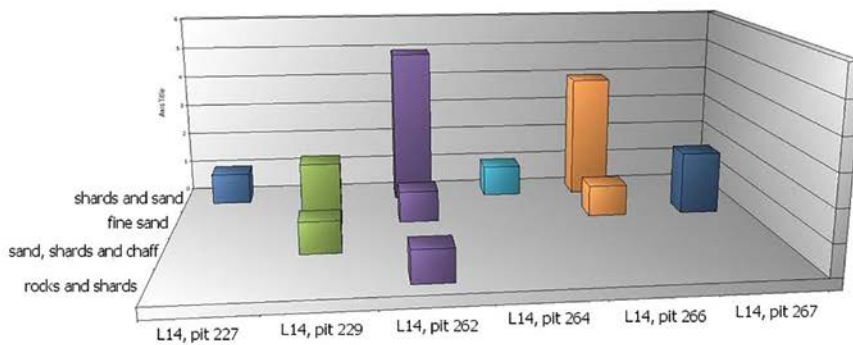

1

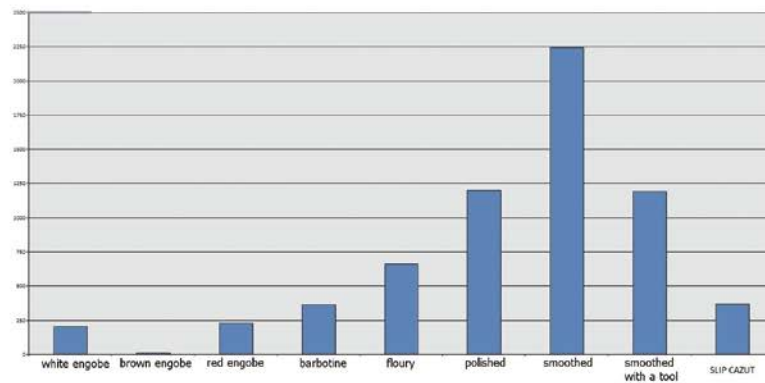

2

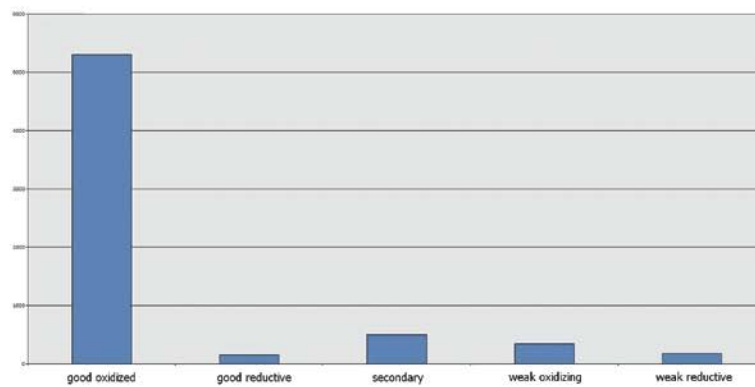
3

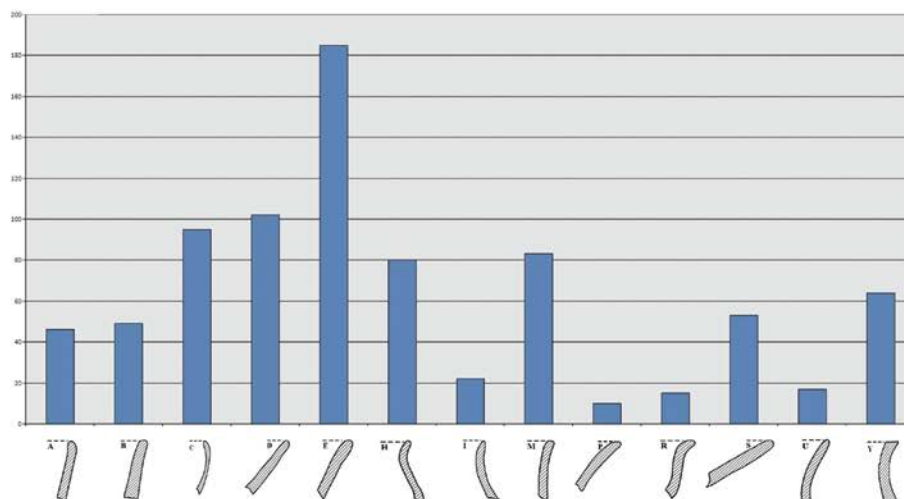
Pl. VIII. 1, graph for the types of inclusions found in the paste; 2, graph for the type of inclusions found in the paste of potshards recovered from L. 14; 3, graph for the type of inclusions found in the paste of potshards recovered from the pits associated with L. 14.

1

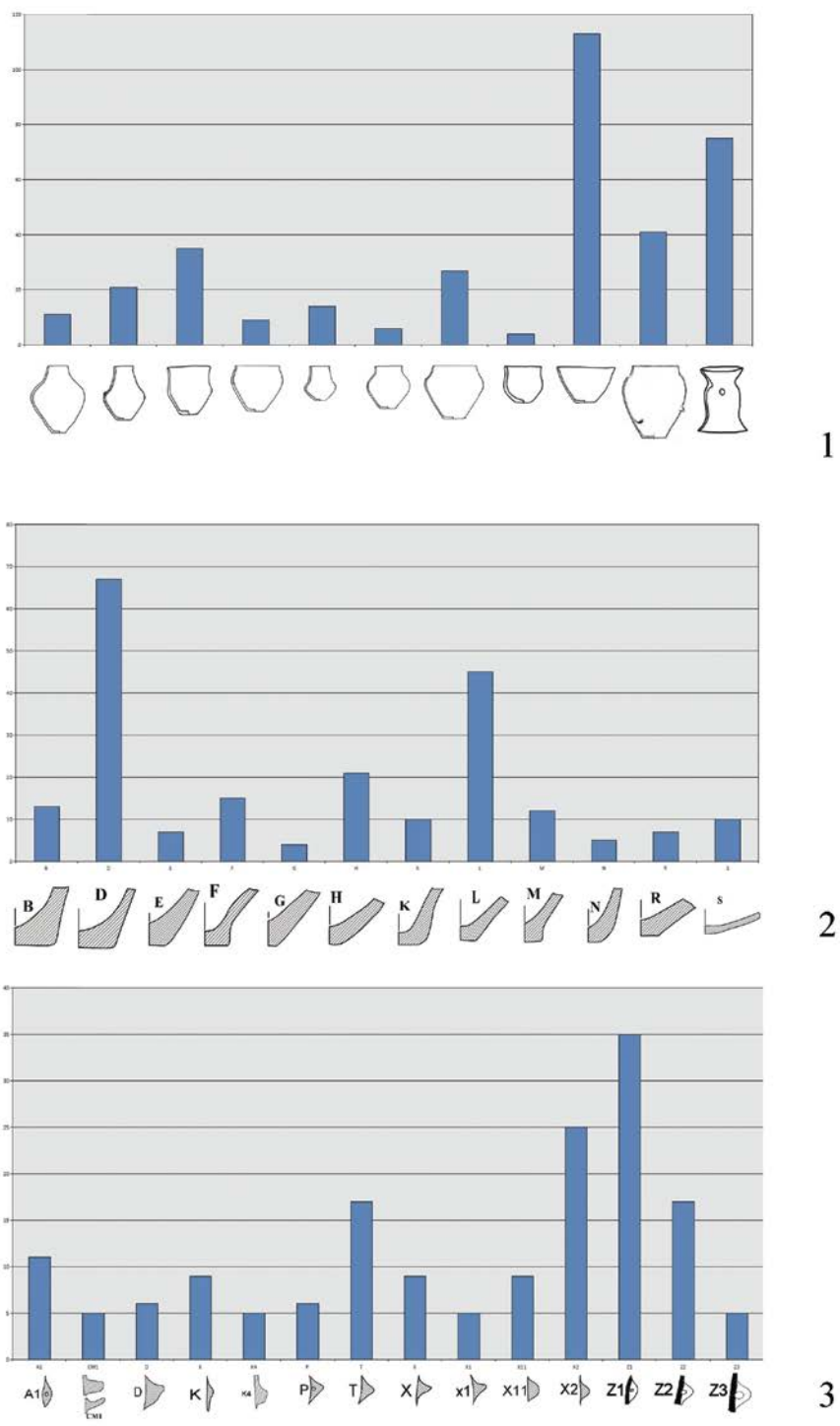

2

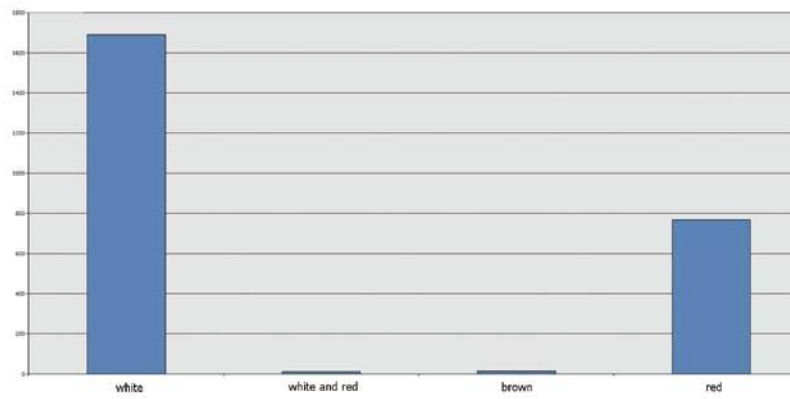

3

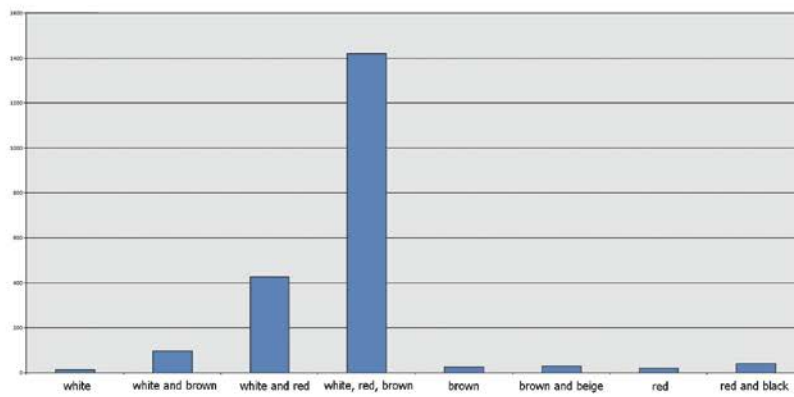
Pl. IX. 1, graph for the surface treatment;
 2, graph for the identified firing types;
 3, graph for the main rim types.

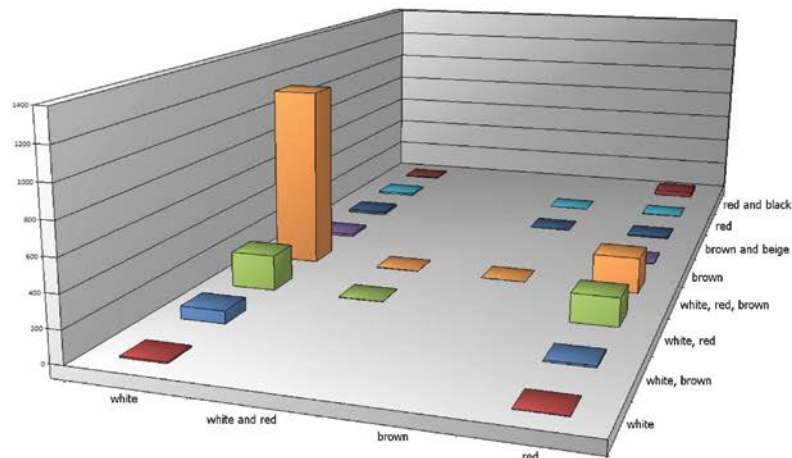
Pl. X. 1, graph with the identified pottery types;
 2, graph with the identified base types;
 3, graph with the identified handle types.

1

2

3

Pl. XI. 1, graph with the pictorial fond of vessels;
 2, graph for the painting types;
 3, correlation between pictorial fond and the paintings.

1

2

3

4

5

Pl. XII. 1, potshard ornamented with brown bands on a white fond – painting on the inside; 2, potshard decorated with spiral ornament on a red fond; 3, trichrome ornamentation on a vessel rim – painting on the inside; 4, trichrome ornamentation on white fond with colours changed due to secondary firing; 5, complex trichrome decoration, on white fond.

Pl. XIII. 1, miniature cup, found in grid A9b; 2, L. 14, cup;
 3, ornament with double spiral; 4, spiral ornaments;
 5, angular ornaments, grid C10a.

USE-WEAR ANALYSIS OF THE CHIPPED STONE ASSEMBLAGE FROM THE CHALCOLITHIC SETTLEMENT AT RĂUCEȘTI. A PRELIMINARY REPORT

**Diana-Măriuca Vornicu,
Vasile Diaconu**

Keywords: prehistoric technology, cereal harvesting, hide working, wood processing, butchering, tool hafting, Copper Age.

Cuvinte-cheie: tehnologie preistorică, recoltarea cerealelor, prelucrarea pieilor, prelucrarea lemnului, tranșare, prindere în mâner, Eneolitic.

Rezumat

Articolul tratează analiza urmelor de uzură a 13 artefacte din piatră descoperite în situl eneolitic de la Răucești (județul Neamț). Situl este situat în nord-estul României, la contactul dintre Subcarpații Moldovei și Podișul Sucevei. Săpăturile arheologice efectuate în perioada 2015-2018 au scos la iveală vestigii eneolitice aparținând fazelor Cucuteni A3 și Cucuteni B1. Artefactele au fost investigate microscopic, prin abordarea „high power”, care a indicat că acestea au fost folosite, în majoritate, într-un mod destul de intens. Respectivetele piese litice au fost implicate în mai multe activități economice, precum curățarea pieilor, recoltarea cerealelor, tranșarea cărnii, prelucrarea fibrelor, prelucrarea lemnului și a oaselor. De asemenea, au fost obținute o serie de date despre modul în care au fost manipulate respectivetele obiecte: unele dintre unelte erau fixate în mânere de lemn, os/corn, altele au fost înfășurate într-un înveliș realizat din fibre vegetale, în timp ce câteva piese erau folosite cu mâna goală. Lotul de artefacte din situl de la Răucești este printre puținele care a beneficiat de analize ale urmelor de uzură, prin raportare la ansamblul litic specific mediului cucutenian din zonele răsăritene ale României.

The site

The Cucuteni site of Răucești-Dealul Munteni is located in the northeast of Neamț County, where the Subcarpathian area joins the Moldavian Plateau, in a geographic space where the density of the Chalcolithic settlements is not significant. The site takes up a part of the high terrace of the Sărata creek, and enjoys good visibility over an essential sector of the Moldova river valley. Furthermore, the Cucuteni communities who inhabited this area controlled a generous space that included the itinerary leading to the salt sources of Oglinzi (Diaconu, 2017).

Șt. Cucuș coordinated the first archaeological research conducted in this settlement in 1978-1979 (Monah, Cucuș, 1985, p. 137; Dumitroaia, 1985). Subsequently, in 1986, Gh. Dumitroaia further excavated the site and investigated several dwellings and pits (Dumitroaia, 1987a; 1987b; Cucuș, 1992, p. 44). In 2015-2016, with support from a German team coordinated by Carsten Mischka from the Institute of Pre- and Protohistory of “Friedrich Alexander” University in Erlangen-Nürnberg, the Eneolithic site was investigated via geophysical prospections that indicated the precarious conservation state of the settlement and the existence of a ditch system with a defensive role (Mischka *et alii*, 2016, p. 337-338, fig. 11).

From 2015 to 2018, the systematic excavations were resumed at the Cucuteni site with the following objectives: check of some of the geophysical anomalies, establishment of the characteristics of the defensive system, and sampling for interdisciplinary research (Dumitroaia *et alii*, 2016; Nicola *et alii*, 2017; 2018, 2019).

Though the excavations of the 1970-1980 unveiled the remains of several dwellings and provided significant archaeological material, only some have been published thus far: the anthropomorphic plastic (Dumitroaia, 1987b), the lithic tools (Diaconu, Dumitroaia, 2016) and the special pottery finds (Diaconu, 2017).

The more recent research allowed for the discovery of rich Chalcolithic materials (of the Cucuteni A₃ and B₁ phases) represented by pottery, stone artefacts, and anthropomorphic representations.

In this paper, we will focus on an assemblage of lithic items from the perspective of use-wear analysis. Moreover, the collection of stone tools and weapons from Răucești is complex in terms of both typology and raw materials used.

The lithic pieces comprise raw material items in various processing stages, finished items, and artefacts showing traces of wear or reuse. During the research efforts of 2015-2018, the traces of occupation structures were not studied (as they had been destroyed by intensive agriculture); hence, the lithic material pertains mainly to the archaeological levels. Only a small part were discovered in precise contexts (pits and ditches). For this reason, most stone tools and weapons cannot be accurately ascribed to one or the other of the Cucuteni phases determined at this site.

Among the debitage items, the best represented are the blades and the scrapers, mostly (97%) made of flint, as well as some drills and arrowheads.

Methodology

The research conducted on the lithic artefacts from the Chalcolithic settlement in Răucești had as main objective outlining the way in which the lithic artefacts were used by

the prehistoric communities at the site. This was done on 13 chipped stone artefacts discovered at the site, by analyzing the micro-traces on their surface. The investigation was performed using a Zeiss Axioscope A1 microscope, at 5x, 10x and 20x magnifications, at the Institute of Archaeology in Iași. The microscope is equipped with an Axiocam 105 color camera which was the tool used for taking photographs of the microscopic wear. Methodology followed the approach (Keeley, 1980; Vaughan, 1985; van Gijn, 1989; 2010). Thus, the artefacts were inspected under the microscope for the modification of their edges (edge removals and rounding) and of their surface (micro-polishes and striations). The micro-wear from on the prehistoric artefacts was compared with the wear on the artefacts from the experimental database at the Institute of Archaeology in Iași.

Since the attribution to a certain Cucuteni phase was not possible for all the artefacts, we preferred an approach based on their typology.

Results

Four types of raw material were identified (the types were described in terms of colour, granulation, translucency and inclusions):

1. Flint of a grey to black colour, with inclusions, semi-translucent to opaque, fine grained, that can be found in the Cenomanian deposits of the Prut River (belonging to the geologic formation of the Moldavian Platform). It is represented by four specimens in the assemblage (two endscrapers and two retouched blades).

2. Flint of a grey-chocolate colour, very fine grained, translucent, without inclusions. It is typical for the Cenomanian deposits of the Prut River. The artefacts from this raw material are different in technology from those made of the black variety of flint described above. The blades are more regular, longer and wider. From this variety of flint were fabricated four artefacts (two retouched blades and two drills). Types 1 and 2 are usually known as Prut flint.

3. Flint of a grey to black colour, translucent, fine to very fine grained, with white inclusions (opaque) that form bands (Volhynian flint). This kind of flint is similar to that of the geologic deposits in the Podilian Uplands. It is represented by three artefacts (two endscrapers and a retouched blade).

4. A grey siliceous rock that is opaque, fine to medium grained, with translucent bands of siliceous material of black colour. It is represented by two artefacts (one endscraper and one retouched blade).

The five **endscrapers** analyzed for the micro-traces of use have convex outlines of their *front de grattoir*. The two endscrapers made from the Prut flint (inv. no. 5205, 5400) were created on short blanks. One of the Prut flint endscrapers (inv. no. 5205, fig. 3/1) was made on a secondary thick flake (length = 36 mm, width = 29 mm, thickness = 6 mm) and was discovered in pit 1. Its *front de grattoir* was used for hide scraping for a long time (fig. 3/1a). Its proximal end and left edge bear marks resulting from friction (fig. 3/1b) with a vegetal material (plant), being probably wrapped in a vegetal, soft and pliable material when used. The other Prut flint endscraper (inv. no. 5400, fig. 3/2) was made on a short and thin secondary blade (length = 34 mm, width = 15 mm, thickness = 3.5 mm) and was also employed in hidscraping (fig. 3/2c). On its lateral edges and over half of its surface, towards the proximal end, friction wear is present (fig. 3/2d), resulting from hafting.

The two artefacts of Volhynian flint (inv. no. 5298, 5301) are different from those made of Prut flint through their blanks which are longer, wider and thicker. It indicates a different technological tradition from the one employed in the making of the Prut flint endscrapers. One of the endscrapers (inv.no. 5301, fig. 3/3) was made on a cortical blade (length = 61 mm, width = 27 mm, thickness = 8 mm), with direct, slightly invading retouches on its right edge. The active part of this artefact (its *front de grattoir* and its retouched edge) was employed in bone scraping (fig. 3/3e). The other endscraper (fig. 3/4) (inv. no. 5298, length = 67 mm, width = 33 mm, thickness = 5 mm) was processed on a lamellar flake and was employed in hide processing for a long time (fig. 3/4f). Both lateral edges display a generic weak polish.

The fifth endscraper from Răucești was made from a grey siliceous rock with black inclusions. The artefact (inv. no. 5191, fig. 4/1) made on a long, wide blade (length = 77 mm, width = 22 mm, thickness = 5 mm), was employed in hidescraping for a long time, the edge becoming very rounded (fig. 4/1a). After its blunting, the piece was removed from its hafting and was used in cutting wood with both edges, as indicated by the wear with a very clear directionality, parallel to the edge (fig. 4/1b).

The same diversity of raw materials as in the case of endscrapers can be seen in the case of the **retouched blades**.

A retouched blade (fig. 4/2) made of siliceous grey rock from a *passim* context (inv. no. 5401, length = 41 mm, width = 19 mm, thickness = 5 mm) was used as a sickle insert. The triangular disposition of the polish is typical for the inserts of the Karanovo type sickles. The blade was retouched after the polish developed.

The two Prut flint blades are similar in dimensions. One of them (inv. no. 5188, length = 39 mm, width = 17 mm, thickness = 4 mm) lacks the proximal end (fig. 4/3). The right edge is retouched with direct, continuous, sub-parallel, semi-invading retouches and has macroscopic *sickle gloss*, triangle shaped. Microscopically, this polish is similar to that resulting from cutting cereals. The piece was used after its retouching, since the gloss covers the retouches. The other Prut flint blade (inv. no. 5308, length = 56 mm, width = 20 mm, thickness = 4 mm) was retouched on both edges with invasive, direct, continuous retouches (fig. 5/1). The microscopic wear on this blade is diverse: on the right edge is similar to that resulting of cutting and scraping wood (fig. 5/1a-b), while on the left edge the traces resemble those resulted of cutting a hard material (we cannot state upon its origin).

The blades made of the chocolate grey flint from the Prut river area are long and wide artefacts. One of them (inv. no. 5200, length = 72 mm, width = 27 mm, thickness = 5 mm) is a cortical (fragmented) specimen (fig. 5/2) and has both edges and the distal end retouched with semi-invasive, continuous, direct retouches. It was employed in working various materials. The right edge shows macroscopic lustre (but not as metallic in appearance as the *sickle gloss*). Under the microscope, this polish differs from that triggered by cereal harvesting, with a more abrasive texture while the striations are bi-directional (some are parallel to the edge, and others are perpendicular to it) (fig. 5/2c). These traces resemble those observed on the experimental tools used for fiber processing (fig. 5/2c). The left edge shows wear originating both from scraping and cutting fibers, and also from processing a medium-hard material (fig. 5/2d). It is interesting that the distal end was used as a tool for cutting hides. This artefact was found in pit 2, a feature attributed to the Cucuteni A phase. The other blade made from the same raw

material (inv. no. 5221, length = 65 mm, width = 20 mm, thickness = 7 mm) is more enigmatic in what its use was concerned (fig. 5/3). The edges have no traces of use. If it was used, it is possible that its wear was removed when the edges were retouched. Still, on the truncation of this blade are visible friction marks coming from the contact with hide (fig. 5/3e). Most probably, this artefact was kept in a leather bag.

The Volhynian flint blade (inv. no. 5189, length = 94 mm, width = 29 mm, thickness = 5 mm) is the largest (both in terms of length and width) of the specimens from Răucești (fig. 6/1). Both edges have marginal, direct, discontinuous, abrupt and semi-parallel retouches. Both edges were used for cutting and scraping animal material, probably in butchering, for a long time (fig. 6/1a-c). On a small portion of the right edge, woodcutting marks are visible (fig. 6/1d). Traces from prehension are visible towards the proximal end, on the ventral face of the artefact (fig. 6/1e). Most probably, the blade was not hafted when used.

The **two drills** from Răucești analyzed for the microscopic wear were produced from the grey-chocolate flint in the Prut River area. One was made on a short, wide blade (inv. no. 5191, fig. 6/2, length = 42 mm, width = 20 mm, thickness = 4 mm) initially used as a sickle insert: the left edge was used for cereal harvesting (fig. 6/2g). The macroscopic sickle gloss covers a rectangular band, near the edge. It is noteworthy that the right edge shows friction gloss. After the edge became blunt, the blade was transformed into a drill used for perforating wood.

The other borer (inv. no. 5204, length = 58 mm, width = 20 mm, thickness = 6 mm) was produced on a median fragment of a long, wide blade through slightly denticulated retouches (but without creating a serrated edge) (fig. 6/3). Its tip was heavily used, fact that led to the constant removal of the tip and the created micro-polish. This prevented us to interpret the way this artefact was used. Friction gloss is visible on various areas on its surface.

Discussions and conclusions

The use-wear analysis of the 13 artefacts coming from the Chalcolithic site at Răucești revealed precious information on the use of these items, the economic activities they were employed in and their hafting and prehension.

The studied endscrapers were mainly used as hafted tools (both in hafts and wraps) for hide cleaning. Only one of the five artefacts was used for the processing of a different material.

While the endscrapers seem to have been made mostly as a predetermined job tools (hide cleaning), the blades had various uses, both hafted (in the case of sickle inserts) or not (the large blades from the site).

The two sickle inserts were used in Karanovo type sickles (see Gurova, 2016), this kind of artefact having been used during the Chalcolithic (Vornicu, 2020)¹. The retouched blades were mostly employed for cutting materials in various economic activities: processing wood and vegetal fibers and butchering. But since the studied sample is small, we cannot make, at the moment, any supposition on the economic importance of each activity.

¹ This type of sickles were also common in the Cucuteni A phase and were rarely used during the last phase of the culture (personal observation of D.-M. Vornicu, based on the analysis of several Cucuteni culture lithic collections).

Bibliography

- Cucoș, Șt. (1992)**, *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Neamț*, în *Memoria Antiquitatis*, XVIII, p. 5-62.
- Diaconu, V. (2017)**, *Un vas eneolitic de tip Kernos descoperit la Răucești, jud. Neamț*, în *Cercetări Istorice*, XXXVI, p. 47-54.
- Diaconu, V. (2019)**, *Răucești – Dealul Munteni. O așezare cucuteniană pe un drum al sării?*, în **Croitoru, C.; Udrescu, O. V.; Nălbitoru, A. (ed.)**, *Miscellanea Historica et Archaeologica in Memoriam Dragoș Petroșanu*, Brăila, Râmnicu Vâlcea, p. 11-18.
- Diaconu, V.; Dumitroaia, Gh. (2016)**, *Lithic Assemblage from Cucuteni site of Răucești (Neamț county, Romania)*, în **Preoteasa, C.; Nicola, C. D. (Eds.)**, *Cucuteni culture within the European neo-eneolithic context. In memoriam Dan Monah. In memoriam Gheorghe Dumitroaia, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, XXXVII, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, p. 631-648.
- Dumitroaia, Gh. (1985)**, *Săpăturile arheologice din județul Neamț*, în *Memoria Antiquitatis*, IX-XI (1977-1979), p. 733-740.
- Dumitroaia, Gh. (1987a)**, *Săpăturile arheologice din județul Neamț (1986)*, în *Memoria Antiquitatis*, XV-XVII (1983-1985), p. 291-296.
- Dumitroaia, Gh. (1987b)**, *Plastica antropomorfă din așezarea cucuteniană de la Răucești-Munteni, jud. Neamț*, în *Memoria Antiquitatis*, XV-XVII (1983-1985), p. 21-42.
- Dumitroaia, Gh.; Diaconu, V.; Preoteasa, C.; Mischka, C.; Tasimova, I.; Niessner, A.; Hattermann, M. (2016)**, *Răucești, com. Răucești, județul Neamț. Punct: Dealul Munteni*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2015*, București, p. 69-70.
- Gurova, M. (2016)**, *Prehistoric sickles in the collection of the National Museum of Archaeology in Sofia*, în **Bacvarov, K.; Gleser, R. (Eds.)**, *Southeast Europe and Anatolia in Prehistory. Essays in honor of Vassil Nikolov on his 65th anniversary*, Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, Band 293, aus der Abteilung für Ur- und Frühgeschichtliche Archäologie der Universität Münster, Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, p. 159-165.
- Mischka, C.; Mischka, D.; Rubel, A. (2016)**, *Geomagnetic Survey of Cucuteni-Settlements in Moldova – Results of the FAU – Campaign 2015*, în *Arheologia Moldovei*, XXXIX, p. 333-345.
- Nicola, C. D.; Diaconu, V.; Preoteasa, C.; Gafincu, A. M.; Danu, M. (2017)**, *Răucești, com. Răucești. Punct: Dealul Munteni*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2016*, București, p. 113.
- Nicola, C. D.; Diaconu, V.; Preoteasa, C.; Gafincu, A.; Danu, M. (2018)**, *Răucești, com. Răucești, jud. Neamț. Punct: Dealul Munteni*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2017*, București, p. 110-111.
- Nicola, C. D.; Diaconu, V.; Gafincu, A.; Preoteasa, C.; Danu, M. (2019)**, *Răucești, com. Răucești, jud. Neamț. Punct: Dealul Munteni*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2018*, București/Sibiu, p. 162-163.
- Keeley, L. H. (1980)**, *Experimental Determination of Stone Tool Uses. A Microwear Analysis*, The University of Chicago Press, Chicago and London.

- Monah, D.; Cucos, Șt. (1985),** *Așezările culturii Cucuteni din România*, Editura Junimea, Iași.
- van Gijn, A. (1989),** *The Wear and Tear of Flint. Principles of Functional Analysis Applied to Dutch Neolithic Assemblages*, în *Analecta Praehistorica Leidensia*, 22, University of Leiden, Leiden.
- van Gijn, A (2010),** *Flint in Focus. Lithic Biographies in the Neolithic and Bronze Age*, Sidestone Press, Leiden.
- Vaughan, P. C. (1985),** *Use-wear analysis of the Flaked Stone Tools*, The University of Arizona Press, Tucson.
- Vornicu, D.-M. (2020),** *Sickle inserts in the Early Chalcolithic Settlement at Isaiia. A techno-morphological and use-wear study*, în **Dębiec, M.; Saile, T. (Eds.),** *A planitiebus usque ad montes. Studia archæologica Andreae Pelisiak vitæ anno sexagesimo quinto oblata*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Institutum archæologicum, Universitatis Ressoiviensis, Ressoiviæ, p. 473-483.

LISTA ILUSTRĂȚILOR

- Fig. 1.** Răucești: 1, 2, localizarea sitului; 3-5, aspecte din timpul cercetărilor arheologice.
- Fig. 2.** Răucești. Tipuri variate de artefacte din silex: 1-5, lame retușate; 6-11, răzuitoare; 12, străpungător; 13, 14, vârfuri de săgeată.
- Fig. 3.** Răucești. Răzuitoare (1-4) și urme microscopice de pe suprafața lor. (a, c, f, urme rezultate în urma răzuirii pieilor; e, urme de prelucrare a oaselor; b, urme rezultate de la mânuirea uneltei; d, uzură rezultată în urma prinderii în mâner). Scara: 1 cm. Punctele indică prezența uzurii rezultată din întrebuințare, în timp ce semnul plus indică prezența uzurii datorată prinderii în mâner sau de la mânuirea uneltei.
- Fig. 4.** Răucești. Răzuitoare (1), lame retușate (2-3) și urme microscopice pe suprafața lor (a, urme de prelucrare a pieilor; b, urme de tăiere a lemnului; c, urme de recoltare cereale). Scara: 1 cm. Punctele indică prezența uzurii rezultată din întrebuințare, în timp ce semnul plus indică prezența uzurii datorată prinderii în mâner sau de la mânuirea uneltei.
- Fig. 5.** Răucești. Lamele retușate și microurmele de pe suprafața acestora (a-b, urme de prelucrare a lemnului; c, urme de prelucrare fibre vegetale; d, urme de tăiere material dur mediu; e, lustru rezultat în urma fricțiunii). Scara: 1 cm.
- Fig. 6.** Răucești. Lama retușată (1), burghie (2-3) și microurmele de pe suprafața acestora (a-c, urme de tranșare; d, urme de tăiere a lemnului; e, urme rezultate de la mânuirea uneltei; f, urme de recoltare cereale). Scara: 1 cm. Punctele indică prezența uzurii rezultată din întrebuințare, în timp ce semnul plus indică prezența uzurii datorată prinderii în mâner sau de la mânuirea uneltei.

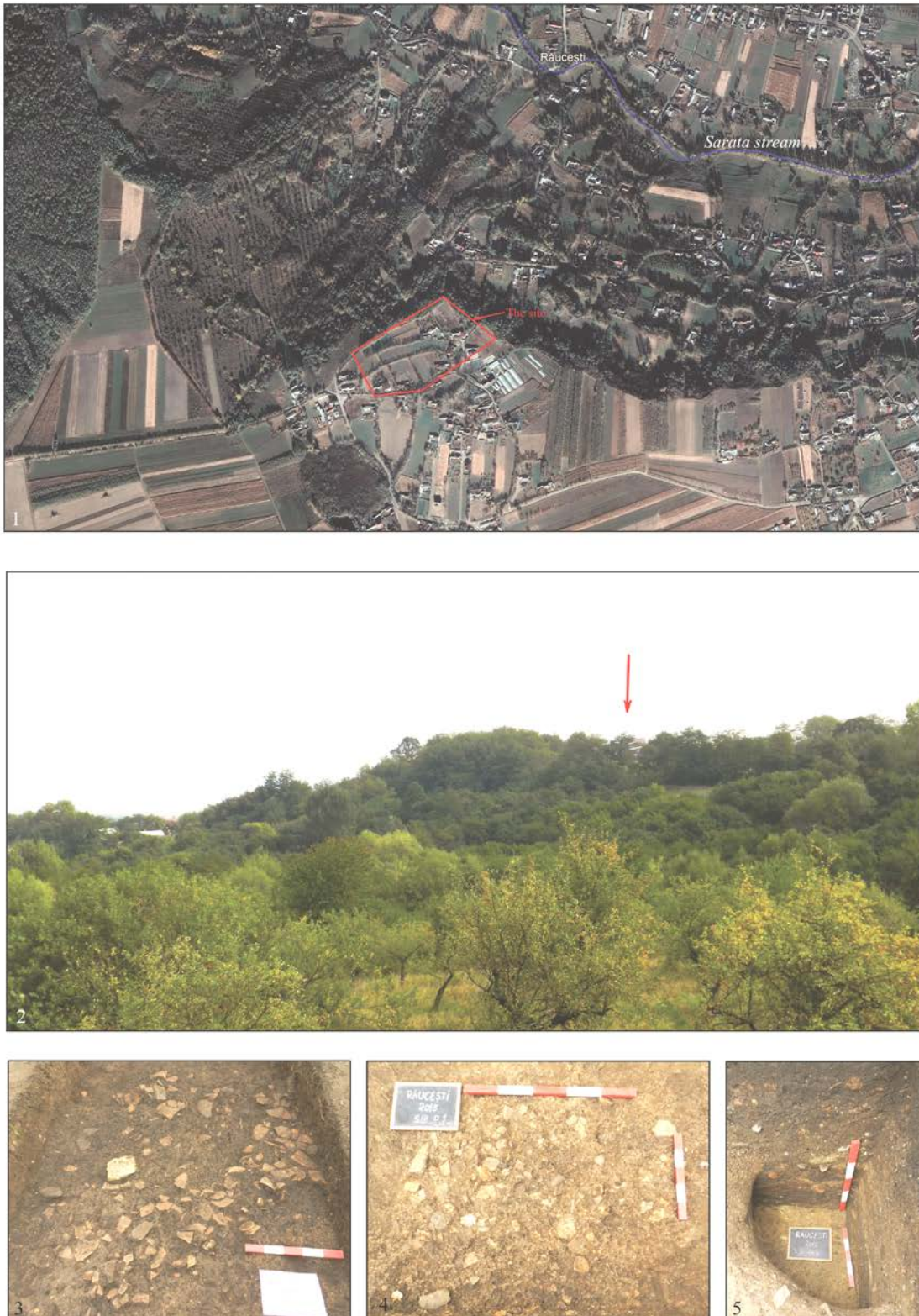

Fig. 1. Răucești: 1, 2, location of the site;
3-5, aspects during the archaeological excavations.

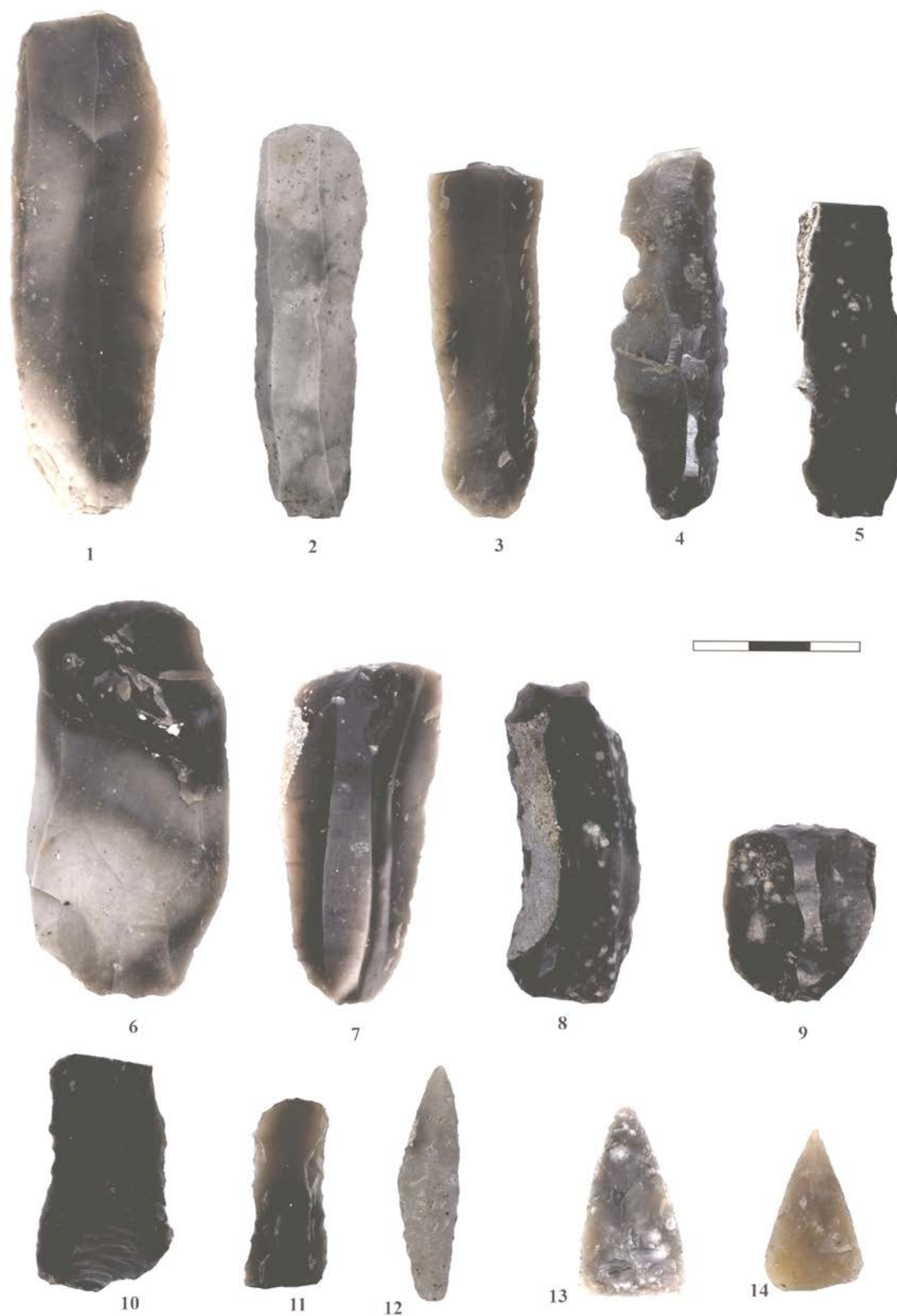

Fig. 2. Răucești. Various types of flint artefacts: 1-5, retouched blades; 6-11, endscrapers; 12, drill; 13, 14, arrowheads.

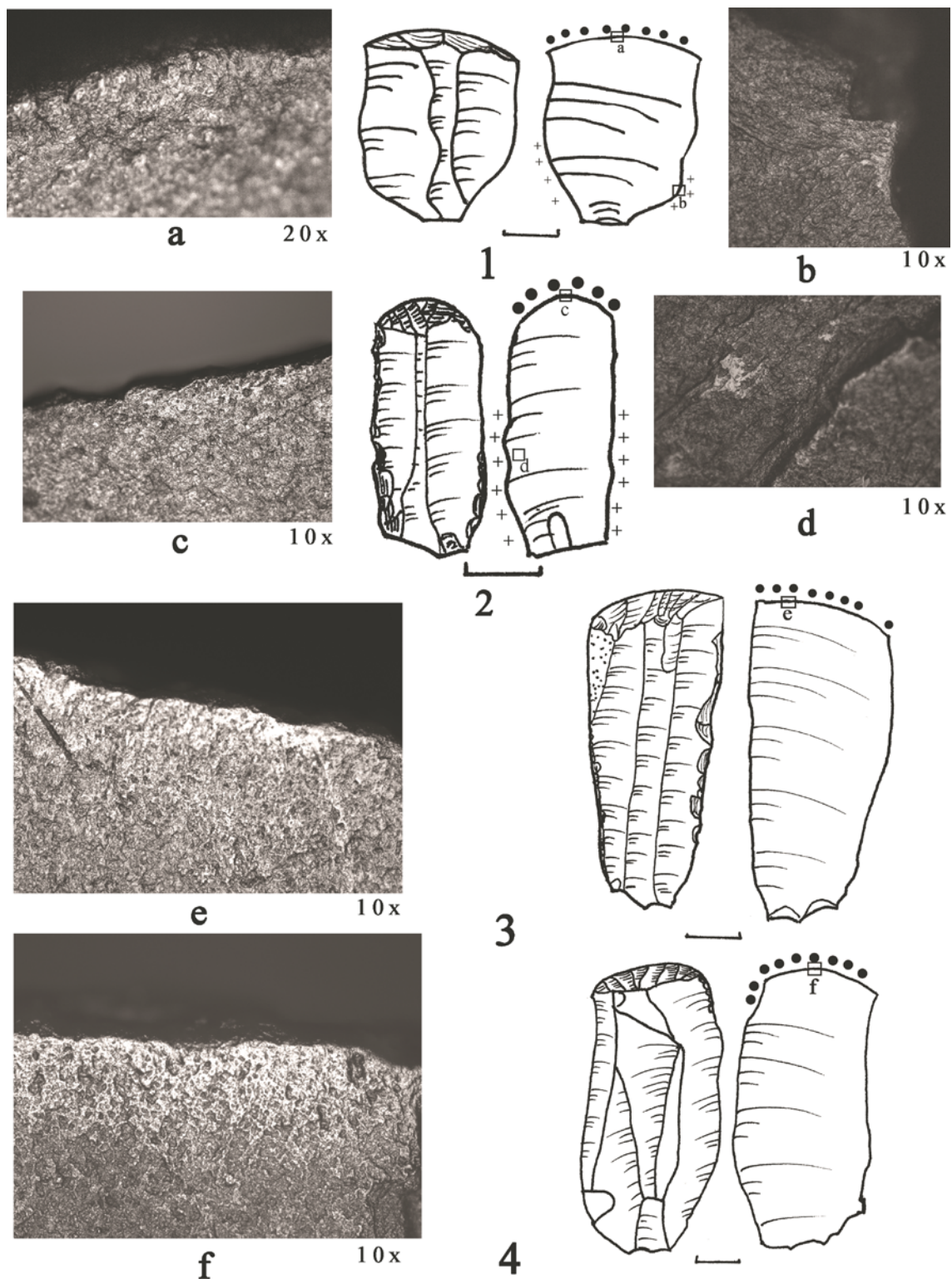

Fig. 3. Răucești. Ends scrapers (1-4) and the micro-traces on their surface (a, c, f, traces resulting from hide scraping; e, traces of bone working; b, prehension traces; d, hafting wear). Scale: 1 cm. The dots indicate the presence of wear resulting from use, while the plus sign indicate the presence of wear resulting from hafting/prehension.

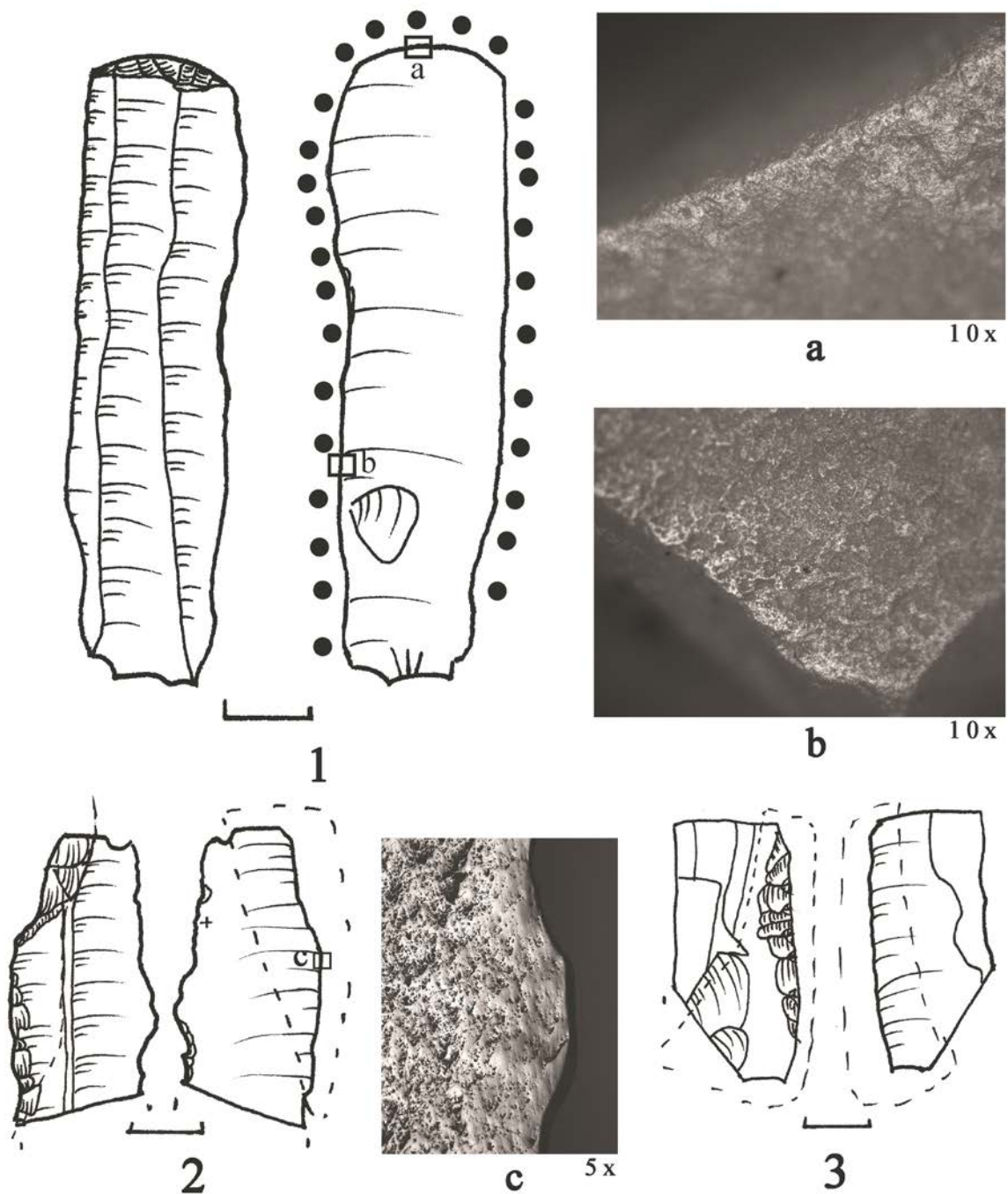

Fig. 4. Răucești. Endscraper (1), retouched blades (2-3), and the micro-traces on their surface (a, traces of hide working; b, traces of wood cutting; c, traces of cereal harvesting). Scale: 1 cm. The dots indicate the presence of wear resulting from use, while the plus sign indicates the presence of wear resulting from hafting/prehension.

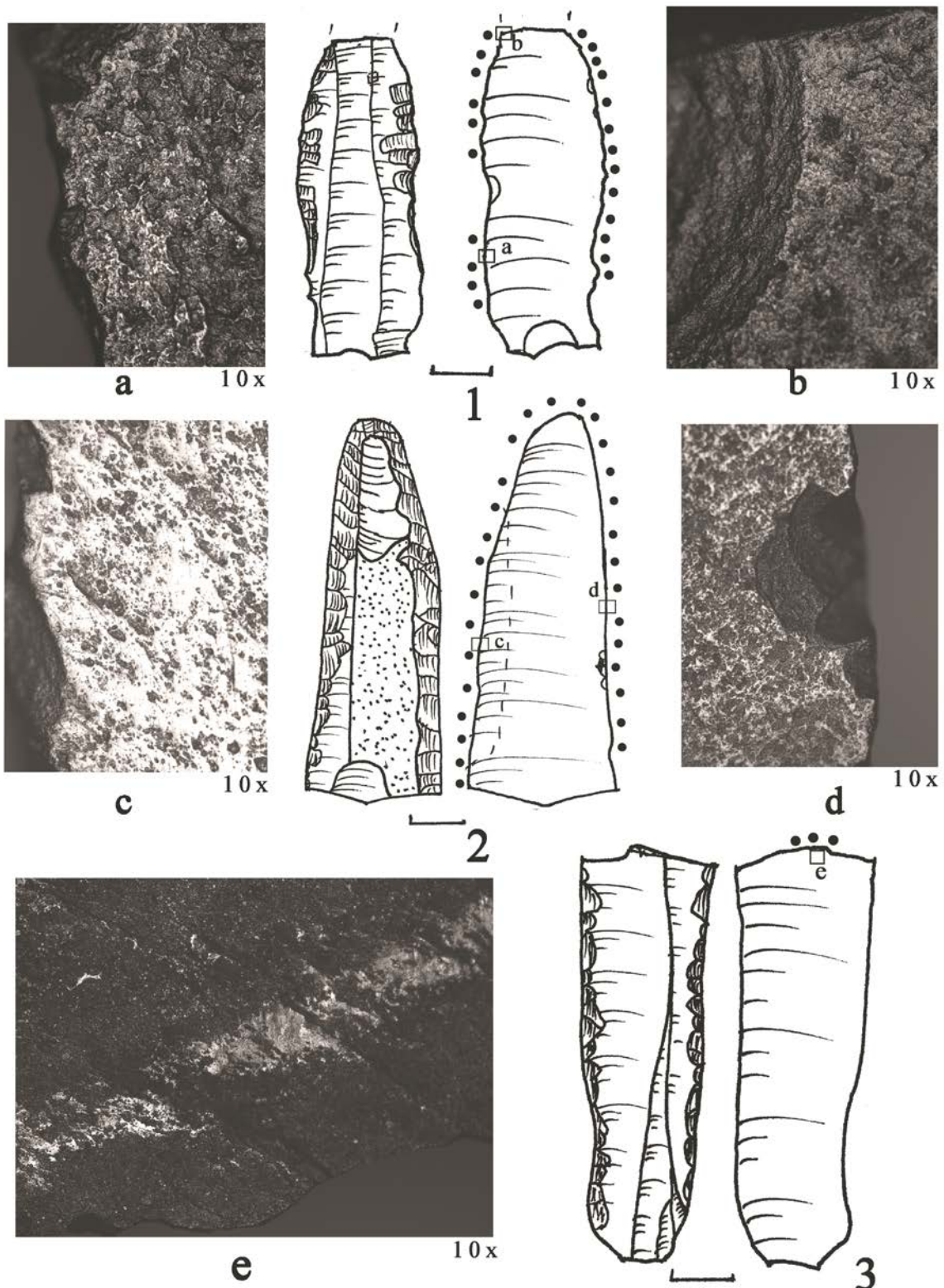

Fig. 5. Răucești. Retouched blades and the micro-traces on their surface (a-b, traces of wood processing; c, traces of processing vegetal fibers; d, traces of cutting medium hard material; e, friction gloss). Scale: 1 cm.

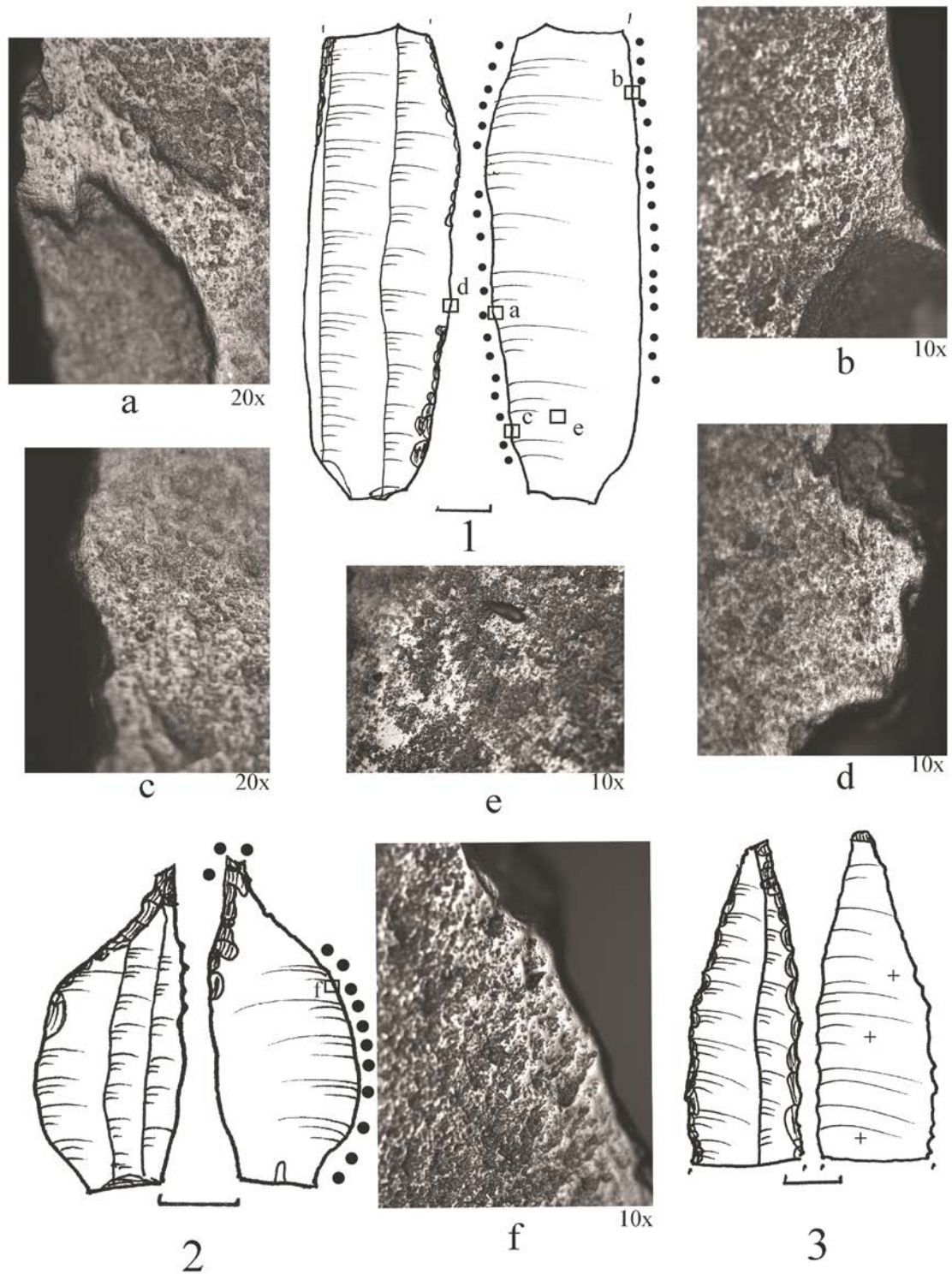

Fig. 6. Răucești. Retouched blade (1), drills (2-3) and the micro-traces on their surface (a-c, traces of butchering; d, traces of wood cutting; e, prehension traces; f, traces of cereal harvesting). Scale: 1 cm. The dots indicate presence of wear resulting from use, while the plus sign indicates presence of wear resulting from hafting/prehension.

CÂTEVA DATE DESPRE
PERIOADA MIJLOCIE A EPOCII BRONZULUI
LA BODEȘTII DE JOS-*CETĂȚUIA FRUMUȘICA*
(JUD. NEAMȚ)

Roxana Munteanu,
Daniel Garvăn

Cuvinte-cheie: Bronz mijlociu, mileniul II BC, incintă, Costișa, Wietenberg, bazinul râului Bistrița.

Keywords: Middle Bronze Age, 2nd millennium BC, enclosure, Costișa Culture, Wietenberg Culture, Bistrița River Basin.

Abstract

The paper presents the data collected during the research conducted in 2011-2013 at Bodeștii de Jos. This multi-layered site is located in Eastern Romania, in the piedmont area near Piatra-Neamț, on the left high bank of the Cracău river. The Middle Bronze Age features consist of a uniform, almost continuous layer of stones (marl and cobbles), that appears to cover the entire plateau. 369 shards were recovered from this layer (from between, beneath and above the stones) most of them with distinctive features for the Costișa culture. This batch of pottery includes fragments of small biconical vessels and cups, large bowls, pots and amphorae-like vessels. The range of ornaments is typical for the Costișa cultural milieu. No dwellings or other habitat related features were unearthed. The Middle Bronze Age layer is considered to encompass a non-domestic enclosure.

În cursul săpăturilor desfășurate în urmă cu un deceniu de către Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț a fost investigat un mic segment al consistentelor depuneri preistorice din situl de la *Frumușica*. Nota de față pune în circulație informațiile conturate cu acest prilej referitoare la nivelul datând din perioada mijlocie a epocii bronzului, care se adaugă modestului pachet de date ce documentează realitățile mileniului al II-lea BC din Depresiunea Cracău-Bistrița.

Poziționare geografică

Cetățuia Frumușica se găsește pe cursul mijlociu al râului Cracău, afluent de stânga al Bistriței. De la intrarea în depresiune (la nord de Crăcăoani), râul curge până la Bodeștii Precistei printr-un uluc îngust, formând terase bine individualizate pe ambele maluri. Din acest punct și până spre vărsare, valea capătă aspectul unui șes larg, străbătut de cursul meandrat al râului și de afluenții acestuia (pl. 1/2, 3).

Situl se află pe terasa de pe malul stâng al Cracăului (pl. 1/3), la jumătatea distanței dintre satele Bodeștii de Jos (com. Bodești) și Verșești (com. Girov). Cercetări de suprafață recente au evidențiat existența în vecinătate a unor puncte cu descoperiri din bronzul mijlociu (Gafincu *et alii*, 2019), însă specificul și cronologia acestora necesită precizări suplimentare. Aceste noi date conturează un peisaj geografic și cultural divers, în care *Frumușica* se detașează ca fiind situl central al zonei.

Aspectul actual al sitului este influențat de factori antropici și naturali. Spre râu prezintă un front abrupt (pl. 1/4; 2), afectat de eroziune. Pentru stoparea acesteia, fruntea și marginea terasei au fost împădurite, perdeaua de vegetație mascând astăzi forma platoului.

Cetățuia se ridică cu 5-6 metri mai sus decât restul terasei și are suprafața neregulată, ca urmare a faptului că vechile săpături arheologice nu au fost acoperite. Imaginile din prima parte a secolului al XX-lea arată o suprafață plană, mărginită de versanți abrupti (pl. 2/2). Cele două platouri descrise în monografia sitului (Matasă, 1946) sunt ușor de identificat, iar materialul arheologic iese la iveală imediat dedesubtul litierei (pl. 4).

Scurt istoric al cercetării

Așezarea a fost identificată de către Constantin Matasă în 1928. Același arheolog amator a realizat mici sondaje în anii 1930 și 1936 (Matasă, 1946, p. 4-5), iar între 1939 și 1942 a efectuat săpături sistematice, epuizând circa 1/3 din sit (Matasă, 1946, p. 20).

Noi cercetări sistematice au fost realizate în perioada 2011-2013 în extremitatea sud-estică a platformei inferioare. Amplasarea secțiunilor a fost condiționată de vegetație și de urmele vechilor săpături, suprafața cercetată depășind cu puțin 100 mp. Unele dintre rezultatele acestei ultime etape de investigare au fost valorificate prin câteva studii, fiind abordate probleme ce vizează unele descoperiri din eneolitic și perioada timpurie a epocii bronzului (Munteanu, Garvăn, 2015; Munteanu, 2018; Munteanu, Garvăn, 2020; 2021).

Descoperiri din perioada mijlocie a epocii bronzului

Date fiind mai vechile constatări referitoare la prezența aglomerărilor de pietre pe platoul inferior de pe *Frumușica*, asociate uneori cu fragmente ceramice din epoca bronzului (Matasă, 1946, p. 32-33), o bună parte a cercetărilor din 2011-2013 a fost dedicată descifrării acestor structuri. Chiar dacă suprafața cercetată a fost relativ modestă, aceasta a oferit un set coerent de date referitoare la depunerile din epoca bronzului.

Materiale specifice bronzului mijlociu se află la -0,10-0,25/0,30 m adâncime, într-un nivel cuprinzând o cantitate mare de pietre, bucăți de lipitură arsă, câteva oase de animale (pl. 3; 4). Deoarece în sedimentul arheologic nu s-au observat diferențieri cromatice sau de consistență, săpătura noastră a coborât prin pase altimetrice a câte 5 cm, urmărindu-se dispunerea pietrelor, a fragmentelor ceramice și a resturilor de lipitură arsă.

Nu am remarcat o regulă în dispunerea inventarului mobil, raportat la poziția acestuia față de pietrele care formau partea cea mai consistentă a nivelului (deasupra pietrelor, printre pietre, dedesubt). Pietrele formează un strat relativ uniform, care pare să fie mai compact spre marginea platoului și cu o structură mai rarefiată spre centrul acestuia. Aceeași dispunere o constata și Constantin Matasă, în cursul săpăturilor din anii '40.

Am putut decela mai multe etape de amenajare a locului în cursul epocii bronzului, care au contribuit la alcătuirea tabloului actual: spre sfârșitul mileniului IV BC în buza platoului a fost săpat un șanț, umplut rapid cu pietre – mai mari spre baza șanțului, mai mărunte la partea superioară (Munteanu, 2018); în cursul mileniului al II-lea BC suprafața platoului a fost amenajată – cel mai probabil, nivelată și acoperită cu pietre (majoritar pietre de râu, dar și bucăți de rocă din structura înălțimii). Atât cantitatea mare de material eneolitic descoperit printre pietre (bulgări de lipitură arsă, piese de silex și os, ceramică fragmentară), cât și cota relativ constantă a acestui nivel pot fi explicate printr-o acțiune de orizontalizare a terenului, urmată de amplasarea pietrelor. Pavajul pare să se limiteze la perimetrul delimitat de șanțul din bronzul timpuriu (pl. 3), deoarece dincolo de acesta, spre pantă, nu apar decât câteva pietre răzlețe, probabil în poziție secundară (în S. II, sporadic în S. IV). Se conturează astfel o incintă în care nu s-au identificat deocamdată elemente specifice unei locuiri. Între cele două structuri – șanț și pavaj – pare să fie un decalaj cronologic de mai bine de un mileniu. Stratigrafic, însă, acestea se ating, astfel că amenajarea uneia în raport cu cealaltă trebuie avută în vedere. Fie că pietrele de deasupra șanțului (sau o altă structură perisabilă, corespunzătoare acestuia) erau încă vizibile la data realizării pavajului, fie că placarea cu pietre a platoului s-a petrecut mai devreme decât putem sesiza astăzi.

Inventarul mobil asociat structurilor din epoca bronzului constă în special în ceramică. Cea mai mare parte a fragmentelor ceramice, precum și bucățile de lipitură arsă provin din depunerile mai vechi, perturbate de activitățile de amenajare a structurilor cu pietre.

Raportându-ne la inventarul mobil descoperit în cursul anilor 2011-2013 constatăm că materialele care pot fi atribuite epocii bronzului formează un lot modest, care reprezintă sub 1% din totalul artefactelor. Olăria caracteristică epocii se rezumă la 369 de fragmente – din care cea mai mare parte (peste 90 %) poate fi atribuită bronzului mijlociu.

În privința distribuției spațiale remarcăm că cele mai multe dintre fragmentele ceramice din segmentul cronologic discutat s-au găsit în zona de sud-vest a săpăturii, în limitele S. V și în extremitatea vestică a secțiunilor învecinate (S. IV și S. II), în relație cu structura de pietre (fig. 1 și pl. 3).

Gradul de fragmentare al ceramicii este extrem de mare, cu câte unul sau două fragmente pentru fiecare recipient (de regulă, sub 5 % din întreg). Fragmentarea deliberată a ceramicii constituie, de altfel, un comportament remarcat și în alte situri contemporane din bazinul Bistriței în special în cazul contextelor arheologice care nu sunt rezultatul locuirii (Popescu, Băjenaru, 2008, p. 8; Popescu, 2010).

De la această regulă a fragmentării accentuate face excepție la Bodești un singur vas din categoria ceramicii striate, reconstituit parțial din fragmente împrăștiate pe o suprafață de cca. 10 mp, în S. II și S. V (pl. 5; 10/4, 5).

Fragmentele de vase sunt corodate, cu suprafețe abrazive și muchii rotunjite – probabil ca urmare a unui cumul de factori antropici și tafonomici. Adâncimea mică la care se găsește depunerea din bronzul mijlociu trebuie să fi influențat starea de conservare a artefactelor.

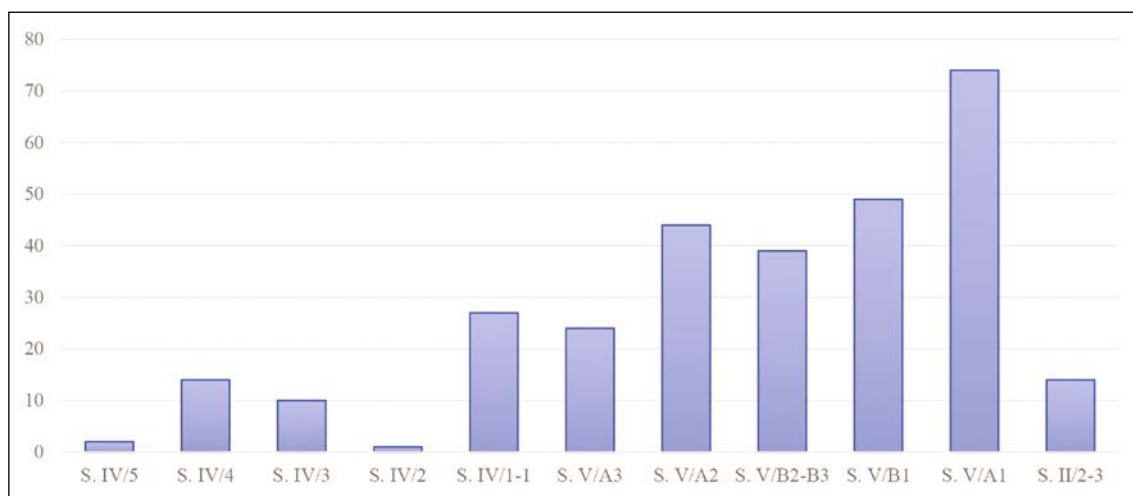

Fig. 1. Distribuția în săpătură a ceramicii din perioada mijlocie a epocii bronzului.

Analiza olăriei se întemeiază doar pe observații macroscopice.

Lotul ceramic prezintă trăsături specifice mediului cultural Costișa.

Din punct de vedere al caracteristicilor tehnologice predomină recipientele din pastă omogenă, modelate îngrijit. Incluziunile cel mai frecvent întâlnite sunt din categoria ceramoclastelor (unghiulare, cu dimensiuni milimetrice în cazul ceramicii striate, rotunjite, cu dimensiuni milimetrice și sub-milimetrice la amforete, cești, amfore și unele castroane). Spectrul coloristic variază de la cărămiziu la brun și cenușiu, vasele având un colorit neuniform, cu pete.

Formele de vase reprezentate sunt amforeta, ceașca, vasul tronconic, amfora, castronul.

Cele mai mici vase sunt amforetele, reprezentate prin două fragmente de la recipiente diferite, cu diametrul maxim de 5-8 cm (pl. 15/5, 6). Sunt realizate dintr-o pastă omogenă, arse reducător, având culori închise, în nuanțe brune. Sunt modelate îngrijit, cu suprafețe netezite.

Ceștile (pl. 9/1-4; 13/1, 2; 15/1-4) sunt, de asemenea, de dimensiuni mici (cu diametrul de 8-12 cm). Am identificat nouă astfel de vase, cele mai multe (șapte) printre pietrele din S. V. Mai puțin de jumătate dintre exemplarele descoperite sunt ornamentate, cu motive decorative specifice olăriei Costișa (incizii formând triunghiuri hașurate sau umplute cu puncte). Aceste vase își găsesc corespondent în toate siturile Costișa identificate până în prezent (Cavruc *et alii*, 2001; Munteanu, 2010; Diaconu, 2016).

Fragmentele de amforă aparțin unor exemplare de dimensiuni medii și mari, atât din tipul cu torți înguste de-a lungul gâtului (pl. 8/1-3; 10/1), cât și din cele cu torți simetrice pe linia diametrului maxim (pl. 8/4-9; 10/2-4). Zona maximei curburi a acestor vase atinge dimensiuni cuprinse între 20 cm (pl. 8/5) și 45 cm (pl. 8/9; 10/3). Sunt recipiente cu pereți groși de 0,8-1,2 cm, lucrate dintr-o pastă omogenă, de obicei modelate atent. Cele cu torți pe gât au bune analogii în așezarea eponimă (Popescu, 2003, Abb. 11/1, 2; 12/1), la Piatra-Neamț – *Pietricica* (Munteanu, 2010, fig. 58/8, 9), Poduri (Monah *et alii*, 2003, p. 246-247), sau Păuleni (Cavruc, 2005, fig. 4/1, 5/1, 2). Cele din a doua categorie sunt deopotrivă bine reprezentate în arealul Costișa, printr-un număr semnificativ

de fragmente și prin mai multe vase restaurate (Monah *et alii*, 2003, p. 245; Popescu, 2003, Abb. 11/3; Munteanu, 2010, fig. 60/7, 64/5-10).

Vasele tronconice și castroanele sunt printre categoriile cele mai frecvente la Bodești. Dimensiunile mici ale fragmentelor și curbura slab evidențiată a pereților fac dificilă diferențierea acestor două tipuri de forme (pl. 6; 11; 12). Sunt atât vase cu pereții netezi, cât și unele cu suprafețele acoperite cu striuri (mai frecvent, exterioară, uneori interioară și exterioară).

Vasele tronconice, identificate în baza mai multor fragmente de la partea superioară, se încadrează în registrul formelor medii (recipiente cu înălțimi de cel mult 20 cm). Unele, cu pereții mai groși, sunt decorate cu segmente proeminente de brâu alveolat (pl. 7/1-3; 14/1). Se întâlnesc și exemplare nedecorate, lucrate mai îngrijit, dintr-o pastă mai omogenă (pl. 13/3, 5).

Castroanele, având forma tronconică, cu peretele ușor arcuit, sunt printre cele mai mari vase din lotul ceramic de la Frumușica (cu diametrul gurii cuprins între 20 și 55 cm) (pl. 7/4, 5; 11; 14/2-4). Sunt decorate cu segmente de brâu alveolat aplicate imediat dedesubtul buzei. Semnalate pentru prima dată în baza analizei loturilor ceramice de la Costișa și Deleni (Popescu, 2000; Popescu, 2003), acestea se dovedesc a fi foarte bine documentate în toate siturile Costișa.

În asociere cu olăria Costișa au fost identificate și câteva fragmente de vase a căror formă sau decor sunt specifice mediului cultural Wietenberg. Se remarcă în primul rând un fragment acoperit pe toată suprafața cu un decor format din caneluri oblice (pl. 9/10; 15/8), realizat dintr-o pastă omogenă, cu mult nisip, care poate proveni de la o mică strachină sau de la o ceașcă (Boroffka, 1994, Taf. 49/5, 6, 8; 66/4; 77/1; 106/6; Székely, 1995, pl. VII/3; Cavruc, 1999, fig. 19/1; Cavruc, Rotea, 2000, pl. XI/1).

Un fragment de vas decorat cu un motiv excizat în forma literei X (pl. 9/9; 15/7) își găsește, de asemeni, bune analogii în Transilvania (Meșter *et alii*, 2005, fig. 6).

Două fragmente de buză lucrate dintr-o pastă omogenă (pl. 9/7, 8), pot proveni de la una dintre variantele de vase cu profilul arcuit (Boroffka, 1994, Taf. 57/1; 104/3; Bălan *et alii*, 2016, pl. II), precum cele frecvent întâlnite în situri Wietenberg. Spre același mediu trimite și un mic fragment de buză fațetată, modelat tot dintr-o pastă cu mult nisip (pl. 9/6).

Câteva remarci privind caracterul și consistența depunerilor din epoca bronzului

Frumușica este un sit care a livrat loturi generoase de materiale arheologice, inclusiv pentru perioada discutată aici. Inventarul rezultat din cei 1784 mp cercetați în perioada 1939-1942 (Matasă, 1946, p. 20) a fost însă drastic selectat, astăzi păstrându-se în colecțiile Muzeului de Istorie și Arheologie din Piatra-Neamț doar lotul publicat în monografie. Din acest întreg, materialele din epoca bronzului se rezumă la 15 fragmente ceramice (din care doar trei din bronzul mijlociu), trei cuțite curbe din gresie, un topor de piatră fragmentar și o piesă de corn (Matasă, 1946, p. 43, 69, 140 – nr. cat. 56-58, 66-72). La fel ca în multe alte cazuri, acestea au fost tratate sumar drept rare materiale din epoca bronzului recuperate de la partea superioară a unor consistente depuneri eneolitice.

Săpăturile din 2011-2013 au arătat că găsim la *Frumușica* mai mult decât atât. Structurile de piatră documentate oferă substanță pachetului de date referitor la epoca bronzului. Din aceste considerente, situl de la Bodești se înscrie printre cele mai bine

documentate mărturii arheologice din depresiunea Cracău-Bistrița din cursul mileniului al II-lea BC. Deși inventarul mobil asociat pavajului nu este extrem de bogat, acesta face parte din ansamblul care documentează o prezență consistentă, probabil de lungă durată, a unei comunități umane. Relația observată între șanțul din marginea terasei și pavaj pledează pentru o anumită încărcătură simbolică a locului. Ambele structuri definesc spațiul construit printr-un efort comun, utilizat poate pentru mai multe generații.

Bune analogii în privința aspectului depunerii din bronzul mijlociu le regăsim în nivelul Monteoru de pe *Cetățuia* de la Costișa (Popescu, Băjenaru, 2008).

Distanța dintre Bodești și Costișa este de cel mult 30 de kilometri, ambele fiind amplasate în bazinul Bistriței. Autorii cercetărilor de după 2000 de la Costișa subliniază caracterul deosebit al depunerii Monteoru, pe care o interpretează ca fiind legată de domeniul funerar (Popescu, Băjenaru, 2008, p. 11).

Cele două situri ar putea fi contemporane. Pentru nivelul Monteoru de la Costișa se citează ca reper proba Hd-28949 (3381 ± 21 BP), ce indică un interval plasat în secolele XVIII-XVII a. Chr., menționându-se totodată succesiunea imediată între complexele Costișa și Monteoru (Popescu, 2013, p. 185).

La Bodești nu s-au semnalat nici complexe funerare și nici structuri de locuire distruse și "îngropate" cu pietre, astfel că asemănările observate rămân doar la nivel formal. Aspectul depunerii de pe *Frumușica*, starea de conservare a ceramicii Costișa și delimitarea amintită din marginea platoului, contribuie la definirea acestui spațiu ca fiind cel al unei incinte cu un caracter non-domestic.

Pentru plasarea în timp a descoperirilor de la Bodești remarcăm că analogiile pentru cele câteva importuri ceramice sugerează că nivelul din care provin poate fi sincron cu etapa Wietenberg II (Chidioșan, 1980, p. 72-77) – sau etapa timpurie, conform unei periodizări mai recente (Bălan *et alii*, 2016). După cum se știe, prezența ceramicii Wietenberg la est de Carpați nu constituie o noutate, iar palierul cronologic căreia îi corespunde este unul destul de larg. În cantitate redusă și în stare (aproape exclusiv) fragmentară, aceasta apare în cele mai multe cazuri în situri sau în niveluri atribuite culturii Monteoru (Florescu, 1971; Boroffka, 1994, p. 12-98; Popescu, 2008); este semnalată (împreună cu ceramică Monteoru sau Komarov) și în vecinătatea unor izvoare de apă sărată (Munteanu *et alii*, 2007, p. 67), poate în legătură cu utilizarea acestei resurse. Dincolo de posibilele interpretări ale contextelor în care se găsesc aceste asocieri ceramice, valoarea lor constă în reperatele pe care le oferă în privința cronologiei. Datele radiocarbon plasează etapa timpurie Wietenberg în prima parte a mileniului al II-lea, în intervalul 1830-1774 BC/1800-1750 BC (Bălan *et alii*, 2016, p. 80; Palincaș *et alii*, 2019). Același palier cronologic este indicat și pentru depunerea Wietenberg de la Păuleni (Whitlow *et alii*, 2013, p. 38), care suprapune nivelul de locuire de tip Costișa. În lipsa unei serii de date proprii sitului de la Bodești, reperatele prezentate ancorază cel puțin o parte a prezențelor umane din epoca bronzului de aici în cadrul general al secolelor XVIII-XVII a. Chr.

Cele câteva date cunoscute referitoare la nivelul din bronzul mijlociu de la Bodești se adaugă unui dosar consistent referitor la incintele preistorice din spațiul european. Polisemia acestor structuri este evidentă, cel mai adesea fiind subliniate dimensiunile lor sociale/rituale. Domeniului simbolic îi aparține, cel mai probabil, și structura de la Bodești, dat fiind că de pe platou lipsesc amprente arheologice ale vieții

cotidiene din perioada contemporană incintei. Aspectul proeminent al terasei și modul în care platoul *Frumușicai* se distinge în peisajul văii Cracăului atrag astăzi atenția și poate că la fel au făcut-o și în trecut.

Bibliografie

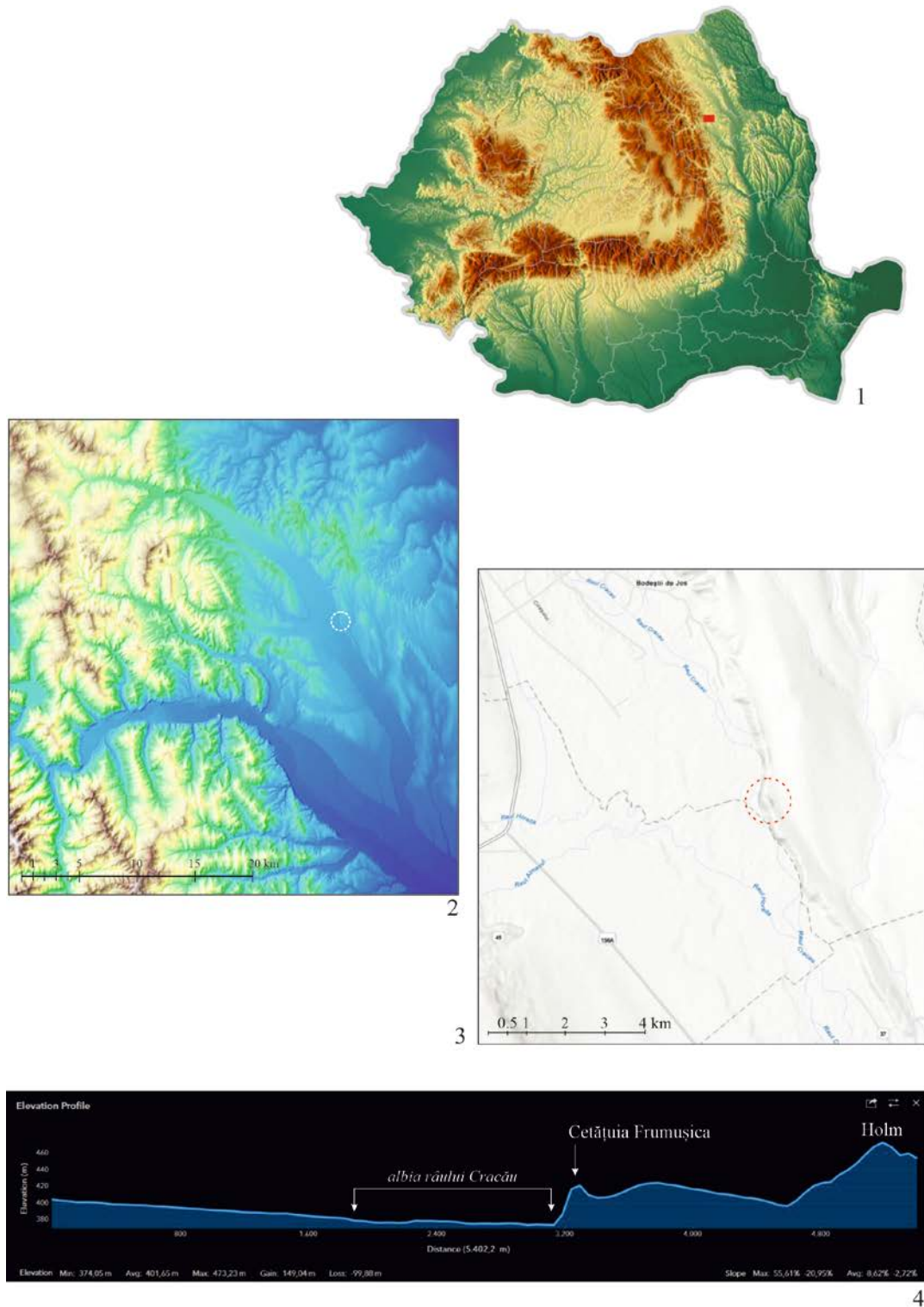
- Bălan, G.; Quinn, C. P.; Hodgins, G. (2016)**, *The Wietenberg Culture: Periodization and Chronology*, în *Dacia*, N.S., LX, p. 67-92.
- Boroffka, N. (1994)**, *Die Wietenberg kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa, Teil 1: Text, Teil 2: Literatur, Typentafeln, Tafeln, Karten und Beilage*, *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie*, 19, Bonn.
- Cavruc, V. (1999)**, *Considerații privind situația etno-culturală în sud-estul Transilvaniei în epoca bronzului mijlociu*, în *Angustia*, 4, p. 13-41.
- Cavruc, V. (2005)**, *The Ciomortan Group in the light of new researches*, în *Marmatia*, 8/1, p. 82-91.
- Cavruc, V.; Dumitroaia, Gh. (2001)**, *Cultura Costișa în contextul epocii bronzului din România*, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț.
- Cavruc, V.; Rotea, M. (2000)**, *Locuirea Wietenberg de la Păuleni (campaniile 1999-2000)*, în *Angustia*, 5, p. 155-172.
- Chidioșan, N. (1980)**, *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida*, Oradea.
- Diaconu, V. (2016)**, *Repertoriul descoperirilor atribuite epocii bronzului din județul Neamț*, *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, XXXVI, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț.
- Florescu, M. (1971)**, *Elemente Wietenberg descoperite în complexele de locuire aparținând fazelor timpurii ale culturii Monteoru din Moldova*, în *Danubius*, V, p. 37-73.
- Gafincu, Al.; Diaconu, V.; Ceaușu, S.-C. (2019)**, *Noi situri arheologice și o evaluare a habitatului din bazinul mijlociu al Cracăului (județul Neamț, estul României)*, în *Memoria Antiquitatis*, XXXV, p. 111-149.
- Matasă, C. (1946)**, *Frumușica. Village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du Nord Roumanie*, Imprimeria Națională, București.
- Meșter, M.; Pop, D.; Lazarovici, Gh.; Bindea, D. (2005)**, *Mintiu-Gherlei – Campania 2000. Raport arheologic*, în *Angustia*, 9, p. 113-120.
- Monah, D.; Dumitroaia, Gh.; Monah, F.; Preoteasa, C.; Munteanu, R.; Nicola, D. (2003)**, *Poduri-Dealul Ghindaru. O Troie în Subcarpații Moldovei*, *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, XIII, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț.
- Munteanu, R. (2010)**, *Începutul bronzului mijlociu în depresiunile marginale ale Carpaților Orientali*, *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, XXIV, Piatra-Neamț.
- Munteanu R. (2018)**, *Începutul bronzului timpuriu în estul României: observații privind valoarea cronologică a orizonturilor ceramice, în baza descoperirilor de la Bodești – Cetățuia Frumușica*, în *Mousaios*, XXII, 2018, p. 141-172.
- Munteanu, R.; Garvăn, D. (2015)**, *Câteva date despre o structură neincendiată Cucuteni A-B descoperită la Bodeștii de Jos-„Cetățuia Frumușica”*, în *Buletinul Muzeului Județean Teleorman, Seria Arheologie*, 7, p. 117-132.

- Munteanu, R.; Garvăn, D. (2020)**, *Fortificația Frumușicăi: un șanț de apărare din eneolitic la Bodești (jud. Neamț)*, în *Cercetări Arheologice*, XXVII, p. 321-330.
- Munteanu, R.; Garvăn, D. (2021)**, *The Chalcolithic Ditched Enclosure from Bodești – Frumușica (Neamț County, Romania)*, în **Diaconu, V. (ed.)**, *Fortifications and Defensive Systems East from the Carpathians. Strategies and Social Energies from Prehistory to the Middle Ages*, *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, XLIII, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț – Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, Brăila, p. 63-74.
- Munteanu, R.; Garvăn, D.; Nicola, D.; Preoteasa, C.; Dumitroaia, Gh. (2007)**, *Cucuieti – Slatina Veche (Romania). Prehistoric exploitation of a salt resource*, în **Monah, D.; Dumitroaia, Gh.; Weller, O.; Chapman, J. (Eds.)**, *L'exploitation du sel à travers le temps*, *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, XVIII, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, p. 57-70.
- Palincaș, N.; Rotea, M.; Sava, T. B.; Sava, G. O.; Gâza, O.; Bodea, M.; David, C. (2019)**, *Revisiting the Radiocarbon-Based Chronology of the Wietenberg Culture (Middle Bronze Age Transylvania): A Debate of Supra-Regional Relevance*, în **Palincaș, N.; Ponta, C. C. (Eds.)**, *Bridging Science and Heritage in the Balkans: Studies in archaeometry, cultural heritage restoration and conservation*, Archaeopress Archaeology, Oxford, p. 38-51.
- Popescu, A.-D. (2000)**, *Ceramica cu decor striat de la Costișa și Deleni*, în *Angustia*, 5, p. 203-208.
- Popescu, A.-D. (2003)**, *Beiträge zur Keramik vom Typ Costisa*, în **Kacsó, C. (Hrsg.)**, *Bronzezeitliche Kulturerscheinungen im Karpatischen Raum. Die Beziehungen zu den Benachbarten Gebieten. Ehrensymposium für Alexandru Vulpe zum 70. Geburtstag*, *Bibliotheca Marmatia*, 2, Baia Mare, p. 379-401.
- Popescu, A.-D. (2008)**, *Piese de tip Wietenberg de la Costișa (jud. Neamț)*, în *Carpica*, XXXVII, p. 194-201.
- Popescu, A.-D. (2010)**, *Deliberate Destruction of Pottery During the Bronze Age – A Case Study*, în **Bolohan, N.; Mățău, F.; Tencariu, F. A. (Eds.)**, *Signa Praehistorica. Studia in honorem magistri Attila László septuagesimo anno*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, p. 213-227.
- Popescu A.-D. (2013)**, *Contextele, cronologia și analogiile unor piese de os decorate din Moldova*, în *Danubius*, XXXI, Supliment, p. 179-202.
- Popescu, A.-D.; Băjenaru, R. (2008)**, *Rivalries and conflicts in the Bronze Age: Two contemporary communities in the same space*, în *Dacia*, N.S., LII, p. 5-22.
- Székely, Zs. (1995)**, *Necropola de incinerare în urne de la Turia, județul Covasna*, în *Cercetări Arheologice în Aria Nord-Tracă*, I, p. 127-133.
- Whitlow, R.; Kavruk, V.; Buzea, D. L.; Briewig, B. (2013)**, *Radiocarbon data from the Cucuteni–Ariuşd levels at Păuleni–Ciuc (Ciomortan)-„Dâmbul Cetății”*, *Harghita County*, în *Acta Terrae Septemcastrensis*, XII, p. 37-64.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Spatial distribution of the Bronze Age pottery.

- Pl. 1.** Geographic positioning: macro- (1) and micro-regional positioning (2-3); cross-section of the Cracău valley near the site (4) (map support: 1, Open Street Map; 2, Open Topography-NASADEM Merged DEM Global 1 second arc V001; 3, Esri - multidirectional hillshade).
- Pl. 2.** Views of the site, from the Cracău valley: 1-2, images taken in the 40s; 3, photo from 2005 (1-2, The History and Archeology Museum Piatra-Neamț Archive).
- Pl. 3.** Archaeological research at Bodești-Cetățuia Frumușica: A, The general plan of the site (in green – research units from 2011-2013); B, Trenches where the Bronze Age features were identified.
- Pl. 4.** 1-2, the Bronze Age layer in Trenches IV and V.
- Pl. 5.** Fragments of an amphora.
- Pl. 6.** Fragments of vessels with a striated surface.
- Pl. 7.** Fragments of pots (1-3) and bowls (4-5).
- Pl. 8.** Amphora type pottery.
- Pl. 9.** Costișa small cups (1-5); Wietenberg ceramic imports (6-10).
- Pl. 10.** Fragments of amphorae.
- Pl. 11.** Fragments of vessels with a striated surface.
- Pl. 12.** Fragments of vessels with a striated surface.
- Pl. 13.** Fragments of cups (1-2) and pots (3-5).
- Pl. 14.** Fragments of pots (1) and bowls (2-4).
- Pl. 15.** Fragments of Middle Bronze Age (Costișa and Wietenberg) vessels.

Pl. 1. Poziționare geografică: raportare macro- (1) și microregională (2-3); profilul văii Craiului în dreptul sitului (4) (suport hărți: 1, Open Street Map; 2, Open Topography-NASADEM Merged DEM Global 1 arc second V001; 3, Esri – multidirectional hillshade).

1

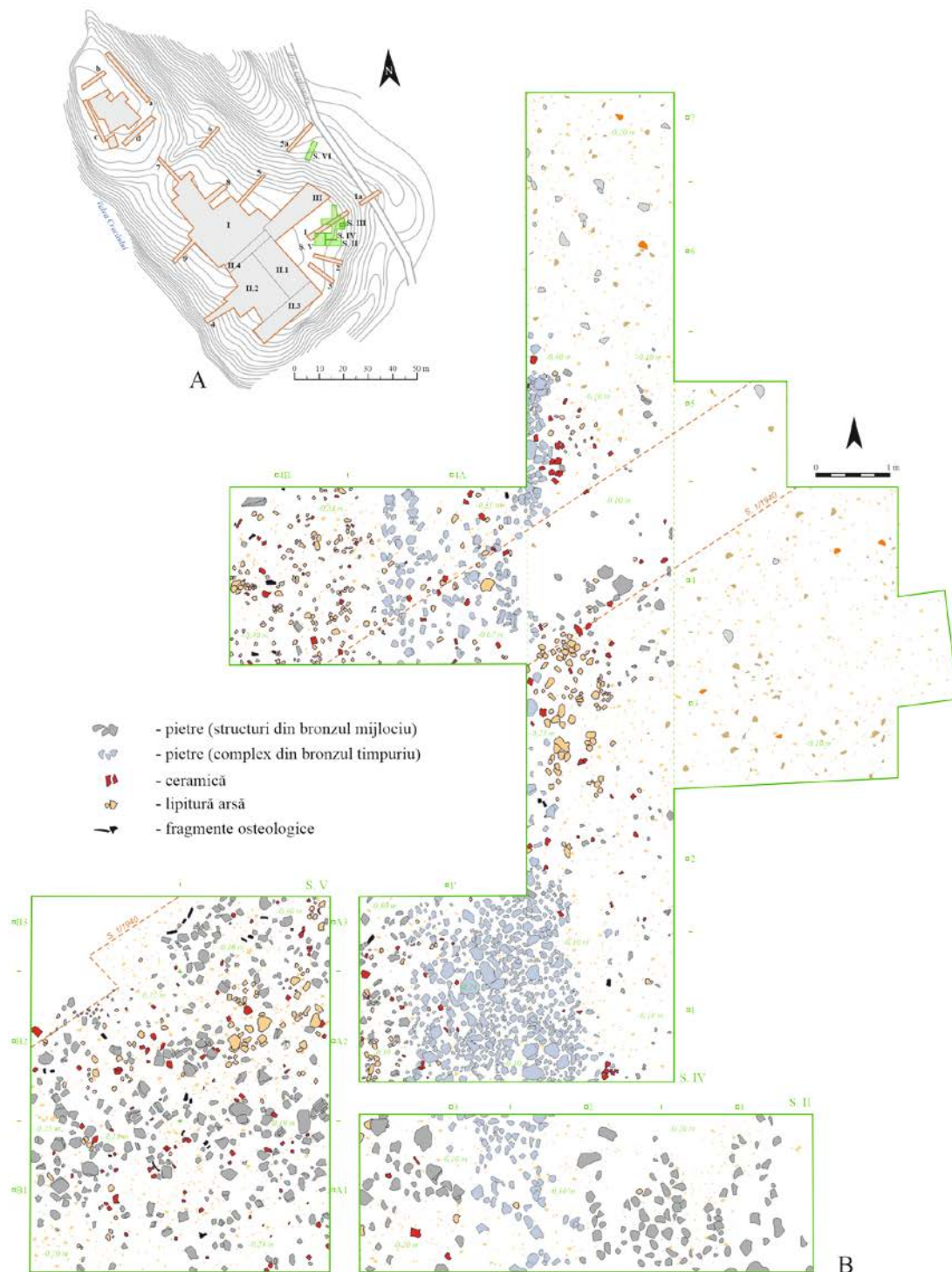

2

3

Pl. 2. Vederi ale sitului, dinspre valea Cracăului:
1-2, imagini din anii '40; 3, fotografie din 2005
(1-2, Arhiva Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț).

Pl. 3. Cercetări arheologice la Bodești-Cetățuia Frumușica:
 A, planul general al săpăturilor (cu verde – cercetări 2011-2013);
 B, secțiuni în care a fost identificat nivelul de pietre din epoca bronzului.

1

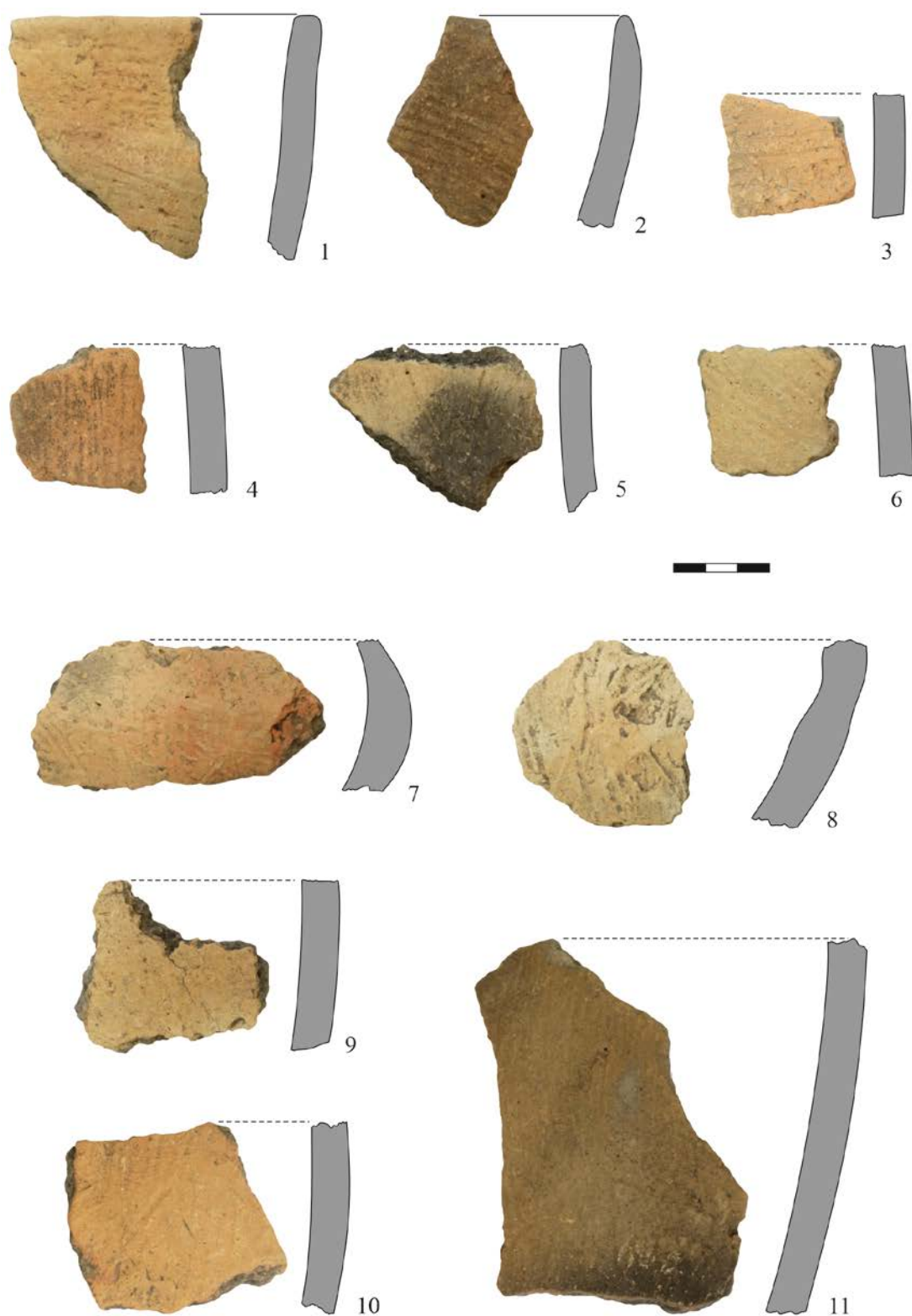

2

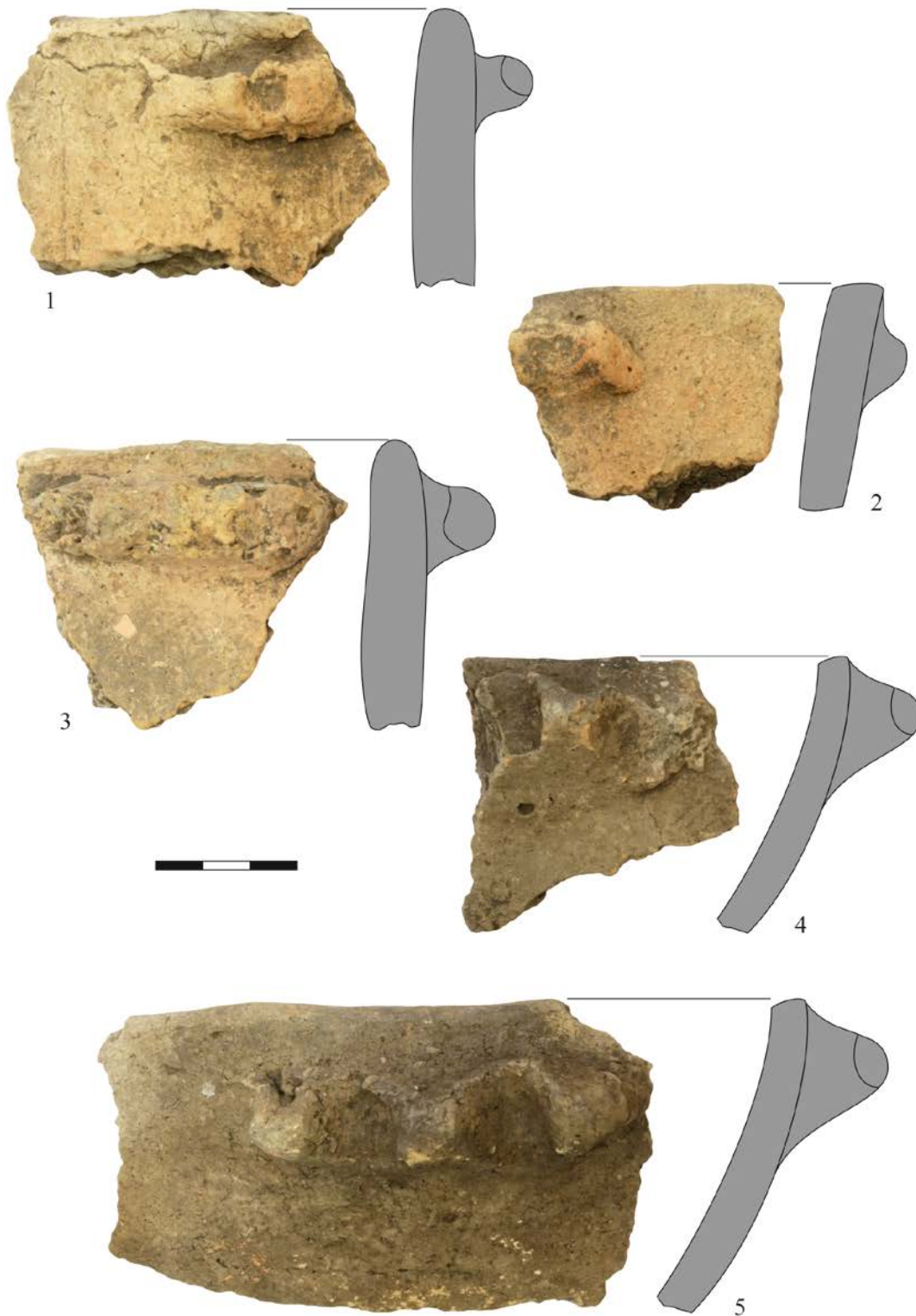
Pl. 4. 1-2, nivelul din epoca bronzului, dezvelit în limitele secțiunilor IV și V.

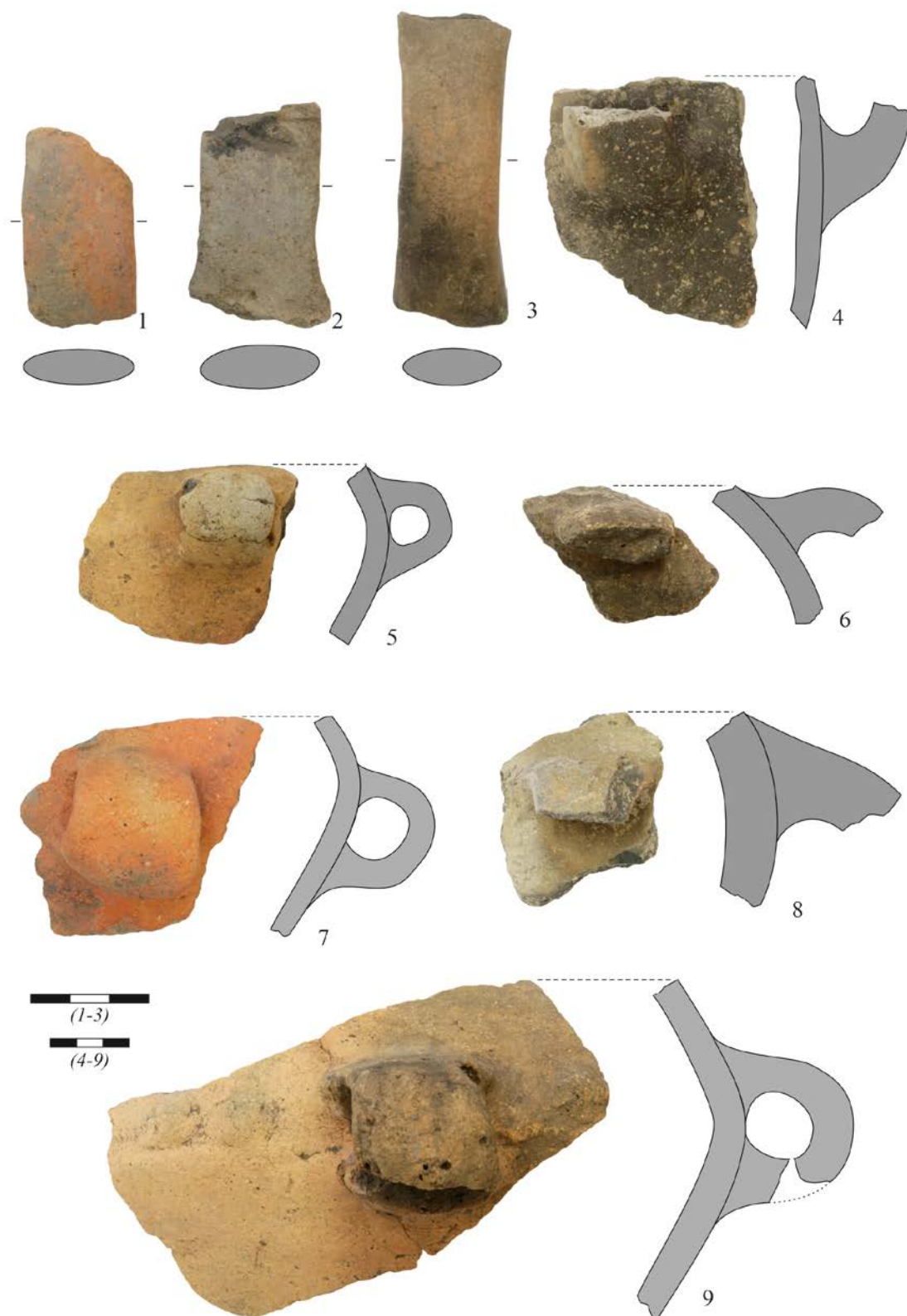
Pl. 5. Fragmente dintr-o amforă.

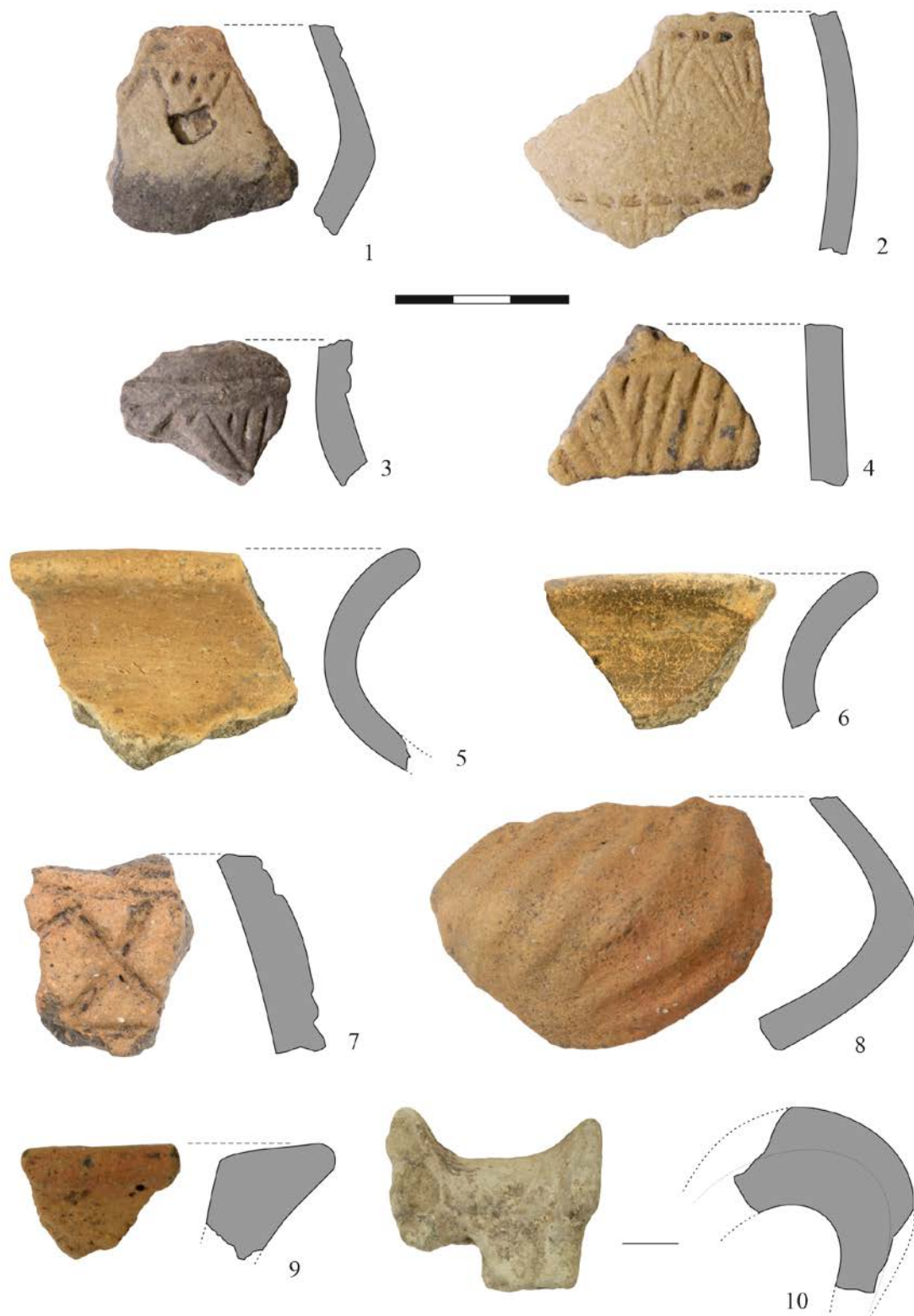
Pl. 6. Fragmente de vase cu suprafața striată.

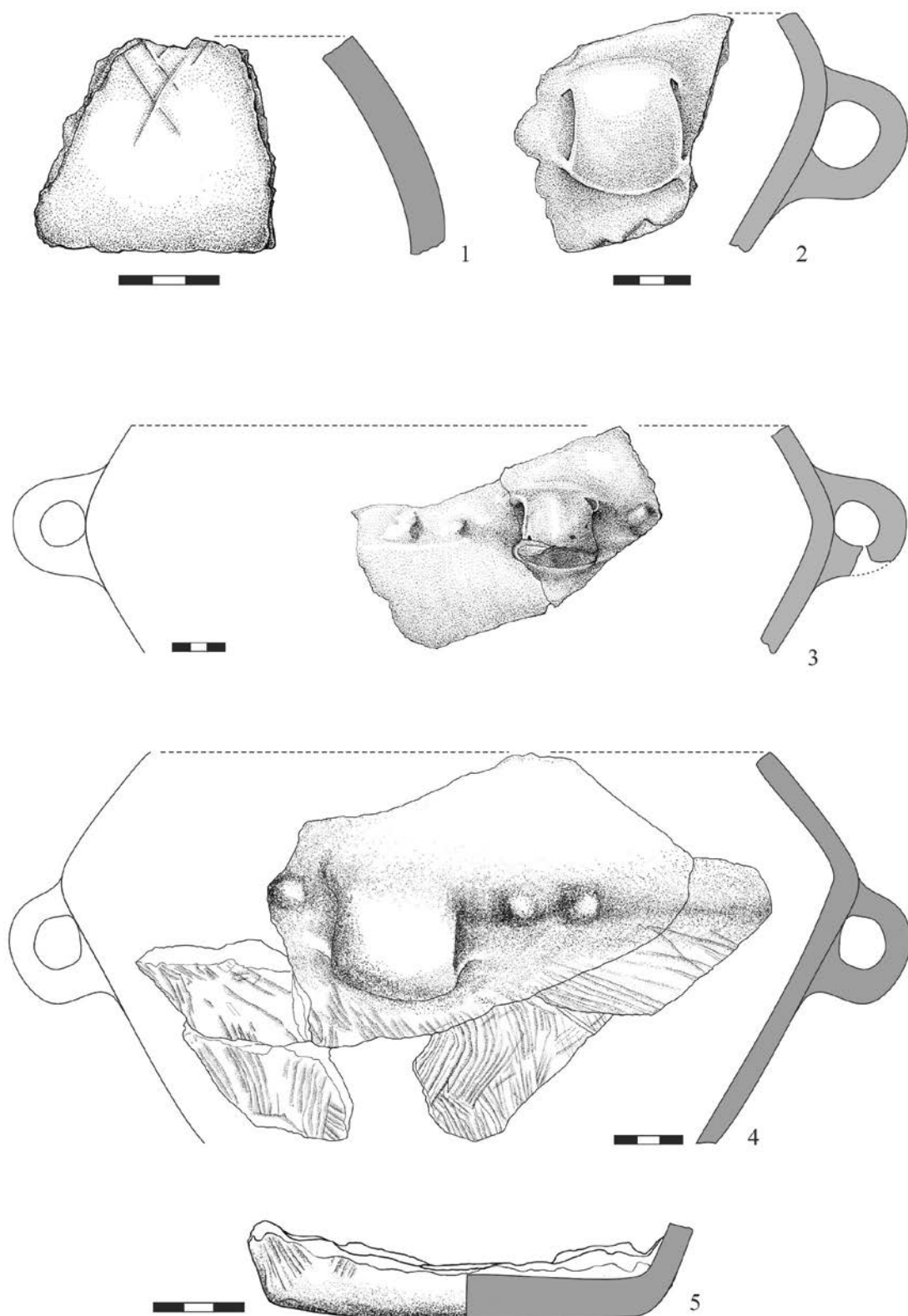
Pl. 7. Fragmente de vase tronconice (1-3) și castroane (4-5).

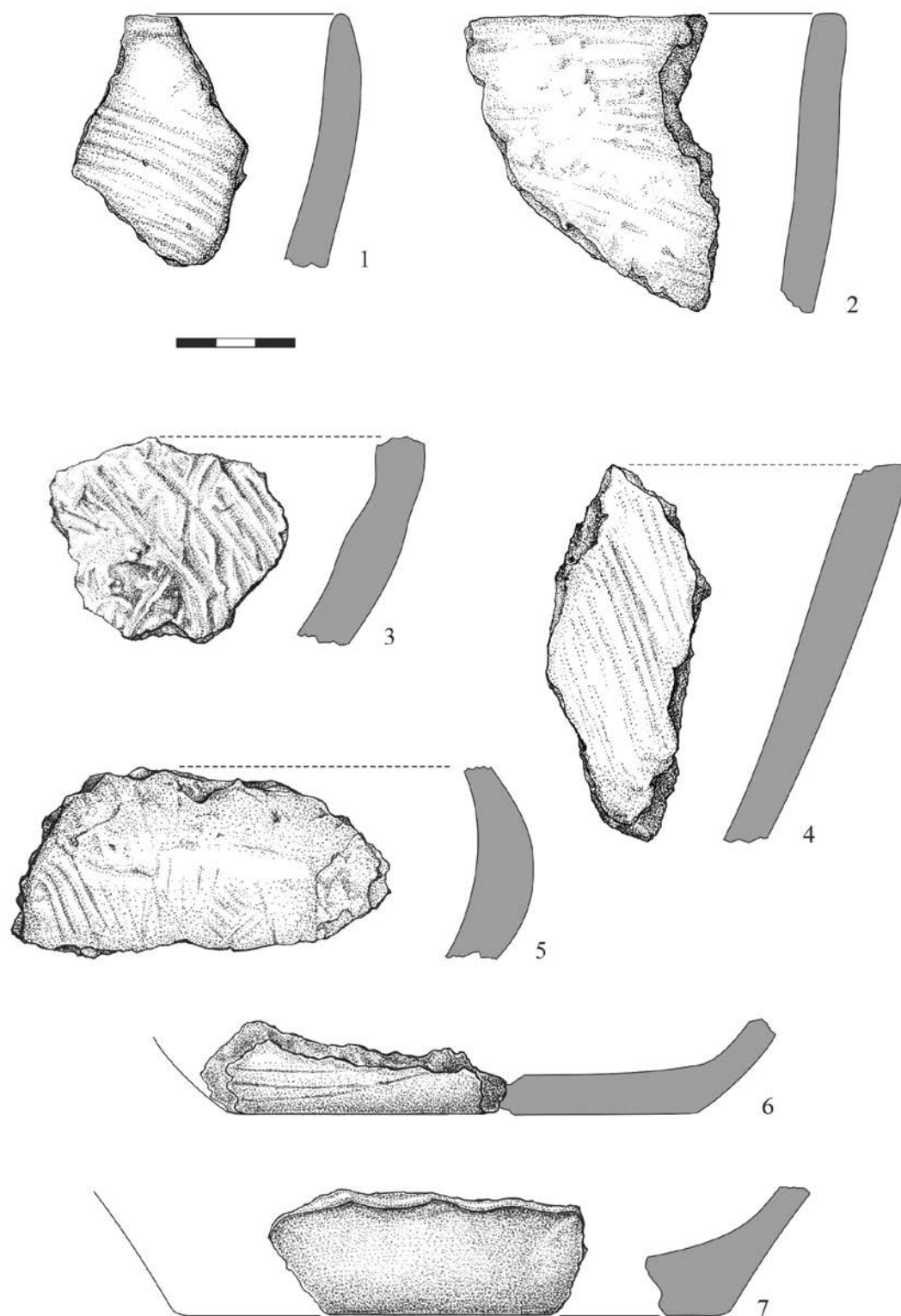
Pl. 8. Torți de amfore.

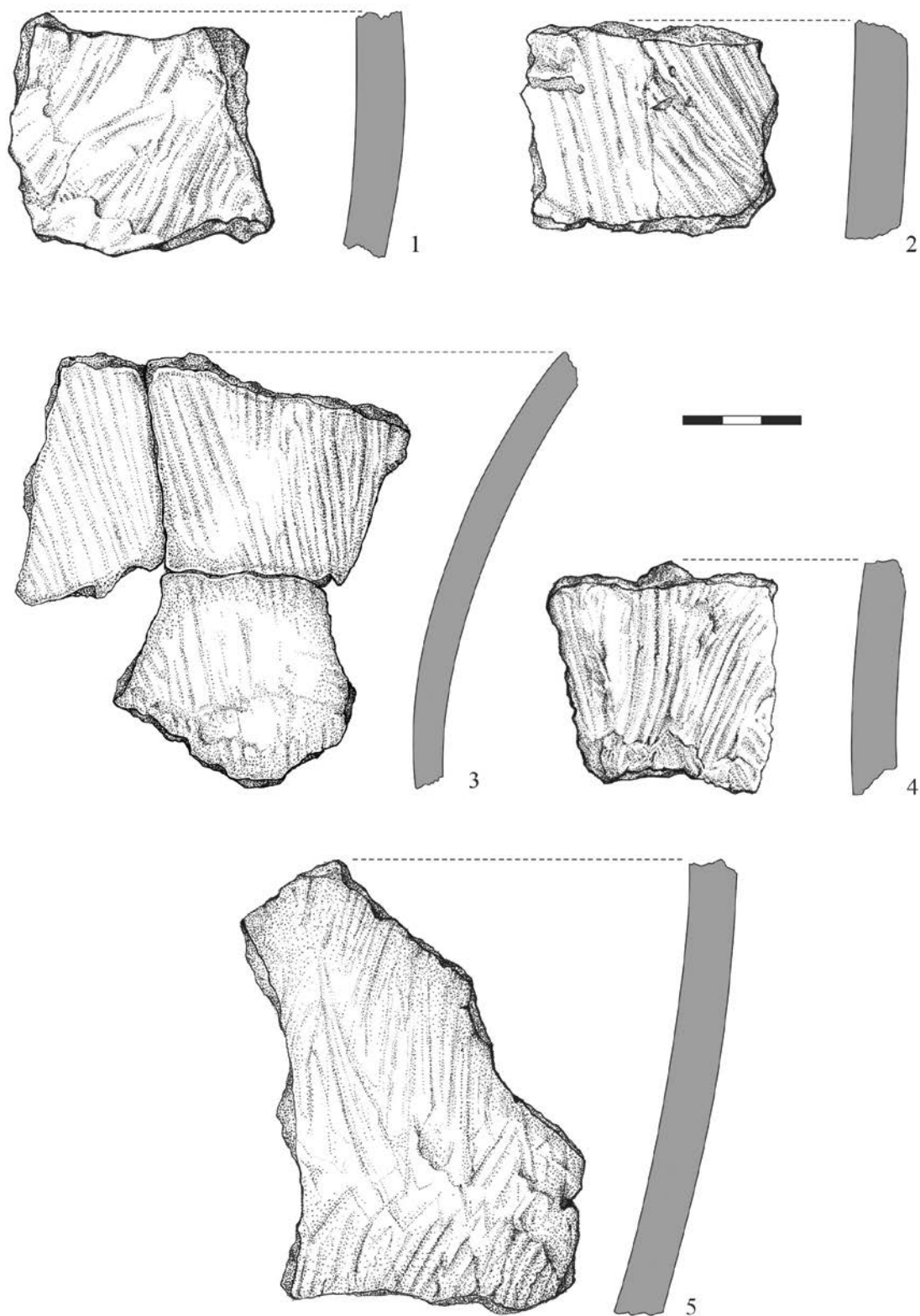
Pl. 9. Fragmente de cești Costișa (1-5); importuri Wietenberg (6-10).

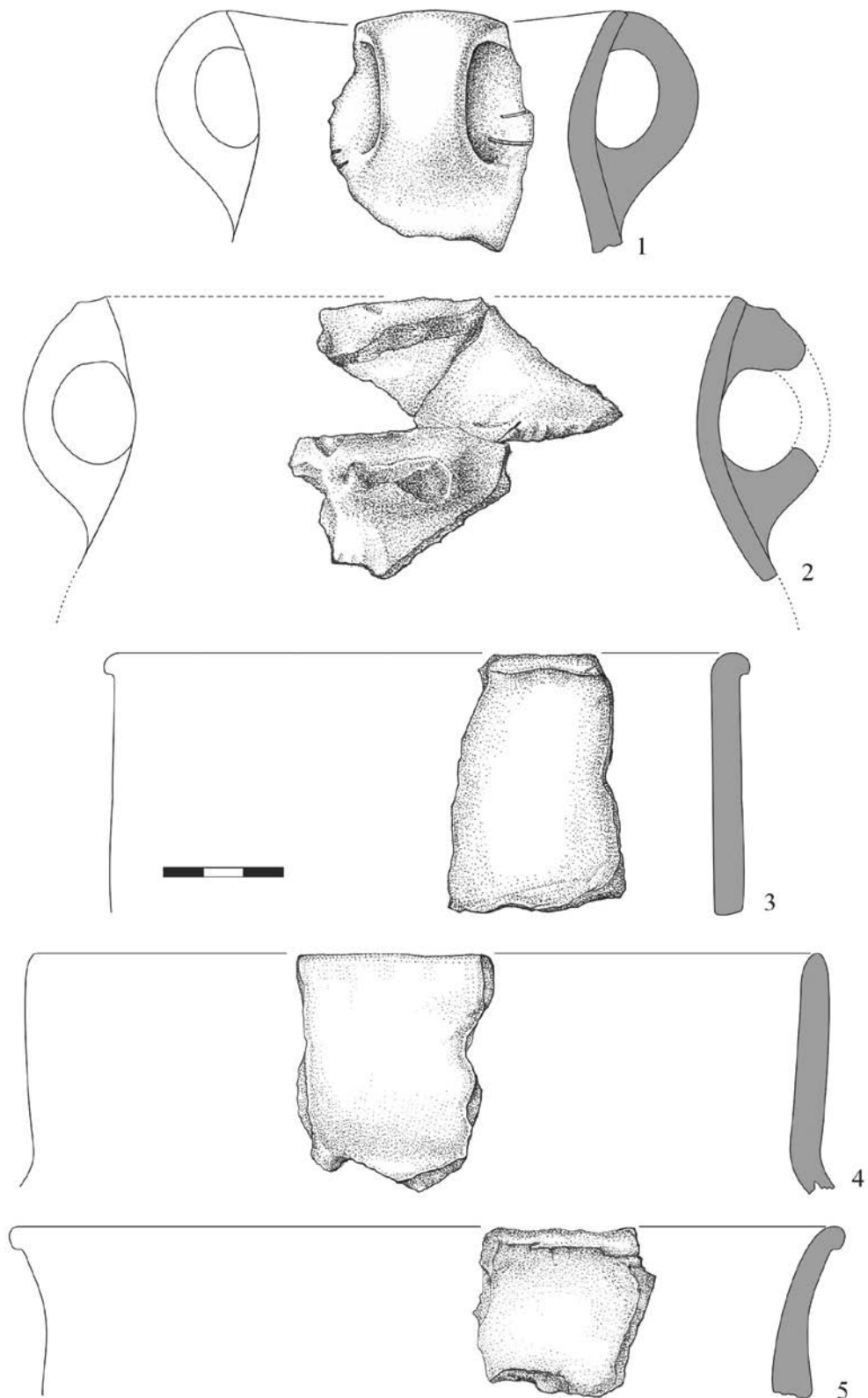
Pl. 10. Fragmente de amfore.

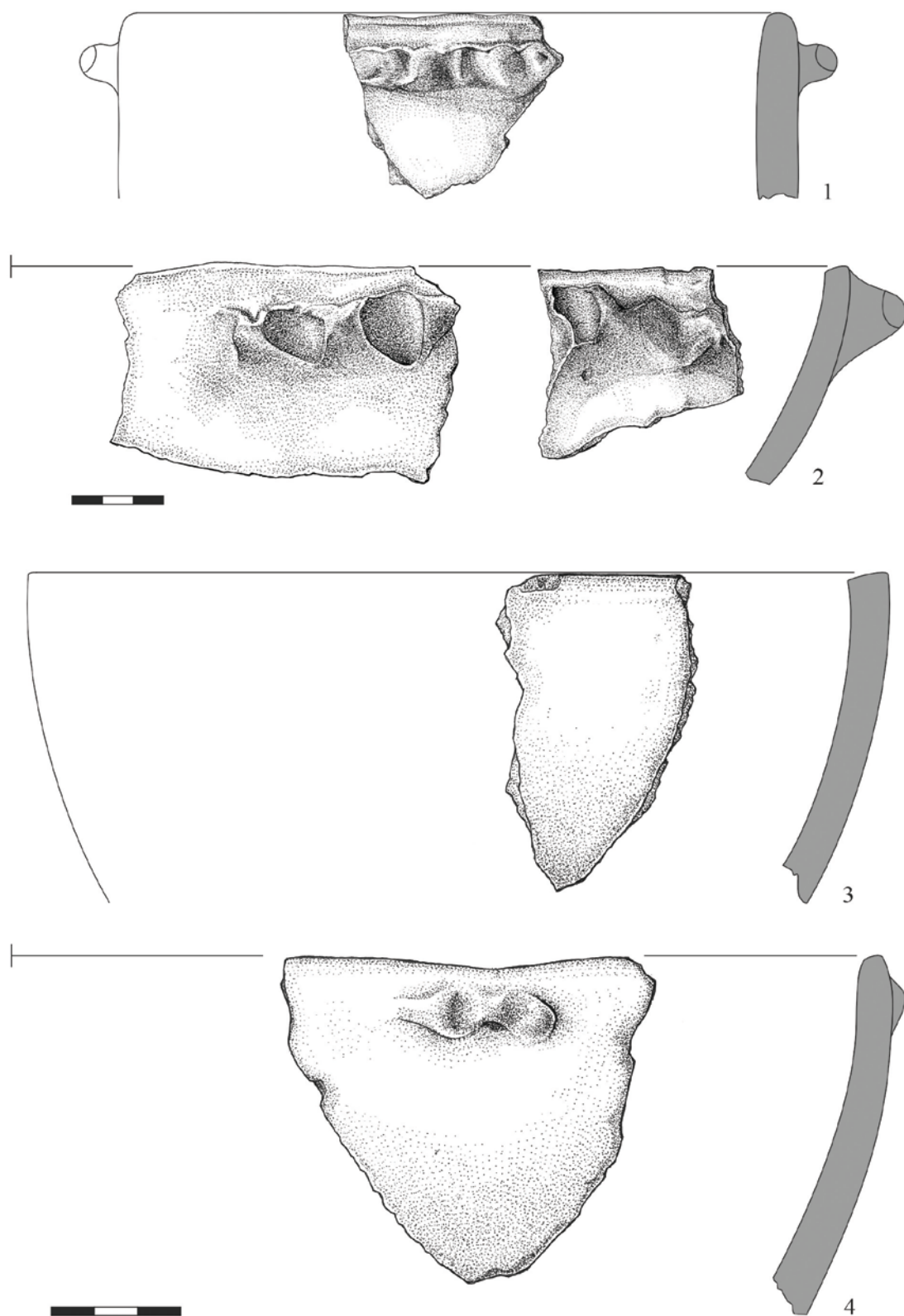
Pl. 11. Fragmente de vase cu suprafața striată.

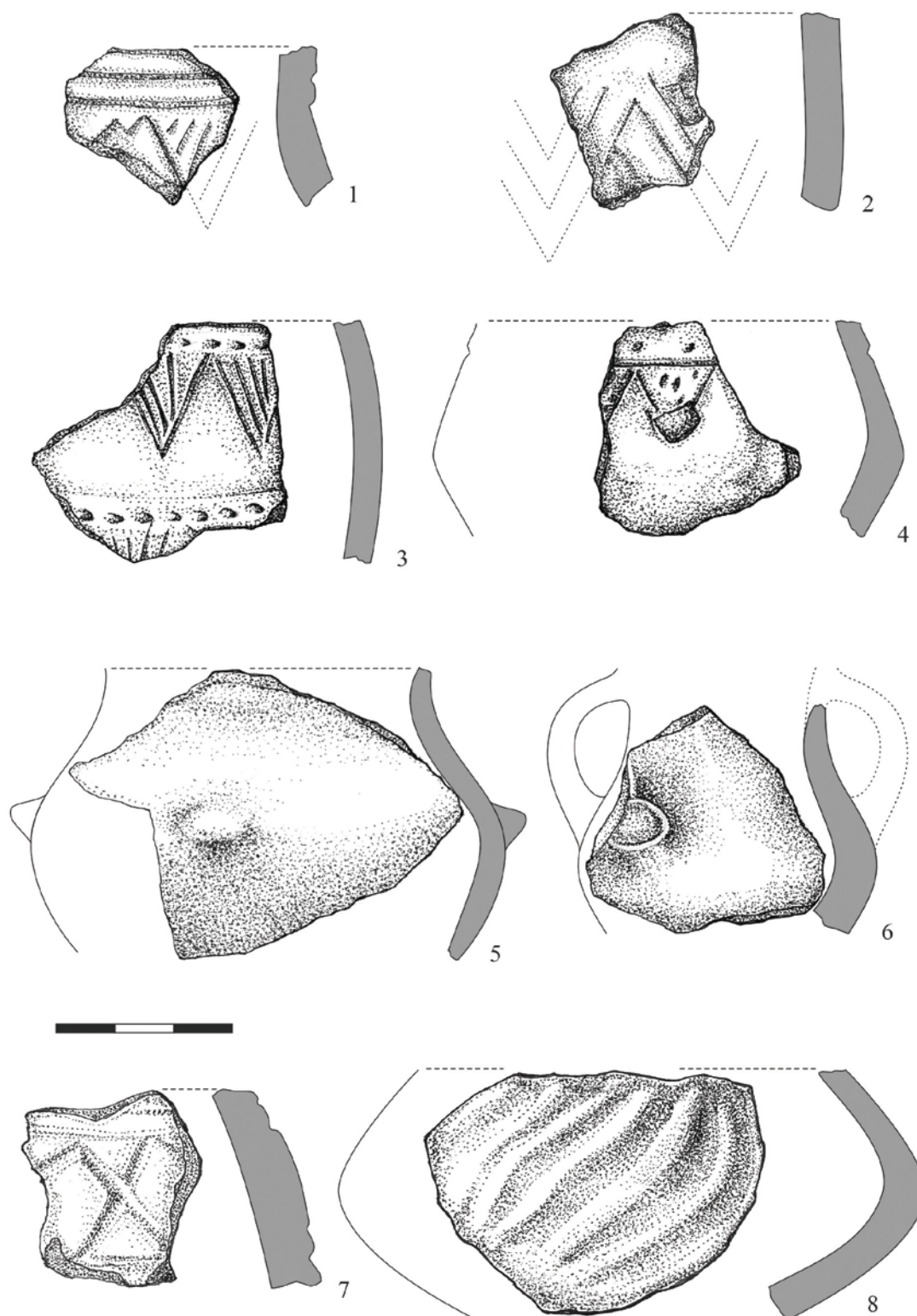
Pl. 12. Fragmente de vase cu suprafața striată.

Pl. 13. Fragmente de cești (1-2) și vase tronconice (3-5).

Pl. 14. Fragmente de vase tronconice (1) și castroane (2-4).

Pl. 15. Fragmente de vase din perioada mijlocie a epocii bronzului, identificate printre pietre.

**CERCETĂRILE ARHEOLOGICE PREVENTIVE
DE LA SĂCĂLUȘEȘTI–*DEALUL BUGA*
(COMUNA AGAPIA, JUDEȚUL NEAMȚ)
ȘI CÂTEVA CONTRIBUȚII PRIVIND
EPOCA BRONZULUI ȘI PRIMA EPOCĂ A FIERULUI
ÎN ZONA SUBCARPATICĂ A MOLDOVEI**

**Vasile Diaconu, Constantin Preoteasa,
Alexandru Gafincu, Doru Bogdan,
Bogdan Bobîna, Ancuța Bobîna, Cristina Trif**

Cuvinte-cheie: cercetare arheologică preventivă, Săcălușești, Subcarpații Moldovei, Depresiunea Neamț, bronz timpuriu, bronz târziu, Hallstatt timpuriu, locuință, artefacte.

Keywords: rescue archaeology, Săcălușești, Moldavian Subcarpathians, Neamț Depression, Early Bronze Age, Late Bronze Age, Early Hallstatt, dwelling, artefacts.

Abstract

This paper presents the results of the archaeological rescue research performed in 2021 in the site of Săcălușești-Dealul Buga (Agapia commune, Neamț County), located in the Neamț Depression of the Moldavian Subcarpathians. Carried out over an area of circa 5000 m², the investigations highlighted some archaeological complexes, more exactly a dwelling and 17 pits. Chronologically, the oldest habitation belongs to the Early Bronze Age and is represented only by a few ceramic shards. As the Late Bronze Age is concerned, the habitation is proven by 2 pits alongside some ceramic findings. The most archaeological complexes from the site are dating back in the First Iron Age and are represented by a dwelling and some pits. The dwelling was not researched entirely, but we can affirm that it was a large construction (above 65 square meters), made on a twig structure covered with clay. A hearth, a large quantity of pottery and a clay spindle-wheel were found inside the dwelling. The site of Săcălușești is important by the fact that it covers multiple habitation periods (from the Bronze Age to the First Iron Age), with good analogies in the nearby areas.

Introducere

Zona subcarpatică a Moldovei a fost foarte atractivă pentru comunitățile epocii bronzului, fapt bine evidențiat prin densitatea crescută a așezărilor, mai ales în etapele mijlocie (Munteanu, 2010, fig. 1-3) și târzie (Diaconu, 2011, fig. 1) ale palierului cronologic amintit. Pentru prima epocă a fierului situația este ușor diferită, în sensul în care numărul siturilor din această perioadă este sensibil mai mic (László, 1994, harta 2), fapt care nu are o explicație foarte solidă în momentul de față. Din acest motiv, orice nouă descoperire atribuită epocii metalelor poate contribui la o mai bună înțelegere a dinamicii acestor populații.

În cadrul unui proiect de infrastructură energetică implementat în anul 2021 în zona subcarpatică a Neamțului – *Conductă de transport gaze naturale Târgu Neamț – Bălțătești (inclusiv alimentare cu energie electrică a SPC)* –, cercetările arheologice efectuate pe *Dealul Buga*, în partea de sud a satului Săcălușești (comuna Agapia) (fig. 1/1), au permis descoperirea unui sit arheologic în cuprinsul căruia au fost identificate mai multe complexe atribuite epocii bronzului și primei epoci a fierului (Preoteasa *et alii*, 2022).

Așezarea de la Săcălușești-*Dealul Buga* este amplasată în Depresiunea Neamț (Ozana-Topolița) a Subcarpaților Moldovei, în extremitatea sud-estică a comunei Agapia, în partea de sud a satului Săcălușești, pe malul stâng al pârâului Trestioara, la aproximativ 650 m spre est de drumul național (DN 15 C) ce leagă municipiul Piatra-Neamț de orașul Târgu Neamț (fig. 2/1).

Chiar dacă este un sit nou reperat, în imediata lui vecinătate au fost deja semnalate urme de locuire din perioada târzie a epocii bronzului (Diaconu, 2012, p. 38, nr. 43) și din prima epocă a fierului (Diaconu, 2012, p. 32, nr. 18) și nu excludem posibilitatea ca această stațiune să aibă o întindere mai mare decât s-a estimat inițial.

Cercetarea arheologică preventivă

Metodologie

Săpăturile din anul 2021, care au afectat o suprafață de aproximativ 4750 m² (475 m lungime și 10 m lățime), s-au desfășurat spre baza pantei dealului, aproape de malul pârâului Trestioara, conform traseului conductei de gaze naturale (fig. 1/2; fig. 2/2; fig. 3/1).

Din punct de vedere metodologic, fiind vorba de o cercetare arheologică preventivă amplă, excavarea sedimentului s-a realizat parțial mecanizat, iar complexele au fost săpate manual, prin metoda *cross-section*.

Toate complexele au fost cartate după un sistem de coordonate tridimensional, iar artefactele au fost recoltate integral, restaurate, conservate și prelucrate în vederea valorificării expoziționale și publicistice.

În prezent arhiva prezentului proiect de cercetare, precum și artefactele rezultate se află în patrimoniul Muzeului de Istorie și Etnografie Târgu Neamț din cadrul Complexului Muzeal Național Neamț.

Stratigrafie

Stratigrafia generală a sitului, în zona cercetată, se prezenta astfel:

- 0,00-0,25/0,30 m adâncime: nivel vegetal de culoare cenușie, cu artefacte fragmentare și corodate (chirpici arși, ceramică, resturi faunistice), aflate în poziție secundară, ca urmare a proceselor de eroziune, transport și acumulare de material sedimentar, precum și a activităților antropice curente (agricultură intensivă);
- 0,25/0,30-1,15/1,20 m adâncime: sol negru de tip cernoziom, corespunzător depunerilor antropice străvechi, cu complexe arheologice și artefacte (chirpici arși, ceramică, resturi faunistice);
- 1,15/1,20-1,45/1,50 m adâncime: rocă sedimentară (argilă), sterilă din punct de vedere arheologic.

Complexe

În suprafața cercetată, denumită Secțiunea I (S. I), au fost identificate 18 complexe arheologice, respectiv o locuință și 17 gropi, atribuite atât bronzului târziu, cât și primei epoci a fierului.

Materialul arheologic a fost colectat și înregistrat integral, majoritatea sa provenind din complexe.

Deși rezultatele cercetării nu sunt neapărat spectaculoase, ele au o importanță crescută tocmai prin prisma faptului că oferă noi indicii despre comunitățile umane ale epocii bronzului și epocii fierului care au locuit în Depresiunea Neamț.

Pentru o imagine de ansamblu a cercetării arheologice preventive desfășurate în anul 2021 în situl de la Săcălușești-Dealul Buga vom prezenta succint fiecare complex arheologic în parte.

Locuința 1 (Cx. 1) (fig. 3/2)

Complexul de locuire a fost surprins parțial în Secțiunea I (S. I), pe latura de nord a acesteia și se prezenta sub forma unei aglomerări de lipitură arsă. Orientată NV-SE, locuința a fost cercetată pe o lungime de 11 m și o lățime de 6 m, extremitățile respectivei structuri continuându-se în profilele de nord-vest și de sud-est ale S. I (fig. 4/1). Laturile lungi ale construcției erau marcate prin resturi consistente de chirpici arși, provenite de la pereți. Podeaua locuinței pare a fi reprezentată de solul amenajat în prealabil prin nivelare și compactare. În extremitatea nord-vestică a structurii de locuire a fost identificată o vatră de formă rectangulară, realizată din lut ars, de culoare roșie cărămizie, cu partea superioară având aspect mozaicat de la arderea intensă. Instalația de foc a fost surprinsă parțial (pe o suprafață de cca. 1 m²), aceasta continuându-se în profilul de nord-vest al Secțiunii I (S. I) (fig. 4/3).

Ca elemente de inventar pot fi amintite mai multe fragmente ceramice, majoritatea atipice, dar care, după factura pastei și unele detalii decorative, pot fi atribuite primei epoci a fierului (Hallstatt). Tot din interiorul acestui complex provine și o fusaiolă bitronconică, lucrată dintr-un lut nisipos (fig. 26/3a-b).

Groapa 1 (Cx. 2) (fig. 5)

Reprezintă un complex de formă neregulată, cu diametrul mic de 3,10 m, diametrul mare de 3,80 m și adâncimea maximă de 0,25 m¹. Umplutura constă în sediment de culoare neagră, iar în structura acestuia au fost identificate resturi de chirpici arși, fragmente ceramice, materiale faunistice și bucăți de gresie. Pe baza resturilor de vase descoperite, complexul adâncit poate fi atribuit bronzului târziu (cultura Noua).

Groapa 2 (Cx. 3) (fig. 6)

Aceasta era circulară în plan, cu pereții evazați, având diametrele de 1,30-1,40 m și adâncimea maximă de 0,25 m. Sedimentul din umplutura complexului avea culoare neagră, cu pigmentații de cărbuni, iar ca piese de inventar pot fi amintite câteva fragmente ceramice care, potrivit trăsăturilor morfologice, pot fi atribuite epocii fierului (Hallstatt timpuriu).

Groapa 3 (Cx. 4) (fig. 7)

Structura se prezenta circulară în plan, cu pereții drepecți, diametrul de 0,60 m, iar adâncimea maximă era de 0,25 m. Umplutura era constituită din sediment de culoare neagră, cu urme de cărbuni, la care s-au mai adăugat bucăți de lipitură arsă și fragmente de gresie.

Groapa 4 (Cx. 5) (fig. 8)

Complexul a avut plan circular, cu deschiderea de 0,70-0,80 m, iar adâncimea maximă era de 0,15 m. În interiorul gropii au fost identificate mai multe fragmente de lipitură arsă, unele de mari dimensiuni, care păstrau amprente de nuiele.

Groapa 5 (Cx. 6) (fig. 9)

Aceasta era de dimensiuni mici, a avut diametrul de 0,45 m și adâncimea de 0,25 m, fiind umplută cu un sediment de culoare neagră în structura căruia se găseau resturi de lipitură arsă.

Groapa 6 (Cx. 7) (fig. 10)

Groapa era tot circulară în plan, cu diametrul maxim de 0,50 m și adâncimea de 0,25 m. În interiorul acestui complex au fost descoperite fragmente de chirpici arși, resturi de vatră și câteva fragmente ceramice specifice Hallstattului.

Groapa 7 (Cx. 8) (fig. 11)

Aceasta se încadrează în categoria complexelor adâncite, de mărime medie, având în vedere faptul că avea o deschidere la partea superioară de 1,35 m și adâncimea de 0,5 m. Prin cercetarea acesteia s-au putut identifica mai multe resturi de chirpici arși, fragmente ceramice și material faunistic. Ceramica, extrem de modest reprezentată, aparține primei epoci a fierului (Hallstatt timpuriu).

¹ În cazul gropilor adâncimea a fost calculată de la nivelul la care au fost acestea surprinse în săpătură.

Groapa 8 (Cx. 9) (fig. 12)

Complexul a avut formă aproximativ circulară în plan, cu diametrele de 0,85-0,90 m și adâncimea de 0,25 m. În sedimentul de culoare brună care forma umplutura acestui complex adâncit s-au descoperit mai multe bucăți de lipitură arsă, dar și un fragment ceramic atipic.

Groapa 9 (Cx. 10) (fig. 13)

Aceasta era aproximativ circulară în plan, cu o deschidere la partea superioară de 1,20-1,30 m, iar adâncimea era de 0,30 m. Sedimentul care forma umplutura gropii avea culoare neagră, iar prin cercetarea acestuia s-au găsit resturi de lipitură arsă, fragmente ceramice și o bucată de gresie. Fragmentele de vase aparțin bronzului târziu, cultura Noua.

Groapa 10 (Cx. 11) (fig. 14)

Complexul avea formă ovală în plan, diametrul de 0,50-0,70 m și adâncimea de 0,50 m. În umplutură se afla sediment de culoare neagră, cu pigmenți de cărbune în compoziție, iar ca inventar pot fi amintite fragmente de chirpici arși, dar și resturi de la vase ceramice specifice primei epoci a fierului (Hallstatt timpuriu).

Groapa 11 (Cx. 12) (fig. 15)

Structura era de mici dimensiuni, având un diametru de 0,70 m și adâncimea păstrată de 0,15 m. Sedimentul din interior era de culoare neagră și cu pigmentații de cărbune, singurele materiale descoperite în complex fiind mai multe resturi de chirpici arși.

Groapa 12 (Cx. 13) (fig. 16)

Complexul era superficial, având formă ovală, cu diametrul mare de 0,80 m și diametrul mic de 0,50 m. Adâncimea păstrată a gropii era de 0,10 m.

Groapa 13 (Cx. 14) (fig. 17)

Structura avea dimensiuni medii, fiind ovală în plan, cu diametrele de 1,50-1,70 m. Complexul avea o adâncime de 0,30 m, umplutura sa fiind constituită din sediment de culoare închisă, cu pigmentații de cărbune. Inventarul era alcătuit din fragmente ceramice și materiale faunistice. Resturile de vase pot fi atribuite, după natura pastei și a morfologiei, primei epoci a fierului (Hallstatt timpuriu).

Groapa 14 (Cx. 15) (fig. 18)

Aceasta era ovală în plan, diametrul mare fiind de 0,70 m, iar cel mic era de 0,50 m. Complexul era puțin adânc (0,15 m), având umplutura constituită dintr-un sediment argilos. În interiorul gropii au fost descoperite bucăți de chirpic ars și câteva fragmente ceramice tipice pentru Hallstattul timpuriu.

Groapa 15 (Cx. 16) (fig. 19)

Complexul adâncit avea formă de clopot, cu diametrele mici de 0,95 m în partea superioară, 0,50 m în partea mediană și 1,15 m în partea inferioară, diametrele mari de 1,10 m în partea superioară, 0,70 m în partea mediană și 1,30 m în partea inferioară, iar adâncimea de 1 m. Umplutura sa constă în sediment de culoare neagră cu pigmenți de cărbune în compoziție.

Inventarul acesteia este reprezentat de chirpici arși, fragmente ceramice, precum și un vas fragmentar, descoperit la bază. Conform materialului arheologic descoperit complexul poate fi atribuit primei epoci a fierului (Hallstatt).

Groapa 16 (Cx. 17) (fig. 20)

Structura arheologică era ovală în plan, cu diametrele de 1,15-1,85 m și adâncimea de 0,25 m. Sedimentul din umplutura complexului avea culoare neagră, iar în structura acestuia au fost identificate resturi de lipitură arsă, fragmente de vase și oase de animale. Unele fragmente ceramice prezintă trăsături ale bronzului timpuriu, dar majoritatea resturilor de vase aparțin primei epoci a fierului.

Groapa 17 (Cx. 18) (fig. 21) avea un contur circular în plan, cu diametrul de 0,95-1 m și adâncimea de 0,25 m. Sedimentul care constituie umplutura complexului avea culoare neagră, fiind amestecat cu bucăți de chirpici.

Artefacte

În suprafața cercetată, printre materialele ceramice descoperite au fost identificate și câteva fragmente care prezintă trăsături tehnico-morfologice și decorative ce permit încadrarea lor în bronzul timpuriu. Amintim aici un fragment provenit de la partea superioară a unui vas de dimensiuni medii, decorat cu creștături pe buză (fig. 22/1), care își găsește bune analogii în descoperiri atribuite grupului Târpești, așa cum sunt cele de la Târpești (Marinescu-Bîlcu, 1981; Burtănescu, 2002; Diaconu, 2012, fig. 49/4, 6; 2016, fig. 68/6), Văratec (Diaconu, 2012, fig. 49/9, 10; 2016, fig. 82/8), Țolici (Diaconu, Garvăn, 2010, fig. 4/1-6; Diaconu, 2016, fig. 77/4), Vânători-Neamț (Diaconu *et alii*, 2021, fig. 4/3; fig. 5/1), Petricani (Diaconu *et alii*, 2021, fig. 10/1) și Răucești (Diaconu, Gafincu, 2018, fig. 2/2-4).

Tot din această perioadă datează și câteva fragmente ceramice lucrate din pastă cu incluziuni litice, de culoare cărămidie, cu pereții subțiri și care prezintă mici protome perforate, ce amintesc de unele tradiții eneolitice (fig. 22/2-4).

În cadrul perimetrului cercetat nu putem vorbi despre complexe atribuite bronzului timpuriu, fapt care se poate datora unei locuiri de scurtă durată a unei comunități din această perioadă, situație confirmată și în unele dintre siturile deja amintite.

Privite într-un context mai amplu, vestigiile bronzului timpuriu de la Săcălușești completează stadiul cunoștințelor privind dinamica acestor comunități, care se pare că erau concentrate în bazinul mijlociu și superior al Topoliței.

Câteva dintre complexe identificate în timpul cercetărilor sunt atribuite perioadei târzii a epocii bronzului. O serie de materiale ceramice, descoperite în nivelul arheologic, dar fără un context clar, sunt atribuite culturii Noua.

În zona afectată de săpături au fost identificate și cercetate două complexe, respectiv gropile 1 și 9 (Cx. 2 și Cx. 10), în care au fost descoperite fragmente ceramice tipice bronzului târziu (cultura Noua).

Fără să ne propunem o discuție foarte detaliată, în lipsa unui număr mai mare de complexe și a unei cantități mai însemnate de materiale arheologice, trebuie să amintim faptul că, cel puțin pentru zona investigată, nu avem de a face cu o locuire foarte intensă.

Desigur, perimetrul cercetat, fiind amplasat spre baza pantei dealului, poate fi considerat ca fiind periferia unei așezări.

Din perspectiva materialului arheologic avut la dispoziție observăm că cele câteva zeci de fragmente ceramice aparțin tipurilor frecvent atestate în așezările culturii Noua. Cea mai însemnată pondere o au vasele-sac, destul de variate din punctul de vedere al detaliilor morfologice. Majoritatea sunt recipiente de dimensiuni medii, decorate cu brâie simple (fig. 22/5, 6; fig. 23/2-4), alveolate (fig. 22/7) sau crestate (fig. 22/8), dar sunt documentare și vase cu corpul bine profilat (fig. 23/5), prevăzute cu torți (fig. 23/7, 8), frecvent atestate în așezările culturii Noua (Florescu, 1991, *passim*). Recipientele de tip *kantharos* au o prezență extrem de modestă, la fel ca și vasele miniaturale (fig. 23/6), ambele tipuri fiind documentate prin câte un singur fragment ceramic.

Locuirea culturii Noua de la Săcălușești nu este o prezență izolată în bazinul hidrografic superior al râului Topolița. Deși ne aflăm în zona subcarpatică, comunitățile bronzului târziu au populat destul de intens Depresiunea Neamț (Diaconu, 2012, p. 99, 100). Este suficient să menționăm că pe o rază de 2-3 km în jurul așezării amintite anterior se cunosc mai multe situri din această perioadă, în acest sens consemnându-le pe cele de la Agapia-SMA (Diaconu, 2012, p. 28), Săcălușești-*La Vest de Pod* (Diaconu, 2012, p. 30), Valea Seacă-*Ferma de vaci* (Dumitroaia, 1992, p. 72; Diaconu, 2012, p. 31), Valea Seacă-SMA (Dumitroaia, 1992, p. 72; Diaconu, 2012, p. 32), Topolița-*La Nord-Vest de Sat* (Diaconu *et alii*, 2020, p. 393).

Cele mai multe dintre complexele identificate în suprafața cercetată aparțin primei epoci a fierului. Este vorba de o locuință și opt gropi de dimensiuni diferite, care conțineau materiale ceramice de factură hallstattiană.

Locuința descoperită în partea de vest a perimetrului cercetat era orientată NV-SE și se prezenta ca o structură de formă rectangulară, cu laturile lungi mai bine evidențiate prin cantitatea mai mare de chirpici arși proveniți de la pereții construcției. Din păcate, nu au putut fi identificate extremitățile scurte ale acestei locuințe, motiv pentru care nu putem stabili suprafața ocupată de aceasta. Un element important îl prezintă și existența acelei vetre, amenajate sumar, aflată în partea de nord-vest a structurii de habitat.

Pe baza datelor stratigrafice se poate observa că locuința era una de suprafață, fiind realizată, așa cum s-a observat și în cazul altor situri hallstattiene, dintr-o structură ușoară, cel mai probabil din nuiele, lipită cu lut (László, 1994, p. 107). În urma demontării acestui complex au putut fi recuperate bucăți de lipitură arsă cu amprente de unele segmente lemnoase al căror diametrul era cuprins între 2-4 cm.

Vatra aflată în interiorul locuinței se încadrează în tiparul instalațiilor de foc documentate în alte situri contemporane, precum cele de la Trușești și Andrieșeni; suprafața de aproximativ 1 m², iar grosimea nu depășește 2-3 cm (László, 1994, p. 107).

În cazul gropilor atribuite primei epoci a fierului nu pot fi formulate foarte multe observații. Săpate cel mai probabil pentru extragerea lutului, acestea au fost umplute ulterior cu sediment și materiale arheologice, fără să avem în vedere, în mod cert, utilitatea lor menajeră. În cazul gropii G. 16, în formă de clepsidră, acolo unde a fost depus acel vas fragmentar, putem să luăm în calcul și o funcționalitate în afara sferei activităților gospodărești.

Așa cum am menționat deja, pentru etapa timpurie a epocii fierului, cea mai importantă cantitate de materiale arheologice este reprezentată de ceramică, aflată într-un stadiu accentuat de fragmentare, unele dintre resturile de vase fiind rulate sau cu suprafața degradată și datorită acidității solului.

O cantitate mai mare de ceramică a fost identificată în interiorul locuinței, aici fiind descoperite fragmente ceramice provenite, deopotrivă, de la recipiente de mari dimensiuni, dar și de la vase medii.

Trăsăturile morfologice pe care le prezintă materialul ceramic permit stabilirea unor bune analogii cu olăria din alte situri specifice primei epoci a fierului. Ca forme dominante menționăm vasele-sac (fig. 24/3, 4), decorate cu brâie alveolate (fig. 25/6) sau cu apucători aplatizate (fig. 25/2), vase cu corpul arcuit și gura evazată (fig. 24/2; fig. 25/1), străchini tronconice cu buza ușor adusă spre interior (fig. 24/1). În cazul vaselor de mari dimensiuni observăm că unele dintre acestea au fost decorate cu caneluri orizontale (fig. 3-5), dar și cu brâie alveolate (fig. 7).

Un interes aparte îl prezintă recipientul descoperit în groapa G. 15, prin prisma faptului că este destul de bine păstrat, chiar dacă îi lipsește partea superioară. Este vorba despre un vas de dimensiuni mici, cu corpul globular, ușor asimetric față de axul vertical, decorat la baza gâtului cu un șir de patru linii incizate orizontale (fig. 26/2, 3). Sub acestea se află dispuse simetric patru proeminente aplatizate. Cele mai apropiate analogii le găsim în situl de la Grănicești (județul Suceava) (László, 1994, fig. 34/3, 5), atribuit mediului Gáva. Prezența unor elemente Gáva în cadrul acestui sit nu ar trebui să ne surprindă, în ciuda aserțiunilor mai vechi potrivit cărora descoperiri de acest fel se găsesc doar în Podișul Sucevei, deoarece într-un sit apropiat de cel de la Săcălușești, la Topolița-*La Ieșirea din Sat*, a fost identificată o statueta fragmentară de lut tipică mediului cultural amintit (Diaconu, 2007, fig. 14/10). Desigur, în lipsa unor repere de cronologie absolută, nu putem afirma cu certitudine că avem o prezență Gáva în această așezare, dar nu excludem ca din perspectivă temporală vestigiile de aici să se plaseze într-o etapă foarte timpurie a Hallstattului.

La nivel microzonal descoperirile hallstattiene de la Săcălușești-*Dealul Buga* sunt printre puținele din bazinul superior al râului Topolița. În acest context amintim siturile de la Topolița-*La Ieșirea din Sat* (Diaconu, 2007, p. 105) și Valea Seacă-*La Iezătură*².

Concluzii

Cercetarea arheologică preventivă din anul 2021 din situl de la Săcălușești-*Dealul Buga*, deși restrânsă ca suprafață prin raportare la dimensiunile sitului, a adus o serie de completări importante pentru ceea ce înseamnă prezența comunităților epocii bronzului și a primei epoci a fierului în cuprinsul Depresiunii Neamț.

Fără să avem în momentul de față niște limite foarte clare ale așezării/așezărilor preistorice de aici, este evident că în perimetrul investigat arheologic au existat comunități din mai multe etape cronologice.

² Material inedit. Vezi și Diaconu, 2012, p. 33.

Vestigiile atribuite epocii timpurii a bronzului vin să întregescă un tablou destul de incomplet ale acestui segment cronologic, pentru care în momentul de față sunt cunoscute foarte puține situri în zona subcarpatică.

Locuirea atribuită bronzului târziu respectă tiparele obișnuite ale comunităților culturii Noua și avem în vedere preferința pentru întemeierea așezărilor în zone deschise, joase, aflate în apropierea unor cursuri de apă secundare. Pe baza datelor de care dispunem în momentul de față putem admite că frecventarea acestui spațiu de către o comunitate a bronzului târziu nu a fost una foarte intensă, fapt argumentat și de stratigrafia sitului, dar și de numărul de complexe identificate.

Prima epocă a fierului este perioada cea mai bine reprezentată în cadrul cercetărilor desfășurate recent în situl de la Săcălușești. O importanță aparte o are descoperirea locuinței 1 (Cx. 1), deoarece astfel de structuri de habitat sunt destul de rar atestate în siturile hallstattiene din zona subcarpatică, iar complexul respectiv ne oferă o serie de date relevante pentru arhitectura destinată locuirii din această perioadă. Materialul ceramic, destul de consistent, descoperit în interiorul locuinței, precum și acea fusaiolă, care trebuie pusă în legătură cu îndeletniciri casnice, sunt argumente în favoarea unei utilizări de durată a respectivei construcții.

Bibliografie

- Burtănescu, F. (2002)**, *Epoca timpurie a bronzului între Carpați și Prut, cu unele contribuții la problemele perioadei premergătoare epocii bronzului în Moldova*, *Bibliotheca Thracologica*, XXXVII, București.
- Diaconu, V. (2007)**, *Recunoașteri arheologice de suprafață în zona orașului Târgu Neamț*, în *Memoria Antiquitatis*, XXIV, p. 87-120.
- Diaconu, V. (2011)**, *Comunități umane din bronzul târziu în Subcarpații Moldovei. Observații privitoare la dinamica teritorială*, în *Cercetări Istorice*, XXVII-XXIX (2008-2010), p. 45-66.
- Diaconu, V. (2012)**, *Depresiunea Neamț. Contribuții arheologice*, *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, XXVIII, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț.
- Diaconu, V. (2016)**, *Repertoriul descoperirilor atribuite epocii bronzului din județul Neamț*, *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, XXXVI, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț.
- Diaconu, V.; Garvăn, D. (2010)**, *Materiale arheologice din bronzul timpuriu descoperite la Țolici-Hălăbutoaia*, în *Memoria Antiquitatis*, XXV-XXVI (2008-2009), p. 293-304.
- Diaconu, V.; Gafincu, Al. (2018)**, *Bronze Age archaeological materials from Răucești (Neamț County, Romania)*, în **Lazarovici, C.-M.; Berzovan, Al. (Eds.)**, *Quaestiones Praehistoricae. Studia in honorem Professoris Vasile Chirica*, Editura Academiei Române – Editura Istros, București – Brăila, p. 273-282.
- Diaconu, V.; Gafincu, Al.; Hânceanu, G. D.; Nicola, C. D.; Preoteasa, C.; Stigleț, D. I.; Pîrnău, R. (2020)**, *Topolița, com. Grumăzești, jud. Neamț. Punct: La Nord-Vest de Sat*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2019*, LIV, p. 392-397.

- Diaconu, V.; Gafincu, Al.; Stigleț, D.-I. (2021)**, *At the „Gates” of the Neamț Depression (Eastern Romania). Considerations on several Bronze Age fortifications*, în **Diaconu, V. (ed.)**, *Fortifications and defensive systems east from the Carpathians. Strategies and social energies from Prehistory to the Middle Ages*, Editura Istros – Editura „Constantin Matasă”, *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, XLIII, Brăila – Piatra-Neamț, p. 75-92.
- Dumitroaia, Gh. (1992)**, *Materiale și cercetări arheologice din nord-estul județului Neamț*, în *Memoria Antiquitatis*, XVIII, p. 63-143.
- Florescu, A. C. (1991)**, *Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România. Așezări și necropole*, în *Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos*, IX, Călărași.
- László, A. (1994)**, *Începuturile epocii fierului la est de Carpați. Culturile Gáva-Holíhrady și Corlăteni-Chișinău pe teritoriul Moldovei*, *Bibliotheca Thracologica*, VI, București.
- Marinescu-Bîlcu, S. (1981)**, *Târpești. From Prehistory to History in Eastern Romania*, *British Archaeological Reports, International Series*, 107, Oxford.
- Munteanu, R. (2010)**, *Începutul bronzului mijlociu în depresiunile marginale ale Carpaților Orientali*, *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, XXIV, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț.
- Preoteasa, C.; Gafincu, A.; Diaconu, V.; Stigleț, D.-I.; Gligor Bogdan, D.; Bobîna, B.; Bobîna, A.; Trif, C. (2022)**, *Săcălușești, comuna Agapia, județul Neamț. Punct: Dealul Buga*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2021*, LVI, p. 682-685.

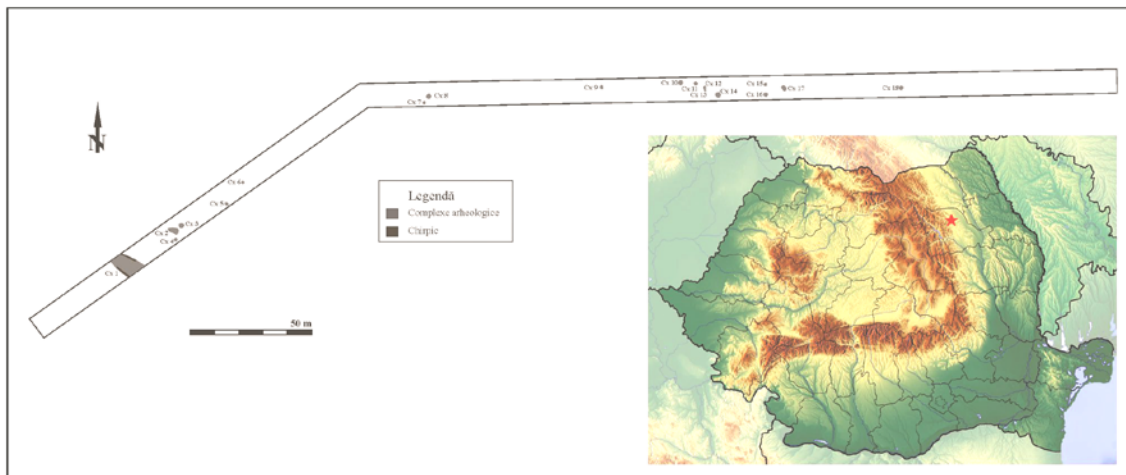
LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1.** Săcălușești-Dealul Buga Site. 1, emplacement; 2, researched area (1, Google Earth, 2022; 2, graphic: V. Diaconu, 2022).
- Fig. 2.** Săcălușești-Dealul Buga Site. 1, aerial view of the site; 2, aerial view of the researched area (1, 2, photo: B. Bobîna, 2021).
- Fig. 3.** Săcălușești-Dealul Buga Site. 1, aerial view of the researched area; 2, general view of the Dwelling 1 (Cx. 1) (1, 2, photo: B. Bobîna, 2021).
- Fig. 4.** Săcălușești-Dealul Buga Site. Dwelling 1 (Cx. 1): 1, plan; 2, stratigraphical detail; 3, hearth (1-3, photo: B. Bobîna, 2021).
- Fig. 5.** Săcălușești-Dealul Buga Site. 1-3, Pit 1 (Cx. 2) (1-3, photo and drawings: B. Bobîna, 2021).
- Fig. 6.** Săcălușești-Dealul Buga Site. 1-3, Pit 2 (Cx. 3) (1-3, photo and drawings: B. Bobîna, 2021).
- Fig. 7.** Săcălușești-Dealul Buga Site. 1-3, Pit 3 (Cx. 4) (1-3, photo and drawings: B. Bobîna, 2021).
- Fig. 8.** Săcălușești-Dealul Buga Site. 1-3, Pit 4 (Cx. 5) (1-3, photo and drawings: B. Bobîna, 2021).

- Fig. 9.** Săcălușești-Dealul Buga Site. 1-3, Pit 5 (Cx. 6) (1-3, photo and drawings: B. Bobîna, 2021).
- Fig. 10.** Săcălușești-Dealul Buga Site. 1-3, Pit 6 (Cx. 7) (1-3, photo and drawings: B. Bobîna, 2021).
- Fig. 11.** Săcălușești-Dealul Buga Site. 1-4, Pit 7 (Cx. 8) (1-4, photo and drawings: B. Bobîna, 2021).
- Fig. 12.** Săcălușești-Dealul Buga Site. 1-3, Pit 8 (Cx. 9) (1-3, photo and drawings: B. Bobîna, 2021).
- Fig. 13.** Săcălușești-Dealul Buga Site. 1-3, Pit 9 (Cx. 10) (1-3, photo and drawings: B. Bobîna, 2021).
- Fig. 14.** Săcălușești-Dealul Buga Site. 1-3, Pit 10 (Cx. 11) (1-3, photo and drawings: B. Bobîna, 2021).
- Fig. 15.** Săcălușești-Dealul Buga Site. 1-3, Pit 11 (Cx. 12) (1-3, photo and drawings: B. Bobîna, 2021).
- Fig. 16.** Săcălușești-Dealul Buga Site. 1-3, Pit 12 (Cx. 13) (1-3, photo and drawings: B. Bobîna, 2021).
- Fig. 17.** Săcălușești-Dealul Buga Site. 1-3, Pit 13 (Cx. 14) (1-3, photo and drawings: B. Bobîna, 2021).
- Fig. 18.** Săcălușești-Dealul Buga Site. 1-3, Pit 14 (Cx. 15) (1-3, photo and drawings: B. Bobîna, 2021).
- Fig. 19.** Săcălușești-Dealul Buga Site. 1-3, Pit 15 (Cx. 16) (1-3, photo and drawings: B. Bobîna, 2021).
- Fig. 20.** Săcălușești-Dealul Buga Site. 1-3, Pit 16 (Cx. 17) (1-3, photo and drawings: B. Bobîna, 2021).
- Fig. 21.** Săcălușești-Dealul Buga Site. 1-4, Pit 17 (Cx. 18) (1-4, photo and drawings: B. Bobîna, 2021).
- Fig. 22.** Săcălușești-Dealul Buga Site. 1-3, Early Bronze Age pottery; 4-8, Late Bronze Age pottery (1-8, drawings: V. Diaconu, 2022).
- Fig. 23.** Săcălușești-Dealul Buga Site. 1-8, Late Bronze Age pottery (1-8, drawings: V. Diaconu, 2022).
- Fig. 24.** Săcălușești-Dealul Buga Site. 1-4, First Iron Age (Hallstatt) pottery (1-4, drawings: V. Diaconu, 2022).
- Fig. 25.** Săcălușești-Dealul Buga Site. 1-8, First Iron Age (Hallstatt) pottery (1-8, photo and drawings: V. Diaconu, 2022).
- Fig. 26.** Săcălușești-Dealul Buga Site. 1, 2a-b, pot from the Pit 15 (Cx. 16); 3a-b, spindle-wheel from the Dwelling 1 (Cx. 1) (1, photo: B. Bobîna, 2021; 2, 3a-b, photo and drawings: V. Diaconu, 2022).

1

2

Fig. 1. Săcălușești-Dealul Buga.
1, amplasament; 2, zona cercetată
(1, Google Earth, 2022; 2, grafică: V. Diaconu, 2022).

1

2

Fig. 2. Săcălușești-Dealul Buga.
1, vedere aeriană asupra sitului;
2, vedere aeriană asupra zonei cercetate
(1, 2, foto: B. Bobîna, 2021).

1

2

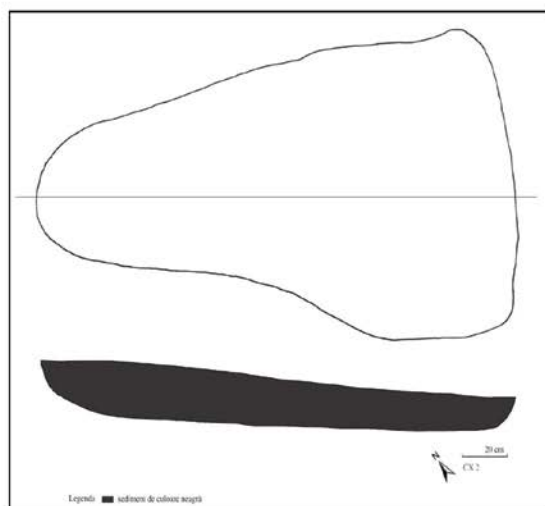
Fig. 3. Săcălușești-Dealul Buga.
1, vedere aeriană asupra zonei cercetate;
2, vedere aeriană asupra Locuinței 1 (Cx. 1)
(1, 2, foto: B. Bobîna, 2021).

Fig. 4. Săcălușești-Dealul Buga. Locuința 1 (Cx. 1):
1, plan; 2, detaliu stratigrafic; 3, vatra
(1-3, foto: B. Bobîna, 2021).

1

2

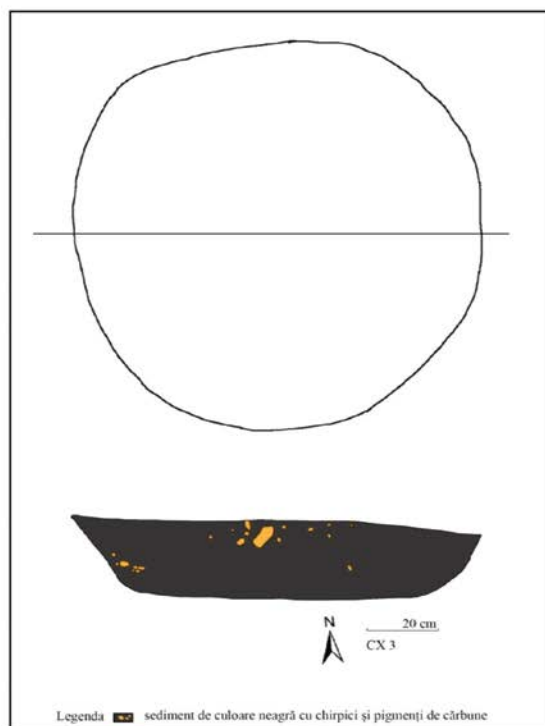

3

Fig. 5. Săcălușești-Dealul Buga.
1-3, Groapa 1 (Cx. 2)
(1-3, foto și desen: B. Bobîna).

1

2

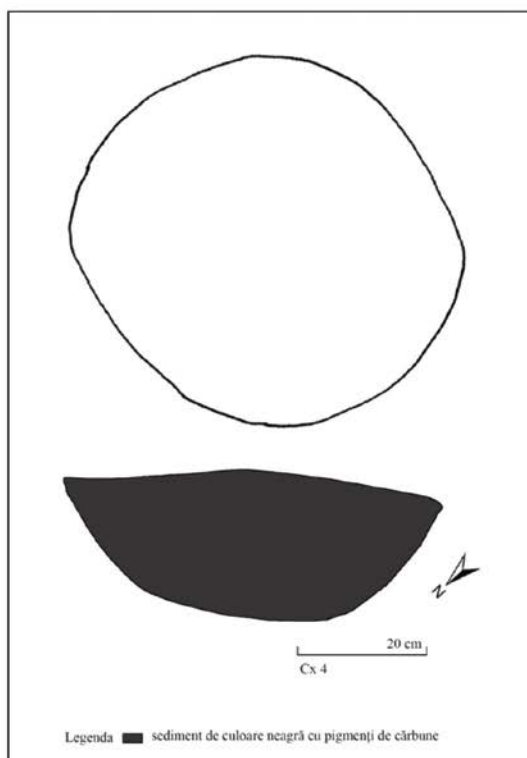

3

Fig. 6. Săcălușești-Dealul Buga.
1-3, Groapa 2 (Cx. 3)
(1-3, foto și desen: B. Bobîna).

1

2

3

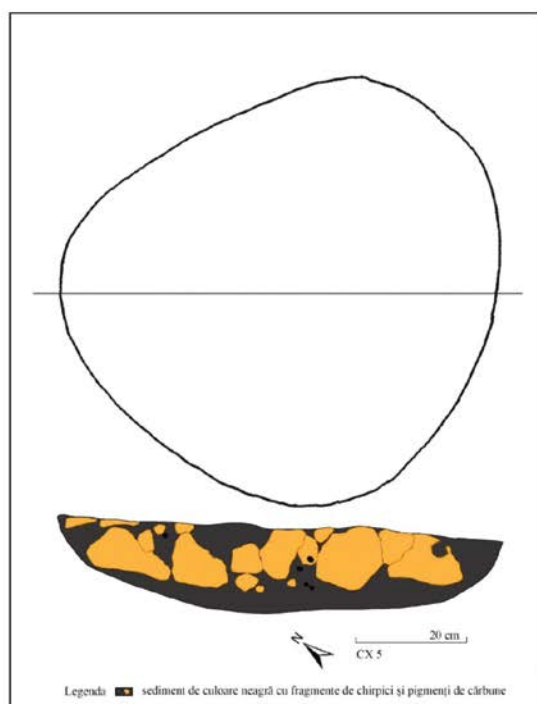
Fig. 7. Săcălușești-Dealul Buga.

1-3, Groapa 3 (Cx. 4)

(1-3, foto și desen: B. Bobîna).

1

2

3

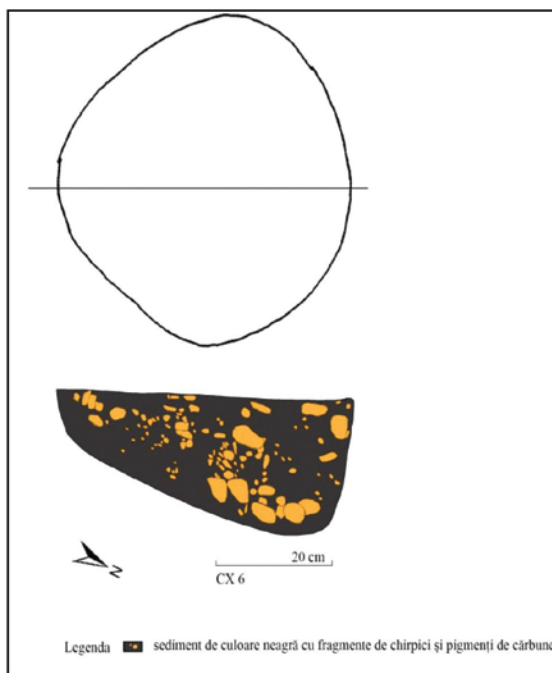
Fig. 8. Săcălușești-Dealul Buga.

1-3, Groapa 4 (Cx. 5)

(1-3, foto și desen: B. Bobîna).

1

2

3

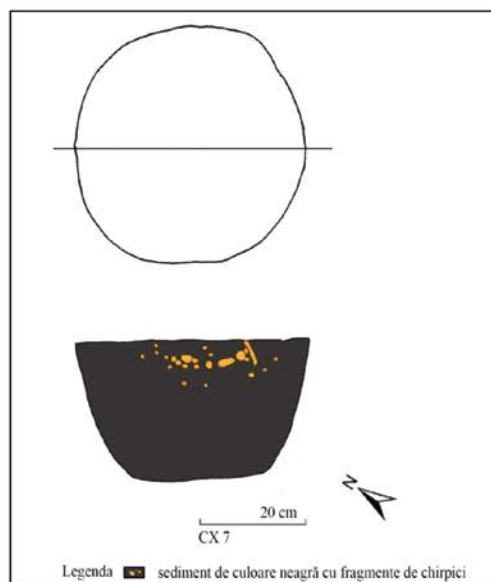
Fig. 9. Săcălușești-Dealul Buga.

1-3, Groapa 5 (Cx. 6)

(1-3, foto și desen: B. Bobîna).

1

2

3

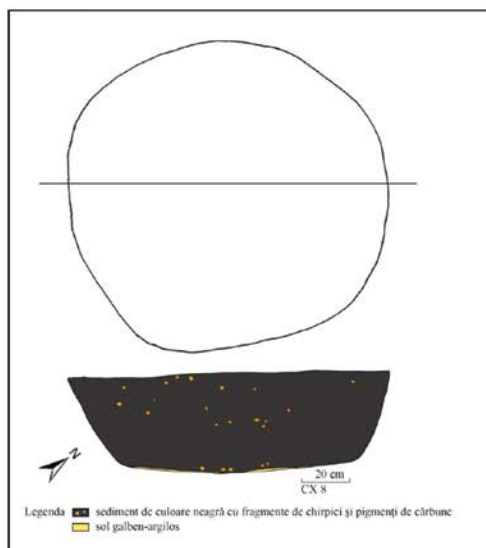
Fig. 10. Săcălușești-Dealul Buga.
1-3, Groapa 6 (Cx. 7)
(1-3, foto și desen: B. Bobîna).

1

2

3

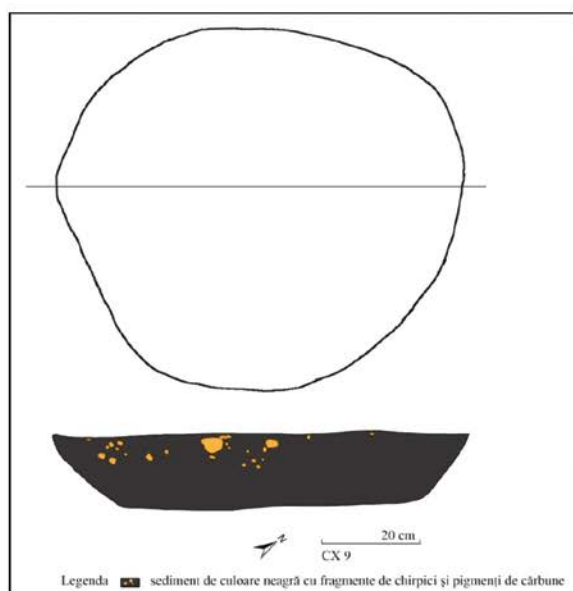

4

Fig. 11. Săcălușești-Dealul Buga.
1-4, Groapa 7 (Cx. 8)
(1-4, foto și desen: B. Bobîna).

1

2

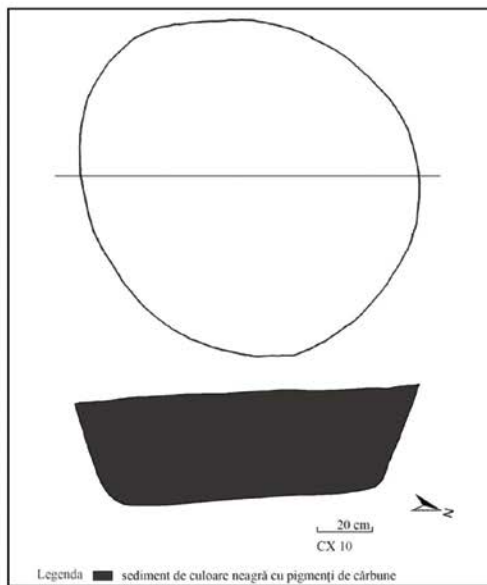

3

Fig. 12. Săcălușești-Dealul Buga.
1-3, Groapa 8 (Cx. 9)
(1-3, foto și desen: B. Bobîna).

1

2

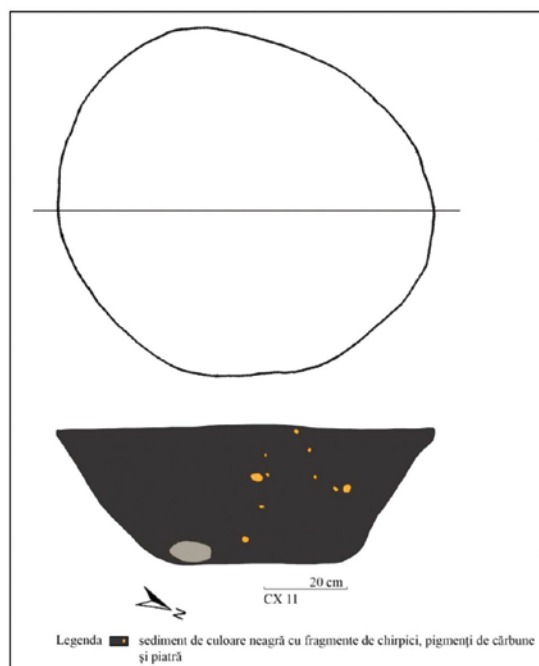

3

Fig. 13. Săcălușești-Dealul Buga.
1-3, Groapa 9 (Cx. 10)
(1-3, foto și desen: B. Bobîna).

1

2

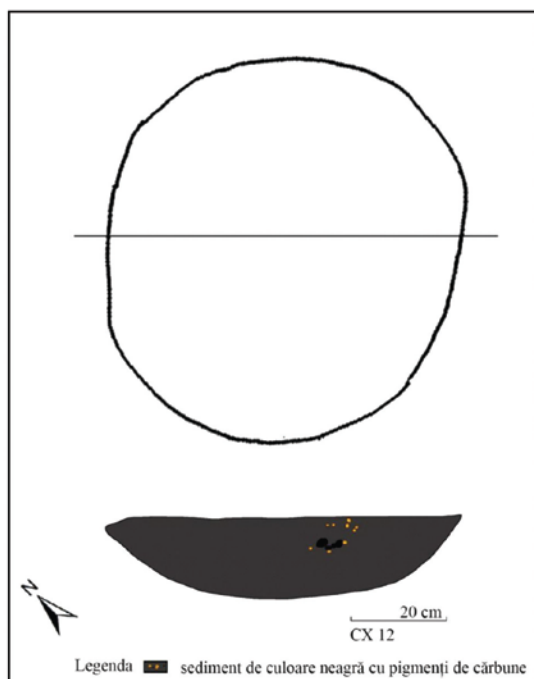

3

Fig. 14. Săcălușești-Dealul Buga.
1-3, Groapa 10 (Cx. 11)
(1-3, foto și desen: B. Bobîna).

1

2

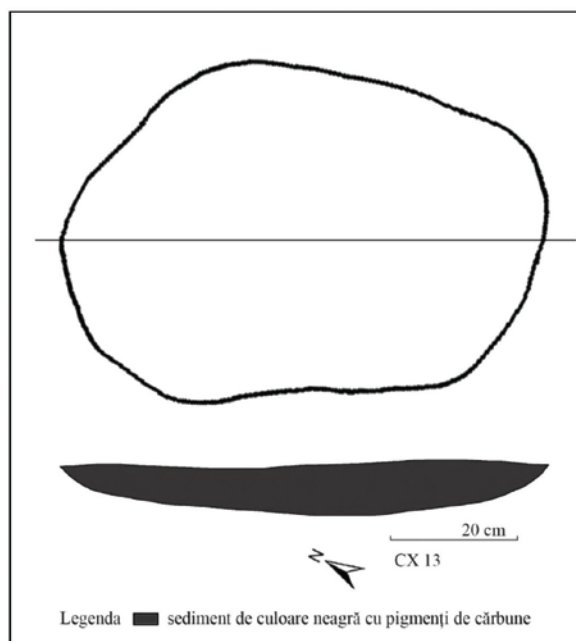

3

Fig. 15. Săcălușești-Dealul Buga.
1-3, Groapa 11 (Cx. 12)
(1-3, foto și desen: B. Bobîna).

1

2

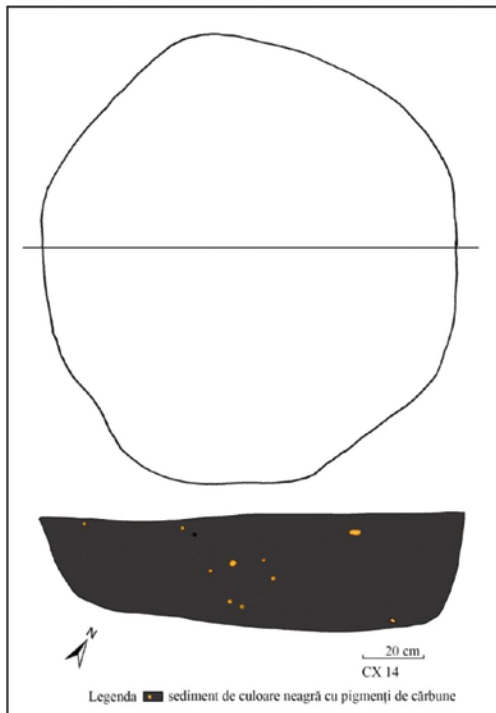

3

Fig. 16. Săcălușești-Dealul Buga.
1-3, Groapa 12 (Cx. 13)
(1-3, foto și desen: B. Bobîna).

1

2

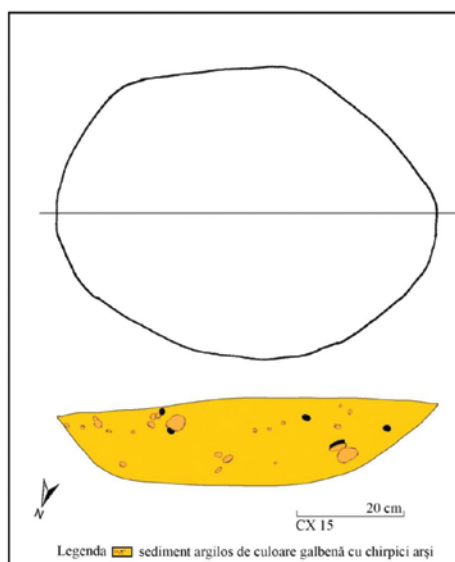

3

Fig. 17. Săcălușești-Dealul Buga.
1-3, Groapa 13 (Cx. 14)
(1-3, foto și desen: B. Bobîna).

1

2

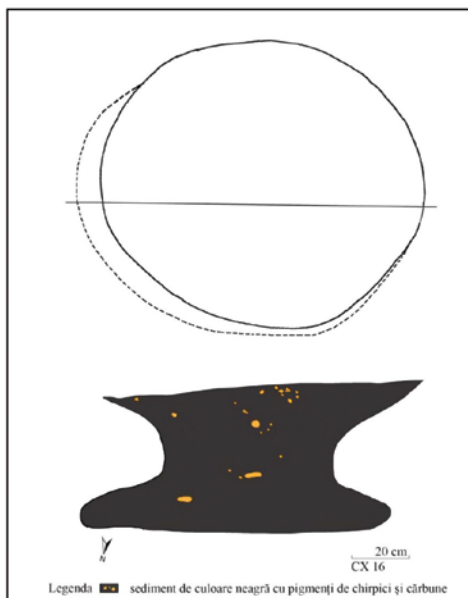

3

Fig. 18. Săcălușești-Dealul Buga.
1-3, Groapa 14 (Cx. 15)
(1-3, foto și desen: B. Bobîna).

1

2

3

Fig. 19. Săcălușești-Dealul Buga.
1-3, Groapa 15 (Cx. 16)
(1-3, foto și desen: B. Bobîna).

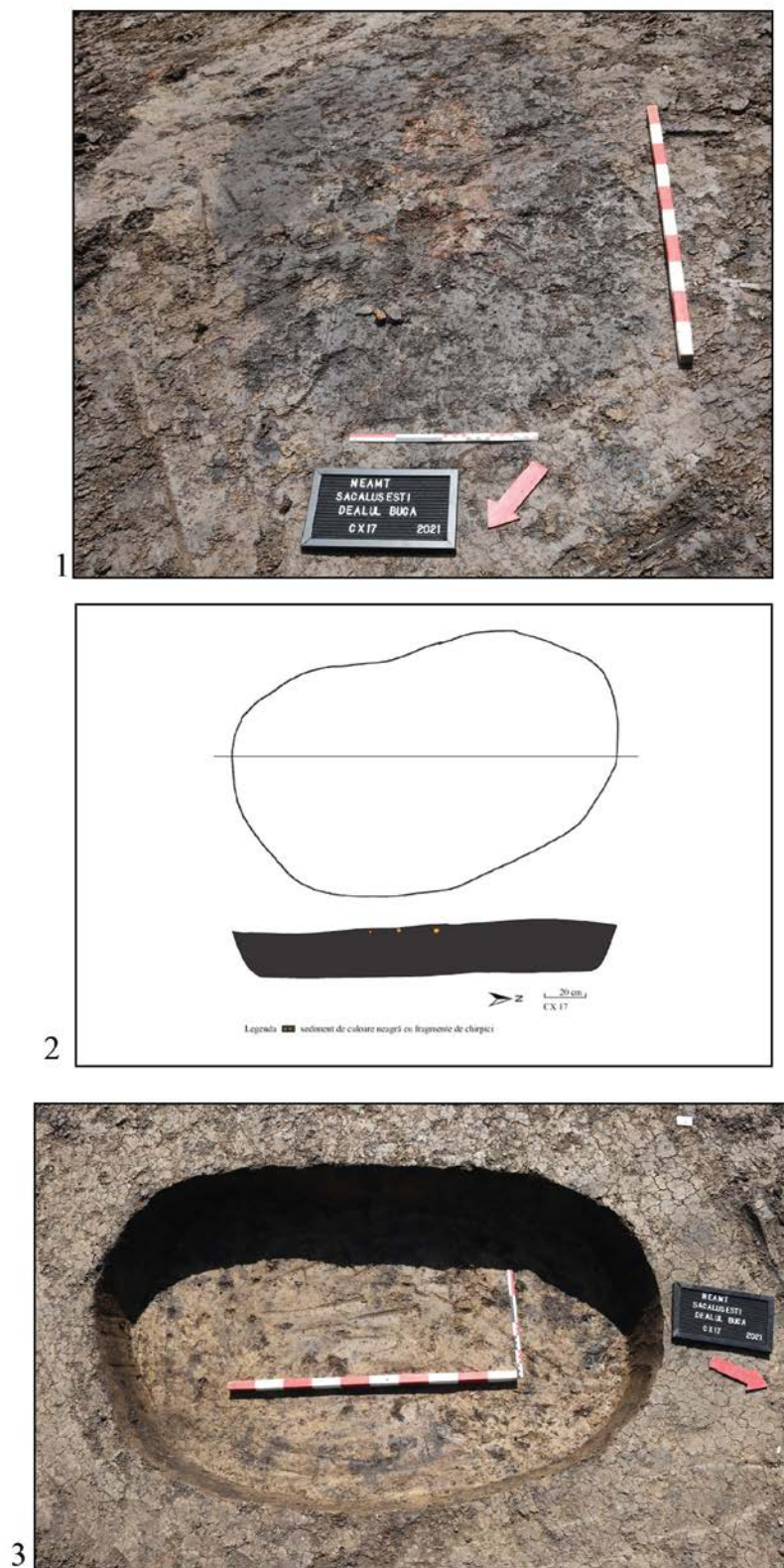

Fig. 20. Săcălușești-Dealul Buga.
1-3, Groapa 16 (Cx. 17)
(1-3, foto și desen: B. Bobîină).

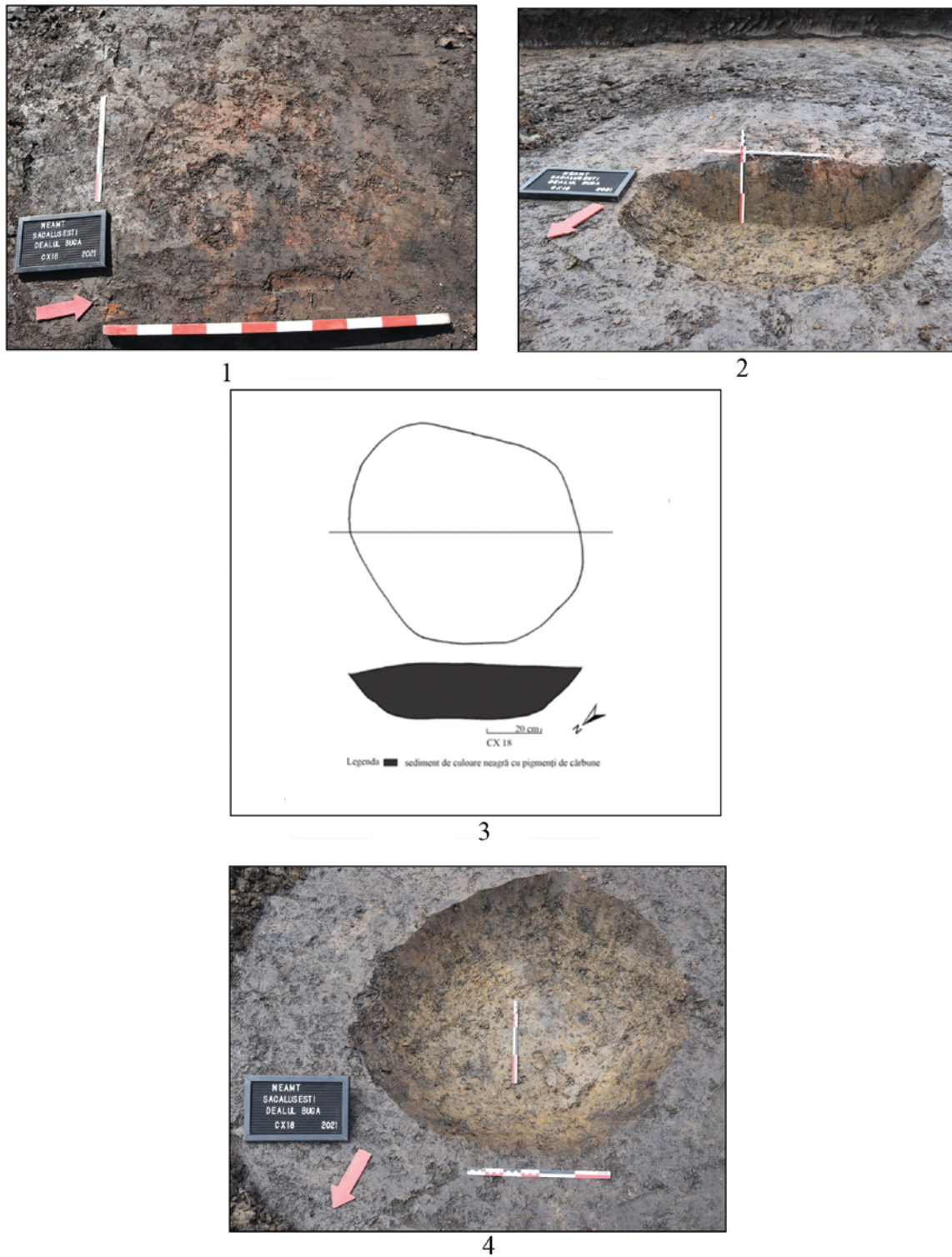

Fig. 21. Săcălușești-Dealul Buga.
1-4, Groapa 17 (Cx. 18)
(1-4, foto și desen: B. Bobîna).

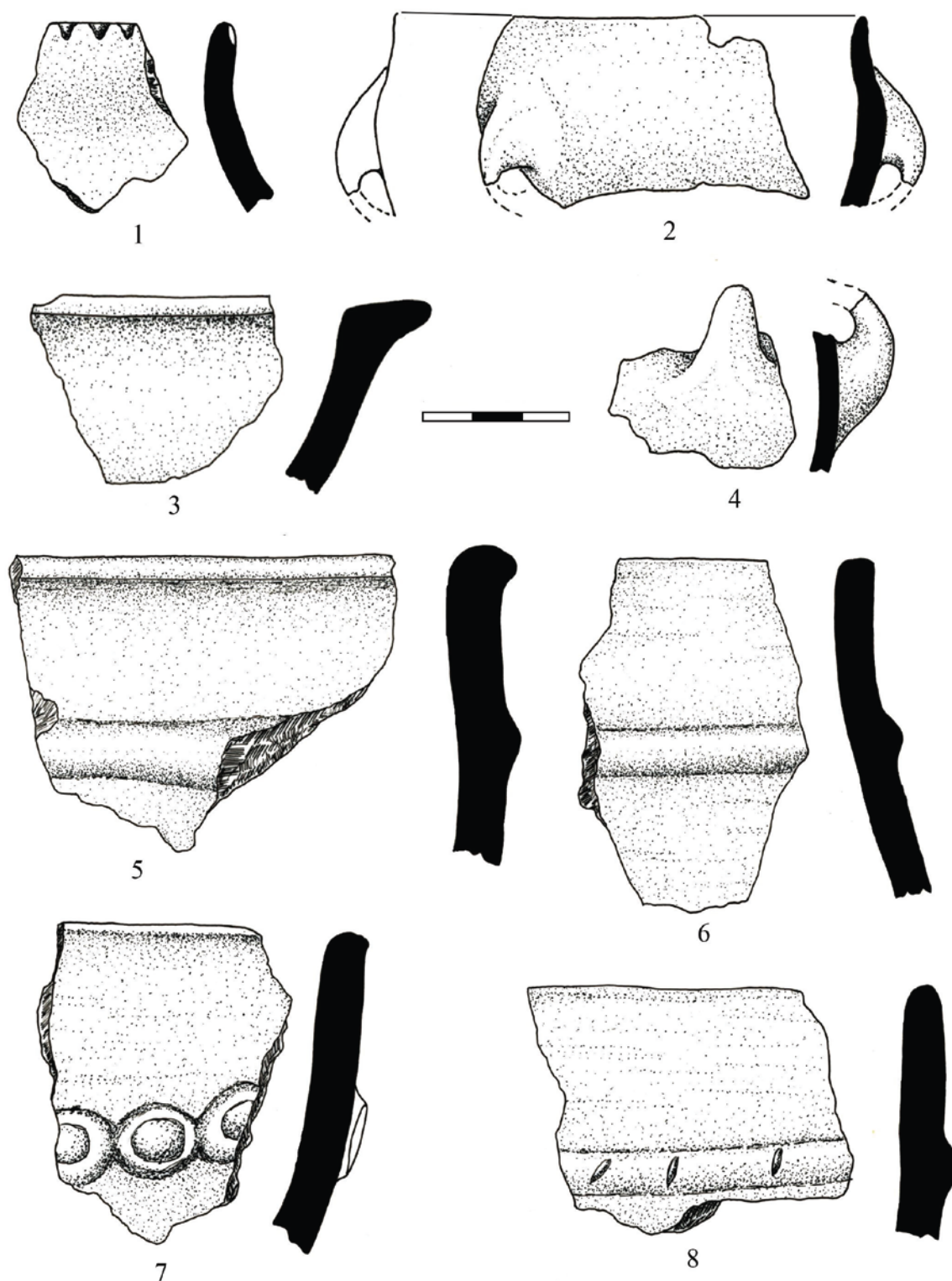

Fig. 22. Săcălușești-Dealul Buga.
1-3, ceramică specifică bronzului timpuriu;
4-8, ceramică atribuită bronzului târziu
(1-8, desene: V. Diaconu, 2022).

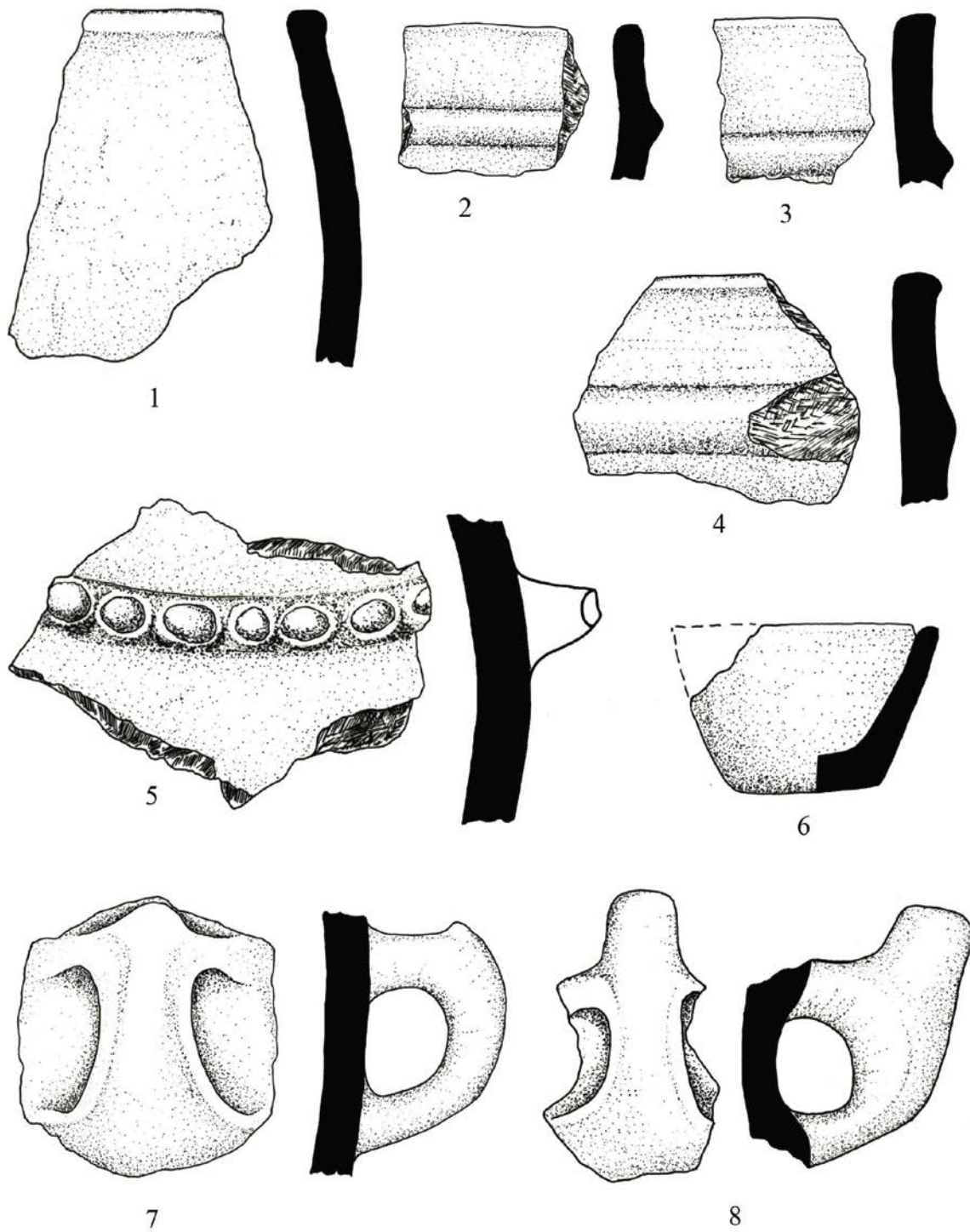

Fig. 23. Săcălușești-Dealul Buga.
1-8, ceramică atribuită bronzului târziu
(1-8, desene: V. Diaconu, 2022).

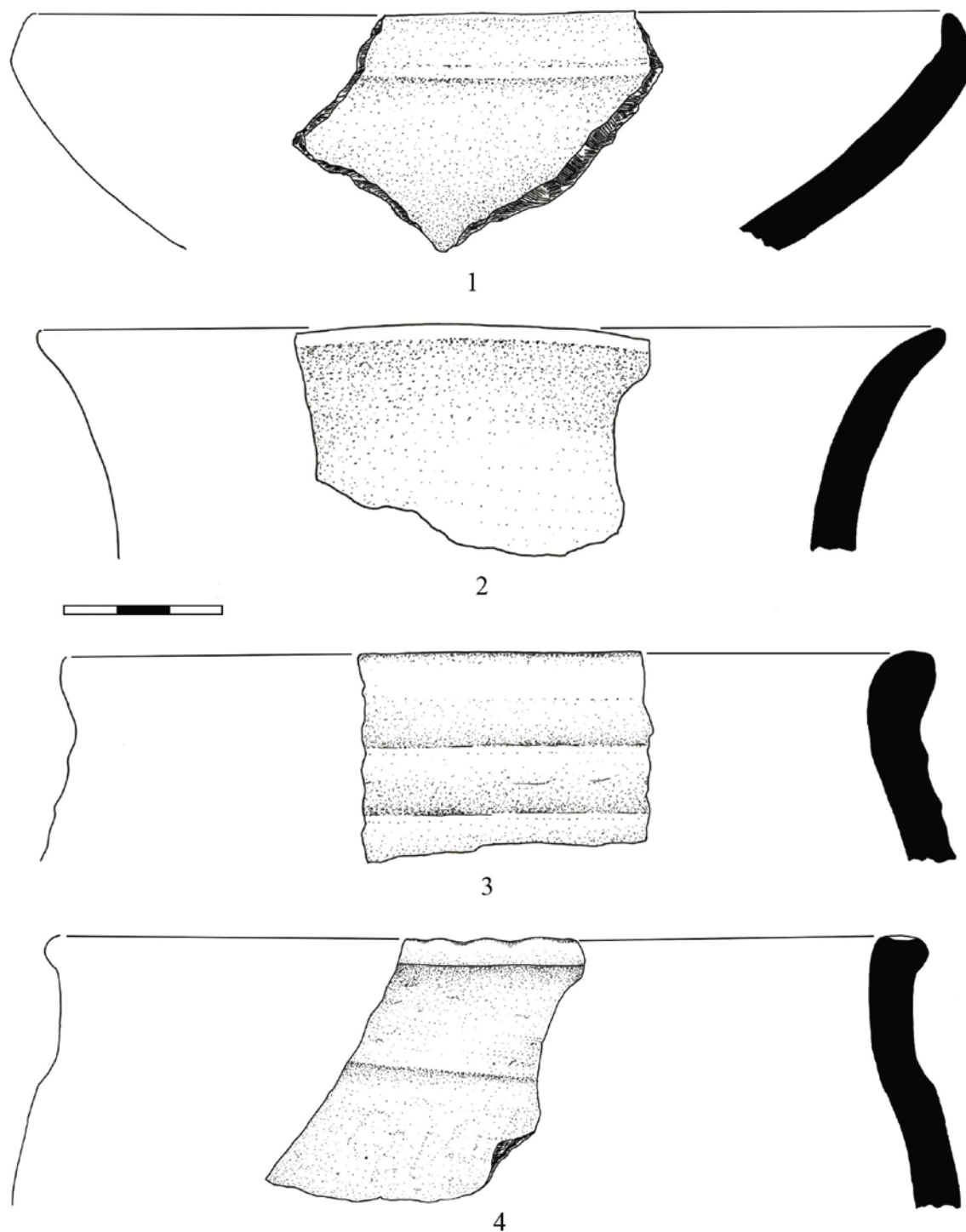

Fig. 24. Săcălușești-Dealul Buga.
1-4, ceramică atribuită primei epoci a fierului (Hallstatt)
(1-4, desene: V. Diaconu, 2022).

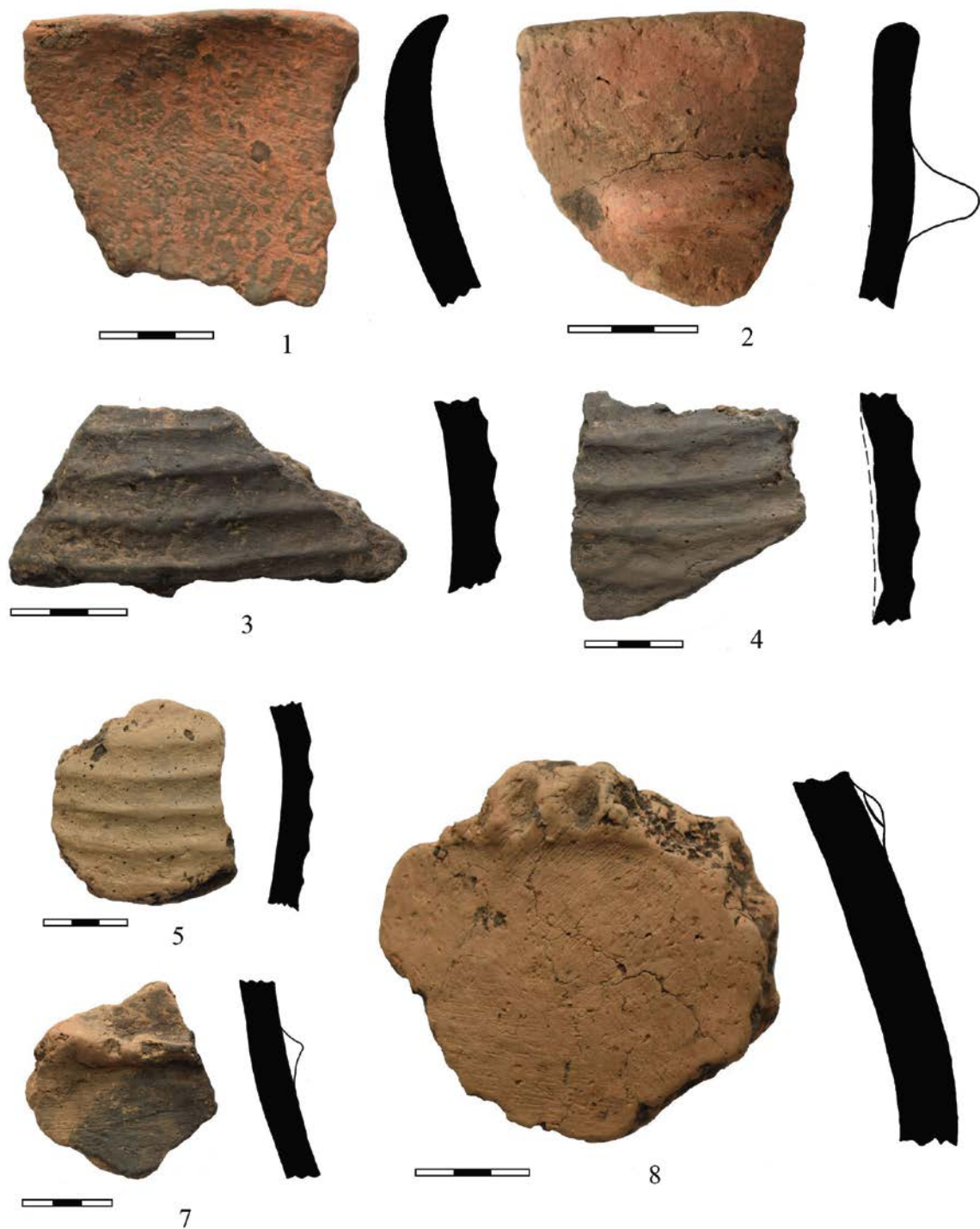

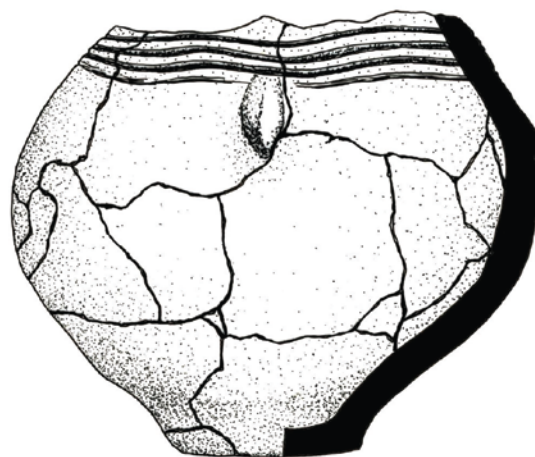
Fig. 25. Săcălușești-Dealul Buga.
1-8, ceramică atribuită primei epoci a fierului (Hallstatt)
(1-8, foto și desene: V. Diaconu, 2022).

1

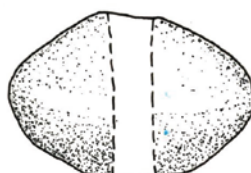
2a

2b

3a

3b

Fig. 26. Săcălușești-Dealul Buga.
 1, 2a-b, vasul din Groapa 15 (Cx. 16);
 3a-b, fusaiola din Locuința 1 (L. 1)
 (1, foto: B. Bobîna, 2021;
 2a-b, 3a-b, foto și desene: V. Diaconu, 2022).

ROȘIORI – DULCEȘTI (JUD. NEAMȚ).
OBIECTE FINITE ȘI PLĂCUȚE FRAGMENTARE
DE BRONZ CU DIVERSE FUNCȚIONALITĂȚI
DIN AȘEZAREA SECOLELOR II-III P. CHR.

George-Dan Hânceanu

Cuvinte-cheie: obiecte finite, plăcuțe de bronz, piese în curs de prelucrare, rebuturi, secolele II-III p. Chr.

Keywords: finished objects, bronze plaques, pieces being processed, waste, 2nd-3rd centuries AD.

Abstract

Twelve systematic archaeological excavation campaigns were carried out in the site of Roșiori (*Țarina Veche* point). In some campaigns, especially during the research in the northern sector, some bronze plaques (18) of small and medium size were discovered. These are either raw plaques (4) or plaques/objects in various stages of processing (5). Fewer completed pieces were found (7), sometimes preserved fragmentarily (5) or with traces of repair (2). Along with those mentioned, very small fragments, probably scraps (2) were also found. Most plaques were concentrated on the edge of the terrace and are part of the residential level of the settlement of the 2nd-3rd centuries AD. We assume that they belonged to a craftsman who made various bronze pieces. His working perimeter was located in the area of the furnace hearth and the service pit (marked Gr.2) in the section S.XXI/2022.

Situl arheologic de la Roșiori, comuna Dulcești, județul Neamț, este amplasat pe terasa superioară de pe partea dreaptă a râului Moldova¹. Stratigrafic, cuprinde mai multe niveluri de locuire: getice (sec. III-I a. Chr.), dacice (sec. II-III p. Chr.) și din epoca romano-bizantină (sec. VI-VII p. Chr.). La circa 2 km distanță se află așezarea dacică din

¹ În privința poziționării sitului de la Roșiori și a raportării acestuia la cea mai apropiată așezare din veacurile II-III p. Chr. de văzut următoarele articole: Hânceanu, 2011, p. 73, pl. I; Hânceanu, 2012, p. 63, pl. I; Hânceanu, 2018a, p. 62, fig. 1/a-b; Hânceanu, 2018b, p. 271, fig. 1/1-2.

sec. II-III p. Chr. de la Poiana (punctul *Varniță*)², cercetată sistematic de regretatul arheolog Gheorghe Bichir.

Introducere

După reluarea săpăturilor arheologice (2015) de la Roșiori, comuna Dulcești, județul Neamț³, din anul 2016 ne-am îndreptat atenția spre cercetarea sectorului nordic al sitului, „delimitat” printr-o cărare care a tăiat transversal buza terasei, determinând împărțirea sa în două zone. Respectivul sector a fost investigat anterior doar într-o mică măsură⁴. Cercetările arheologice dintre anii 2016-2022 au permis, printre altele, descoperirea mai multor fragmente de bronz, sub forma unor plăcuțe, pe care nu le regăsim în alte sectoare ale sitului.

Motivația publicării unui articol cu această tematică a plecat de la ideea că, în literatura de specialitate, pentru spațiul secolelor II-III p. Chr. de la est de Carpați, sunt puține descoperiri și de cele mai multe ori nu sunt valorificate. În cazul de față, plăcuțele și obiectele finite au fost prelucrate local, posibil după modele de piese romane. Excepție de la regulă fac obiectele de import (tăvița fragmentară cu perforații și peretele „vasului-cazan” cu plăcuță alipită) care au fost doar reparate în așezare.

Locul descoperirii. Repertorierea și descrierea plăcuțelor⁵

Concentrarea cercetării arheologice sistematice pe buza prăbușită a terasei, cu scopul „salvării” vestigiilor, ne-a oferit unele rezultate interesante. Aproape de marginea terasei, în cadrul secțiunilor deschise, au fost descoperite în ultimii ani mai multe fragmente de bronz (vezi planul general, în care numerele sunt aceleași cu cele din repertoriu – pl. I), sub forma unor plăcuțe de forme diferite, nedecorate; separat sau împreună erau și fragmente de vase sau alte tipuri de piese finalizate ori în curs de prelucrare. Două recipiente fragmentare erau în sectorul sudic (nr. crt. 1 și 2), restul se aflau în sectorul nordic⁶.

1. În capătul estic al S.III/2004, c.2, -0,20-0,40 m, în nivel. Tăviță (taler) fragmentară, cu marginea ridicată și cu perechi de perforații pe corp (inv. 44.896) (pl. II/4; III/4). Dimensiuni: L – 50 mm, La – 95 mm, Grs. – 1 mm, D_{perforații} – între 2-5 mm.

2. În capătul estic al S.III/2004, c.2, -0,20-0,40 m, în nivel. Fragment dintr-un perete de vas (cazan?) cu urme de reparații (inv. 44.897) (pl. II/5, 5a; III/5). Dimensiuni: L – 90 mm, La – 85 mm, Grs. – 2 mm. Descoperit în preajma obiectului anterior.

Cele două fragmente de vase au fost găsite împreună, dar separat de următoarele descrise în repertoriu. Acestea sunt importuri romane, care după utilizare au fost reparate în așezare. Următoarele obiecte, concentrate pe latura de nord a așezării, sunt în mare parte diferite ca forme și utilități.

² O sinteză cu rezultatele obținute și pentru această așezare poate fi consultată la Bichir, 1973.

³ Primele investigații arheologice au avut loc între anii 2004-2007.

⁴ Deschiderea a două secțiuni, notate S.II/2004 și S.VII/2006.

⁵ În text avem următoarele prescurtări: c – carou, Cas. – casetă, Grs. – grosime, Gr. – groapă, inv. – număr de inventar, L – lungime, La – lățime, Loc. – locuință, M. – mormânt, nr. crt. – număr curent, S – secțiune.

⁶ Repertorierea s-a efectuat pe următoarele criterii: anul și locul descoperirii (casetă, secțiune).

3. În capătul sudic al martorului dintre S.XIII/2019 și Cas.E/2015, c.11, -0,60 m, în nivel. Fragment de tăviță cu marginea ridicată, similar primului obiect amintit (pl. II/2, 2a; III/2). Dimensiuni: L – 32 mm, La – 10-15 mm, Grs. – 1 mm.

4. În capătul sudic al martorului dintre S.XIII/2019 și Cas.E/2015, c.11, -0,60 m, în nivel. Fragment de foaie rectangulară, împachetată, ruptă la capete; probabil urma să fie prelucrată (pl. IV/1, 1a; V/1). Dimensiuni: L – 17 mm, La – 11 mm, Grs. – 1 mm.

5. În capătul sudic al martorului dintre S.XIII/2019 și Cas.E/2015, c.11, -0,60 m, în nivel. Plăcuță cu aspectul unei foi de formă pătrată, îndoită, care dispune de o mică perforație; piesă în curs de prelucrare (pl. IV/5, 5a; V/5). Dimensiuni: L – 25 mm, La – 20 mm, Grs. – 1 mm.

6. În capătul sudic al S.XIV/2019, c.2, -0,60 m, în nivel. Fragment de foaie triunghiulară, cu marginea îngroșată sub forma unei buze; probabil din componența unui vas miniatural de bronz-bol (?) (pl. II/1, 1a; III/1). Dimensiuni: L – 25 mm (două laturi) și 35 mm (o latură), Grs. – 1 mm.

7. În capătul nordic al S.XV/2020, c.1-2, -0,40 m, în nivel. Plăcuță îngustă, cu aspectul unei benzi duble, cu una din laturi pliată la mijloc; probabil urma să fie prelucrată (pl. IV/2-2b; V/2). Dimensiuni: L – 22 mm, La – 7 mm, Grs. – 1 mm.

8. La mijlocul martorului dintre S.XIV/2019 și S.XV/2020, c.5, -0,40 m, în nivel. Plăcuță triunghiulară, întoarsă la mijloc și ascuțită; posibil un rebut (pl. IV/4, 4a; V/4). Dimensiuni: L – 14 mm x două laturi = 28 mm, La – între 2-6 mm, Grs. – 1 mm.

9. Spre capătul sudic al S.XV/2020, c.10, -0,40 m, în nivel. Plăcuță îngustă, îndoită în formă de „V”; probabil un rebut (pl. IV/3, 3a; V/3). Dimensiuni: L – 17 mm (latura lungă) + 14 mm (latura scurtă) = 31 mm, La – 4 mm, Grs. – 1 mm.

10. La mijlocul S.XV/2020, c.7, -0,60 m, în Loc.2. Piesă finalizată, confecționată manual, prin decuparea pandantivului dintr-o plăcuță de bronz. Aceasta are corpul romboidal finalizat cu două capete rectangulare (inv. 44.856) (pl. IV/10, 10a; V/10). Dimensiuni: L – 20 mm, La – 12 mm, Grs. – 1 mm. Specificăm atenția cu care a fost executat obiectul, astfel încât partea de mijloc (terminată triunghiular) să nu depășească limita capetelor, finalizate drept.

11. La mijlocul S.XVI/2020, c.5-6, între -0,20-0,40 m, în nivel. Bandă lată, subțire, îndoită, având un capăt rotunjit și perforat, iar celălalt finalizat sub forma unei plăcuțe de prindere a spinului fibulei⁷; placă în curs de prelucrare din care erau tăiate segmente pentru alte piese (inv. 44.859) (pl. IV/6, 6a; V/6). Dimensiuni: L – 65 mm (era mai mare, însă s-a pierdut în urma îndoirii corpului), La – 11 mm (în zona plăcii avem 22 mm), Grs. – 1 mm.

12. Pe buza terasei sectorului de nord, dar spre capătul sudic, în S.XIX/2021, c.1, -0,20-0,40 m, în nivel. Plăcuță rectangulară, îndoită la un capăt, iar la cel opus este finalizată cu o margine îngustă; obiectul putea servi la repararea unei tăvițe ori este chiar un rest din acest tip de vas (inv. 44.892) (pl. II/3, 3a; III/3). Dimensiuni: L – 39 mm, La – 9-13 mm, Grs. – 1 mm.

13. Pe buza terasei sectorului de nord, dar spre capătul sudic, în S.XXI/2022, -0,80-1,00 m, în nivel. Plăcuță rectangulară, îngustă, ruptă la un capăt, cu linii trasate pe lățimea piesei; probabil urma să fie prelucrată, mai ales că a fost descoperită aproape de

⁷ Întrucât fibulele de bronz sunt turnate, considerăm segmentul respectiv necesar în eventualitatea reparării pieselor vestimentare.

pandantivul fragmentar, descris la numărul următor (pl. IV/8, 8a; V/8). Dimensiuni: L – 16 mm, La – 5-7 mm, Grs. – 1 mm.

14. În caseta deschisă pentru cercetarea exhaustivă a Gr.2, de lângă vatra S.XXI/2022, -0,80-1,00 m, în nivel, printre pietrele cupolei cuptorului. Plăcuță fragmentară, pentagonală inițial, însă ruptă în partea superioară; pandantiv fragmentar (pl. IV/9, 9a; V/9; VI/1). Dimensiuni: L – 17 mm, La – între 3-10 mm, Grs. – 1 mm.

15. În Gr.2 de deservire a vetrei din S.XXI/2022, -1,40m. Plăcuță neuniformă, îngustă, cu unul dintre capete întors; probabil urma să fie prelucrată, întrucât, alături avea și două pandantive tubulare (pl. IV/11, 11a; V/11; VI/2). Dimensiuni: L – 41 mm, La – 10-15 mm, Grs. – 1 mm.

16-17. În inventarul aceleiași gropi (Gr.2) din S.XXI/2022, -1,60-1,80 m. Două plăcuțe răsucite, goale pe interior, dintre care una are corpul îngust, rupt în trei părți, având la exterior linii incizate circular (pl. IV/12, 12a; V/12). Cealaltă are corpul cu diametrul mai larg, deschis longitudinal și cu trei intenții de perforare nefinalizate (pl. IV/13; V/13). Dimensiuni: L – 50 mm, D – 2 mm, Grs. – 1 mm (primul) și L – 45 mm, D – 4 mm, Grs. – 1 mm (al doilea). Posibil ca piesele să fie pandantive-amuletă aflate în curs de finalizare.

18. La demontarea martorului dintre S.XIX/2021 și S.XXI/2022, la adâncimea de -0,80-1,00 m, în nivel, aproape de pandantivul pentagonal (nr. crt. 14). Plăcuță rectangulară, ușor îndoită la un capăt, pe care se observă un *model trasat*, care seamănă cu forma pandantivului amintit (pl. IV/7, 7a; V/7). Dimensiuni: L – 23 mm, La – 12 mm, Grs. – 1 mm.

*

În urma scurtei repertorii putem remarca faptul că cele 18 obiecte au stări de conservare și funcționalități diferite:

- recipiente fragmentare și piese finite, întregi ori păstrate parțial (nr. crt. 1-3, 6, 10, 12, 14). Dintre vasele de import fragmentare (nr. crt. 1-3, 6, 12) unele au fost reparate în așezare (nr. crt. 1, 2), iar altele au rămas la stadiul menționat.

- plăcuțe în curs de prelucrare, din care se obțineau obiecte ori se decupau componente pentru completarea altor piese (nr. crt. 5, 11, 18).

- piese aflate în diferite etape de confecționare (nr. crt. 16, 17).

- rebuturi (nr. crt. 8, 9).

- plăcuțe încă neprelucrate (nr. crt. 4, 7, 13, 15), rămase la stadiul inițial.

Toate aceste artefacte ne sugerează o activitate meșteșugărească pe plan local. Cel mai probabil un meșter care utiliza plăcuțe (de bronz, dar și de argint⁸) pentru a confecționa manual piese comune (pentru membrii comunității), dar și accesorii deosebite (pentru elita comunității dacice).

În vederea observării dispunerii și concentrării plăcuțelor în așezare le-am poziționat pe planul general al cercetărilor arheologice (vezi pl. I). Cu acest prilej, se pot remarca *două grupe consistente de piese*: una mai aproape de buza terasei, unde se află cuptorul cu groapa de deservire din S.XXI/2022 (pl. VI/3), alături de vatra sa, și în groapă, fiind descoperite materii prime, piese finite sau în curs de confecționare (nr. crt. 12-18). Presupunem că acest perimetru era locul rezervat meșterului, chiar dacă nu au fost găsite unelte, însă erau creuzete fragmentare (pl. VI/4, 5). A doua grupă (nr. crt. 3-11), situată

⁸ Printre piesele de bronz de pe buza terasei a fost descoperit și un pandantiv pentagonal din argint.

la distanță redusă de prima, cu piese ușor răsfirate, poate indica traseul de legătură dintre „atelierul improvizat” și membrii comunității cărora le distribuia piesele.

Categorisirea plăcuțelor și posibilele funcționalități

Potrivit formelor acestora, le putem structura în două categorii: a) plăcuțe triunghiulare, înguste, iar altele rectangulare, groase, prevăzute cu margine și uneori cu semne de reparații – probabil fragmente de la vas miniatural (bol?), cazan (?) ori petice de reparat recipiente; b) plăcuțe simple, înguste (Grs.–1 mm), fără alte elemente definiții – unele rămase la stadiul inițial, fără urme de prelucrare, iar altele din care s-au „decupat” forme de piese ori segmente cu scopul completării ori finalizării unor obiecte. Pe lângă acestea sunt și câteva de mici dimensiuni, cel mai probabil rebuturi, rezultate în urma etapelor de confecționare.

a) Pentru prima categorie dispunem fie de fragmente rămase din vase de dimensiuni reduse, fie bucăți cu scop reparator. Pentru argumentarea acestor intenții putem semnala prezența în așezare a unei tăvițe de bronz, cu găuri perechi de reparație și chiar a unui fragment de cazan (?), de dimensiune medie, cu urme de reparație (alipirea unei plăcuțe pătrate, prin încălzire și batere). Două fragmente de tăvițe și o buză de vas miniatural (bol?) se adaugă celor anterior menționate, însă formele lor sunt diferite și nu au urme de reparații. Rezumativ, aceste tăblițe cu margini pot fi considerate fragmente din componența unor vase (precum tăvițe, bol), iar cel cu aspect grosier este probabil de la un cazan reparat. Astfel de fragmente de vase sau „plăcuțe pentru reparații” au fost găsite și în săpăturile mai vechi, din diverse situri (Popescu, 1945-1947, p. 35, 37, 49, 51, fig. 2/4, 6/3; Berciu *et alii*, 1989, p. 207-212, fig. 1/1, 2/1; Alicu *et alii*, 1994, p. 113-114, pl. 52/782, 783, 786, 787-790; Sîrbu, 1996, p. 68, 212-213, fig. 56/11, 57/14; Rustoiu, 1996, p. 339-342, fig. 103-105, 106/1, 3-5; Dupoi, Sîrbu, 2001, p. 44, fig. 51/1, 5-7; 55/13; Bărbulescu, 2007, p. 78–nr. 1, 80–nr. 5.m, 6.a, 83, pl. I/fig. 1, 85, pl. III/fig. 16, 86, pl. IV/fig. 19; Mustață, Ferencz, 2016, p. 24, 25, 27, 28, fig. 7; Mustață, 2017, p. 319, pl. LI/104-105) ori în situri contemporane celui de la Roșiori (Teodorescu, Lichiardopol, 1984, p. 105, 121, fig. 7/2; Bichir, 1984, p. 169, pl. LIV/2; Mustață, Cociș, 2015, p. 304, 308, pl. III).

Pentru fragmentul de cazan mai pot fi stabilite analogii interesante cu recipientele întregi din situl de la Alspach (Kaysersberg-Vignoble, Haut-Rhin, Franța) (Legendre, 1996, p. 72, fig. 11; Mustață, 2017, p. 67, 68, fig. 12/1-4), iar ca modalitate de reparare cu vasele (castron și cazan) de la Alba Iulia (Moga, 1985, p. 71, nr. 1, fig. 1; Ștefănescu-Onițiu, 2008, p. 216, 225, pl. III/3; Oța, 2012, p. 56; Mustață, 2017, p. 175-176, fig. 1-2), Moigrad/*Porolissum* (Mustață, 2017, p. 165, 317, pl. XLIX/100, 365, pl. XCVII/100a-b) și Manching (Pfaffenhofen, Bavaria, Germania) (van Endert, 1991, p. 136, Taf. 30/459, 462). Potrivit circulației vaselor de bronz din Dacia Porolissensis, tipurile de cazane la care am făcut referire se datează între 140-180 p. Chr. (altele prelungindu-se până spre 250 p. Chr.) (Petculescu *et alii*, 2003, p. 142, nr. 202; Mustață, 2017, p. 199, fig. 26, 256, nr. 10.2, 257, nr. 10.3, 373, pl. CV). Pentru bol, tăvițe și plăcuțe prelucrate ori neprelucrate unele asemănări pot fi stabilite cu exemplarele de la Ilișua-Arcobadara (Bistrița-Năsăud) (Mustață, 2017, p. 165, 364, pl. XCVI/97a-97b, 98a-98b), Avenches-*En Chaplix* (Vaud, Elveția) (Castella *et alii*, 2002, p. 55, 68, pl. 6/15-21), Manching (van Endert, 1991,

p. 136-137, Taf. 30/460-461, 463-466; 31/471-478) și din depozitul de la Bavay (Franța) (Boucher, Oggiano-Bitar, 1993, p. 136, nr. 219).

b) În a doua categorie intră fragmente al căror aspect indică faptul că nu au fost prelucrate, probabil fiind plăcuțe de rezervă, care urmau să fie utilizate pentru piese confecționate din foi/fâșii înguste (pandantive, plăcuțe de fibule), iar altele, neregulate, mărunte, pot fi rebuturi (rămase în urma decupării din timpul procesului de prelucrare) ori bucăți necesare reparării accesoriilor de podoabă și vestimentație. Interesant de menționat este un obiect contorsionat, dintr-o bandă plată, care are un capăt perforat, iar celălalt terminat sub forma unei plăcuțe cu marginea finală întoarsă. Cel mai probabil sunt elemente ce urmau a fi decupate din plăcuța aflată în lucru, fiind folosite la completarea definitivarea sau repararea anumitor piese (pandantive, fibule).

Totodată, în așezare s-au descoperit pandantive și amulete tubulare prelucrate din foi răsucite de bronz. În scopul argumentării celor afirmate putem aminti descoperirea unui pandantiv de bronz, alături de câteva resturi de plăcuțe, în cea mai recentă campanie de săpături arheologice (din anul 2022). Pandantivul pentagonal, obținut prin decupare, dar rupt la capătul superior, indică utilizarea unor plăcuțe în scopul confecționării acestor tipuri de piese. În apropierea pandantivului era unul similar, însă lucrat din argint și cu verigă circulară⁹. Probabil că acesta a servit de model pentru piesa anterioară de bronz. Acest tip de pandantiv se aseamănă (cu diferența că au partea superioară retezată) cu cele romboidale prinse de corpul obiectelor create pentru împodobirea capului, cunoscute în arealul culturii Sântana de Mureș-Cerneachov; precum piesa din M.1 de la Pălăta, jud. Cluj (Hica Cîmpeanu, 1976, p. 27-28, Abb. 6/4a-4b; 9/1; Mamalauca, 2005, p. 82, nr. crt. 119).

În cazul pandantivelor-amuletă, nefinalizate, găsite în groapa de deservire a vetrei cuptorului din campania anului 2022, putem spune că sunt prezente atât în așezări, cât și în necropolele dacilor liberi (Ioniță, 1982, p. 103, 107). Două astfel de piese s-au descoperit în așezarea de la Dulcești, punctele *Siliște* și *Varniță* (Bichir, 1973, p. 120, 381, pl. CLXV/8, 9). Dintre cimitire, amintim obiectele de bronz găsite la Pădureni-M.34, M.77 (Bichir, 1967a, p. 213, fig. 22/1, 2; Bichir, 1967b, p. 127, fig. 5/1, 2; Bichir, 1973, p. 120, 401, pl. CLXXXV/1, 2; Croitoru, 2011, p. 243, 560, fig. 152/3839-3840) și Dochia-M.4 (Bolohan, 1998, p. 119, 133, pl. 5/12; Munteanu, Bolohan, 2001, p. 295, 300, fig. 5/11; Croitoru, 2011, p. 154, 489, fig. 81/2133). Nefiind terminate, nu știm dacă piesele de la Roșiori aveau sistemul de prindere pe laterală (precum obiectele de la Pădureni) sau la capăt (una din piesele de la Dulcești), neavând nici verigile adiacente. Întrucât baza nu este acoperită, ambele capete fiind deschise, nu putem considera aceste piese ca fiind tuburi pentru ace, precum eronat a fost catalogată o piesă similară din mormântul M.288 de la Poienești (Vulpe, 1953, p. 398, fig. 300/2; 434). Ulterior funcționalitatea ei a fost restabilită (Spânu, 2019, p. 123, pl. 20/5). Nu excludem posibilitatea ca un pandantiv similar, lucrat rudimentar, să fie și o altă piesă din același mormânt (Spânu, 2019, p. 123, pl. 20/12). Revenind la obiectele de la Roșiori, presupunem, în cazul celei cu diametrul mai larg (nr. crt. 17), pe baza intențiilor neterminate de perforare, că se dorea o prindere pe laterală; sistem de agățare care nu putea fi aplicat și celelalte piese (nr. crt. 16), deoarece

⁹ Poate piesă de import sau accesoriu confecționat tot local, însă din argint, ce putea fi destinat membrilor elitei comunității dacice de la Roșiori.

avea un decor circular pe suprafața corpului, care ar fi fost deteriorat; probabil, urma să aibă o prindere la unul dintre capete. Acest ultim tip de pandantiv-amuletă seamănă cu ornamentele tubulare ale pandantivului descoperit în mormântul A, din cimitirul de la Goeblingen-Nospelt (Luxembourg) (Castella *et alii*, 2002, p. 35, fig. 34/20). Ca decor exterior aduce și cu piesa găsită în așezarea romană fortificată de la Manching (van Endert, 1991, p. 146, Taf. 40/730).

Cele două tipuri de pandantive (pentagonale și tubulare) sunt argumente care pot explica prezența concentrată a plăcuțelor din acest perimetru al așezării secolelor II-III p. Chr.; un aspect care poate indica o confecționare locală, cei drept rudimentară, a unor accesorii de port pentru membrii comunității dacice.

Interpretări

Dacă plăcuțele fragmentare din prima categorie sunt de la diverse recipiente, cele din a doua categorie au fost, cel mai probabil, utilizate ca foi de lucru pentru piesele mărunte, iar altele rămase, mici, sunt rebuturi ori plăcuțe de reparație.

La fragmentele primei categorii se observă că păstrează pe suprafața lor mici semne, perforații, iar altele au margine (nr. crt. 1-3, 6, 12); aceste indicii sugerează că sunt bucăți din componența unor tăvițe, posibil un cazan și de la un bol, unele cu semne de reparații (perforații, petice). În a doua categorie se remarcă o serie de piese finite (pandantive decupate pentagonal) sau în curs de finalizare (pandantive tubulare), rezultate din prelucrarea plăcuțelor. Descoperirile menționate, alături de celelalte plăcuțe de bronz, pot explica și totodată implica existența unui meșter metalurg. Acesta repara vase de bronz și confecționa manual (prin decupare, șlefuire, perforare) diverse piese de port¹⁰, posibil imitații după obiecte de podoabă și accesorii vestimentare romane. În ultima categorie amintită intră pandantivele (nr. crt. 10, 14, 16-17) și obiectul contorsionat (nr. crt. 11), neterminat ori din care se decupau segmente în vederea finalizării ori reparării altor accesorii.

Unele plăcuțe, obiecte finite ori aflate în stadii diferite de lucru, denotă, dacă luăm în calcul posibilele funcționalități, două aspecte: vasele fragmentare (tăvițe, bol, cazan), care sunt importuri romane, au fost reparate în așezare, iar piesele de podoabă finalizate (pandantivele romboidale, amuletele tubulare) și plăcuțele în curs de prelucrare (din care se decupau segmente componente ori pentru repararea altor piese-pandantive, fibule) sunt rezultatul confecționării locale.

Circulația vaselor de import (tăvița și fragmentul de cazan) în intervalul cuprins între mijlocul secolului al II-lea și jumătatea veacului al III-lea p. Chr., sugerează că activitatea artizanală s-a desfășurat în aceste limite.

Întrucât nu avem foarte multe elemente care să susțină existența unui atelier stabil (de tipul unei locuințe-atelier), considerăm că locul acestuia era unul improvizat (în aer liber), folosit pentru o perioadă limitată de timp (în sezonul cald), după care meșterul își schimba zona de lucru. Sursa de foc și concentrarea majorității pieselor în preajmă sunt argumentele pentru care sugerăm că avem de-a face cu o „activitate meșteșugărească”. De altfel, pe suprafața vetrei cuptorului s-au găsit două mici fragmente de creuzete – pl. VI/4-5, care certifică cu siguranță prelucrarea bronzului (după Rustoiu, 1996, p. 53), iar în groapa

¹⁰ Unele rudimentare, cu grad scăzut de dificultate și din materii prime neprețioase, accesibile membrilor comunității dacice de la Roșiori.

de deservire erau bucăți de zgură, dar de fier (pl. VI/6-8), posibile indicii pentru preocupări secundare (de regulă, meșterii lucrau, în același timp, atât bronzul, cât și fierul).

În literatura de specialitate, astfel de descoperiri (îndeosebi din inventarul așezărilor și cetăților geto-dacice) au fost împărțite ca fiind *ateliere sigure* (unde a fost cercetată și clădirea), *probabile* (cu creuzete, tipare, unelte) sau *ambulante* (prezența creuzetelor) (Cociș, 1982-1983, p. 142). Este dificilă o clasificare a atelierelor, întrucât aceste încercări au plusuri, dar și minusuri. Spre exemplu, termenul de „ambulant” poate fi atribuit statutului meșterilor, dar nu atelierelor, care nu pot fi mobile (Rustoiu, 1996, p. 53). O altă dificultate este dată de faptul că nu erau confecționate doar anumite tipuri de piese (podoabă, vestimentație), dimpotrivă erau lucrate sau reparate inclusiv recipiente metalice. De altfel, majoritatea atelierelor erau mixte, întrucât se prelucra nu doar bronzul, dar și fierul ori argintul (Cociș, 1982-1983, p. 142); situație remarcată și în așezarea de la Roșiori. Potrivit unei alte clasificări sunt *ateliere de obținere a bronzului* (conțin cuptoare de reducere, reziduuri de prelucrare, lingouri, unelte), *de obținere, dar și de prelucrare a bronzului* (pe lângă celelalte menționate, trebuie să aibă creuzete, tipare, piese în curs de prelucrare) și *ateliere doar de prelucrare a bronzului* (din care lipsesc cuptoare de redus minereu, dar care au creuzete, piese în lucru) (Sîrbu, 1992, p. 41-42; Sîrbu, 1996, p. 68). Și această clasificare nu este sigură, deoarece pentru primul tip nu s-au găsit astfel de ateliere, iar pentru al doilea tip, complexe descoperite până în prezent nu au cuptoare de redus minereu).

Poate mai pertinentă este o categorisire a descoperirilor actuale pe grupe:

- prima, cu ateliere care au păstrat inclusiv clădirea amenajată special pentru activități metalurgice (precum așezările de la Cățelu Nou, jud. București; Grădiștea de Munte-Orăștioara, jud. Hunedoara; Grădiștea, jud. Brăila; Pecica, Săvârșin, jud. Arad; Radovanu, jud. Călărași; Socu-Bărbătești, jud. Gorj; Tășad-Drăgești, jud. Bihor);
- a doua, care conține „loturi” de unelte, fie rămase, „depozitate”, fie abandonate (Barboși, Poiana, jud. Galați; Bănița, Costești-Cetățuia, Lunca-Piatra Roșie, jud. Hunedoara; Căpâlna, Craiva, jud. Alba; Popești, jud. Giurgiu; Tilișca, jud. Sibiu);
- a treia (peste douăzeci de situri, din care semnalăm Brad, Răcătău, jud. Bacău; Cozla – Piatra-Neamț, Piatra Șoimului, jud. Neamț; Dumbrava, jud. Iași; Grădiștea, jud. Brăila), cu indicii clare de prelucrare a bronzului (îndeosebi creuzete) (Rustoiu, 1996, p. 54-61, cu notele și referințele bibliografice adiacente).

Potrivit celor trei clasificări, descoperirile de la Roșiori (piese finite, obiecte și plăcuțe în curs de prelucrare sau neprelucrate încă, rebuturi, creuzete), care fac parte dintr-un „atelier meșteșugăresc improvizat”, s-ar încadra în linii generale atelierelor „ambulante” (după S. Cociș), atelierelor de prelucrare a bronzului (după V. Sîrbu) ori în grupa a treia cu dovezi certe de prelucrare a bronzului (după A. Rustoiu).

Importanța și eficiența meșteșugului respectiv poate fi observată și prin prezența pieselor finite în inventarul unor complexe (pandantivul sub forma literei *M* din Loc.2-S.XV/2020 și a celor tubulare-amulete din groapa de deservire a vetrei cuptorului din S.XXII/2022).

Descoperirile din alte campanii ne-au indicat prezența cel puțin a unui meșter, specializat pe confecționarea pieselor mici (așa-numitele *small finds*), dar care intervenea și pe altfel de obiecte (pentru perforare, reparare), aspect observat și în cazul monedelor-pandantiv din nivelul de locuire al S.VII/2006 și S.IX/2017 (Hânceanu,

2010, p. 48-50, 65, pl. XII; Hânceanu, 2016, p. 179, 196, pl. XII; Munteanu, Hânceanu, 2020, p. 144-155, fig. 4/1, 2) și al pandantivului cu verigute din Loc.3, cercetată în S.XVIII/2021 și S.XX/2022.

Pe baza celor semnalate anterior, putem considera că există elemente indubitabile privind confecționarea de accesorii vestimentare și de podoabă (decupate din plăcuțe de bronz) pentru membrii comunității dacice din așezarea secolelor II-III p. Chr. de la Roșiori.

Bibliografie

- Alicu, D.; Cociș, S.; Ilieș, C.; Soroceanu, A. (1994)**, *Small finds from Ulpia Traiana Sarmizegetusa (I)*, Biblioteca Musei Napocensis, IX, Cluj-Napoca.
- Bărbulescu, C. A. (2007)**, *Vase din bronz, de proveniență romană, descoperite în spațiul Daciei Meridionale*, în *Drobeta*, XVII, p. 75-88.
- Berciu, D.; Iosifaru, M.; Purice, S.; Diaconescu, M. (1989)**, *Descoperiri și însemnări de la Buridava dacică (VI)*, în *Thraco-Dacica*, X, 1-2, p. 207-212.
- Bichir, Gh. (1967a)**, *La civilisation des Carpes (IIe-IIIe siècles de n.è) à la lumière des fouilles archéologiques de Poiana-Dulcești, de Butnărești et de Pădureni*, în *Dacia*, N.S., XI, p. 177-224.
- Bichir, Gh. (1967b)**, *Descoperiri carpice în regiunea Galați*, în *Danubius*, I, p. 115-135.
- Bichir, Gh. (1973)**, *Cultura carpică*, Editura Academiei Române, București.
- Bichir, Gh. (1984)**, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, Editura Academiei Române, București.
- Bolohan, N. (1998)**, *The Carpic Cemetery from Dochia (Neamț County). Preliminary Notes*, în *Studia Antiqua et Archaeologica*, V, p. 117-134.
- Boucher, St.; Oggiano-Bitar, H. (1993)**, *Le trésor des bronzes de Bavay*, în *Revue du Nord*, 3, p. 7-147.
- Castella, D.; Amrein, H.; Duvauchelle, A.; Frey-Kupper, S.; Martin-Privot, C.; Mazur, A.; Olive, C.; Porro, M. A. (2002)**, *Trois ensembles funéraires aristocratiques du début du Haut-Empire à Avenches-En Chaplix*, în *Bulletin de l'Association Pro Aventico*, 44, p. 7-102.
- Cociș, S. (1982-1983)**, *Ateliere de bronzieri în Dacia preromană (sec. II î.e.n. – I e.n.)*, în *Sargetia*, XVI-XVII, p. 139-144.
- Croitoru, C. (2011)**, *Roman discoveries in the East Carpathian Barbaricum (1st century B.C.-5th century A.D.)*, Istros Publishing House, Brăila.
- Dupoi, V.; Sîrbu, V. (2001)**, *Pietroasele-Gruuiu Dării. Incinta dacică fortificată (I)*, Biblioteca Mousaios, Buzău.
- Hânceanu, G.-D. (2010)**, *Obiecte romane în situl dacic de la Roșiori-Neamț*, în *Carpica*, XXXIX, p. 32-65.
- Hânceanu, G.-D. (2011)**, *O scurtă analiză comparativă a unui complex de așezări dacice, de epocă romană, de pe malul Moldovei*, în *Carpica*, XL, p. 63-77.
- Hânceanu, G.-D. (2012)**, *Cercetarea sitului arheologic de la Roșiori-Neamț (2006-2007). Contribuții la cultura dacilor liberi de pe malul Moldovei*, în *Acta Musei Tutovensius*, VII, p. 24-116.

- Hânceanu, G.-D. (2016)**, *Roman Imports in the Settlement of the Free Dacians at Roșiori (Neamț County)*, în **Bârcă, V. (Ed.)**, *Orbis Romanus and Barbaricum. The Barbarians around the Province of Dacia and Their relations with the Roman Empire*, Mega Publishing House, Cluj-Napoca.
- Hânceanu, G.-D. (2018a)**, *Situl arheologic de la Roșiori. Semnalarea principalelor tipuri de obiecte bastarne*, în *Cercetări Arheologice*, XXV, p. 61-76.
- Hânceanu, G.-D. (2018b)**, *Bastarnii de la Roșiori. Rezultatele campaniei arheologice din anul 2016*, în *Tyragetia*, S.N., XII [XXVII], nr. 1, p. 271-292.
- Hica Cîmpeanu, I. (1976)**, *Das Grabfeld aus dem 4.Jh.u.Z. von Pălatca*, în *Dacia*, N.S., XX, p. 23-36.
- Ioniță, I. (1982)**, *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II-IV e.n.*, Editura Junimea, Iași.
- Legendre, N. (1996)**, *Techniques de formage des chaudrons gallo-romains en alliage cuivreux: les découvertes d'Alspach (Haut-Rhin) et d'Hettange (Moselle)*, în *Revue Archéologique de L'Est*, 47, p. 67-77.
- Mamalauca, M. (2005)**, *Obiceiuri de port în aria culturii Sântana de Mureș*, ASA București.
- Moga, V. (1985)**, *Vase din bronz descoperite la Apulum*, în *Apulum*, 22, p. 71-75.
- Munteanu, R.; Bolohan, N. (2001)**, *Necropola carpică de la Dochia-„La Perdele”*, com. Girov, jud. Neamț, în *Memoria Antiquitatis*, XXII, p. 291-308.
- Munteanu, L.; Hânceanu, G.-D. (2020)**, *Pierced Roman coins from the „Free Dacians” settlement of Roșiori (Municipality of Dulcești, Neamț County, Romania)*, în **Rubel, Al.; Hans-Ulrich Voß (Eds.)**, *Beyond the Fringes of Empire. New Approaches concerning Roman Influence and Power in the Barbaricum*, Archaeopress Archaeology, Archaeopress Publishing Ltd., Oxford.
- Mustață, S. (2017)**, *The Roman Metal Vessels from Dacia Porolissensis, Patrimonium Achaologicum Transylvanicum*, 12, Mega Publishing House, Cluj-Napoca.
- Mustață, S.; Cociș, S. (2015)**, *A Roman bronze basin found at Micia (Mintia, Veșel Commune, Hunedoara County)*, în **Cociș, S.; Lăzărescu, V.-A.; Gui, M.; Deac, D.-A. (Eds.)**, *Ad finem Imperii Romani. Studies in Honour of Coriolan H. Opreanu*, Mega Publishing House, Cluj-Napoca, p. 301-310.
- Mustață, S.; Ferencz, I. V. (2016)**, *The Roman Bronze Vessels from the Dacian Fortress at Ardeu (Hunedoara County, Romania)*, în *Archaeologia Bulgarica*, XX, 3, p. 17-31.
- Oța, R. (2012)**, *De la canabele legiunii a XIII-a Gemina la Municipium Septimium Apulense*, Editura Altip, Alba Iulia.
- Petculescu, L. (2003)**, *Antique Bronzes in Romania. Exhibition Catalogue*, Bucharest.
- Popescu, D. (1945-1947)**, *Nouveaux trésor géto-daces en argent. Trésor de Herăstrău, în Dacia*, XI-XII, p. 35-69 (+ 6 pl. nepag.).
- Rustoiu, A. (1996)**, *Metalurgia bronzului la daci (sec. II î. Chr. – sec. I d. Chr.)*. Tehnici, ateliere și produse de bronz, *Bibliotheca Thracologica*, XV, București.
- Sîrbu, V. (1992)**, *Un atelier de prelucrare a podoabelor din bronz descoperit în dava de la Grădiștea, jud. Brăila*, în *Istros*, VI, p. 37-45.
- Sîrbu, V. (1996)**, *Dava getică de la Grădiștea, județul Brăila*, Editura Istros, Brăila.
- Spânu, D. (2019)**, *Poienești. Necropola din secolele II-III*, Editura Mega, Cluj-Napoca.

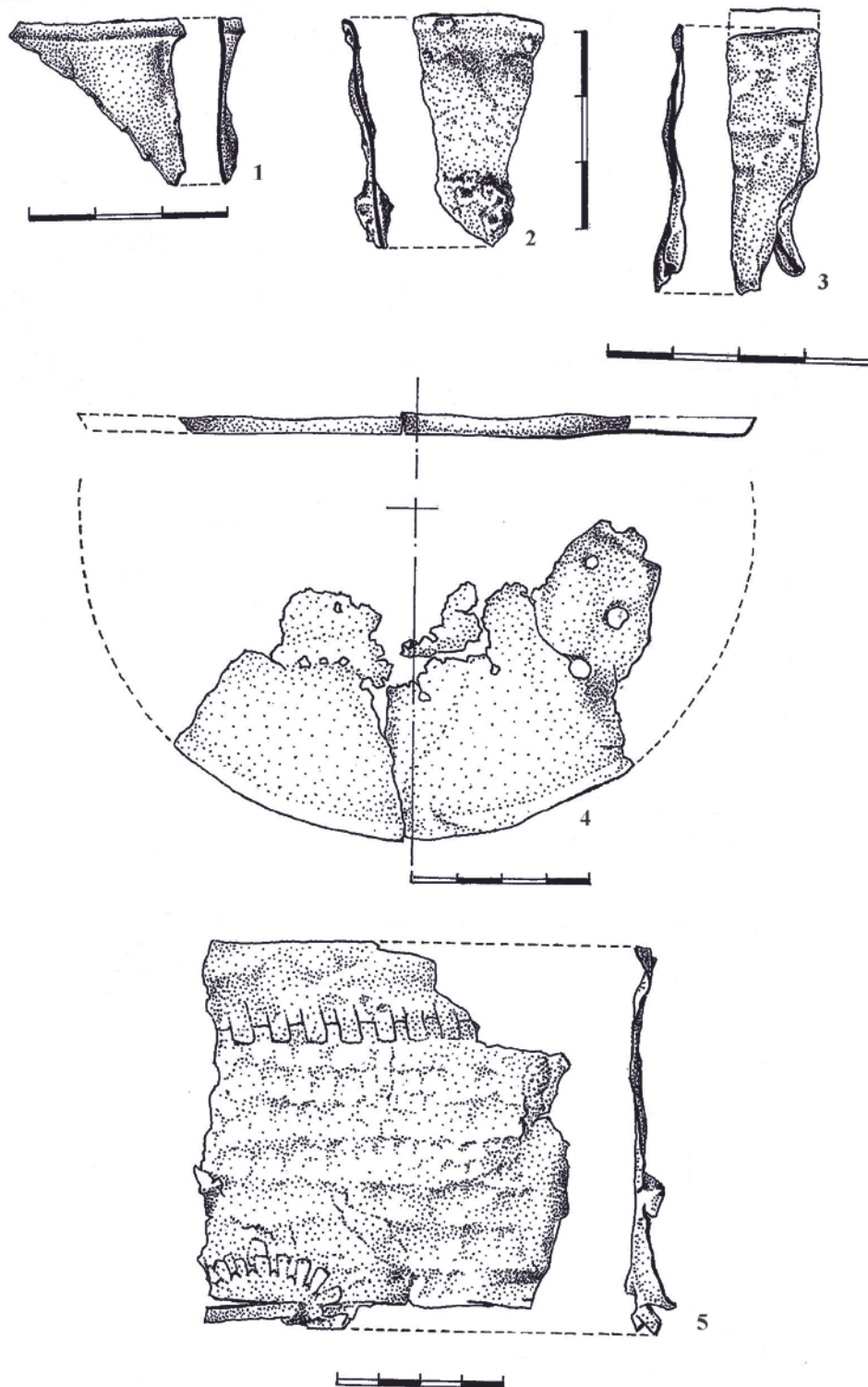
- Ștefănescu-Onițiu, A. (2008)**, *Vasele de bronz din Dacia romană. Între import și producție locală*, în **Benea, D. (coord.)**, *Dacia în sistemul socio-economic roman. Cu privire la atelierele meșteșugărești locale*, *Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis*, 9, Timișoara, p. 214-228.
- Teodorescu, V.; Lichiardopol, D. (1984)**, *Dacii liberi de la Ceptura, sec. II-III e.n.*, în *Anuarul Muzeului de Istorie și Arheologie Prahova*, I, p. 101-124.
- van Endert, D. (1991)**, *Die Bronzefunde aus dem Oppidum von Manching. Kommentierter Katalog*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Vulpe, R. (1953)**, *Săpăturile de la Poienеști din 1949*, în *Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R.*, vol. I, p. 213-506.

LIST OF ILLUSTRATIONS

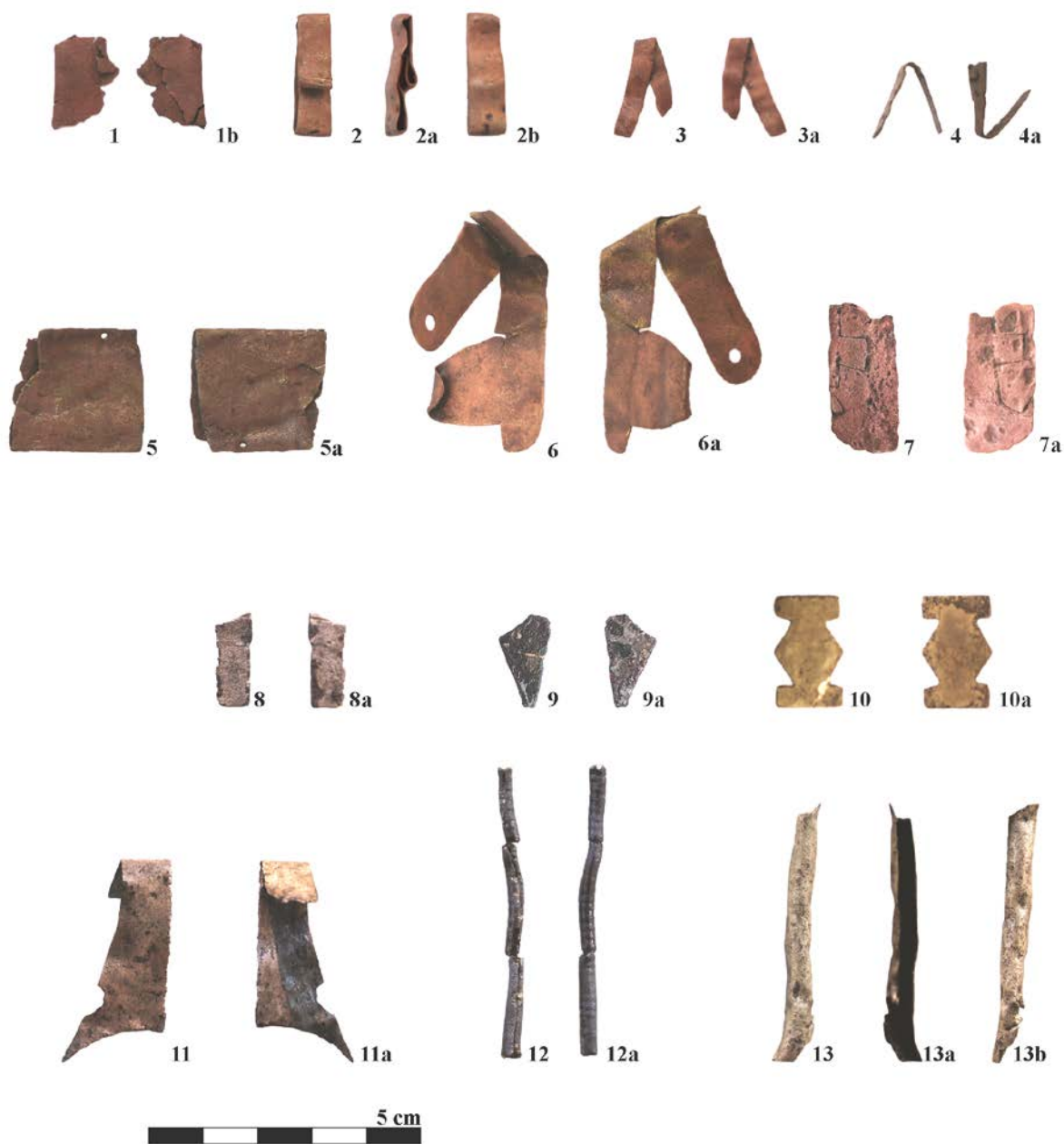
- Pl. I.** The arrangement of finished objects and fragmentary bronze plaques in the settlement from the 2nd-3rd centuries AD from Roșiori (red – finished pieces, complete or fragmented; brown – raw plaques; green – plaques being processed; yellow – pieces in various stages of manufacture; blue – waste).
- Pl. II.** Fragmentary bronze vessels (photo): 1, lip of a miniature vessel (bowl?); 2-3, edges of trays (last, inv. 44.892); 4, tray with repair holes (inv. 44.896); 5, vessel wall (cauldron?) with traces of repairs (inv. 44.897).
- Pl. III.** Fragmentary bronze vessels (drawings): 1, lip of a miniature vessel (bowl?); 2-3, edges of trays (3, inv. 44.892); 4, tray with repair holes (inv. 44.896); 5, vessel wall (cauldron?) with traces of repairs (inv. 44.897).
- Pl. IV.** Finished objects and bronze plaques (photo): 1-2, 8, 11, raw plaques (the last two near to the pentagonal and tubular pendants); 3-4, waste; 5-7, plaques being processed; 9-10, 12-13, pendants (the last two being unfinished).
- Pl. V.** Finished objects and bronze plaques (drawings): 1-2, 8, 11, raw plaques (the last two near to the pentagonal and tubular pendants); 3-4, waste; 5-7, plaques being processed; 9-10, 12-13, pendants (the last two being unfinished).
- Pl. VI.** Photo of the archaeological complex and pieces in situ (2022 campaign): 1, the pendant around the hearth of the oven (crt. no. 14); 2, the bronze plaque at the base of Gr.2 serving the furnace (crt. no. 15); 3, furnace hearth and service pit (marked Gr.2) in section S. XXI (final aspect); 4-5, fragmentary clay crucibles (on hearth); 6-8, iron slag (from Gr.2).

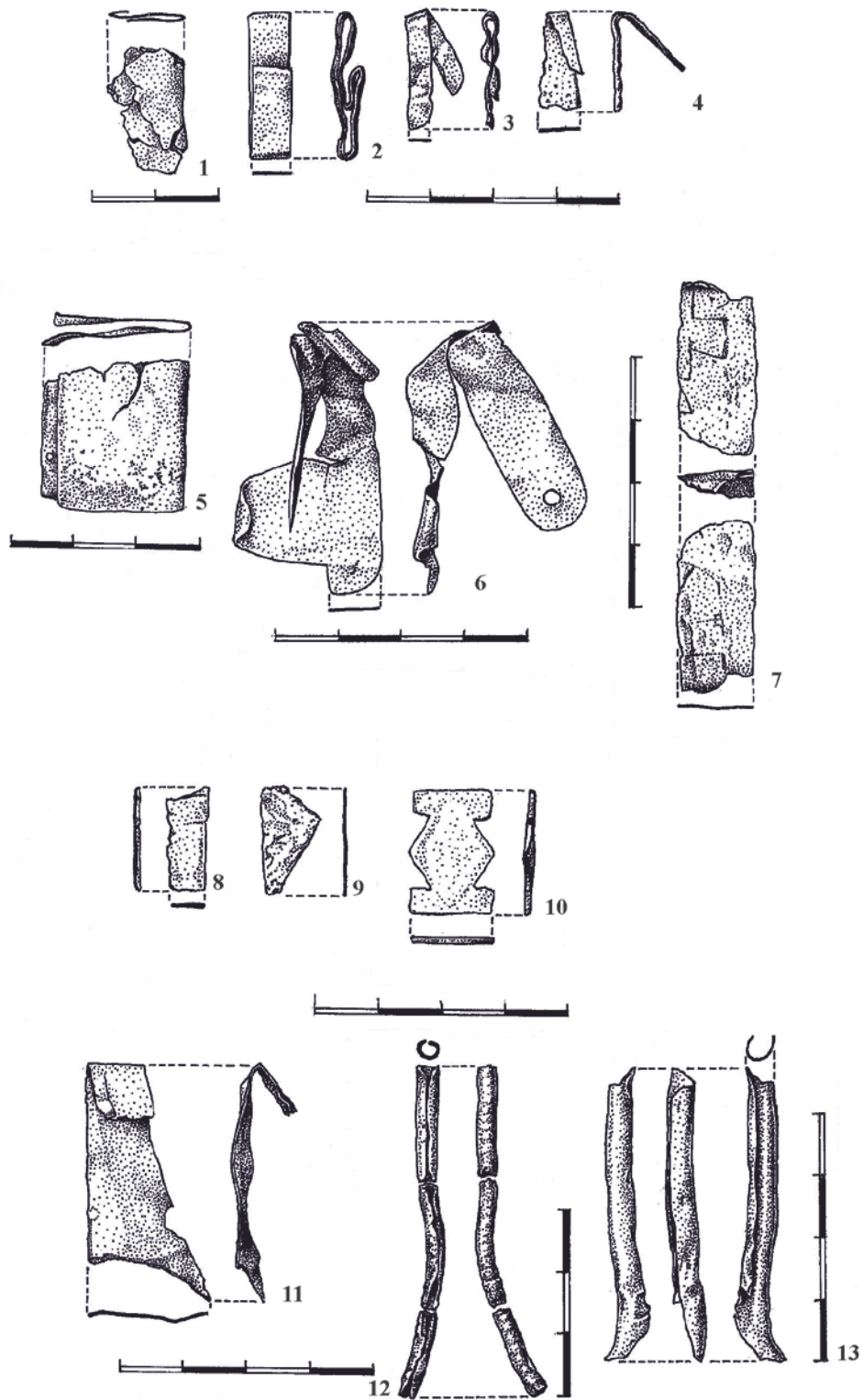
Pl. II. Vase fragmentare de bronz (foto):
 1, buză de vas miniatural (bol?);
 2, 3, margini de tăvițe (ultima, inv. 44.892);
 4, tăviță cu găuri de reparații (inv. 44.896);
 5, perete de vas cu urme de reparații (inv. 44.897).

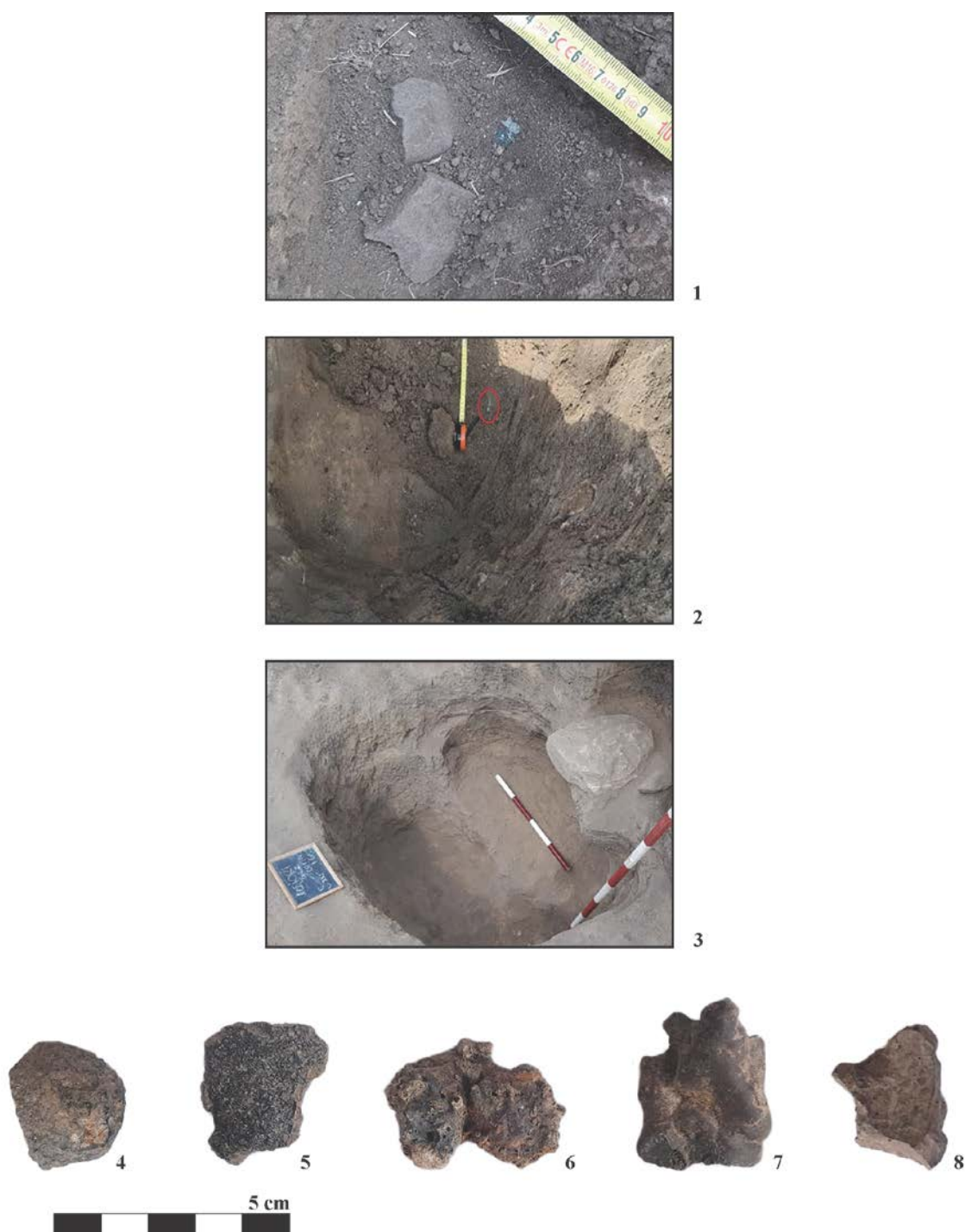
Pl. III. Vase fragmentare de bronz (desene):
 1, buză de vas miniatural (bol?);
 2, 3, margini de tăvițe (ultima, inv. 44.892);
 4, tăviță cu găuri de reparații (inv. 44.896);
 5, perete de vas cu urme de reparații (inv. 44.897).

Pl. IV. Obiecte finite și plăcuțe de bronz (foto):
 1-2, 8, 11, fragmente de materii prime
 (ultimele două aproape de pandantivele pentagonale și tubulare);
 3, 4, rebături; 5-7, plăcuțe în curs de prelucrare;
 9-10, 12-13, pandantive (ultimele două nefinalizate).

Pl. V. Obiecte finite și plăcuțe de bronz (desene):
 1-2, 8, 11, fragmente de materii prime
 (ultimele două aproape de pandantivele pentagonale și tubulare);
 3-4, rebaturi; 5-7, plăcuțe în curs de prelucrare;
 9-10, 12-13, pandantive (ultimele două nefinalizate).

Pl. VI. Foto complex arheologic și piese in situ (campania anului 2022):
 1, pandantivul din preajma vetrei cuptorului (nr. crt. 14);
 2, plăcuța de bronz de la baza Gr.2 de deservire a cuptorului (nr. crt. 15);
 3, vatra cuptorului și groapa de deservire (notată Gr.2) din secțiunea S.XXI
 (aspect final); 4-5, creuzete fragmentare de lut (de pe vatră);
 6-8, zgură de fier (din Gr.2).

LEAD MINIATURE AMPHORAE

FROM SOUTHERN TÜRKIYE

**Ergün Lafli,
Maurizio Buora**

Keywords: lead miniature amphorae, eulogia, small containers, Hatay, Antakya, Antioch-on-the-Orontes, Mersin, Kahramanmaraş, southern Türkiye, Jerusalem, Israel, Late Roman-Early Byzantine period, Roman Near East.

Cuvinte-cheie: amfore miniaturale de plumb, eulogie, recipiente mici, Hatay, Antakya, Antiohia-pe-Orontes, Mersin, Kahramanmaraş, sudul Turciei, Ierusalim, Israel, perioada romană târzie-bizantină timpurie, Orientul Apropiat roman.

Rezumat

În acest studiu aducem în discuție o serie de amfore miniaturale de plumb aflate la Muzeul de Arheologie din Hatay (Antakya), Muzeul de Arheologie din Mersin și Muzeul din Kahramanmaraş din sudul Turciei. Aceste piese de plumb aparțin perioadei romane sau perioadei romane târzii și perioadei bizantine timpurii și, din punct de vedere tipologic, au forma unor amfore de mici dimensiuni. Acest grup de recipiente este puțin cunoscut în literatura științifică. În Orientul Apropiat roman sunt cunoscute exemplare din Ierusalim și din alte situri din Israel. În această prezentare ne vom opri asupra tipologiei și distribuției spațiale a acestui tip de artefacte.

Introduction

In the last twenty years, the interest in a series of miniature lead objects (not artifacts of daily use) has intensified. These are lead amphorae of various shapes, mostly used to contain essences or medicines. Since Levi Yizhaq Rahmani's last and leading study on the development, function and meaning of these vessels (Rahmani, 2003), other interventions have followed in Israel (Farhi, 2016; Boehm, Holcomb, 2016, p. 25), Italy (Marengo, Taborelli, 2013; Corti, 2021) and Anatolia (Lafli *et alii*, 2022, p. 244, no. 106-107, 245, pl. 15, fig. 6/a, 7/b). A significant collection of these objects is housed in the Museum of St. Anne Church in Jerusalem (fig. 4/6), and some specimens from this collection have already been published by L. Y. Rahmani (2003). This group of material consists mostly of hollow cast miniature lead amphorae. These small amphorae

were made of cast lead and created in a two-piece mould using a method known as “slush casting” in order to produce such hollow containers. Some examples, however, are not hollow and therefore interpreted as “amphorid weights”. The term “miniature oinochoe” exists on the websites of some auction houses, which indicates that these miniature pilgrimage eulogies do not only consist of amphorae, but also some other closed forms. Almost all of them are two-handled and bear embossing or curvilinear decoration, rarely figurative, on the surface. Decorative plant or geometric patterns are often found on these amphorae and in very few examples the body is undecorated. Both in Israel and Türkiye most of them are well-preserved and mostly have an orange-brown patina. The evidence of specimens with handles suggests that at least some of these vessels were probably hung directly on a string around the neck, while others without handles may have been tied with a string around the neck above the shoulders of the amphora or been put into a leather satchel hung around the neck of the wearer.

The focus of this brief paper is to present 19 new examples of lead miniature containers from three museums located in southern Türkiye (fig. 1/2), i.e. ten examples from the Archaeological Museum of Hatay in Antakya, where numerous objects from the area of ancient Antioch-on-the-Orontes are kept, five examples from the Archaeological Museum of Mersin and four examples from the Museum of Kahramanmaraş. None of these miniature vessels were discovered in their original locations; all of them are acquisitions, and unfortunately they have no known provenance. By necessity, therefore, they are researched here as new additions to the corpus of these vessels. With these new examples from southern Türkiye there are currently more than a hundred lead miniature amphorae (currently about 125 examples, including those on the antiques market), of which the majority is without a place of origin and, obviously, of context.

Dimensions

Generally the height of the lead miniature amphorae varies between 35 and 55 mm, the width between 20 and 30 mm, the depth between 8 and 20 mm and the weight between 45 and 65 gr. Their capacity is therefore very small and comprises of c. 1-2 cc. In Rahmani’s corpus, only one specimen that was found in northern France has a height of 73 mm (Rahmani, 2003, p. 34, 40, cat. no. 1, fig. 1/a-b). In the 2016 book of Barbara Drake Boehm and Melanie Holcomb another conspicuously large specimen appears, which is kept in the Museum of St. Anne Church in Jerusalem (fig. 4/6) (Boehm, Holcomb, 2016, p. 25).

Use, provenance and context

What did these tiny containers hold? The way in which these miniature vessels were used is still not completely clear. These vessels were identified by Rahmani as containers of perfume or a liquid ascribed with medico-magical efficacy (Rahmani, 2003, p. 37). This suggestion is based on ancient sources, such as Theophrastus and Pliny, who mention the use of lead vessels for storing perfumes and unguents; however, none refers such miniature vessels. It should be noted that Pliny mentioned that lead has many medical uses and that lead sulfide is the basis for some medical ointments that are stored in lead vessels.

At least some of these amphorae should have a symbolic eulogical votive meaning for the pilgrim, but most of them were perhaps carrying medicals, as few bear

cryptic inscriptions in Greek, such as *Phoibariou* (= a proper name of a doctor?) (Rahmani, 2003, p. 51, cat. no. 27, fig. 27/a-b) (fig. 2/6). In Israel, some examples bear the inscription YFEI-NON, a second century AD spelling of ὑγίεια, which translates as “pertaining to health” or “healthy”.

Thus, it is possible that these vessels were used to hold some kind of medicine that included lead. It is also possible that the users of these vessels even considered the lead container as part of the remedy itself. Anyhow, the very small capacity of these vessels, and the absence of proper sealing of their opening suggests that they probably did not include liquids but rather some powder or possibly ointment. In any case, if they did include something it was necessary to seal them in some way. Since no metal stopper was found with such vessels it seems that – if there was one – it was probably made of a perishable material that did not survive. Rahmani proposed that they might have been stoppered with cork or with a tiny piece of writ – either papyrus or parchment – wound around the rim (Rahmani, 2003, p. 38).

It should, however, be noticed again that the exact findspot or provenance of almost all of these miniature vessels are unknown, and in scholarly literature there is no exact parallel for these examples in any excavations in southern Türkiye. In 2002, in the storeroom of the Archaeological Museum of Hatay no example of such vessels has been observed within the excavated material of Antioch-on-the-Orontes or Amuq Plain south of Antakya; they also lack in American excavation reports or websites of the region. As there is almost no archaeological context demonstrating their utilitarian uses, it is not possible to associate these objects with any type of function with certainty, e.g. ecclesiastical, cultic, funerary, medical or domestic. Most probably a domestic context might be the most common findspot for these objects in Türkiye.

Production and distribution

Based on the quantity of lead vessels thus far identified as miniature amphorae, they were not produced in a great number. At least a part of these miniature amphorae were manufactured in or around Jerusalem as well as Antioch-on-the-Orontes, especially in the fourth and fifth centuries AD, and used in the pilgrim’s journeys. Typologically, however, there is a difference in design, particularly in handles, between the products attributed to the Antiochean area and to Jerusalem. But so far no archaeometric study has been undertaken to determine the provenance of the lead used in these miniature vessels. The issue of their production was not sufficiently addressed yet, but an explanation in the use of pattern books by their producers might be sought to account for the long-noticed repetitiveness of their typologies and decorations.

The map of distribution presented here (fig. 1/1) reveals the maximum presence of lead miniature amphorae known so far in the countries bordering the Mediterranean. Very probably there are many other examples in southern Anatolia and almost certainly in the Aegean area, given the numerous discoveries on Delos and Rhenea in the Cyclades (Rahmani, 2003, p. 38). Four examples from central-northern Italy demonstrate that these objects, which often escape the attention of researchers due to their strangeness, could have been much more common in antiquity.

Typology

Because of the classicizing nature of their shapes, these miniature amphorae are typologically continuations of terracotta shapes, especially amphorae of Greek Classical period. Most of them are imitating elongated vessels with a high neck, flare-shaped mouth and two handles. In cross-section, their bodies have mostly an ovoid elliptical shape. Some of them have ornate-type handles which are adorned with fillets, and some are embellished with a garland pulled through the handles.

Rahmani distinguished three basic types without paying attention to the trend of their handles (fig. 2/1-3). First of all, we observe that in two of the miniature amphorae from the Archaeological Museum of Mersin, the lower part is shaped like the petals of a flower (fig. 2/5) and likewise the body is decorated with volutes. The same features may also be observed in an almost identical miniature amphora kept in Staatliche Museen zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Museum für spätantike und byzantinische Kunst with the inscription *Phoibariou*, the origin of which was indicated as Beirut (fig. 2/6). In these two examples from Mersin which were perhaps manufactured from the same mould, we clearly see that they attempted to imitate the shape of the miniature amphora of Phoibarios, simply by changing the shape of the handles and developing the decorative part further. Although nameless, the Mersin examples appear more carefully finished. We can therefore conclude that local variants of the lead miniature amphora types existed, as attested by a fusion valve from Delos, which was published by Rahmani (2003, p. 41, cat. no. 6, fig. 6/a-b) and presents a small amphora without handles (fig. 2/4). A rather rare case is represented by an amphora from Modena in Italy with small holes between the handles (fig. 3/1).

There are eight examples of these small containers kept in the Archaeological Museum of Hatay (fig. 3/2-9). Typologically most of these vessels in Antakya have a well-defined neck, separated from their body by a well-designed shoulder and angled handles, while only one example has curved handles (fig. 3/6). Just beneath the shoulder of the container, there are a few letters remaining from an inscription on one line with “-]HCY[-” (fig. 3/5). In principle, their body is decorated with horizontal lines in relief. One specimen has a broad horizontal band decorated with floral pattering (fig. 3/5).

The figures 3/8, 9 present containers in a triangular body, which are not contemplated by Rahmani. Two of them are kept in the Archaeological Museum of Hatay (fig. 3/8, 9) and one, which has a quite a different shape, is curated at the Museum of St. Anne Church in Jerusalem (fig. 3/10).

There is a certain group of miniature amphorae with triangular body which is the variant of type A of Rahmani (2003, p. 34): the miniature amphora with acc. no. 13577 in Hatay (fig. 4/1) takes up the curved shape of the body (fig. 4/2) found in a specimen published by Rahmani (2003, p. 44, cat. no. 13, fig. 13/a-c) but partially modifying it.

A completely new shape, a small trefoil oinochoe with one handle, appears in Antioch-on-the-Orontes (fig. 4/3) and was probably imitated with some variations in the ornamentation and shape by another example kept in Mersin (fig. 4/4). It is possible that this form was invented and produced in Syria, as we find no comparanda in Jerusalem.

In the Museum of Kahramanmaraş, four lead miniature amphorae were previously on display (fig. 4/5). Their shape is similar to other examples in Hatay and Mersin, as they

have a truncated conical body. Nonetheless, each one is different from the others both in the shape of the handles, of the neck and its edge, and again in the decoration.

Dating

Since very few specimens originate from modern excavations, and their dating generally fluctuates between very distant extremes (which are the first century AD and the Early Middle Ages) scholars generally believe that most of these miniature containers should be dated during the course of the fifth-sixth century AD. Generally, these shapes continue in the so-called “pilgrim flasks” or “pilgrim ampullae” which nonetheless have a more pot-bellied belly.

Catalogue of the lead miniature amphorae and oinochoae in the Archaeological Museums of Hatay, Mersin and Kahramanmaraş in southern Türkiye

1. Archaeological Museum of Hatay, acc. no. 9689 (fig. 3/2).

H – 41 mm; width at the shoulder – 12 mm; width at the mouth – 13 mm; depth – 12 mm; weight – 55 gr.

Handles fragmented.

Wide mouth and inverted, truncated conical neck.

2. Archaeological Museum of Hatay, acc. no. 12985 (fig. 3/4).

H – 39 mm; width at the shoulder – 15 mm; width at the mouth – 16 mm.

Without one handle and damaged at the edge.

Shaped handles with an acute angle which are horizontal above.

3. Archaeological Museum of Hatay, acc. no. 12188 (fig. 3/5).

H – 42 mm; width at the shoulder – 13 mm; width at the mouth – 15 mm.

Thickened edge. Shaped handles with an acute angle which are horizontal above.

4. Archaeological Museum of Hatay, acc. no. 13233 (fig. 3/3).

H – 44 mm; width at the shoulder – 14 mm; width at the mouth – 15 mm.

5. Archaeological Museum of Hatay, acc. no. 9523 (fig. 3/9).

H – 37 mm; width at the shoulder – 25 mm; width at the mouth – 19 mm.

6. Archaeological Museum of Hatay, acc. no. 11103, formerly 1126 (fig. 3/7).

Acquired on April 3, 1962 from Mr. İsa Ataç.

H – 45 mm; width at the shoulder – 25 mm; width at the mouth – 13 mm.

7. Archaeological Museum of Hatay, acc. no. 13577, formerly 70a.134.1g (fig. 4/1).

Acquired on June 4, 1970 from Mr. Haydar Elçi.

H – 51 mm; width at the shoulder – 16 mm; width at the mouth – 15 mm; depth – 6 mm.

8. Archaeological Museum of Hatay, acc. no. 16380 (fig. 4/3).

Acquired on September 27, 1984 from Mr. Yusuf Ray.

H – 25 mm; width at the shoulder – 15 mm; width at the mouth – 7.5 mm.

9. Archaeological Museum of Hatay, acc. no. 16604 (fig. 3/6).

Acquired on May 20, 1986 from Mr. Şaban Çetinkaya from the village Alahan that is located 15 km north of ancient Antioch-on-the-Orontes.

H – 35 mm; width at the shoulder – 12; width at the mouth – 12 mm.

10. Archaeological Museum of Hatay, acc. no. 20.285 (fig. 3/8).
Acquired on May 27, 2014 from Mr. Mahmut Güder for 150 Turkish Lira (\$US 70).
H – 35 mm; width at the shoulder – 20mm; width at the mouth – 23 mm.
11. Archaeological Museum of Mersin, acc. no. 05.8.1 (fig. 4/4).
Acquired on December 15, 2005 from Mr. Ahmet Karaca for 30 Turkish Lira (\$US 23).
H – 55 mm; width at the shoulder – 22 mm; width at the mouth – 14 mm.
12. Archaeological Museum of Mersin, acc. no. 06.22.7
Acquired on June 6, 2006 from Mr. Hasan Civelek from Mezitli near ancient Pompeiopolis for 25 Turkish Lira (\$US 16).
H – 55 mm; width at the shoulder – 22 mm; width at the mouth – 14 mm.
Conical lower body narrowing sharply to form the neck and mouth. Small looped handles are attached to the shoulders and rim. The decoration is divided into four parts separated by horizontal lines. The lower section consists of evenly spaced longitudinal lines, and the one above it of diagonally crossed lines with points.
13. Archaeological Museum of Mersin, acc. no. 06.42.12.
Acquired on February 27, 2006 from Mr. Aydoğan Bozbey for 30 New Turkish Lira (\$US 23).
H – 55 mm; width at the shoulder – 22 mm; width at the mouth – 14 mm.
Similar to cat. no. 12. In the shape of an elongated amphora with a cylindrical or slightly funnel-shaped neck, an everted rim, and small looped handles. The almost straight shoulders, only slightly broader than the neck, taper in a straight line to a pointed base. The decoration consists of horizontal lines creating four registers with no surviving linear or geometric elements which are difficult to discern.
14. Archaeological Museum of Mersin, acc. no. 03.4.21 (fig. 2/5).
H – 48 mm; width at the shoulder – 28 mm; width at the mouth – 14 mm; weight – 17,0 gr.
Conical body, wide angled handles and more carelessly executed decoration. It appears to be slightly more elaborate than other examples.
Reference: Lafli *et alii*, 2022, p. 244, no. 106, 245, pl. 15, fig. 6/a-b. Because of its solid nature, it was considered as an amphorid weight.
15. Archaeological Museum of Mersin, acc. no. 03.4.22.
H – 49 mm; width at the shoulder – 22 mm; width at the mouth – 13 mm; weight – 17,2 gr.
Conical body and wide angled handles one of which is broken. It was perhaps manufactured from the same mould as cat. no. 14 above, as its shape and decoration are very similar to no. 14.
Reference: Lafli *et alii*, 2022, p. 244, no. 107, 245, pl. 15, fig. 7/a-b. Because of its solid nature, it was considered as an amphorid weight.
16. Museum of Kahramanmaraş (fig. 4/5a).
H – 42 mm; width at the shoulder – 16 mm.
17. Museum of Kahramanmaraş (fig. 4/5b).
H – 40 mm; width at the shoulder – 20 mm; width at the mouth – 12 mm.
18. Museum of Kahramanmaraş (fig. 4/5c).
H – 48 mm; width at the shoulder – 14 mm; width at the mouth – 10 mm.
19. Museum of Kahramanmaraş (fig. 4/5d).
H – 42 mm; width at the shoulder – 20 mm; width at the mouth – 12 mm.

Appendix: two lead miniature ampullae from Antakya

The Archaeological Museum of Hatay preserves two lead miniature containers for holy water or oil, which can perhaps be dated to the Middle Ages (fig. 4/7, 8). The first example, with acc. no. 11130, which is just 28 mm high, has the shape of a pot-bellied amphora with a spheroidal body¹. The second example has a very elongated shape and recalls certain representations of kantharoi between two peacocks which exist in the Byzantine architectural sculpture of Asia Minor (cf. for several examples at Lafli, Buora, 2022).

Catalogue of two lead miniature ampullae from Antakya

1. Archaeological Museum of Hatay, acc. no. 11130, formerly 1307 (fig. 4/7).

Acquired on April 21, 1964 from Mr. Hüseyin Okka.

H – 28 mm; width at the shoulder – 20 mm.

Ornamented with a cross designed by simple dots.

2. Archaeological Museum of Hatay, acc. no. 12189, formerly 68.148.11 (fig. 4/8).

Acquired on April 20, 1968 from Mr. Hüseyin Okka.

H – 25 mm; width at the shoulder – 13 mm; width at the mouth – 8 mm.

Acknowledgements

Authorization to publish the twelve lead miniature containers from the Archaeological Museum of Hatay in Antakya in the course of her master's thesis was granted by the Museum Directorate of Hatay on December 23, 2019 to Ms. Gökür Geçimli (Dokuz Eylül University, Izmir) under of permit 36840858-155.01-E.1062933. We thank Ms. Geçimli for the photographs of these objects in Antakya.

Authorization to publish the five lead miniature containers from the Archaeological Museum of Mersin in the course of her doctoral thesis was granted by the Museum Directorate of Mersin on September 7, 2022 to Ms. Alev Çetingöz (Dokuz Eylül University, Izmir) under of permit E-52654627-155.03-2889360. We thank Ms. Çetingöz for the photographs of these objects in Mersin.

Authorization to publish the four lead miniature amphorae exhibited in the Museum of Kahramanmaraş was granted by the General Directorate of Monuments and Museums of the Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Türkiye to Ergün Lafli on December 9, 2004 under of permit B.16.0.AMG.0.10.00.01 / 707.1 / 14 (030317). A recent permit (E-44692667-900-1421208) granted by the Museum Directorate of Kahramanmaraş on June 2, 2021 was received by Ms. Alev Çetingöz. We thank Ms. Çetingöz for her photographs from Kahramanmaraş, and Mr. Seydihan Küçükdağlı (Culture and Tourism Department of Kahramanmaraş), for the permission to Ms. Çetingöz.

Fig. 1/2 was arranged by Dr. Sami Pataci (Ardahan) for which we would like to express Dr. Pataci our gratitude.

Acknowledgments are also due to (in alphabetical order) the Professor Erwin Pochmarski (Graz) and the Professor Hugo Thoen (Deinze/Ghent), who kindly read a draft of the paper and shared their comments. We have attempted to incorporate their

¹ A similar, though not identical, example can be found at www.denofantiquity.co.uk/product/medieval-lead-pilgrims-ampulla/, accessed December 31, 2022.

suggestions in the hope of making this a stronger and more useful catalogue. We, however, are solely responsible for the final outcome.

Bibliography

- Boehm, B. D.; Holcomb, M. (2016)**, *Jerusalem, 1000-1400: every people under heaven*, The Metropolitan Museum of Art, New York.
- Corti, C. (2021)**, *Piccoli contenitori in piombo ad anforetta: due esemplari dal Modenese*, în **Baratta, G. (ed.)**, *Instrumenta inscripta VIII: Plumbum litteratum. Studia epigraphica Giovanni Mennella oblata*, Armariolum, 3, Scienze e Lettere S.r.l., Rome, p. 311-320.
- Farhi, Y. (2016)**, *From Caesarea to Hebron - Recently discovered Roman period lead miniature amphora from Tel Hebron*, în *Judea and Samaria Research Studies*, 25/1, p. 45-56.
- Lafli, E.; Buora, M. (2022)**, *A slab from Izmir with two peacocks. Depictions of peacocks in Byzantine architectural sculpture of Asia Minor*, în *Вестник ВолГУ. Серия 4, История. Регионоведение. Международные отношения / Science Journal of Volgograd State University, 4th Series, History, Area Studies, International Relations*, 27/6, p. 171-210.
- Lafli, E.; Kan Şahin, G.; Çetingöz, A. (2022)**, *Metalwork of classical antiquity and the Middle Ages in the museums of Cilicia (southern Turkey)*, în **Lavarone, M.; Magnani, S.; Prenc, F. (eds.)**, *Omaggio a Maurizio Buora. MB. Maurizio Buora. La sua storia. Il suo Friuli*, *Archeologia di frontier*, 12, Societa Friulana di Archeologia – odv; Trieste, p. 183-253.
- Marengo, S. M.; Taborelli, L. (2013)**, *Microanfora plumbea da S. Vittore di Cingoli*, în *Picus*, 33, p. 117-127.
- Rahmani, L. Y. (2003)**, *On some Roman to Early Medieval lead miniature amphorae*, în *Israel Museum Studies in Archaeology*, 2, p. 33-62.

LISTA ILUSTRĂȚILOR

- Fig. 1.** Distribuția amforelor miniaturale de plumb (1) și localizarea orașelor Hatay, Mersin și Kahramanmaraş, din sudul Turciei, și a celorlalte locuri menționate în text (2) (1, hartă realizată de M. Buora, 2022; 2, hartă realizată de S. Pataci, 2022).
- Fig. 2.** Amfore miniaturale de plumb: 1-3, trei forme diferite de amfore miniaturale; 4, o valvă de turnare de la Delos, Grecia; 5, un exemplu din Muzeul de Arheologie din Mersin, conform cu nr. 03.4.21; 6, un exemplu din Berlin cu inscripția *Phoibariou* (1-4, după Rahmani, 2003; 5, fotografie de A. Çetingöz, 2022; 6, după Rahmani, 2003).
- Fig. 3.** Amfore miniaturale de plumb: 1, Modena, Italy; 2-9, amfore miniaturale de plumb cu formă conică din Muzeul de Arheologie din Hatay; 10, o amforă miniaturală de plumb cu formă conică din Ierusalim (1, după Corti, 2021; 2-9, fotografiile de G. Geçimli, 2020; 10, după Rahmani, 2003).
- Fig. 4.** Recipiente miniaturale de plumb: 1, 2, varianta Antiohia a amforelor miniaturale de tip A propusă de Rahmani care a fost probabil realizată în Ierusalim (1, Hatay, 2, Ierusalim); 3, un ulcior miniatural de plumb de tipul *oinochoe* din Hatay; 4, un ulcior miniatural de tipul *oinochoe* din Mersin; 5, patru amfore miniaturale de plumb din Kahramanmaraş; 6, Muzeul Bisericii „Sf. Ana” din Ierusalim; 7, 8, două ampule miniaturale de plumb din Antakya (1, 3, 7, 8, fotografiile de G. Geçimli, 2020; 2, după Rahmani, 2003; 4, 5, fotografiile de A. Çetingöz, 2022; 6, după Boehm, Holcomb, 2016).

1

2

Fig. 1. Distribution of lead miniature amphorae (1) and localisations of Hatay, Mersin and Kahramanmaraş in southern Türkiye, as well as other places referred to in the text (2) (1, map by M. Buora, 2022; 2, map by S. Pataci, 2022).

Fig. 2. Lead miniature amphorae: 1-3, three different shapes of lead miniature amphorae; 4, a fusion valve from Delos, Greece; 5, an example from the Archaeological Museum of Mersin, acc. no. 03.4.21; 6, an example from Berlin with the inscription Phoibariou (1-4, after Rahmani, 2003; 5, photo by A. Çetingöz, 2022, 6, after Rahmani, 2003).

Fig. 3. Lead miniature amphorae: 1, from Modena, Italy; 2-9, lead miniature amphorae with truncated conical shape from the Archaeological Museum of Hatay; 10, a lead miniature amphora with truncated conical shape from Jerusalem (1, after Corti, 2021; 2-9, photos by G. Geçimli, 2020; 10, after Rahmani, 2003).

Fig. 4. Lead miniature containers: 1, 2, Antiochian variant of the type A miniature amphora of Rahmani that was probably manufactured in Jerusalem (1, from Hatay, 2, from Jerusalem); 3, a lead miniature *oinochoe* from Hatay; 4, a lead miniature *oinochoe* from Mersin; 5, four lead miniature amphorae from Kahramanmaraş; 6, from the Museum of St. Anne Church in Jerusalem; 7, 8, two lead miniature ampullae from Antakya (1, 3, 7, 8, photos by G. Geçimli, 2020; 2, after Rahmani, 2003; 4, 5, photos by A. Çetingöz, 2022; 6, after Boehm, Holcomb, 2016).

CONSIDERAȚII PRIVITOARE LA ALEGEREA, INSTRUCȚIUNILE ȘI DREPTURILE MESAGERILOR ȘI SOLILOR MOLDOVENI ÎN SECOLELE XV-XVII¹

Adrian-Ionuț Gîlea

Cuvinte-cheie: mesageri, emisari, corespondență, Principatul Moldovei, știri și scrisori.

Keywords: messengers, emissaries, correspondence, Principality of Moldavia, news and letters.

Abstract

Mentioned since the ancient times in mythology and documents, the messengers formed the central component of the correspondence system. In the Principality of Moldavia of the 15th-17th century, the information was mostly passed by spoken word. A large part of merchants, travellers or priests practiced this activity, but they only could be regarded as simple transmitters. The official messengers and emissaries were mostly found in the Princely Courts and served only for the state official interests. As the Moldavian territory was situated on the border between Christian Europe and the Ottoman Empire, many of them acted as spies, too. Thus, choosing the right messengers was a pretty delicate job for the princes. Another important aspect was the instructions received by the messenger or emissary for successful accomplishing his mission. During the Medieval period, a large part of the dispatch riders or emissaries had an official job (correspondence carriers) as well as an unofficial one (spies), which made the instructions absolutely necessary in order for the delegate to safely accomplish his tasks. The last question involves the rights and privileges of the messengers in order to keep them as safe as possible. Because they often went through foreign territories, the princes made special deals in which they reciprocally permitted the messengers to cross their territories.

În spațiul românesc, cei care s-au ocupat cu transmiterea veștilor și scrisorilor au reprezentat mult timp un subiect puțin abordat de către istorici. Documentele în care apar menționați mesagerii sunt foarte puține și în cele mai multe din ele nu găsim nicio descriere a activității lor sau orice alt detaliu legat de cei care asigurau comunicarea între

¹ Materialul face parte din cercetarea doctorală (*Începuturile și evoluția poștei în Moldova până la Regulamentul Organic*).

state, teritorii sau diverși oameni. Astfel, mesagerii apar adesea doar sub forma de personaje episodice și în puține situații documentele menționează numele celor trimiși cu vești și scrisori sau oferă amănunte privitoare la activitatea lor (Cristea, 2014, p. 187).

În ceea ce privește spațiul românesc, balcanic, dar și cel otoman, cei care erau însărcinați cu trimiterea veștilor și scrisorilor au purtat numele de „olăcari”, iar activitatea desfășurată a purtat denumirea de „olăcărie” (Minescu, 1916, p. 109-112). Totuși, acesta nu este singurul termen prin care erau desemnați trimișii domnului cu vești și scrisori. De-a lungul timpului găsim în documentele vremii și în narațiunile unor călători străini termeni precum „stafetari”, „ceauși”, „beșlii”, „soli”, „lipcani”, „călărași de Țarigrad” și multe alte denumiri care au apărut pe parcursul secolelor, pe fondul dezvoltării limbii și al împrumuturilor lingvistice din teritoriile vecine (Stoicescu, 1968, p. 362-363; Grigoraș, 1971, p. 120). Menționăm, de asemenea, că între soli și mesageri exista o diferență considerabilă. Pe soli îi putem socoti drept diplomații acelor timpuri, aceștia având aprobare din partea domnului pentru a încheia alianțe, tratate sau de a jura în numele său, pe când mesagerii erau doar simpli transmițători de vești și scrisori (Șăineanu, 1900, p. 277-278; Ionașcu *et alii*, 1953, p. 70, nr. 78). Pentru a duce veștile și scrisorile, mesagerii și solii se foloseau de cai, care trebuiau să fie asigurați de către populația satelor sau a orașelor prin care urmau să treacă (Sachelarie, Stoicescu, 1988, p. 64). Caii destinați pentru astfel de activități purtau numele de „cai de olac” și trebuiau să fie ageri pentru a livra cât mai rapid corespondența (Costin, 1944, p. 136). Satele aveau obligația de a paște acești cai și de a le cosi fân. Darea cailor de olac pentru nevoile mesagerilor a fost o practică des întâlnită în Țările Române și era socotit un obicei al pământului care apare încă din perioada antică (Sachelarie, Stoicescu, 1988, p. 64).

În perioada medievală informația a circulat mai cu seamă prin viu grai, prin intermediul zvonurilor, deoarece mulți dintre oamenii vremii nu erau știutori de carte. Astfel, o parte a negustorilor, călătorilor sau clericilor au contribuit la răspândirea informațiilor și la întreținerea acestei activități. Un exemplu în acest sens este scrisoarea trimisă de secretarul congregației catolice lui Vito Piluzzi din Vignanello, misionar catolic în Țările Române, în care i se specifică acestuia că „scrisorile și veștile, ca să vină mai repede și mai sigur, să fie încredințate părinților iezuiți ... sau negustorilor care întrețin legături comerciale și de corespondență ... cu regiunile Mării Negre și cu Polonia (Holban *et alii*, 1980, p. 90). Însă, aceștia rămân doar niște mesageri ocazionali sau îi putem socoti drept simpli transmițători.

Alegerea mesagerilor și solilor care trebuiau să meargă cu vești și scrisori nu a fost un lucru ușor pentru domnii acelor vremuri. Când ne referim la trimișii domnului care mergeau în interiorul sau exteriorul teritoriului, alegerea era una importantă, deseori aceștia transportând informații prețioase și nu se putea trimite orice persoană. Astfel, atât mesagerii, dar mai ales solii, erau aleși în funcție de încrederea pe care o aveau domnul și boierii în respectivii oameni. În 1497, când Ștefan cel Mare a trimis pe Tăutul logofătul și Isac vistiernicul la Ioan Albert, Grigore Ureche îi descria pe cei doi soli ai domnului ca fiind „credincioșii săi”, ceea ce demonstrează faptul că persoanele însărcinate cu transmiterea veștilor și scrisorilor se alegeau din rândul oamenilor în care domnul avea încredere (Ureche, 1958, p. 101). De asemenea, prin intermediul solilor s-au încheiat o mare parte dintre alianțele și tratatele Evului Mediu, precum tratatul din 1389 la care au luat parte solii lui

Mircea cel Bătrân, cei ai lui Petru al II-lea al Moldovei și cei ai lui Vladislav al II-lea al Poloniei (Hurmuzaki, 1890, p. 315-316, nr. CCLVII). Cu toate acestea, dacă ne referim la slujitorii de la curte, unii mesageri interni, care nu dețineau vreun rang, dar care erau puși să ducă diverse vești până în târgul, mănăstirea sau satul din imediata apropiere, atunci putem afirma că alegerea acestora nu implica un mare efort. Bineînțeles, oamenii despre care vorbim nu aveau un „statut”, dacă putem să-l numim așa, de mesager sau de sol. Documente din timpul domniilor fanariote îi numesc „copii de casă”, iar aceștia erau puși să stea zapcii sau să ducă porunci (Caproșu, 2001, p. 181, nr. 340).

Când veștile și scrisorile făceau referire la chestiuni importante, persoana trimisă trebuia să fie loială domnului. În astfel de cazuri, trimisul domnesc se alegea, de regulă, din rândul persoanelor în care domnul avea încredere. Deseori se trimiteau slujbași din cancelaria domnească, iar atunci când se tratau chestiuni importante mergeau chiar boierii din sfatul domnesc. Spre exemplu, în anul 1648, Vasile Lupu, domnul Moldovei, îl trimitea în solie la principele Ardealului cu propuneri și daruri pe Gheorghe Ștefan, viitorul domn (Holban *et alii*, 1973, p. 138). În astfel de cazuri, vorbim despre soli, iar sfatul boierilor împreună cu domnul se întruneau înainte și hotărau persoana sau persoanele care urmau să fie trimise (Condurachi, 1937, p.12).

Odată ales mesagerul sau componenta soliei, urma „instructajul”, în sensul că li se ofereau celor trimiși informațiile necesare efectuării misiunii. De-a lungul timpului s-au înregistrat și cazuri când solii au uitat anumite detalii sau informații pe care le-au primit la plecare. Spre exemplu, în anul 1481, solia domnului moldovean se afla în Polonia pentru a cere de la Cazimir al IV-lea ajutor împotriva turcilor și să permită trecerea mesagerilor moldoveni spre Lituania și Moscova, deoarece în acel timp Ștefan cel Mare dorea să-și mărite fiica, Elena, cu fiul lui Ivan al III-lea. În tratarea acestor chestiuni, solia moldoveană a uitat „instructajul” primit și ce avea de tratat, astfel că Ștefan a fost nevoit să trimită alți mesageri cu informații pentru soli cu privire la cele ce aveau să discute (Bogdan, 1913, p. 365-367, nr. CLXIII). Alegerea și „instructajul” soliei credem că se realiza cu multe „discuții”, deoarece domnul sau unii boieri puteau să se opună sau aveau păreri contrarii în privința trimisului. În același timp, discuțiile erau utile pentru că îi prezentau solului diverse aspecte de care trebuia să țină cont în ceea ce avea să trateze (Condurachi, 1937, p. 13). Menționăm că atât domnul, cât și boierii trebuiau să fie de acord în privința trimisului și asupra chestiunilor pe care trebuia să le discute.

În unele documentele ale vremii găsim menționat acest aspect și anume că decizia luată nu îi aparținea doar domnului, ci și boierilor. Iar un exemplu în acest sens a fost tratatul încheiat între Ștefan cel Mare și Matia Corvin în anul 1475. Prin intermediul solilor trimiși să încheie această înțelegere, domnul moldovean a ținut să menționeze în document faptul că decizia a fost luată împreună cu toți boierii „prin bunăvoința noastră și prin consimțământul tuturor boierilor noștri” (Bogdan, 1913, p. 131, nr. CXLVI). Ce se întâmpla dacă domnul sau boierii nu cădeau la pace în privința trimisului? Scrierile vremii nu spun acest lucru, însă, suntem de părere că misiunea se efectua pe răspunderea domnului, deoarece documentele menționează de-a lungul timpului mai multe misiuni ale solilor efectuate doar la porunca acestuia. Astfel, alegerea unui sol care să trateze chestiuni diplomatice sau care să transmită anumite vești peste hotare ținea atât de rangul respectivei persoane, cât și de încrederea pe care acesta o afișa în fața oamenilor din conducerea

statului. În privința celorlalți mesageri, care erau simpli transmițători și care nu aveau împuternicire de a încheia tratate sau să jure în numele domnului, aceștia erau aleși tot pe încredere, dar și în funcție de anumite calități. Spre exemplu, călărașii și lipcanii de mai târziu au fost selectați pentru corespondența externă datorită faptului că erau vorbitori de limbă turcă (Stoicescu, 1968, p. 114-115).

O altă posibilitate de a deveni mesager (sau cel puțin așa reiese din unele documente) este aceea de a se oferi pentru această îndeletnicire. Într-un document din timpul domniei lui Vasile Lupu, Ursul de Bohotin și Pătrașco scriu spătarului Buhuș că li s-au dus feciorii „să se scrie călărași” (Zahariuc *et alii*, 2005, p. 80, nr. 92). Documentul nu precizează ce fel de călărași doreau aceștia să devină, însă credem că este vorba despre călărașii care transportau scrisori deoarece în secolul al XVII-lea tot mai mulți călărași își părăseau statutul de militar și treceau în breasla slujitorilor servind drept curieri. Un alt factor care ne face să credem că aceștia au optat pentru a deveni mesageri era răsplata pe care o primeau de la domnie, pentru că transportul de porunci și scrisori era „adesea bine răsplătit de către domn” (Ghibănescu, 1909, p. XXVII).

În privința instrucțiunilor amintite anterior, acestea cuprindeau mesajul scris, dar și unul verbal care i se transmitea solului sau mesagerului în cazul în care scrisoarea ar fi putut fi capturată. În relatările lui Belsius găsim faptul că Despot Vodă îl trimitea pe solul său, Prokopie Sieniawski, în Transilvania „să ducă doar niște răspunsuri din gură fără de scrisori ca să nu fie interceptate prin locurile de munte” (Holban *et alii*, 1970, p. 161). Privitor la mesageri, cei care mergeau cu simple scrisori sau înștiințări, instrucțiunile nu erau foarte detaliate, uneori chiar inexistente. Mesagerul cunoștea contextul în care se afla și ce avea de transmis fără a fi implicat în anumite chestiuni politice sau militare sensibile. Însă, în cazul solilor, pregătirea înainte de misiune era una temeinică; acesta trebuia să cunoască bine contextul politic și interesele statului din care provenea. O astfel de însărcinare era foarte delicată și era necesar să știe toate amănuntele misiunii sale.

Tot cu referire la instrucțiunile pe care le primeau trimișii domnilor în vederea călătoriei trebuie să menționăm și selectarea rutelor. Astfel, solii își aranjau înainte călătoria pentru a nu fi opriți de oamenii altui domn. Spre exemplu, în timpul domniei lui Ștefan Tomșa, Cristofor Zbaraski, sol polon, trimite un mesager pe drumul pe care trebuia să îl parcurgă până la Constantinopol să-i anunțe venirea și să obțină autorizații de liberă trecere (Corfus, 1983, p. 108, nr. 51). În Evul Mediu, sub bănuiala că ar putea fi iscoade, mesagerii și solii puteau fi opriți din drumul lor. Din acest motiv, atât domnii români, cât și ceilalți conducători europeni acordau trimișilor cu vești și scrisori autorizații de liberă trecere (Condurachi, 1937, p. 14-15). Autorizațiile în cauză apar de-a lungul timpului sub două variante: prima variantă este cea în care se acorda liberă trecere de către principe sub forma unei porunci date dregătorilor sau paznicilor de la hotare că prin țara sau teritoriul respectiv este permisă trecerea mesagerilor unui anumit domn (Hasdeu, 2013, p. 41, nr. 35). A doua variantă este cea în care domnului i se dădeau niște autorizații fizice sub forma unor scrisori pe care solul sau mesagerul le avea în permanență la el și le prezenta autorităților care îl opreau.

În relațiile cu Poarta aflăm că autorizațiile se dădeau în mâna capuchehăilor Moldovei care se aflau în permanență la Constantinopol (Iorga, 1902, p. 225-226, nr. LXII). Respectiv autorizații erau trimise în țară și urmau a fi completate de către domn

și date mesagerului sau solului ori de câte ori mergea cu vreo veste sau scrisoare la sultan (Maxim, 2013, p. 52). Documentele despre care vorbim îi atestau calitatea de trimis al domnului în teritoriile prin care urma să treacă, iar cei care îl vedeau trebuia să-i acorde liberă trecere (Grosu *et alii*, 1968, p. 147, nr. 40).

În anul 1657, sultanul de la Constantinopol trimite o scrisoare autorităților otomane de la Dunăre, prin care le poruncea ca niciun olac din Ungaria, Țara Românească sau Moldova să nu mai treacă prin spațiul dintre Silistra și Nicopole. Astfel, libera trecere prin acest spațiu era restricționată și credem, fără ca afirmația să fie absolută, că doar olăcarii cu autorizații mai puteau trece, dar prin zona Silistrei, așa cum spune și documentul „să-i trimiteți la schela Silistra să treacă pe acolo” (Mehmed, 1976, p. 188, nr. 182).

În scrierile epocii, autorizațiile purtau numele de „salv-conduct”, iar prin aceste documente se oferea mesagerilor „trecere liberă și sigură” (Bogdan, 1913, p. 381, nr. CLXX). Scopul lor era atât de a proteja mesagerul în eventualitatea în care oamenii altui domn ar fi vrut să-l oprească, cât și de a-i face cunoscută calitatea de trimis oficial al unui conducător. Documente de acest fel nu aveau doar mesagerii moldoveni, ci toți cei care circulau în exteriorul teritoriului lor.

Dintr-un document din timpul domniei lui Ștefan cel Mare aflăm că aceste autorizații „se obișnuiesc a se da pe întreg pământul” (Bogdan, 1913, p. 469, nr. CLXXXIX)². Cu toate acestea, autorizațiile respective nu garantau siguranța trimisului cu vești și scrisori, astfel că atât principii străini, cât și cei din teritoriile românești ofereau, de multe ori, pe lângă acest document și un paznic sau călăuză. Paznicii respectivi aveau de obicei un dublu rol, de a asigura securitatea trimisului, dar și de a fi cu ochii pe el ca nu cumva să fie o iscoadă. Dovadă la cele spuse stă tot un document din timpul lui Ștefan cel Mare, în care domnul moldovean scria principelui polon să „dea trecere solilor săi spre Moscva la marele cneaz Ivan Vasilievici. ... și un salv-conduct cu un paznic pentru solii marelui cneaz cari vor să se întoarcă din Moldova la Moscva” (Bogdan, 1913, p. 390-391, nr. CLXXII). De-a lungul timpului se observă faptul că salv-conductele apar preponderent când se face referire la o solie, deoarece aceștia erau boieri de pe lângă domn, iar securitatea lor trebuia să fie una sporită (Soveja *et alii*, 1975, p. 42, nr. 48).

În cazul simplilor mijlocitori de corespondență, salv-conductul era întâlnit adesea sub o formă verbală, domnul din teritoriul respectiv trimitea poruncă la hotare că prin teritoriul stăpânit de el urma să treacă un mesager. Spre exemplu, în timpul lui Ștefan Tomșa, Andrei Lipski îl roagă pe domnul moldovean să dea „poruncă să fie lăsat să treacă în voie și să fie călăuzit”. Mesagerul polon mergea la Poartă cu scopul de a obține tot o autorizație pentru „solul mare, Cristofor Zbaraski” (Corfus, 1983, p. 108, nr. 51).

În situații mai tensionate, când solilor moldoveni nu li se mai permitea libera trecere, dar nici solii țărilor vecine nu mai aveau voie să tranziteze Moldova se făcea o învoială între conducători. Regele polon, Alexandru Iagello, care a trimis un sol la sultan pentru a încheia un armistițiu, nu a fost lăsat să treacă. Astfel, Alexandru Iagello a condiționat și el trecerea mesagerilor lui Ștefan cel Mare spre Moscova, în final, cei doi acordându-și reciproc liberă trecere. Alteori, pe fondul neînțelegerilor sau al fricii de a nu fi iscodiți, domnii români refuzau să acorde liberă trecere mesagerilor din teritoriile vecine, ceea ce ducea deseori la stări de conflict. Spre exemplu, tensionarea relațiilor moldo-muntene s-a manifestat imediat după ce

² În latină: *quales in toto orbe dari consueve sunt*.

Alexandru cel Bun a refuzat să acorde liberă trecere mesagerilor lui Vitold, marele cneaz al Lituaniei, spre Țara Românească (Minea, 1919, p. 97-98). Restricționarea solilor de către domnul moldovean a lovit în politica externă a celor două state, fiind o măsură clară împotriva celor doi conducători (Mărculeț, 2008, p. 244).

Cu referire la soli, după obținerea autorizațiilor, aceștia erau informați în legătură cu subiectul misiunii. Așadar, în cazul solilor plecarea se stabilea amănunțit, pe când în cazul mesagerilor de rând, plecarea se efectua imediat ce primeau scrisoarea sau vestea. Adesea, instrucțiunile olăcarilor se rezumau la selectarea traseului și la ceea ce aveau de transmis.

În ceea ce privește siguranța mesagerilor, aceasta era garantată prin autorizațiile menționate anterior sau prin porunca dată de conducătorul teritoriului respectiv. Cu toate acestea, mesagerul tot nu se afla în deplină siguranță. Ali-Pașa Magearuglu scria către brașovenii care îi rețineau solul, pe Husein Ceauș, să-l slobozească deoarece aceștia încalcă drepturile solilor: „în vreme ci veți vedea cartea noastră, iar voi să sloboziți solii noștri, să vie aicea la noi cu răspunsul, că știm că solii nici-odată n-au opreală” (Iorga, 1905, p. 287). Deseori se întâmpla ca după plecare, în timp ce acesta se afla în misiune, să izbucnească neînțelegeri între țara de unde a plecat și statul pe teritoriul căruia se afla. În aceste situații, trimișii cu vești și scrisori nu mai beneficiau de protecție din partea statului respectiv, deoarece se găseau pe poziții rivale (Condurachi, 1937, p. 19). În anul 1502, Ștefan cel Mare se afla în conflict cu marele cneaz al Moscovei, astfel, îi oprește solii care veneau din Italia și îi închide, iar Mihai, banul Craiovei, cu căpitanul Samoil, care au fost trimiși de Mihai Viteazul la Praga, au fost întorși din drumul lor de către Sigismund Bathory (Veress, 1932, p. 250, nr. 137).

De-a lungul timpului au fost multe variante și pretexte sub care solii și mesagerii au fost opriți, arestați sau chiar se urmărea moartea lor, când erau ținta unei răzbunări. Spre exemplu, Andrei Báthory, care pierduse o parte din oamenii săi, uciși de vlahii lui Mihai Viteazul, trimite scrisori lui Ieremia Movilă, turcilor, tătarilor și altor principii europeni să le ceară ajutor și să se răzbune pe cei care i-au omorât mesagerii: „și cum olăcarii fură prinși de către valahi, trebuie să sufere și ai lor acest lucru, că fură tăiați în bucăți” (Ardeleanu *et alii*, 1986, p. 172, nr. 126). Datorită acestor întâmplări și a faptului că salv-conductul nu îl proteja în totalitate pe trimisul cu vești și scrisori, deseori domnii Țărilor Române cereau ca în convențiile și tratatele încheiate cu celelalte state să se menționeze dreptul mesagerilor și faptul că aceștia nu pot fi opriți sau arestați. Astfel, în tratatul încheiat între Moldova, Polonia și Rusia în anul 1459 s-a menționat faptul că solii vor avea liberă trecere (Bogdan, 1913, p. 266-288, nr. CXXVI).

Așadar, alegerea mesagerilor și solilor în perioada medievală a reprezentat o chestiune sensibilă, din cauza faptului că selectarea acestor oameni se făcea pe încredere, slujitorii însărcinați să ducă anumite vești sau mesaje puteau înșela această încredere și să expună anumite informații care puteau reprezenta un punct vulnerabil al conducerii statului.

Din punct de vedere al siguranței, atât în Moldova cât și în Europa, inviolabilitatea mesagerilor a fost mult timp asigurată prin poruncile date de către domni sau prin salv-conducte. În Moldova, garantarea imunității mesagerilor s-a stabilit printr-un set de reguli abia în secolul al XVII-lea, când găsim menționate în vechiul drept românesc câteva referiri privitoare la mesageri și la activitatea acestora. Astfel, în Moldova și Țara Românească, începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea,

mesagerii nu erau protejați doar de porunca domnului sau de salv-conductul eliberat de acesta, ci și de o serie de legi. În *Cartea Românească de Învățătură* din anul 1646 și în *Îndreptarea Legii* din 1652 sunt menționate câteva prevederi referitoare la activitatea mesagerilor, pedepsele pe care le primeau, dar și pedepsele pentru oamenii de rând care ar fi oprit un mesager: „Solul, dacă-ș va da solia și-i cor face răspunsul și-i vor da cărțile, de nu va purcede, ce să va zăbăvi într-acel loc, de-l va sudui sau-l va vătăma cineva, acesta nu să va certa ca un suduitoriu de domnie. Cea ce va sudui sau va vătăma pre solii cei urgisiți, cum are sudui pre domnie, așa să să certe. Cea ce va sudui sau va vătăma pre soli, iaste ca și furul ce fură besearica” (Rădulescu *et alii*, 1961, p. 102).

Secolul al XVII-lea a reprezentat o perioadă de tranziție pentru comunicațiile din Moldova. În acest timp, dar și în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, se face trecerea spre un sistem de corespondență, spre o formă de organizare a acestora. Tot din secolul al XVII-lea, încep să se construiască, mai întâi la sudul Dunării și mai spre sfârșitul secolului în Moldova, menzilele turcești, totodată punându-se bazele unei forme de organizare a mesagerilor, care schimbă treptat procedura de alegere și instrucțiunile după care aceștia se ghidau.

Bibliografie

- Ardeleanu, I.; Arimia, V.; Bondoc, Gh.; Bucur, T.; Ciocan, E.; Dragomir, M.; Feneșan, C.; Gămulescu, I.; Mușat, M.; Oancea, V.; Poștăriță, E.; Șimandan, V.; Vlad, C. (1986), *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, vol. 4, *Relatări și presă*, Editura Academiei, București.
- Bogdan, I. (1913), *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București.
- Caproșu, I. (2001), *Documente privitoare la istoria orașului Iași. Acte interne (1741-1755)*, vol. V, Editura Dosoftei, Iași.
- Condurachi, I. D. (1937), *Diplomați români în trecut (sec. XIV-XVII)*, Brașov.
- Corfus, I. (1983), *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, Editura Academiei, București.
- Costin, M. (1944), *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace*, Ediție critică de P. P. Panaitescu, București.
- Cristea, O. (2014), *Puterea cuvintelor. Știri și război în sec. XV-XVI*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște.
- Hurmuzachi, E. (1890), *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, vol. I, partea II, București.
- Ghibănescu, Gh. (1909), *Surete și Izvoade. Documente slavo-române*, vol. VI, Iași.
- Grigoraș, N. (1971), *Instituții feudale din Moldova. Organizarea de stat până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Editura Academiei, București.
- Grosu, J. S.; Oțetea, A. C.; Novoselsky, A. A.; Cerepnin, L. V. (1968), *Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România în veacurile XV-începutul celui de al XVIII-lea. Documente și Materiale*, vol. II, Editura Știința, Moscova.
- Hasdeu, B. P. (2013), *Arhiva Istorică a României, 1864-1865*, vol. I, partea I, Ediție critică de I. Oprișan, Editura Saeculum, București.
- Holban, M.; Alexandrescu-Dresca Bulgaru, M. M.; Cernovodeanu, P. (1970), *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, Editura Științifică, București.

- Holban, M.; Cernodoveanu, P.; Alexandrescu-Dresca Bulgaru, M. M. (1973)**, *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, Editura Științifică, București.
- Holban, M.; Cernodoveanu, P.; Alexandrescu-Dresca Bulgaru, M. M. (1980)**, *Călători străini despre Țările Române*, vol. VII, Editura Științifică, București.
- Ionașcu, I.; Lăzărescu-Ionescu, L.; Câmpina, B.; Stănescu, E.; Prodan, D.; Roller, M. (1953)**, *Documente privind istoria României*, Seria A, vol. II, veacul XVII, Editura Academiei, București.
- Iorga, N. (1902)**, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. IV, București.
- Iorga, N. (1905)**, *Brașovul și românii. Scrisori și lămuriri*, București.
- Maxim, A. (2013)**, *Poștele din Moldova până în anul 1834*, vol. II, Editura Printis, Iași.
- Mărculeț, V. (2008)**, *Chilia-Subiect de dispută între Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun*, în *Revista Bistriței*, XXII, p. 143-148.
- Mehmed, M. A. (1976)**, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I, Editura Academiei, București.
- Minea, I. (1919)**, *Principatele române și politica orientală a lui Sigismund de Luxemburg*, București.
- Minescu, C. (1916)**, *Istoria poștelor române. Originea, dezvoltarea și legislațiunea lor*, București.
- Rădulescu, A.; Costin, A.; Grecu, V.; Gaftoescu, V.; Tegăneanu, C.; Vlădescu-Răcoasa, Gh.; Teodorescu, A.; Cronț, Gh.; Dimiu, R.; Sechelarie, O.; Nicolaiasa, Gh. (1961)**, *Carte românească de învățătură (1646), Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc*, vol. 6, Ediție întocmită de Colectivul pentru vechiul drept românesc al Academiei Române, Editura Academiei Române, București.
- Sachelarie, O.; Stoicescu, N. (1988)**, *Instituții feudale din Țările Române*, Editura Academiei, București.
- Soveja, M.; Regleanu, M.; Tinculescu, D.; Ciucă, M.; Birceanu, G. (1975)**, *Catalogul documentelor moldovenești din direcția arhivelor centrale (1403-1700)*, Supliment I, București.
- Stoicescu, N. (1968)**, *Curteni și slujitori*, Editura Militară, București.
- Șăineanu, L. (1900)**, *Influența orientală asupra limbei și culturii române*, vol. II, București.
- Ureche, Gr. (1958)**, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ediție îngrijită de P. P. Panaitescu, Editura de stat pentru literatură și artă, București.
- Veress, A. (1932)**, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești. Acte și scrisori*, vol. IV, București.
- Zahariuc, P.; Chelcu, C.; Chelcu, M.; Văcaru, S.; Ciocan, N.; Ciurea, D. (2005)**, *Documenta Romaniae Historica*, Seria A, vol. XXVIII, Editura Academiei, București.

MENȚIUNI DESPRE SAREA DIN MOLDOVA ÎN JURNALUL DE CĂLĂTORIE AL LUI BALTAZAR HACQUET (1739/40-1815)

Mihaela Asăndulesei

Cuvinte-cheie: călători străini, Baltazar Hacquet, sare, huscă, Bucovina.

Keywords: foreign travellers, Baltazar Hacquet, salt, „huscă”, Bukovina.

Abstract

The current study represents an analysis and an opportune capitalization of a valuable, but insufficiently or scarcely exploited historiographical resource. It is about the travel diary of the Austrian naturalist Baltazar Hacquet (1739/40-1815), written after his expeditions through Bukovina, Moldavia, Transylvania or Maramureș towards the end of the 18th century. The main purpose of the approach is to present, in a synthetic manner, the principal references related to salt. The main types of saline resources mentioned by the author, their exploitation regime or the ways of obtaining, using and distributing salt are noted here. The economic aspects deriving from the activities of exploiting this resource are also indexed. We consider the present endeavour as an appropriate approach meant to emphasize the defining role of this element in catalysing human habitation in certain environmental conditions.

Este bine-cunoscut potențialul spațiului românesc când vine vorba de resursele de sare, consemnarea acestora în diferite surse scrise sau cartografice (hărți, jurnale de călătorie, descrieri) din perioadele vechi, relevând firesc deosebita importanță manifestată de substanța salină în dezvoltarea comunităților umane, din punct de vedere social, economic sau etno-cultural.

Prezența sării, mai întâi sub formă lichidă, iar apoi și/sau solidă, în zona Carpaților Orientali de pe teritoriul Moldovei, este documentată pentru toate perioadele istorice, începând încă din preistorie (Ursulescu, 1977; Monah, 1991; Dumitroaia, 1994; Cavruc, Dumitroaia, 2006; Munteanu *et alii*, 2007; Nicola *et alii*, 2007; Andronic, 2009; Preoteasa, 2015; Weller *et alii*, 2015), odată cu primele activități de exploatare a acesteia, preocuparea pentru valorificarea mineralului natural, prin totalitatea lucrărilor și instalațiilor ce servesc acestui scop, fiind specifică fiecărei ere.

Studiul de față are ca obiectiv analiza și prezentarea unei surse istoriografice importante, din secolul al XVIII-lea, și anume jurnalul de călătorie ale lui Baltazar Hacquet (1739/40-1815), pe baza căruia poate fi completată imaginea, destul de neclar expusă prin documentele medievale moldovenești, asupra existenței unor resurse naturale remarcabile din zona nord-est-carpatică, exploatate de-a lungul timpului. Experiența acestui călător străin prin „Carpații dacici și sarmatici” a fost descrisă cu detalii despre relief, botanică sau geologie, expunând și originea masivelor de sare din Moldova și metodele de exploatare a sării, cu caracter preindustrial (Boghian, 2013, p. 44).

Deși era condus în cercetarea sa de anumite prejudecăți (Ivanov, 2007), importanța operei lui Hacquet nu poate fi contestată. Pregătirea temeinică a călătoriilor sale, prin documentarea serioasă despre regiunea pe care urma să o viziteze, planificarea traseului și a datei de plecare, consultarea altor ghiduri de călătorie, sunt indicatori ai unui studiu de calitate; în acest sens, experiența acumulată l-a calificat pentru alcătuirea și publicarea, în anul 1796, a unor instrucțiuni pentru călători, mai ales pentru zonele montane, acestea fiind primele sau printre primele manuale europene pentru călători și alpiniști (Kril, 2003, p. 49).

Baltazar Hacquet (fig. 1) sau Belsazar de la Motte Hacquet (1739/40–1815) (Klemun, 2007, p. 55; Boghian, 2013, p. 44) a fost un cunoscut savant austriac de origine franceză, reprezentant al Iluminismului (Kril, 2003, p. 49). Deși originile sale sunt destul de obscure, nefiind clarificate nici măcar de el însuși, se acceptă totuși, ca fiind cel mai plauzibil, faptul că s-a născut la Leconquet (Bretania) (Šumrada, 2003b). Studiile și le-a efectuat la Colegiului Iezuit din Pont-à-Mausson, apoi la Universitatea din Paris, ajungând și în Spania și Anglia (Klemun, 2007, p. 55). A participat la Războiului de Șapte Ani (1756-1763), când a luptat ca voluntar, fiind luat prizonier de englezi. A trăit și în Transilvania o scurtă perioadă între 1763-1764, probabil activând ca medic, iar în 1764 s-a specializat ca chirurg la Viena, unde a și predat medicină și drept la Universitate (Klemun, 2007, p. 56; Boghian, 2013, p. 44-45). Continuă să practice medicina și în Idria (Slovenia de astăzi), unde a fost trimis în anul 1766, devenind expert în medicină industrială, postură din care a ridicat problema otrăvirii cu plumb a minerilor (Šumrada, 2003a). În perioada 1773-1787 a predat studenților la medicină din Laibach (Ljubljana) anatomie, psihologie și obstetrică, dedicând timp și cercetărilor de botanică și mineralogie din zonă. Ulterior a fost trimis ca profesor de istorie naturală la Universitatea din Lamberg (Liovo, Ucraina de astăzi), zonă sub ocupație austriacă din 1772, iar în anul 1805 s-a mutat la Cracovia, ca profesor de chimie și botanică, unde a devenit decan al facultății de medicină. Când Galiția de Vest a revenit Poloniei, în 1809, Hacquet s-a întors la Viena, unde a și murit, în ianuarie 1815 (Klemun, 2007, p. 56; Boghian, 2013, p. 45).

Este cât se poate de limpede că domeniile de interes ale lui Baltazar Hacquet au fost dintre cele mai vaste, acesta fiind de-a lungul vieții medic, naturalist, geolog, etnograf, jurnalist, profesor, explorator trimis de Imperiul Habsburgic (Kril, 2003, p. 49; Ivanov, 2007, p. 54). Permanent și-a ghidat studiul cu pasiune, mai ales pentru călătorii, botanică și mineralogie (Klemun, 2007, p. 56).

Călătoriile sale, întreprinse în slujba Imperiului, au acoperit aproape tot sud-estul european, învecinat sau integrat recent în Imperiul Austriac. A urmărit întotdeauna să identifice caracterul unic al unei țări sau regiuni, prin descrierea atât a valențelor naturale

(clasificând în mod sistematic flora, fauna, mineralele și rocile) (Holban *et alii*, 2000, p. 26), cât și a istoriei, prezentând în detaliu anumite regiuni (Kril, 2003; Klemun, 2007, p. 56; Boghian, 2013, p. 44-45). Deși în secolul al XVIII-lea condițiile de transport se îmbunătățesc și acesta devine mai rapid, Hacquet a preferat să călătorească în cel mai tradițional mod, adică pe jos, urmărind contururile naturale ale zonelor vizitate și mai puțin rutele obișnuite (Klemun, 2003, p. 33; Klemun, 2007, p. 57).

În perioada călătoriilor sale în zona Carpaților, Hacquet era deja un savant de renume, fiind profesor de științe la Universitatea din Liov (Holban *et alii*, 2000, p. 13). Acesta și-a început călătoria de la mijlocul lanțului carpatic, de la muntele *Pietrile rosse* (Pietros) (fig. 2), granița naturală dintre Moldova princiară, cea austriacă, și Marele Ducat al Transilvaniei (Hacquet, 2002, p. 5). În perioada 1788-1789, Hacquet a trecut prin Bucovina, Moldova, Transilvania și Maramureș, călătoria sa în urmărirea tainelor naturii durând mai puțin de doi ani, fiind întreruptă de războiul austro-ruso-turc (Holban *et alii*, 2000, p. 22, 24). În anul 1791, după călătoria prin Galiția, ajunge din nou în Moldova (Holban *et alii*, 2001, p. 836-849). Baltazar Hacquet făcea, cu siguranță, parte din echipele de specialiști de la Curtea de la Viena trimise pe terenul abia anexat pentru a realiza prospecțiuni sistematice și pentru a întocmi rapoarte amănunțite asupra bogățiilor solului și subsolului și asupra importanței economice a zonei (Ivanov, 2007, p. 54). Se pare că existența resurselor saline din teritoriul vizat de noi, fie că este vorba despre ocne, munți de sare sau izvoare de apă sărată, au suscitât interesul acestui călător străin, demonstrând încă o dată importanța sării, nu doar din punctul de vedere al veniturilor pe care exploatarea mineralului natural o putea aduce visteriei împăratului, dar și din perspectiva dezvoltării comunităților umane.

Deși informațiile despre zona în discuție expuse de Baltazar Hacquet sunt extrem de valoroase, textele sale nu au fost foarte cunoscute sau exploatare de istoriografia românească; primul care a dezvăluit publicului larg expedițiile din zona est-carpatică a fost Nicolae Iorga, care analizează aportul însemnat al opiniilor sale (Iorga, 1929, p. 19-36). Mult mai târziu, în anul 2001, aceste texte au fost traduse în colecția *Călători Străini despre Țările Române* (Holban *et alii*, 2001, p. 809-859), dar nu integral. Cu ocazia realizării seriei *Enciclopedia Bucovinei în studii și monografii* (2002), s-a avut în vedere doar prima parte a lucrării lui Hacquet, cu referire la călătoria din 1788 și 1789.

Hacquet a îmbinat armonios observarea științifică, cercetarea de teren și activitatea didactică, rezultatele studiilor sale fiind publicate în limbile germană, franceză, latină și italiană, în reviste științifice de influență germană, renumite în acea perioadă, dar și în volume independente (Kril, 2003, p. 49).

Una dintre aceste lucrări este *Hacquet's neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788 und 1789 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nordlichen Karpathen* (1790) [Recentele călătorii fizico-politice ale lui Hacquet în anii 1788 și 1789 prin Carpații Dacici și Sarmatici sau Carpații Nordici (1790)] (fig. 3), unde, odată cu trecerea sa în Moldova din Transilvania, Baltazar Hacquet a realizat observații fine de ordin geologic, botanic, dar și etnic, social sau politic. Lucrarea a fost împărțită în patru capitole: *Despre Carpații care se găsesc în Moldova de Sus sau Dacia transalpină, Țara de Sus, despre felurile de pietre, plantele, mineralele și apele lor, de asemenea despre valahi sau moldoveni* (I), *Despre poalele munților Podoliei de atunci, situate între Sbrucz*

sau Podhorce și râul Dniestr sau Nistru, cremenele care se găsesc în ele etc. (II), *Despre Moldova imperială sau Bucovina, munții, minele, spălătoriile de aur de pe râul Bistrița Aurie, sărăriile ei, despre lipoveni etc.* (III) și *Continuarea privind partea Bucovinei situată la granița cu Maramureșul; despre munții înalți ai Lucinei și creșterea cailor în acel loc; despre provincia Pocuția, depozitele ei de sare, fierbătorile de sare, caraemii sau evreii etc.* (IV). Cu această ocazie s-a referit și la resursele naturale pe care le-a întâlnit în această călătorie: structuri geologice, roci, minerale, surse salifere, ape minerale (Hacquet, 2002, p. 2-5; Boghian, 2013, p. 45-46). Este cunoscut deja și a fost demonstrat de-a lungul timpului (inclusiv prin cercetări arheologice) că aceste resurse primare (minerale, compuși și roci găsite în aflorimente, sare, apă curgătoare și stagnantă, păduri, pășuni și terenuri agricole), fie că sunt de suprafață sau de adâncime, au jucat un rol determinant în formarea habitatului uman dintotdeauna, fiind exploatate în funcție de necesități și de condițiile de mediu (Alexianu, 2007; Alexianu *et alii*, 2007, p. 135-150; Boghian, 2013, p. 43).

Hacquet menționează explicit sursele de sare în titlul celui de-al treilea capitol al volumului ce face referire la călătoriile sale din anii 1788 și 1789, dedicat „Moldovei imperiale, sau Bucovina, cu munții, minele, spălătoriile de aur, sărăriile ei și despre lipoveni etc.” (Hacquet, 2002).

O semnalare explicită a unor astfel de resurse se referă la șase izvoare sărate – Slatina Vicovului (Dzikowolni), cel zis la Preluce (di Dzosslapriluczik), cel al lui Coroamă (Alakoroma), de la Lubonka, Slatina de la Runc (Runk) și Bahna (Bachna) (Holban *et alii*, 2001, p. 817; Hacquet, 2002, p. 33) – de la „poalele Carpaților”, mai exact din Vicov. Dintre acestea, despre ultimele două autorul spune că aveau un conținut mai mare de sare decât celelalte, fiind folosite de către locuitorii din zonă, dar cu permisiunea autorităților (Holban *et alii*, 2001, p. 817; Hacquet, 2002, p. 33; Boghian, 2013, p. 49). Hacquet expune situația punctelor mai slab sărate, evidențiind faptul că, nefiind foarte concentrate în sare, nu erau administrate de către autorități, ci erau lăsate pentru utilizarea liberă a comunității. În plus, indică și utilizările acestor ape sărate: pentru animale, dar și pentru uz gospodăresc (Hacquet, 2002, p. 33), fără a specifica exact despre ce este vorba (probabil pentru că aceste întrebuințări casnice erau bine cunoscute).

Analizând însemnările lui Hacquet se constată că acestea sunt asemănătoare, în ceea ce privește numărul izvoarelor, cu cele ale unui alt călător austriac, Rohrer, care a consemnat, la rândul său, cinci izvoare de apă sărată în regiune, când a vizitat-o în 1802 (Cernovodeanu *et alii*, 2004, p. 160).

Slatina Vicovului este probabil izvorul cunoscut în prezent drept *Gura Slatinei*, din Vicovul de Jos, exploatarea acestuia în perioada medievală fiind confirmată prin existența lângă slatină a unor fragmente ceramice medievale și a unui strat de argilă coluvial cu resturi de cărbuni de lemn și urme de lut ars (Weller *et alii*, 2010, 457).

Slatina de la Runc este și ea subiectul unui document de la finalul secolului al XVIII-lea, în care se expune o metodă neobișnuită de exploatare a slatinei de către locuitorii din zonă – „se ridică un rug cu patru laturi din lemnul spart în bucăți, se ațâță sub acesta focul, îl lasă să ajungă în flăcări în întregime, iau apoi saramură din primul izvor pomenit și o lasă să picure încetul cu încetul în grămada arzândă. Sarea se prinde de lemnul care arde și apoi țărani iau lemnul răcit, scot sarea prin lovire, o împachetează în saci și alte recipiente și o iau cu ei acasă”, sarea obținută fiind folosită peste iarnă pentru

vite și în gospodărie (Ceașu, 1982, p. 379; Monah, 1991, p. 390). Fiind o slatină cu utilizare actuală, cercetările etnografice au relevat faptul că a beneficiat la un moment dat de un sistem de captare destul de complex (nu se cunoaște vechimea lui) (Weller *et alii*, 2010, p. 447), confirmându-se astfel utilizarea constantă a saramurii de aici.

Prin continuarea călătoriei în regiunea Putna, Rădăuți, Marginea, Sucevița, identifică izvoarele de apă sărată de la Pleșa (di la Pliesa) și Plosca (di la Plossi), după ce a trecut muntele Pleșa spre Solca (Holban *et alii*, 2001, p. 821; Hacquet, 2002, p. 49). Acesta descoperă că acolo forajele erau realizate de puțin timp, iar puțurile din care se extrăgea apa nu erau adânci, sarea fiind amestecată cu un pământ din marnă albăstrie (Hacquet, 2002, p. 49). Deși despre aceste locuri de exploatare știa încă de când vizitase Galiția, auzind că aici ar fi fost descoperită sare în bulgări, ajungând la fața locului a găsit numai bucăți răzlețe de sare, care trebuiau întâi dizolvate în apă pentru a o face utilizabilă (Hacquet, 2002, p. 49).

Numele uneia dintre cele două slatine coincide cu *Slatina Pleșa* din prezent, din comuna Marginea (Weller *et alii*, 2010, p. 451), dar putem avea în vedere în plus și o altă slatină cu dovezi de exploatare medievală, *Slatina Voitinel*, la aproximativ 800 m sud de vârful Pleșu, în același bazin hidrografic al pârâului Șoarecu (Andronic, Ursu, 2003, p. 341; Weller *et alii*, 2010, p. 451). Despre această slatină, împreună cu alte izvoare sărate, se cunoaște că au fost prospectate, în anul 1784, cu aprobarea imperială austriacă, în vederea descoperirii unui zăcământ de sare în zonă (Ceașu, 1982, p. 380; Weller *et alii*, 2010, p. 449).

Cu această ocazie, Hacquet prezintă cum se obținea sarea cristalizată sub formă de conuri prin evaporarea slatinei la fața locului, după realizarea forajelor pentru identificarea halitului. Amănunțele oferite de autor sunt numeroase și extrem de importante, deoarece este expus întregul proces de obținere a sării prin evaporare: apa sărată se fierbea într-un cazan pătrat de fier, cu secțiunea ceva mai mare de un stângen (aproape 2 metri – n.n.) și adâncimea de peste 14 țoli (35,56 cm – n.n.); acesta era amplasat pe un zid ridicat la înălțimea de un picior și jumătate (aprox. 45 cm – n.n.), într-o colibă special construită; sistemul este mai complex, implicând conducte situate mai sus decât coliba, prin care se scurgea saramura direct în cazan. Producția se finaliza în câteva ore, fiind nevoie, pe parcurs, să se completeze cu slatină. Husca obținută se mai scurgea încă o dată într-o covată înclinată la 30 de grade; apoi se presa bine într-un recipient conic din lemn, forma de sare fiind scoasă și pusă lângă foc pentru uscarea completă (Hacquet, 2002, p. 49).

Încă din preistorie, obținerea sării cristalizate era motivată de necesitatea distribuirii mineralului în zonele lipsite de această resursă, brichetarea sării fiind necesară pentru facilitarea acesteia. Totuși, în afara brichetajelor din eneolitic, nu existau, până la consemnarea lui Hacquet, alte precizări referitoare la obținerea „pânilor de sare” în recipiente specializate, deși datele etnografice cunoscute momentan oferă unele informații despre modalitățile și locurile unde se obținea husca (Diaconu, 2019, p. 115; Weller *et alii*, 2010, p. 451). Odată cu textul lui Hacquet, se reconfirmă că au existat și alte metode pentru a realiza un produs cu rol de etalon, cu formă și greutate standardizate, în plus față de utilizarea pieilor de animale (Gouletquer, 1988, p. 94) sau a unei pânze pentru a scurge sau usca terciul de huscă (Alexianu *et alii*, 1992, p. 165; Dumitroaia, 1994, p. 15), obținut

inițial prin evaporare naturală sau artificială, în recipiente cu gura largă, ale căror resturi le relevă sondajele arheologice (Munteanu *et alii*, 2007, p. 63; Tencariu *et alii*, 2015).

Hacquet oferă și informații de natură economică referitoare la cele două slatine, indicând prețul – de 3 până la 6 creițari pentru o căruță – lemnului necesar pentru fierberea apei sărate, adus inițial ieftin de către supușii învecinați, deoarece era din belșug și nu se putea valorifica altfel. Scumpirea sării, din cauza unei măsuri impuse de Oficiul Sării la un moment dat, a influențat și costul lemnului, prețul acestuia crescând chiar și de 10 ori. Autorul consemnează, de asemenea, și greutatea unei turte de sare obținută prin metoda expusă mai sus, de 1 pfund și 13 loth (aprox. 650 g. – n.n.) și prețul unui pachet de 100 de bucăți de turte de sare, de 2 guldeni. Important de specificat este și câștigul zilnic, de 20 creițari, al celui care realiza întregul proces de fierbere a slatinei, sau de 12 creițari, al celui care scotea apa sărată și o turna în conducte (Holban *et alii*, 2001, p. 821; Hacquet, 2002, p. 49). Toate aceste observații relevă valoarea ridicată a sării în acea perioadă, reflectată prin vânzarea considerabilă de drobi de sare și prin instalarea unor astfel de instalații destul de complexe.

Totuși, deși exploatarea izvoarelor de apă sărată, în general, și obținerea de brichetaje de sare, în special, este documentată încă din preistorie (Ursulescu, 1977; Andronic, 1989; Dumitroaia, 1994, p. 62; Andronic, Mareș, 1996; Dumitroaia *et alii*, 2004; Cavruc, Dumitroaia, 2006, p. 38; Alexianu *et alii*, 2007; Bodi, 2007; Harding, 2007, p. 193-195; Nicola *et alii*, 2007, p. 47; Schuster *et alii*, 2010; Lazarovici, Lazarovici, 2015; Monah, 2015, p. 111; Preoteasa, 2015, p. 146; Weller *et alii*, 2015), naturalistul Hacquet consideră că locuitorii din acea parte a Moldovei nu cunoșteau decât tehnici rudimentare de fierberea sării înainte de ocupația imperială, cum ar fi aruncarea saramurii pe pietre fierbinți pentru a evapora apa (Holban *et alii*, 2001, p. 821; Hacquet, 2002, p. 49). Cercetările de suprafață pot susține și această ipoteză, pentru anumite perioade, prin descoperirea, pe lângă fragmentele ceramice moderne, și a numeroase pietre arse și bucăți de argilă arse (Weller *et alii*, 2010, p. 451).

Mergând spre est, autorul mai menționează încă trei izvoare de apă sărată, dar nu la fel de importante ca celelalte două, lângă fiecare existând câte un butoi pentru evaporarea slatinei: Slătioara (Slatyory), Trestieni (Trestiny) și Pârtești (Porteczie) (Holban *et alii*, 2001, p. 821; Hacquet, 2002, p. 49; Boghian, 2013, p. 49). Situarea acestor slatine în mijlocul pădurilor asigura pentru tot anul, destul de ieftin, o parte din hrana muncitorilor de la cazanele de obținere a sării. Aceasta era constituită de animalele sălbatice din zonă – o căprioară costa 20 de parale, iar un cerb, 60 de parale – (Holban *et alii*, 2001, p. 821; Hacquet, 2002, p. 49), fiind cunoscut faptul că izvoarele de apă sărată erau folosite și drept loc de vânatoare (Alexianu *et alii*, 2007, p. 121; Morère Molinero, 2007, p. 100).

În plus, pentru o cercetare completă a izvoarelor de ape minerale întâlnite aici, Hacquet le-a analizat și din punct de vedere chimic, în laboratorul său mobil (Hacquet, 2002, p. 118), și a stabilit că sărăturile din această zonă au un conținut de sare de 9 până la 15 grade, necesitând mult combustibil pentru fierbere (Hacquet, 2002, p. 51).

Volumul lui Hacquet beneficiază și de un număr de gravuri, viniete și planșe. Dintre acestea, a șasea vignetă reprezintă munții de la Solca cu mănăstirea de călugări Solca – desființată de austrieci ca mănăstire, aceștia transformând chiliile în locuințe pentru funcționarii depozitului de sare (Stoicescu, 1974, p. 770) – și cu Slatina Mare, „principala” fabrică de sare a Bucovinei (fig. 4), de care aparțineau cele patru instalații

de fiert saramura, deja precizate (Hacquet, 2002, p. 51). Autorul descrie și acest ansamblu, menționând că funcționarul responsabil cu supravegherea operațiilor de fierbere și evaporare era din Ungaria. În perioada medievală, exploatarea sării făcea obiectul unor reglementări legale și era încadrată într-un circuit economic complex și bine organizat, resursa naturală fiind considerată de aproape aceeași valoare cu aurul și argintul, un motiv pentru care, probabil, acest funcționar angajat avea drept responsabilitate și preluarea aurului de la țigani care spălau aurul din râul Bistrița (Hacquet, 2002, p. 51).

Instalația de la Slatina Mare avea cazane mari, amplasate deasupra puțului principal, adânc de 36 stânjeni (aproape 65 metri – n.n.), și un mecanism realizat după model unguresc, pentru cai, apa sărată fiind extrasă în burdufuri din piele, ce cuprindeau 120 livre de apă (cam 50 kg – n.n.) (Holban *et alii*, 2001, p. 822; Hacquet, 2002, p. 51). Importanța acestor izvoare este subliniată și de descrierea dată întregului ansamblu de pe lângă cele „cinci mici fabrici/făbrițe”, pe lângă precizarea producției efective obținute în două săptămâni, de 354 chintale (1 chintal = 100 kg – n.n.) de sare, marfă transportată atât în țară, cât și în Ucraina (Hacquet, 2002, p. 51). Autorul oferă, din nou, informații despre plata pe care o obțineau muncitorii, cei de la Slatina Mare fiind plătiți cu câte 12 creițari pentru fiecare sesiune de fierbere, dar completează că, pentru oricare dintre cazanele de fiert, „nu se puteau face mai mult de două pe zi într-o căldare” (Holban *et alii*, 2001, p. 822; Hacquet, 2002, p. 51), ceea ce ne poate ajuta să ne facem o idee despre durata întregului proces de recristalizare.

În cel de-al patrulea capitol, Baltazar Hacquet continuă descrierea Bucovinei (Klemun 2007, p. 57), precum și a regiunilor dinspre nord: „Pocuția, cu ale sale depozite de sare și locuri de obținere a sării prin evaporarea slatinei” (Hacquet, 2002, p. 92). Autorul compară Carpații din provincia Pocuția cu Obceinele Bucovinei din perspectiva compoziției mineralogice, evidențiind numeroasele izvoare de apă sărată pe lângă care erau organizate butoaie pentru fierberea slatinei: Koszow, Pistin, Utorop, Jablonow, Nadworna (către bazinul Bistriței Galițiene), Solotwino (către bazinul superior al Tisei), Krasna (Krasnallski, n. B.D.), Kalush și exploatarea minieră de la Ocna (Boghian, 2013, p. 51-52).

Deși informațiile sunt cu siguranță prețioase, deoarece acolo este explicată foarte clar formarea bogatului filon de sare care se întinde neîntrerupt de-a lungul Carpaților răsăriteni și nordici prin evaporarea mării sarmatice (Hacquet, 2002, p. 103), părțile despre călătoriile în zona nord-carpatică, în Galiția, Imperiul Rus, nu sunt cunoscute sau exploatate în istoriografia română. În volumul din colecția *Enciclopedia Bucovinei în studii și monografii*, nu este tradus acest al patrulea capitol și, implicit, ceea ce ține de sare, pentru că nu se afla pe teritoriul Bucovinei.

În cel de-al doilea volum al jurnalului de călătorii, *Neueste physikalisch-politische Reisen: In der Jahren 1791, 92 und 93 Durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen Dritter und vierter Theil* (1794) [Călătorii fizico-politice recente în 1791, '92 și '93 prin Carpații Dacici și Sarmatici sau Carpații Nordici, părțile a treia și a patra (1794)] (fig. 5), Hacquet a descris zonele din Moldova unde Rusia și Austria luptau în ultimul război cu Turcia, dorind să ofere o imagine generală asupra lanțului muntos (Klemun, 2007, p. 57). Acesta descrie cu destule detalii orașul Târgu Ocna, ars aproape complet de turci în timpul retragerii din fața armatei prințului de Coburg (Iorga, 1929, p. 29; Holban *et alii*, 2001, p. 840). Autorul indică în mod special situația instalației de la

ocnă, imposibil de salvat, fiind mistuite de foc și toate sistemele de ridicare și toate vârtejurile, iar galeriile ocnei dărâmate și inundate (Holban *et alii*, 2001, p. 840). Hacquet a considerat că este important de consemnat și muntele de sare din zonă, înalt de 60-80 de stânjani (aproximativ 120-160 metri – n.n.), pe care l-a descris ca fiind acoperit de dungi albe provenite de la sarea existentă în zonă (fie de pe munte, din ocnă, fie din apele sărate), rezultat obținut prin evaporarea apelor care curg pe munte, sub acțiunea soarelui și aerului (Holban *et alii*, 2001, p. 840).

Din punct de vedere economic, Hacquet consemnează faptul că de la cele trei puțuri de mină, aflate la 15 stânjani (aproximativ 30 m – n.n.) spre nord-vestul orașului, puse din nou în exploatare în perioada respectivă, se obținea suficientă sare, de culoare albă, transportată cu care mari în toată țara și în Ucraina (Holban *et alii*, 2001, p. 840). Prețul sării practicat atunci era de 2-3 piaștri chintalul, sarea fărâmată putând fi luată fără restricții pentru vite (Iorga, 1929, p. 29). În condițiile în care veniturile acestui principat scăzuseră la aproape o treime față de anul 1785, Hacquet menționează exploatarea de sare de la Ocna drept singurul venit sigur la acea dată (Holban *et alii*, 2001, p. 844). Autorul precizează situația punctelor de exploatare a sării din punct de vedere administrativ, semnalând că austriecii arendaseră aceste puțuri unor greci pe 95.000 guldeni, în condițiile în care sub administrarea domnilor aduceau, în general, 300.000 piaștri. Se pare că regia sării din Galiția nu a acceptat această situație (arenda) și le-a luat sub direcția sa, pentru a nu se scoate prea multă sare din minele de la Târgu Ocna și să fie influențate celelalte exploatări din Pocuția (Holban *et alii*, 2001, p. 840).

Din păcate, editorii colecției de documente nu au tradus tot documentul, renunțând la unele descrieri specifice, cum este și cazul muncii în ocne sub moldoveni, menționând doar probabilitatea renunțării la munca ocnașilor sub regimul austriac și înlocuirea acestora cu meșteri germani (Iorga, 1929, p. 29; Holban *et alii*, 2001, p. 840).

Călătorind de la Târgu Ocna prin Bacău, Roman, Târgu Frumos, Iași și Fălciu, Hacquet ajunge până în satul Grozești (veche denumire a satului Oituz), unde spune că a dat de drumul care duce prin munți la pasul Oituz, descoperind frecvent masive întregi de sare, ocne vizate de ruși pentru a fi distruse, așa cum încercaseră și turcii la Târgu Ocna, dar fără succes (Holban *et alii*, 2001, p. 848-849).

O ultimă consemnare despre sare pe care am surprins-o la Hacquet nu se referă la exploatare sau vânzare, ci la utilizarea în tratamentele aplicate argașilor de la mănăstirea Putna. Anume la proprietățile pe care le are atunci când este aplicată pe o rană deschisă (Hacquet, 2002, p. 41-43; Holban *et alii*, 2000, p. 819), evidențiind încă un aspect cunoscut al acestui mineral complex.

Resursele de sare de pe teritoriul României au fost evidențiate, apreciate și exploatare din cele mai vechi timpuri, atât de locuitorii din acest spațiu, cât și de străinii care au străbătut aceste locuri sau au locuit o perioadă aici. Concentrarea acestora în zona carpatică și subcarpatică a înlesnit locuirea umană și a transformat zona muntoasă într-una propice așezărilor, fie ele și sezoniere, de care regiunile învecinate să fie conectate (Alexianu *et alii*, 2007; Boghian, 2013, p. 54-55). Observațiile de ordin geologic despre resursele naturale din zona Carpaților nord-estici (Bucovina, Pocuția, Galiția) transmise de Baltazar Hacquet au fost printre primele cele mai corecte, oferind astfel o imagine generală asupra

componenței ecosistemului din perioada preindustrială, cercetările ulterioare de acest tip confirmând corectitudinea datelor relevate de acesta (Boghian, 2013, p. 52).

În ceea ce privește exploatarea sării, se confirmă încă o dată, analizând jurnalul de călătorie al acestui călător străin, că de-a lungul timpului, comunitățile umane au dezvoltat o economie bazată pe sarea recristalizată deoarece au descoperit că aceasta era mai ușor de transportat și de cuantificat, comparativ cu slatina, pe care au continuat să o utilizeze la nivel domestic, așa cum a fost confirmat și de anchetele etnologice din ultimii ani.

Prin documentul analizat se confirmă situația destul de complexă a exploatării surselor de sare din Moldova în perioada medievală. Autorul a prezentat în detaliu fiecare aspect ce ține de exploatarea sării, de la metoda utilizată, despre care precizează că, deși aplicată la mai multe izvoare din zonă, nu a mai fost practică anterior (Diaconu, 2019, p. 117), greutatea și prețul formelor de sare obținute, salarizarea producătorilor, prețul acestor bunuri și piața de desfacere, dar și faptul că întreaga acțiune era reglementată de un Oficiu al Sării.

Aprobarea de către autoritățile imperiale a înființării de către stat a unor fierbătoare pentru a obține sare recristalizată în Bucovina (Ceașu, 1982, p. 379), alături de reglementarea din anul 1803 a consumului de apă sărată la patru cufe pe lună, pentru a împiedica producerea de huscă (Șandru, 1952, p. 13) evidențiază cât de importante au fost manifestările saline din această regiune pentru Imperiul Austriac, reprezentat în cazul studiului de față de omul de știință Baltazar Hacquet, care a știut să accentueze cu meșteșug fiecare bogăție întâlnită.

Bibliografie

- Alexianu, M. (2007)**, *Implantation des habitats par rapport aux sources salées*, în **Fíguls, A.; Weller, O. (Eds.)**, *1a Trobada internacional d'arqueologia envers l'explotació de la sal a la prehistòria i protohistòria. Cardona, 6-8 de desembre del 2003*, *Archaeologia Cardonensis*, I, Cardona, p. 317-327.
- Alexianu, M.; Dumitroaia, Gh.; Monah, D. (1992)**, *Exploatarea surselor de apă sărată din Moldova: o abordare etnoarheologică*, în *Thraco-Dacica*, XIII/1-2, p. 159-167.
- Alexianu, M.; Weller, O.; Brigand, R. (2007)**, *Izvoarele de apă sărată din Moldova subcarpatică. Cercetări etnoarheologice*, Casa Editorială Demiurg, Iași.
- Andronic, M. (1989)**, *Cacica – un nou punct neolitic de exploatare a sării*, în *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie*, 40, 2, p. 171-177.
- Andronic, M. (2009)**, *Prezențe ale omului preistoric în Carpații Bucovinei*, în *Arheologia Moldovei*, XXXII, p. 209-219.
- Andronic, M.; Mareș, I. (1996)**, *Cacica, com. Cacica, jud. Suceava. Punct: Salina Cacica*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 1995*.
- Andronic, M.; Ursu, E. (2003)**, *Voitinul, com. Gălănești, Marginea, com. Marginea, jud. Suceava*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2002*, cIMEC – Institutul de Memorie Culturală, București, p. 341.
- Bodi, G. (2007)**, *Experiments with Salt Crystallization*, în **Monah, D.; Dumitroaia, Gh.; Weller, O.; Chapman, J. (Eds.)**, *L'exploitation du sel à travers le temps, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, XVIII, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, p. 89-97.

- Boghian, D. (2013)**, *The Works of Balthazar Hacquet – Sources for the study of the natural resources used by the pre-historical and historical communities from the north-eastern carpathian area*, în **Niculică, B. P.; Boghian D. (Eds.)**, *Semper Fidelis. In honorem Magistri Mircea Ignat*, Editura Istros a Muzeului Brăilei, Brăila, p. 43-63.
- Cavruc, V.; Dumitroaia, Gh. (2006)**, *Vestigii arheologice privind exploatarea sării pe teritoriul României în perioada neo-eneolitică*, în **Cavruc, V.; Chiricescu, A. (ed.)**, *Sarea, Timpul și Omul*, Editura Angustia, Sfântu Gheorghe, p. 37-40.
- Ceașu, M. Ș. (1982)**, *Contribuții la istoricul exploatării sării la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea în Bucovina*, în *Suceava*, IX, p. 377-392.
- Cernovodeanu, P.; Feneșan, C.; Filitti, G.; Gheorghe, A.; Ionescu, A.-S.; Rădulescu-Zoner, Ș.; Stroia, M.; Taftă, L.; Tomi, R. (2004)**, *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. I (1801-1821), Editura Academiei Române, București.
- Diaconu, V. (2019)**, *O confirmare documentară a unei vechi practici – brichetarea sării în vase de lemn la răsărit de Carpați*, în *Cercetări Istorice*, serie nouă, XXXVIII, p. 113-119.
- Dumitroaia, Gh. (1994)**, *Depunerile neo-eneolitice de la Lunca și Oglinzi, județul Neamț*, în *Memoria Antiquitatis*, XIX, p. 7-82.
- Dumitroaia, Gh.; Nicola, D.; Munteanu, R.; Preoteasa, C.; Monah, D.; Boghian, D.; Ignătescu, S. (2004)**, *Solca, com. Solca, jud. Suceava. Punct: Slatina Mare*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2003*, p. 314-315.
- Gouletquer, P. (1988)**, *Fabriquer du sel*, în *Journal d'agriculture traditionnelle et de botanique appliquée*, XXXV/1, p. 91-110.
- Hacquet, B. (1790)**, *Neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788 und 1789 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen. Erster Theil*, im Verlag der Raspische Buchhandlung, Nürnberg.
- Hacquet, B. (1794)**, *Neueste physikalisch-politische Reisen, In der Jahren 1791, 92 und 93, Durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen, Dritter und vierterTheil*, im Verlag der Raspische Buchhandlung, Nürnberg.
- Hacquet, B. (2002)**, *Bucovina în prima descriere fizico-politică. Călătorie în Carpații Dacici (1788-1789)*, colecția Enciclopedia Bucovinei în studii și monografii, ediție bilingvă îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. R. Grigorovici, prefață de D. Vatamaniuc, Editura Septentrion, Rădăuți.
- Harding, A. (2007)**, *Salt in Late Bronze Age Europe*, în **Monah, D.; Dumitroaia, Gh.; Weller, O.; Chapman J. (Eds.)**, *L'exploitation du sel à travers le temps*, *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, XVIII, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, p. 191-198.
- Holban, M.; Alexandrescu-Dresca Bulgaru, M. M.; Cernodoveanu, P. (2000)**, *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, Editura Academiei Române, București.

- Holban, M.; Alexandrescu-Dresca Bulgaru, M. M.; Cernodoveanu, P. (2001),** *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea II, Editura Academiei Române, București.
- Iorga, N. (1929),** *Istoria văzută prin călători*, ediția a II-a adăugită, vol. III, Editura Casei Școalelor, București.
- Ivanov, L. (2007),** *Oaza de necunoscut (un breton pe meleaguri moldave)*, în *Revista Transilvania*, 10, p. 54-56.
- Klemun, M. (2003),** *Space concepts in the work of Balsazar Hacquet*, în *Hacquetia*, 2, 2, p. 25-35.
- Klemun, M. (2007),** *Writing, 'inscription' and fact: eighteenth century mineralogical books based on travels in the Habsburg regions, the Carpathian Mountains*, în **Wyse Jackson, P. (Ed.),** *Four Centuries of Geological Travel: The Search for Knowledge on Foot, Bicycle, Sledge and Camel*, Geological Society Special Publication, no. 287, The Geological Society, London, p. 49-61.
- Kril, M. (2003),** *Balthasar Hacquet as a historian*, în *Hacquetia*, 2, 2, p. 49-53.
- Lazarovici, Gh.; Lazarovici, C.-M. (2015),** *Vessels for Transportation or Preservation of Salt Water (Brine) in the Starčevo-Criș Culture? – an Ethno-Archaeological Study*, în **Alexianu, M.; Curcă, R.-G.; Cotiugă, V. (Eds.),** *Salt Effect. Second Arheoinvest Symposium: From the ethnoarchaeology to the anthropology of salt, 20-21 April 2012, 'Al. I. Cuza' University, Iași, Romania, British Archaeological Reports*, International Series 2760, Archaeopress, Oxford, p. 163-189.
- Monah, D. (1991),** *L'exploitation du sel dans les Carpates Orientales et ses rapports avec la culture de Cucuteni-Tripolye*, în **Chirica, V.; Monah, D. (Eds.),** *Le Paléolithique et le Néolithique de la Roumanie en context européen*, *Bibliotheca Archaeologica Iassiensis*, IV, p. 387-400.
- Monah, D. (2015),** *Salt Springs: Places for Salt Recrystallization and Ritual Centers for Exchange with Steppe Populations*, în **Alexianu, M.; Curcă, R.-G.; Cotiugă, V. (Eds.),** *Salt Effect. Second Arheoinvest Symposium: From the ethnoarchaeology to the anthropology of salt, 20-21 April 2012, 'Al. I. Cuza' University, Iași, Romania, British Archaeological Reports*, International Series 2760, Archaeopress, Oxford, p. 111-120.
- Morère Molinero, N. (2007),** *Hommes et sel: Archéologie et Histoire jusqu'au premier millénaire av. Notre ère*, în **Fíguls, A.; Weller, O. (Eds.),** *1a Trobada internacional d'arqueologia envers l'explotació de la sal a la prehistòria i protohistòria. Cardona, 6-8 de desembre del 2003*, *Archaeologia Cardonensis*, I, Cardona, p. 97-110.
- Munteanu, R.; Garvăn, D.; Nicola, D.; Preoteasa, C.; Dumitroaia, Gh. (2007),** *Cucuiți-Slatina Veche (Romania). Prehistoric Exploitation of a Salt Resource*, în **Monah, D.; Dumitroaia, Gh.; Weller, O.; Chapman, J. (eds.),** *L'exploitation du sel à travers le temps*, *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, XVIII, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, p. 57-70.

- Nicola, D.; Munteanu, R.; Garvăn, D.; Preoteasa, C.; Dumitroaia, Gh. (2007)**, *Solca-Slatina Mare (Roumanie). Preuves archéologiques de l'exploitation du sel en préhistoire*, în **Monah, D.; Dumitroaia, Gh.; Weller, O.; Chapman, J. (eds.)**, *L'exploitation du sel à travers le temps, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, XVIII, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, p. 35-56.
- Preoteasa, C. (2015)**, *Salt Exploitation and Valorisation by the Human Communities of the Precucuteni – Cucuteni – Tripolye Cultural Complex*, în **Alexianu, M.; Curcă, R.-G.; Cotiugă, V. (Eds.)**, *Salt Effect. Second Arheoinvest Symposium: From the ethnoarchaeology to the anthropology of salt, 20-21 April 2012*, „Al. I. Cuza” University, Iași, Romania, *British Archaeological Reports*, International Series 2760, Archaeopress, Oxford, p. 135-162.
- Schuster, C.; Țuțulescu, I.; Dumitrescu, I. (2010)**, *Câteva gânduri cu privire la exploatarea sării în nord-estul Olteniei. Din preistorie și până în epoca modernă*, în *Angustia*, 14, p. 261-270.
- Stoicescu, N. (1974)**, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, Direcția Patrimoniului Cultural Național, Biblioteca Monumentelor Istorice din România, București.
- Šumrada, J. (2003a)**, *Hacquet's memoir to the Royal Medical Society of Paris on the occupational diseases of the miners in the Idrija mercury mine*, în *Hacquetia*, 2, 2, p. 65-74.
- Šumrada, J. (2003b)**, *Sur les origines de Balthasar Hacquet*, în *Hacquetia*, 2, 2, p. 11-23.
- Šumrada, J. (2015)**, *Foreword*, în **Šumrada, J. (ed.)**, *Miscellanea Hacquet. International conference on the life and work of Balthasar Hacquet*, Idrija, Slovenia, October 9-10, 2003, Ljubljana, p. 5-10.
- Șandru, I. (1952)**, *Contribuții geografico-economice asupra exploatării slatinelor în Bucovina de Sud*, în *Studii și cercetări științifice*, III, fasc. 1-4, Iași, p. 1-18.
- Tencariu, F.-A.; Alexianu, M.; Cotiugă, V.; Vasilache, V.; Sandu, I. (2015)**, *Briquetage and salt cakes: an experimental approach of a prehistoric technique*, în *Journal of Archaeological Science*, 59, p. 118-131.
- Ursulescu, N. (1977)**, *Exploatarea sării din saramură în neoliticul timpuriu, în lumina descoperirilor de la Solca (jud. Suceava)*, în *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*, 28, 3, p. 307-317.
- Weller, O.; Brigand, R.; Alexianu, M. (2010)**, *Recherches systématiques autour des sources salées de Moldavie. Bilan des prospections 2008-2010*, în *Memoria Antiquitatis*, XXV-XXVI (2008-2009), p. 437-504.
- Weller, O.; Brigand, R.; Dumitroaia, Gh.; Garvăn, D.; Munteanu, R. (2015)**, *A Pinch of Salt in the Prehistoric Eastern Carpathian Mountains (Romania)*, în **Alexianu, M.; Curcă, R.-G.; Cotiugă, V. (Eds.)**, *Salt Effect. Second Arheoinvest Symposium: From the ethnoarchaeology to the anthropology of salt, 20-21 April 2012*, ‘Al. I. Cuza’ University, Iași, Romania, *British Archaeological Reports*, International Series 2760, Archaeopress, Oxford, p. 125-133.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1.** Balthasar Hacquet, portrait by Janez Andrej Herrlein (1738-1817) oil on paper/wood, 25x17,8 cm, NG S 1143 (photo: Fototeka Narodne galerije, Ljubljana, Slovenia; Bojan Salaj) (after Šumrada, 2003a, p. 5).
- Fig. 2.** Image of *Pietrile rosse* (Pietros) mountain, from where Balthasar Hacquet started his journey on the territory of Moldavia (after Hacquet, 1790).
- Fig. 3.** Title page of Balthasar Hacquet's book (after Hacquet, 1790).
- Fig. 4.** Vignette no. 6 – Solca Monastery with Slatina Mare (after Hacquet, 1790).
- Fig. 5.** Title page of Balthasar Hacquet's book (after Hacquet, 1794).

Fig. 1. Baltazar Hacquet, portret realizat de Janez Andrej Herrlein (1738-1817)
în ulei pe hârtie/lemn, 25x17,8 cm, NG S 1143
(foto: Fototeka Narodne galerije, Ljubljana, Slovenia; Bojan Salaj)
(după Šumrada, 2003a, p. 5).

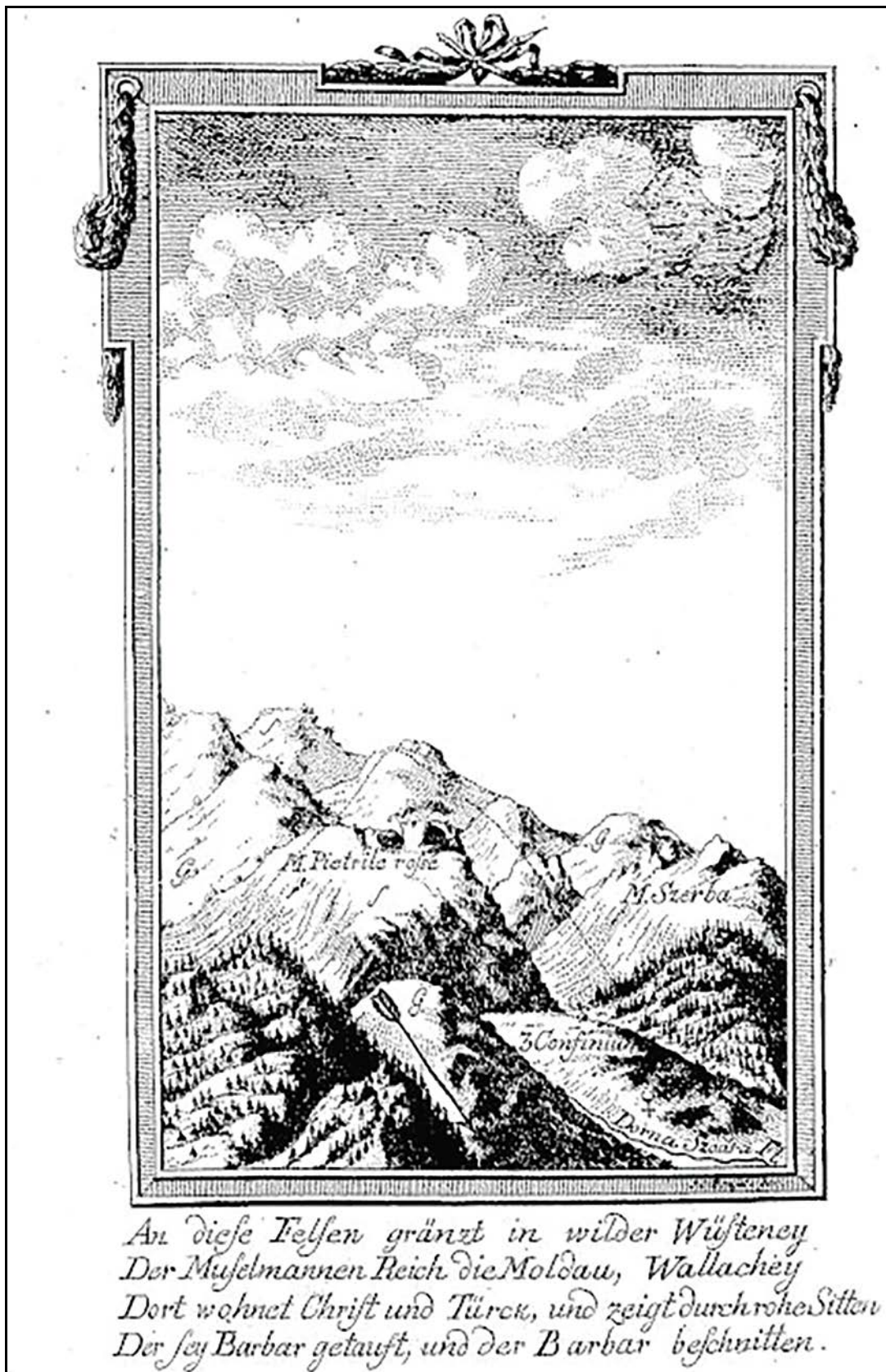

Fig. 2. Imagine cu muntele *Pietrile rosse* (Pietros), de unde și-a început Baltazar Hacquet călătoria pe teritoriul Moldovei (după Hacquet, 1790).

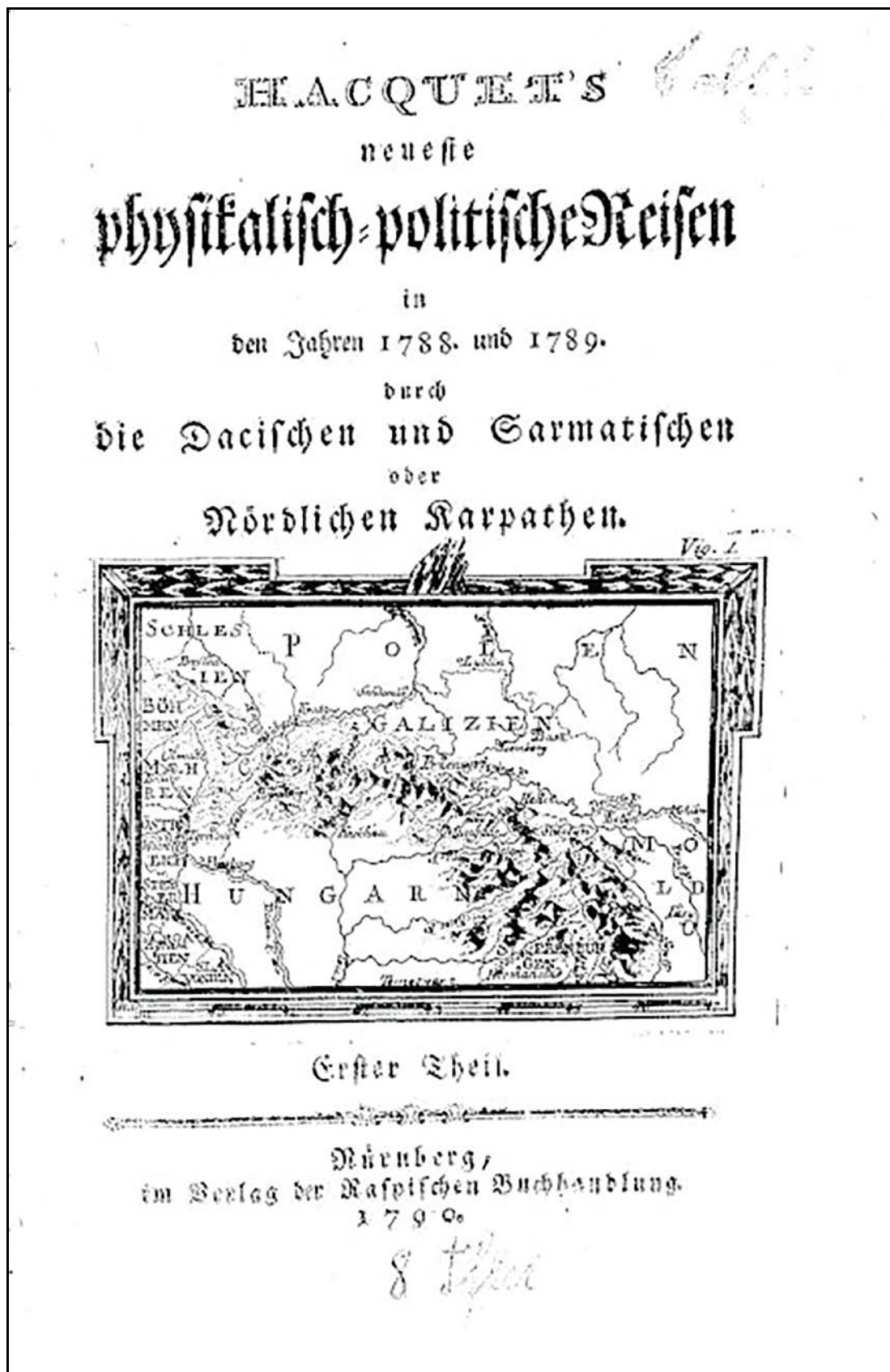

Fig. 3. Pagina de titlu a cărții lui Baltazar Hacquet (după Hacquet, 1790).

Fig. 4. Vinieta 6 – Mănăstirea Solca cu Slatina Mare (după Hacquet, 1790).

Fig. 5. Pagina de titlu a cărții lui Baltazar Hacquet (după Hacquet, 1794).

UN PISTOL DE SALON DE TIP DERRINGER DIN COLECȚIILE MUZEULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE PIATRA-NEAMȚ

Tudosă Mihai

Cuvinte-cheie: pistol Derringer, pistol de poșetă, pistol de salon, Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț, cartuș cu percuție pe ramă, 6 mm Flobert.

Keywords: Derringer pistol, purse pistol, saloon pistol, The History and Archaeology Museum of Piatra-Neamț, rimfire cartridge, 6 mm Flobert.

Abstract

The firearm collection of The History and Archaeology Museum of Piatra-Neamț contains a purse/saloon Derringer-type pistol (with the inventory number 3589), which came in the possession of the institution at the end of the 1970's as a transfer from the County Inspectorate of the Internal Affairs Ministry, most probably as an effect of a confiscation or surrender. Made in 1905, the pistol stands out by its very small dimensions, its caliber (6 mm Flobert, rimfire system) and by the multiple markings/proof marks embossed on its left side (on the frame, breech and hammer), which certifies its provenience (Belgium), as well as the meticulousness of its testing and inspecting. It is possible that the pistol was produced for Manufrance, a mail order French company which obtained its products from third party producers. Even if it was made unusable by drilling a hole on its barrel and the conservation/restoration procedures did not exactly respect its mechanical specifications, the pistol is still a valuable piece, which offers precious information about the history of the firearms/firearms commerce from the Old Romanian Kingdom and, all in all, about the life from the end of La Belle Époque period.

Revoluția industrială a influențat masiv și armele de foc. Noile invenții precum fulminatul de mercur, capsă de percuție, cartușele metalice (cu percuție laterală/periferică, centrală și pe ramă/anulară), alături de modernizarea mijloacelor de producție industrială au dus la perfecționarea, diversificarea și standardizarea acestora. Pe lângă evidentele efecte în dotarea, tactica și strategia militară, acestea au avut impact și asupra civililor, cărora le-a fost facilitată achiziționarea unor arme de calitate la costuri relativ reduse, având în vedere și legislația foarte permisivă sau chiar inexistentă cu privire la armele

de foc specifică finalului secolului al XIX-lea – începutului secolului XX. Totodată, pe lângă armele de vânătoare și autoapărare, devin tot mai populare și armele concepute special pentru tragere la țintă ori care întruneau caracteristicile mai multora dintre categoriile de mai sus, așa cum este și cazul armei care face obiectul acestei prezentări, mai exact un pistol de salon/de poșetă tip Derringer cu numărul de inventar 3589.

Renovarea Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț a oferit posibilitatea studierii mai multor piese care făceau parte din expoziția permanentă, printre care și armele de foc. Astfel, se urmărește refacerea registrelor, a fișelor analitice de evidență și crearea unei baze de date foto (în colaborare cu Florin-Daniel Ghimiș, fotograf al instituției) cu scopurile îmbogățirii cantitative și calitative a informațiilor despre armele din colecții, a unor viitoare expertizări și dosare pentru clasarea lor în patrimoniul național mobil și pentru elaborarea unui catalog tipărit. Colecțiile de istorie modernă și contemporană ale muzeului cuprind aproximativ 100 de arme de foc, o parte preluate din colecția veche a fostului Muzeu Arheologic Regional, instituție fondată de către Constantin Matasă la mijlocul anilor '30, altele transferate de la unele muzee din țară cu ocazia reorganizării expoziției permanente din anul 1980, majoritatea lor aflându-se în patrimoniul instituției prin transfer de la Ministerul de Interne, care le deținea în urma predărilor și confiscărilor specifice perioadei postbelice, ca efect al înăsprii legislației referitoare la armele de foc. Pistolul la care se referă studiul de față face parte din ultima categorie, intrând în posesia muzeului pietrean în 1977 prin transfer de la Inspectoratul Județean al Ministerului de Interne.

Cu toate că nu a aparținut unei personalități și nu a făcut parte din dotarea vreunei armate, consider oportună introducerea acestei arme în circuitul științific. În primul rând, studiile românești referitoare la armele de foc (despre piese aflate în colecții muzeale sau articole generaliste, despre evoluția, dotarea ori folosirea acestora într-o anumită epocă ori conflagrație armată) fac referire în cele mai multe cazuri la arme din dotarea instituțiilor de forță ale statelor, iar eforturile științifice recente încearcă să reducă din dezechilibru, oferind și contribuții asupra unor arme cu destinație civilă (Găucan, 2021). Armele de foc create la cumpăna secolelor XIX-XX pentru piața civilă sunt caracterizate printr-o mare varietate, astfel încât cercetarea lor nu este cu nimic mai prejos decât cea a armelor folosite de către polițiști sau militari. Pistolul la care face referire articolul se remarcă prin dimensiunile sale foarte reduse, semănând la o primă vedere cu o jucărie sau un suvenir. La o cercetare mai atentă, se relevă caracteristicile sale deosebite în ceea ce privește funcționalitatea, calibrul, particularitățile de construcție și marcajele, ceea ce îl transformă într-o piesă atractivă pentru cei pasionați de istoria armamentului și totodată oferă informații prețioase despre viața de dinaintea Marelui Război.

Istoric. Încadrări tipologice

Tipologic, acesta se încadrează, în primul rând, în categoria pistoalelor Derringer (caracterizate prin dimensiunile reduse, fiind practic mai mici chiar decât pistoalele de buzunar, cu avantajul de a fi ușor de purtat fără a fi observate, eng. *concealed carry*), denumire care provine de la inventatorul acestui tip de armă, americanul Henry Derringer; termenul a fost consacrat de către presă (căreia îi datorăm de altfel și termenul Derringer, obținut în urma unei greșeli de scriere și/sau de tipar), apoi în lucrări de specialitate,

începând cu asasinarea lui Abraham Lincoln, care a fost efectuată cu o armă de acest tip (Philadelphia Deringer, sistem cu capse, fig. 1.), concepută și produsă chiar la fabrica armurierului antementionat (Kinard, 2003, p. 57). Designurile sale au fost copiate/adaptate de către mai mulți fabricanți de arme din Europa și SUA, armele care întrunesc caracteristicile sus-menționate fiind denumite generic pistoale Derringer. Trebuie menționat că în această categorie nu intră toate armele de mână de dimensiuni reduse, fiind excluse, spre exemplu, pistoalele automate/semiautomate și revolverele de buzunar.

Totodată, datorită dimensiunilor extrem de reduse, mai poate fi considerat pistol de poșetă, iar datorită muniției folosite (6 mm Flobert, cu percuție pe ramă), care avea drept caracteristici costul, reculul și sunetul foarte reduse (reculul redus avea efect pozitiv și asupra preciziei), alături de gradul mic de pericol în caz de accidente (glonțul are puțin peste un gram, iar energia sa la gura țevii, de 33 de Jouli¹, este de peste 10 ori mai mică decât cea a cartușelor obișnuite pentru pistoalele militare/de autoapărare), arma intră și în categoria așa-ziselor pistoale de salon, care puteau fi folosite inclusiv la trageri în interior. Din punct de vedere tipologic, al construcției și funcționalității, acesta se aseamănă cu pistoalele cu un singur foc fabricate de armurierul american J. M. Marlin (modelele OK, Victor, Never Miss) și cu National (ulterior Colt) Derringer Model 3, fabricate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (Zhuk, 1995, p. 19).

Descriere și funcționalitate

Înainte de toate, pistolul se remarcă prin dimensiunile sale foarte reduse (fig. 2.). Astfel, acesta are 136 mm lungime, 80 mm lungimea țevii (cu tot cu culată), lățimea maximă de 16 mm pe cadru și 23 mm la plăsele, înălțimea de 70 mm și masa de 150 g. Acesta a fost fabricat din oțel (ulterior brunat, adică expus unui tratament chimic cu scopul de a preveni apariția ruginii și de a-i îmbunătăți aspectul estetic), iar componentele erau prinse de cadrul pistolului prin nituri, șuruburi și îmbinări cu pin, respectiv îmbinare în coadă de rândunică în cazul cuiului cătării (*țel*, conform terminologiei epocii).

În ciuda dimensiunilor sale, pistolul a fost construit după standarde înalte de calitate, ceea ce se reflectă vizual atât prin construcția sa, cât mai ales prin multiplele marcaje ștanțate și înțelesurile acestora. Apărute inițial drept simple mărci ale fabricantului și/sau ale cumpărătorului, începând cu secolul al XIX-lea marcajele de pe arme se diversifică, cuprinzând informații despre fabricant (totodată compania/fabrica și țara producătoare), anul de producție, calibrul, procedeele de testare etc., cu scopurile principale de a ajuta la siguranța folosirii lor, alături de a certifica reputația diferitelor industrii naționale și de a valida respectarea legilor specifice cu privire la fabricare, utilizare, import și export. În cazul pistolului în cauză, marcajele au fost ștanțate pe partea stângă a componentelor sale (fig. 3), astfel: de la stânga la dreapta, pe culată, este inscripționat anul fabricației (1905), numărul 5.3 (cel mai probabil referitor la calibrul, diferența de la 6 mm, calibrul său real, este rezultatul unei legiferări exacte asupra măsurării calibrelor, care poate fi făcută pe diametrul glonțului, rama/corpul tubului în diferite puncte sau a țevii pe plinurile ghinturilor), majusculele caligrafice E L, care semnifică marca de control preliminar al țevii (un marcaj belgian relativ rar întâlnit, folosit

¹ Informații despre caracteristicile acestui tip de cartuș se pot găsi la www.sellier-bellot.cz/en/products/rimfire-ammunition/detail/107/, accesat la 23.08.2022.

începând din anul 1852 și până în zilele noastre, pentru armele care folosesc pulbere neagră și/sau cu încărcare pe la culată; acesta presupune efectuarea unei proceduri înaintea testării propriu-zise, realizată prin folosirea unei încărcături și a unui proiectil mai mari decât cele obișnuite) (Goddard, 1934, p. 225-230), literele AR având deasupra o stea cu cinci colțuri semnifică contramarca inspectorilor-controlori (folosită, sub această formă, între anii 1877 și 1968), Perron-ul (monument columnar specific zonei Liège) indică totodată inspecția armei și testarea sistemului culatei, fiind folosit ca ștanță din anul 1853 până astăzi, literele E L G alături de steaua cu cinci colțuri, poziționate în cartuș și timbrate de coroana regală belgiană semnifică marca de acceptare a armei după testare (conform legii germane intrată în vigoare în 1893², pe care belgienii o foloseau ca standard de testare — *proofing* și calitate; procedura presupunea efectuarea a una sau două trageri, în funcție de armă, cu cartușe având gloanțe obișnuite, dar cu încărcătura de azvârlire de două-trei ori mai mare decât cea folosită în mod normal, pentru a verifica rezistența țevii și a mecanismelor în condiții de stres și presiune mărite; marcajul în cauză a fost folosit în paralel cu altele, cu diferențe minore din punct de vedere vizual, acesta semnificând că arma de față nu folosește pulbere nitro – fără fum și nu se încarcă pe la gura țevii). Perron-ul și contramarca de inspecție AR★ sunt ștanțate și pe corpul pistolului, în spatele culatei, pe stânga, respectiv în partea stângă a cocoșului-percutor. Pe mâner, sub plăsele, sunt ștanțate cifrele 5 00, probabil numărul de producție al pistolului și/sau seria sa, alături de câteva litere neinteligibile, posibil cu rol de marcă/semnătură a producătorului ori de control al calității (fig. 4).

În ceea ce privește particularitățile de construcție, trăgaciul și cocoșul au incizate prin frezare câteva linii orizontale pentru îmbunătățirea aderenței la folosire (fig. 5). Sistemul de dare a focului este cel specific armelor cu percuție pe ramă, având cocoșul-percutor în capătul posterior, poziționat pe centrul cadrului. Sistemul de ochire cuprinde un cui al cătării (*tel*, în terminologia epocii) îmbinat în coadă de rândunică pe partea anterioară a țevii, zona de percuție din vârful cocoșului (subțire și dreaptă) acționând drept un al doilea cui, astfel încât luarea liniei de ochire se realiza prin alinierea lor. Țeava este rotundă, ghintuită (pentru îmbunătățirea preciziei) cu un singur ghint și a fost găurită în partea dreaptă cu scopul scoaterii armei din funcțiune. Trăgaciul este de tip pinten (eng. *spur trigger*), nefuncțional, prins de corpul pistolului prin nituire. Plăselele, asemănătoare ca formă celor de tip *cap de pasăre* (eng. *bird's head grip*) (Steindler, 2022, p. 32) sunt realizate din lemn lăcuit cu șelac. Șurubul care le fixa, inițial din bronz sau alt aliaj de cupru (găurile plăselelor au urme galbene pe margini), a fost înlocuit ulterior cu unul din metal feros, fără a-i mai fi adăugate șaiaba și piulița de fixare. Sub plăsele se află cadrul mânerului pistolului, dar și arcul lamelar care acționa trăgaciul și cocoșul.

Încărcarea armei se făcea pe la culată, care pivotează în sus, îmbinată cu pin de cadrul pistolului, cu câte un singur cartuș Flobert, sistem de percuție pe ramă (eng. *rimfire*) de calibrul 6 mm, care era ejectat automat la redeschiderea sa. Acest tip de cartușe Flobert au, de regulă, doar încărcătură de inițiere (fulminat), care funcționează și drept încărcătură de azvârlire (Woodland, 2011, p. 11), ceea ce imprimă proiectilului

² Legea în cauză, numită *Bekanntmachung, betreffend die Ausführung des Gesetzes über die Prüfung der Läufe und Verschlüsse der Handfeuerwaffen vom 19. Mai 1891*, poate fi consultată în „Deutsches Reichsgesetzblatt”, Band 1892, Nr. 33, Seite 674-685.

viteză și putere reduse, dar totodată transformă pistolul de față într-o alegere excelentă pentru trageri la țintă, inclusiv în interior, având capacități reduse ca armă de autoapărare (cu toate acestea, putea provoca răni destul de însemnate în cazul unor lovituri în zona feței, iar caracterul de intimidare asupra unui potențial agresor nu trebuie trecut cu vederea). De asemenea, aceste caracteristici permiteau folosirea armei în trageri de interior contra dăunătorilor precum șoarecii și șobolanii. Totuși, multitudinea de ștanțe care certifică inspecțiile și testarea arată grija și minuțiozitatea fabricației și punerii pe piață a armei în condiții de maximă siguranță pentru utilizator, cât și tratarea sa, în ciuda dimensiunilor foarte reduse, drept o armă de foc asemenea tuturor celorlalte produse în epocă. Deformarea țevii în partea anterioară (are grosimea mai mare superior decât inferior) demonstrează că arma a fost folosită intensiv.

Pe lângă unele urme de degradare, pistolului îi lipsește cuiul de siguranță de pe partea stângă, sub culată, care ținea prinsă culata de cadru în timpul tragerii, iar niturile și șuruburile i-au fost schimbate defectuos (cu unele de alte dimensiuni, respectiv, în cazul plăselelor, și fără a completa cu șaibă/piuliță), posibil în urma unor proceduri de conservare/restaurare. Părțile metalice au fost lăcuite cu un lac incolor, în strat destul de gros, astăzi cu porțiuni lipsă, obturatorul este lipit de culată, iar arcul din interiorul mânerului, acum fragmentat, este ieșit din lăcașurile sale, ceea ce scoate din funcțiune trăgaciul și cocoșul-percutor. Cel mai probabil, pistolul a fost produs pentru sau după unul comercializat de Manufrance³ (Manufacture Francaise d'Armes et Cycles de St. Etienne), companie de comerț prin poștă care obținea produsele prezentate în cataloage de la producători terți, în cazul de față producția belgiană semnificând o mai mare și ușoară trecere pe piețele europene datorită tradiției, calității și testării minuțioase specifice armurăriiilor din Liège.

Concluzii

Dimensiunile reduse și multitudinea de marcaje fac din acest pistol o piesă reprezentativă pentru acest tip de armă și epoca sa. Versatilitatea sa îl recomandă ca armă potrivită pentru folosit inclusiv în interior, utilizată pentru trageri la țintă și, în anumite condiții, armă de autoapărare (cu avantajul de a fi ascunsă ușor, folosită cu predilecție de către femei și pariori/cartofori) sau luptă contra rozătoarelor, iar marcajele arată minuțiozitatea fabricației și testării sale înaintea punerii pe piață. Deși acest tip de pistoale constituie apariții relativ comune pe site-urile de licitații din Europa și SUA, modelul prezentat în studiul de față este o raritate prin muniție/calibru și particularitățile sale de construcție. Listele on-line ale Institutului Național al Patrimoniului, respectiv cele de pe site-ul *eupeana.eu*, nu conțin acest model de pistol, astfel încât consider oportună elaborarea unui dosar pentru demararea procedurii de clasare în patrimoniul național mobil. De asemenea, starea bună de conservare a armei (în pofida dezafectării sale relativ inestetică și lipsită de finețe, respectiv a degradării mecanice a mecanismelor sale) o recomandă pentru a face parte din noua expoziție permanentă a Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț, fiind, fără doar și poate, o mărturie valoroasă despre evoluția armelor de foc și viața civilă de la finalul *La Belle Époque*.

³ *Belgium - Manu-France - Flobert - Rimfire - Derringer, Pistol - .22 short*, în *Catawiki*, www.catawiki.com/en/1/41718135-belgium-manu-france-flobert-rimfire-derringer-pistol-22-short, accesat la 25.08.2022.

Bibliografie

Găucan, I. (2021), *Armele: istorie, poveste, pasiune*, Karta-Graphic, Ploiești.

Goddard, C. (1934), *Proof Tests and Proof Marks: II: Continental Practices*, în *Army Ordnance*, vol. 14, nr. 82, p. 225-230.

Kinard, J. (2003), *Weapons and Warfare. Pistols. An Illustrated History of Their Impact*, ABC CLIO, Santa Barbara, CA.

Steindler R. A. (2022), *The Firearms Dictionary*, Blue Ridge Summit, Stockpole Books.

Woodland T. (2011), *Shooter's Bible Guide to Cartridges*, New York, Skyhorse Publishing.

Zhuk, A. B. (1995), *The Illustrated Encyclopedia of Handguns. Pistols and Revolvers of the World, 1870 to 1995*, London, Greenhill Books.

Sitografie

6 mm ME Flobert court, în *Sellier&Bellot*, www.sellier-bellot.cz/en/products/rimfire-ammunition/detail/107/, accesat 11.10.2022.

BELGIAN DERINGER Single Shot .22 Rimfire TIP-UP POCKET Pistol 1907 Date C&R, în *Guns International*, www.gunsinternational.com/guns-for-sale-online/pistols/handguns---european-pistols/belgian-deringer-single-shot--22-rimfire-tip-up-pocket-pistol-1907-date-c-r.cfm?gun_id=101405298, accesat 21.10.2022.

Belgium - Manu-France - Flobert - Rimfire - Derringer, Pistol - .22 short, în *Catawiki*, www.catawiki.com/en/l/41718135-belgium-manu-france-flobert-rimfire-derringer-pistol-22-short, accesat 24.10.2022.

Legislație

Bekanntmachung, betreffend die Ausführung des Gesetzes über die Prüfung der Läufe und Verschlüsse der Handfeuerwaffen vom 19. Mai 1891, în „Deutsches Reichsgesetzblatt”, Band 1892, Nr. 33, Seite 674-685.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Comparison between a Philadelphia Deringer replica and the pistol from the collections of The History and Archaeology Museum of Piatra-Neamț.

Fig. 2. Dimensions of the pistol.

Fig. 3. Markings and proof marks on the pistol.

Fig. 4. Markings on the pistol's hand grip frame.

Fig. 5. Horizontal incisions on the trigger and hammer-striker.

Fig. 1. Comparație între o replică a pistolului Philadelphia Deringer și a pistolului din colecțiile Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț.

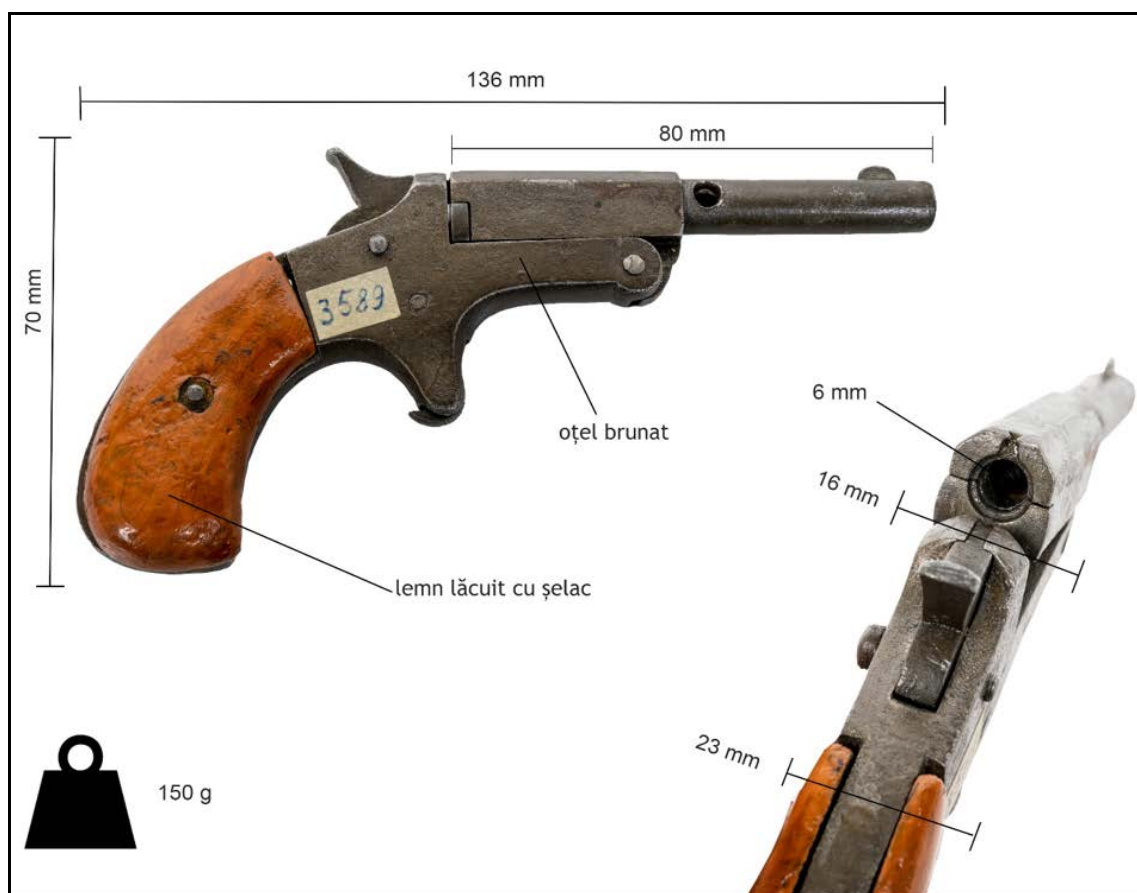

Fig. 2. Dimensiuni pistol.

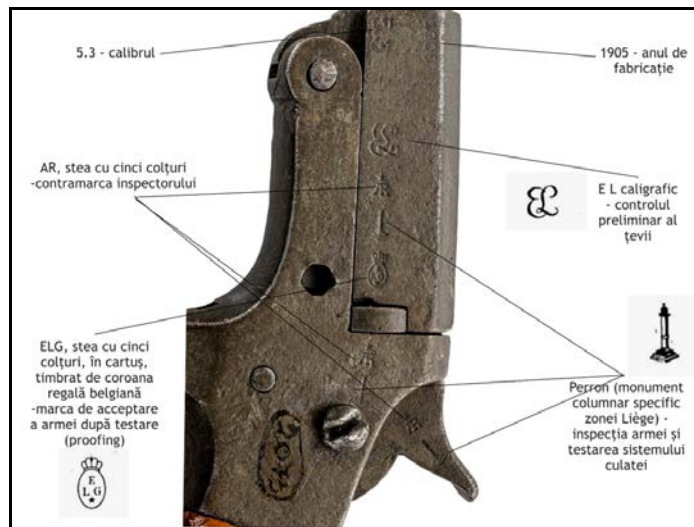

Fig. 3. Marcaje pistol.

Fig. 4. Marcaje cadru mâner.

Fig. 5. Incizii orizontale pe trăgaci și cocoș-percutor, cu scopul îmbunătățirii aderenței la folosire.

CARTEA RARĂ CA SURSĂ DE INFORMAȚII CU CARACTER BIOGRAFIC ȘI MICRO-SOCIAL. STUDIU DE CAZ: BIBLIOTECA ELENISTULUI ȘI BIBLIOFILULUI DEMOSTENE RUSSO

Andreea Ștefan

Cuvinte-cheie: carte rară, istoria cărții, bibliotecă privată, colecție publică, rețele profesionale, istoria traducerilor, istorie intelectuală, Demostene Russo, Ariadna Camariano-Cioran, Muzeul Național de Istorie a României.

Keywords: rare book, book history, private library, public collection, professional networks, history of translation, intellectual history, Demostene Russo, Ariadna Camariano-Cioran, National History Museum of Romania.

Abstract

In this paper, I discuss the relationship between rare books, their owners and the scholarly interests they developed based on this material. Secondly, I tackle the question of the circulation of volumes between private, specialized libraries. The starting point is the moment when these book holdings enter the public collection, and the research path retraces the route followed by the books to their previous owners. In 1977, the National History Museum of Romania came into the possession of 174 volumes published in Greek between the end of the 18th century and the first half of the 19th century. The study of the archival material led me to establish that the books were previously in the possession of Ariadna Camariano-Cioran, researcher whose name is linked to major publications in the field of Neohellenic studies in Romania during the second half of the 20th century. Furthermore, the study of this acquisition brought out the role of family connections in the production of knowledge, through the circulation of cultural goods. Consequently, other names that marked the study of medieval and Modern Greek culture at the north of the Danube, like Demostene Russo and Nestor Camariano, came into focus.

În articolul de față discut relația dintre cartea rară, proprietarii acesteia și activitatea lor științifică, precum și circulația volumelor în bibliotecile private de specialitate. Punctul de pornire îl reprezintă momentul în care fondul de carte pătrunde în colecția publică, iar parcursul de cercetare reconstituie în sens invers traseul urmat de cărți. Simultan, încerc să recuperez, unde este posibil, natura interesului pe care proprietarul îl purta volumelor aflate în posesia sa. Pasiunea bibliofilă se împletește adesea, în acest caz, cu interesul științific pentru un material de studiu care este valorificat apoi în articole de specialitate.

1. Achiziția

În anul 1977, Muzeul Național de Istorie a României (în continuare MNIR) a intrat în posesia unui număr de 174 de volume publicate în greacă, în intervalul cuprins între sfârșitul secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea. Studiul documentației de arhivă s-a dovedit a fi răsplătitor. Oferta, un formular tipizat al Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România (mai departe MIRSR), purtând data de 7 iunie 1977 (Oferta nr. 2176 din 7 iunie 1977, arhiva MNIR), conține o prezentare succintă a întregului lot. Printre informațiile specificate se află elementul de datare și limba, fiind prezentate ca publicații în greacă anterioare anului 1830. Relevanța din perspectiva istoriei locale este marcată prin referire la Academii domnești din București și Iași, cărțile fiind descrise ca „manuale sau opere de informare științifică” (Oferta nr. 2176 din 7 iunie 1977, arhiva MNIR) folosite în respectivele instituții.

Documentul este însoțit de o scrisoare adresată de Ariadna Camariano-Cioran directorului MIRSR. Această notă justificativă, nedată, conține date despre cărțile oferite spre achiziție care subliniază, pe de o parte relevanța volumelor pentru istoria națională, iar pe de altă parte aduc argumente în sprijinul rarității exemplarelor în sine. Scrisoarea este structurată în funcție de obiectivul urmărit de autoare, care întreprinde în acest scop o adevărată clasificare a cărților, luând drept criteriu organizator relația acestora cu spațiul românesc. O reiau în continuare, considerând-o relevantă pentru descrierea fondului, dincolo de funcția persuasivă pe care o are în economia scrisorii.

Prima categorie amintită conține volumele care pot fi direct legate de profesori activi la Academii domnești din București sau Iași, fiind fie scrise, fie compilate de aceștia din literatura de specialitate europeană pentru a folosi ca manuale elevilor respectivelor școli superioare. A doua categorie include traduceri din literatura occidentală în greacă modernă, traduceri în care respectivele opere au circulat și în spațiul Principatelor Române, oferind în multe cazuri punctul de plecare și pentru versiunea românească. O categorie importantă din punctul de vedere al diplomației culturale este cea a volumelor dedicate unor mecenai locali, în primul rând domnitorii și mitropoliții, apoi membri ai marilor familii boierești. Producția de carte a tiparelor regionale, de la Iași sau București, constituie a patra categorie. În fine, ultima categorie cuprinde volumele tipărite pentru un public provenind în bună măsură din Principate, după cum rezultă din numele înscrise pe listele de prenumerați care le însoțesc.

De importanță majoră este însă și stabilirea identității proprietarilor volumelor oferite spre vânzare. Oferta este semnată de Gheorghe Cioran, care se legitimează prin buletin. Alte date furnizate sunt adresa de domiciliu, din București, și un număr de telefon.

Cum adresa și numărul de telefon care apar pe ofertă coincid cu datele furnizate de Ariadna Camariano-Cioran în scrisoarea amintită mai sus, relația de rudenie dintre Gheorghe Cioran și Ariadna Camariano-Cioran pare evidentă. În plus, căsătoria celor doi este amintită în memorialistica vremii (Giurescu, 1976, p. 150), iar articole comemorative (Tabaki, 2009, p. 254), închinată memoriei elenistei, sau articole care privesc instituționalizarea studiilor universitare în România (Rados, 2009; Rados, 2013, p. 279, n. 45, p. 284) fac referiri la acest detaliu biografic. Ultimul proprietar al volumelor, înainte ca acestea să intre în colecția publică a MIRSR, trebuie considerat așadar cuplul Ariadna Camariano-Cioran și Gheorghe Cioran.

2. Circulația volumelor și proprietarii lor

Din examinarea volumelor poate însă fi identificat proprietarul anterior, deoarece multe exemplare au marcă *ex libris*. Inițialele D. R., șampilate cu cerneală albastră, reconstituie legătura dintre volume și bizantinistul Demostene Russo (Ștefan, 2019, p. 72; Ștefan, 2022, p. 22). De altfel, în scrisoarea amintită, Ariadna Camariano-Cioran specifică și proveniența cărților. Acestea au aparținut lui Demostene Russo, „fost profesor de bizantinologie la Universitatea din București, a cărui bibliotecă a fost vestită pentru operele rare și scumpe ce le avea” (notă justificativă semnată de Ariadna Camariano-Cioran care însoțește Oferta nr. 2176 din 7 iunie 1977, arhiva MNIR).

Personalitatea filologului și bizantinistului Demostene Russo (1869-1938) a făcut subiectul unor cercetări recente (Rados, 2005a; Rados, 2012; Rados, 2013, p. 268-283). În plus, carisma sa personală și profunda sa implicare profesională la Universitatea din București, unde a fost titularul catedrei de Bizantinologie (Rados, 2005b) între 1915 și 1938 (Rados, 2013, p. 281), punând bazele unei adevărate școli în care a format generații de istorici și filologi (Rados, 2010), fac posibilă explorarea personalității sale profesionale, precum și a pasiunilor conexe.

Nu este deloc surprinzător pentru un profesor, care în amintirile unui fost student este evocat ca fiind „perfect documentat și ținut la curent cu ceea ce apărea nou în fiecare an” (Giurescu, 1976, p. 148), faptul că acesta număra printre interesele sale bibliofilia. Preocuparea lui Russo de a colecționa carte rară ocupă un loc aparte în rememorările lui C. C. Giurescu din perioada studenției, când acesta frecventa casa și biblioteca lui Russo din strada Lucaci 128. Biroul elenistului i-a rămas în memorie ca „o odaie încăpătoare, cu pereții acoperiți de rafturi cu cărți; între aceste cărți erau și opere rare, ediții princeps, iar între manuscrise, chiar *unicate*¹” (Giurescu, 1976, p. 149).

Pe de altă parte, pasiunea lui Russo pentru carte, nu doar ca sursă de informație, ci ca obiect prețuit în sine, se află în centrul relațiilor profesionale și de prietenie cu bibliotecarul familiei regale, G. T. Kirileanu (Camariano, 1985), fiind amintită și de Camariano-Cioran în nota citată mai sus. Corespondența dintre Kirileanu și Russo gravita adesea în jurul problemei achiziției de carte. Ilustrativ în acest sens este un pasaj dintr-o scrisoare păstrată în copier pe care Russo i-o adresa, la 11 noiembrie 1932, lui Kirileanu: „Folosindu-mă de informația D-tale am trecut astăzi pe la anticar și am văzut cărțile despre care îmi vorbiseși. Fiindcă unele din ele mi le-a lăsat mai ieftin decât prețul pe care ți-l ceruse, le-am cumpărat urmând ca D-ta – având prioritate – să-ți alegi ce-ți convine

¹ În original este marcat cu italice.

și să-mi lași și mie dublele și pe cele cari nu te interesează” (Copier nr. 2, p. 89, *apud* Camariano, 1985, p. 88).

Nestor Camariano (1909-1982), nepotul elenistului și frate mai mic al Ariadnei, trăind alături de unchiul său în ultimii ani ai acestuia din urmă, căruia i-a fost într-o anumită măsură și secretar privat (Rados, 2013, p. 289, nr. 81), a fost în poziția de a cunoaște în detaliu pasiunea bibliofilă a lui Russo. În parte datorită sănătății sale precare din ultima parte a vieții (Giurescu, 1976, p. 151), în parte din cauza numeroaselor obligații profesionale de care a fost eliberat prin pensionare cu doar câteva luni înaintea decesului (Giurescu, 1976, p. 151), Russo apela la ajutorul competent și informat al nepotul său când apăreau oportunități de a-și îmbogăți colecția de carte rară.

Un astfel de caz în care a fost implicat Camariano reiese din corespondența încă inedită rămasă de la Russo. Scoaterea la vânzare în 1935 a bibliotecii Astra, important depozitar de carte al semnificativei comunități istorice a comercianților greci din Brașov, a reprezentat pentru Russo o oportunitate de a achiziționa volume rare și manuscrise, unele în unicitate. Nestor Camariano este trimis să evalueze potențialul bibliotecii. Acesta trimite înapoi, la București, pe 15 aprilie 1935, două liste conținând 122 de cărți în greacă (Rados, 2013, p. 292, nr. 93). Din păcate, Camariano nu spune care a fost rezultatul deplasării la Brașov, dacă Russo a achiziționat biblioteca în întregime sau în parte. Rămâne de văzut dacă studiul aprofundat al volumelor, dintre care numeroase sunt publicate la Viena între ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea și primele două decenii ale secolului al XIX-lea și se adresau în principal membrilor comunităților de comercianți greci din Imperiul Habsburgic, va duce la stabilirea unei legături între acest important centru al diasporei grecești și volume din biblioteca elenistului.

Sursa obișnuită de carte veche erau, desigur, anticariatele. Nestor Camariano evocă sugestiv în articolul deja amintit imaginea unchiului, alături de prietenul apropiat, frecventând cu meticulozitate anticariatele capitalei: „Kirileanu și Russo au fost doi autentici pasionați bibliofili, amândoi vizitând regulat anticariatele, urmărindu-le cataloagele și, de multe ori, înștiințându-se reciproc de cărțile găsite” (Camariano, 1985, p. 88).

Adunată cu grijă și fără a precupeți resursele materiale, biblioteca lui Demostene Russo își pierde unitatea la moartea proprietarului ei. Prietenii apropiați, cu care împărtășea gustul pentru volume rare, au primit câteva exemplare ca amintire. Un astfel de caz îl cunoaștem din studierea testamentului nepublicat al lui Russo. Fostul bibliotecar al familiei regale a fost amintit în testamentul lui Russo pentru a-i fi atribuite, ca amintire, câteva cărți pentru care acesta își exprimase un interes special (Nastasă, 2010, p. 451). Majoritatea volumelor rare au fost însă împărțite între cei doi nepoți pe care Russo îi formase să preia în urma sa cărma studiilor neoelene în România, Ariadna și Nestor Camariano (Rados, 2013, p. 290).

Probabil majoritatea volumelor ajunse prin testament la Ariadna au intrat în colecția MNIR prin achiziția din iunie 1977. Despre volumele rămase lui Nestor Camariano am putut recupera câteva informații. Se pare că acesta le-a vândut treptat, o parte intrând în colecția privată a unui prieten, el însuși membru al diasporei grecești de la nord de Dunăre. Acum se află în posesia fiului care mi-a permis să le examinez. Volumele pot fi ușor identificate ca provenind din biblioteca lui Demostene Russo deoarece poartă marca *ex libris* a acestuia.

3. Cartea rară în biblioteca privată: de la preocupări bibliofile la obiect de cercetare

Judecând după compoziția părții din bibliotecă care a intrat în colecția MNIR, Demostene Russo a selectat cărțile achiziționate în principal din perspectiva intereselor sale profesionale, iar clasificarea făcută de Ariadna Camariano-Cioran, pe care am amintit-o mai sus, pune în evidență legătura strânsă existentă între volume și spațiul românesc al primei modernități. Cărțile sunt, din această perspectivă, niște complexe mărturii materiale ale elenismului de la nord de Dunăre. Dincolo de dimensiunea lor materială, de mărturii ale relației privilegiate și multidirecționale cu viața culturală românească a perioadei, neoelenistul Russo a colecționat aceste exemplare și pentru a le valorifica în articolele sale.

Parcurgerea atentă a publicațiilor sale arată cum volumele din propria bibliotecă i-au servit lui Russo pentru a-și formula argumentele științifice. Un bun exemplu este contribuția sa la primul număr al *Revistei Istorice Române*, organ al mișcării istoriografice cunoscute sub numele de „Școala nouă” (Boia, 1976, p. 334-348). În acest articol, cu titlul: *O scrisoare a lui Evghenie Vulgaris tradusă în limba română: Un filosof român de curând descoperit* (Russo, 1931), Demostene Russo clarifică un subiect care începuse să înfierbânte spiritele în lumea academică românească, anume proaspăt postulata existență a unui filozof de expresie română activ în secolul al XVIII-lea. Chestiunea gravita în jurul caracterului textului de contribuție originală sau de traducere, iar argumentele aduse de Russo tranșează definitiv problema în favoarea celei de-a doua interpretări.

Analiza sa minuțioasă coboară pe firul investigației până la aspecte de frecvență și circulație a cărții, iar aici biblioteca sa personală este adesea folosită, și în două rânduri citată, ca fiind depozitara volumelor rare pe care își sprijină argumentația. Am putut identifica două situații în care Russo folosește volume vechi și rare, identificate ca aflându-se la un moment dat în posesia sa, în articolul amintit.

În prima categorie includ volumele cu dedicație sau purtând *ex libris* al unor personalități istorice, de o anumită notorietate. În ambele cazuri, volumele, a căror valoare documentară, dar și pecuniară, este sporită prin raportarea la personalitățile în cauză, nu se află printre cele achiziționate de MIRSR. Primul caz este cel mai spectaculos. Este vorba de un exemplar al tratatului *Περὶ τῆς τοῦ παντὸς φύσεως* (*Despre natura universului*) al filozofului antic Ocellus Lucanus (f. sec. V-lea a. Chr.), scriere ce se află în centrul dezbaterii în elucidarea căreia se implică aici Russo, și care poartă un *ex libris* autograf al lui Constantin N. Mavrocordat. Acesta este reprodus de Russo în notă, alături de specificația că volumul este în acel moment în posesia sa: „ἐκ τῶν τοῦ Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου Ν. Β. Β. 1725 (din cărțile lui Constantin Mavrocordat, fiul lui Nicolae Vodă 1725” (Russo, 1931, p. 13, nr. 2). Avem așadar aici urma unuiia dintre volumele ce au făcut parte din celebra bibliotecă a Mavrocordaților.

A doua carte este *Αδολεσχία Φιλόθεος [...] υπό του αοιδίμου Αρχιεπισκόπου Ευγενίου του Βουλγάρεως* (*Îndeletnicire iubitoare de Dumnezeu [...] de vestitul Evghenie Vulgaris*), în ediția a doua, apărută la Ierusalim în 1858. Exemplarul este amintit deoarece poartă o dedicație a lui G. Genadie, profesor la școala greacă din București, din care reiese că a fost oferit ca premiu pentru rezultate excepționale la învățătură: „το παρόν δέδοται σοι, φίλτατον τέκνον Ηλία Φ., χάρις της επιδόσεως σου (prezenta carte ți s-a dat, iubite copile Ilie F., în dar pentru sânguința ta. G. Genadie)” (Russo, 1931, p. 15, n. 2). Prezența

pe verso a unui *ex libris* i-a permis lui Russo să identifice în elevul Ilias F. pe Ilie Fotino, nepot al lui Dionisie Fotino (1777-1821), personalitate marcantă printre profesorii Academiei Domnești din București.

În a doua categorie includ volumele citate în articol și care au putut fi identificate ca fiind în posesia lui Russo deoarece au făcut parte din achiziția MIRS. Un astfel de exemplar, adus în discuție în articol, este *Refutation du Traité d'Ocellus «De la nature de l'univers»* de Jean Zanetti Clutschiar (Gianet Clucerul), apărut la casa editorială Baumeister din Viena, în 1787, în ediție bilingvă neogrecă și franceză. Volumul se regăsește printre achiziții (Arhiva MNIR, PV al comisiei de achiziții din 24 iunie 1977, p. 14, poziția a V-a, nr. inv. 111836).

Un caz mai interesant este volumul cu nr. inv. 111777, *Εισήγησις της Αυτοκρατορικής Μεγαλειότητος Αικατερίνας της Β-ας, πρὸς τὴν επιταχθεῖσαν επιτροπὴν ἐπι τῆ ἐκθεσεί του προβλήματος ἐνὸς νεαροῦ νομικοῦ κωδικὸς μεταφρασθεῖσα εἰς τὴν κοινὴν των νυν Ἑλλήνων διάλεκτον ὑπὸ ἱεροδιακόνου Ευγενίου Βουλγάρεως*², apărută la Sankt Petersburg în 1770 (Arhiva MNIR, PV al comisiei de achiziții din 24 iunie 1977, p. 8, poziția a IV-a, nr. inv. 111777). Aceasta reflectă o altă direcție de cercetare foarte productivă explorată de Russo. Este vorba de traduceri timpurii în română și de relația acestora cu originalul. Russo folosește ocazia pentru a stabili că traducerea românească sub titlul: „Învățătura a însuși Stăpânitoare Măririi Ecaterinii B de Toma vtori logofet” (Bianu, Hodoș, 1910, p. 201-202), publicată la Iași, în 1773, este una secundară, care s-a sprijinit pe traducerea în greacă realizată de Vulgaris citată mai sus, și nu a folosit originalul rusesc (Russo, 1931, p. 18).

Următorii posesori, Ariadna Camariano-Cioran și Nestor Camariano, continuă amândoi această direcție de cercetare deschisă de Russo. Câteva exemple ilustrează bine atât continuitatea cu studiile inițiate de Russo, cât și raportul strâns între posesia volumelor rare și aprofundarea acestui domeniu de cercetare. Ariadna Camariano-Cioran revine asupra observațiilor lui Russo privind traducerea în limba română a *Nacazului* Ecaterinei a II-a mai sus amintit pentru a expune pe larg argumentele în favoarea intermediarului neogrec al lui Vulgaris pornind de la care s-a realizat versiunea românească (Camariano-Cioran, 1958).

Prin aceste studii, în care atenta analiză și comparație a volumelor sunt absolut necesare, frații Camariano au putut stabili rolul crucial jucat de neogrecă, la cumpăna secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, în pătrunderea literaturii străine și, prin ele, a influenței occidentale în Principatele Dunărene. Aceasta a servit ca punct de referință, mai exact a fost intermediar, nu doar pentru rusă, dar și pentru germană, italiană sau franceză.

Primele ediții în română ale unor importante nume ale iluminismului german s-au folosit de traducerea în neogrecă (Camariano-Cioran, 1966). Dintre iluminiștii francezi, Voltaire (Camariano-Cioran, 1944) și Marmontel (Camariano-Cioran, 1967a) au fost cunoscuți publicului cult român întâi în neogrecă, iar aceste traduceri au stat la baza primelor încercări în română. De asemenea, din italiană, juristul Giovanni Beccaria a trecut prin intermediar grecească înainte de a fi transpus în română, deși respectivele traduceri au rămas în manuscris (Camariano-Cioran, 1967b). Pe de altă parte, scrieri foarte populare în epocă,

² În traducere: *Îndrumarea Împărătesei Mărite Ecaterina a II-a, pentru implementarea unei comisii privind expunerea problemei unui nou cod legislativ, tradusă în limba comună de acum a grecilor de ierodiaconul Evghenie Vulgaris* (t. n.).

cum ar fi opera scriitorului iluminist francez Bernardin de Saint-Pierre (Camariano, 1944) sau librettele poetului Pietro Metastasio (Camariano, 1965) au circulat în spațiul principatelor întâi în traducere neogreacă. Majoritatea traducerilor grecești, în edițiile aduse în discuție în aceste articole, au intrat în fondul MNIR prin achiziția din 1977. Cum majoritatea poartă *ex libris* Demostene Russo, este evident că frații Camariano au avut la dispoziție, în propria bibliotecă, respectivele exemplare când au redactat studiile respective.

O mențiune specială merită volumul *Academiile domnești din București și Iași*, (Camariano-Cioran, 1971), apărut întâi la București, în 1971 și republicat în franceză, la Salonic, în 1975 în formă extinsă. Acesta este probabil contribuția științifică cea mai impresionantă a Ariadnei Camariano-Cioran, atât prin amploarea și minuțiozitatea cercetării, cât și prin remarcabila putere de sinteză. Pentru colectarea informațiilor despre profesorii, elevii, programele școlare, manualele, activitățile de învățare și recreere prilejuite de instituțiile respective, Camariano-Cioran a parcurs fondurile de arhivă istorică relevante și principalele colecții publice de depozitare de carte veche. A folosit însă activ și fondul de carte moștenit de la Demostene Russo, după cum am putut constata. În ediția în limba română din 1971 am identificat citate un număr de 113 dintre cele 174 de volume care au făcut ulterior obiectul ofertei de vânzare către MIRS. Acestea sunt folosite pentru textul în sine, pentru a demonstra circulația volumelor în spațiul românesc, iar aici listele de prenumerați sunt frecvent amintite (e.g. Camariano-Cioran, 1971, p. 165, 179, 182, 187, 231, 232), pentru observațiile manuscrise și mărcile *ex libris* pe care le conțin (Camariano-Cioran, 1971, p. 146), în raport cu exemplarele manuscrise create pentru și folosite de elevi (Camariano-Cioran, 1971, p. 113, 160 etc.), pentru a nu insista asupra relației cu literatura de traducere în limba română, detaliată mai sus.

Prin prezentul studiu am urmărit în primul rând să stabilesc proveniența volumelor intrate în colecția publică a MNIR. Astfel am putut schița biografia cărților ca fond, punând în lumină rolul relațiilor de rudenie și de prietenie în constituirea și circulația bibliotecilor, urmând ca studii ulterioare să aprofundeze biografia individuală a exemplarelor în parte. Pe de altă parte, am explorat, folosind atât abordarea calitativă, cât și pe cea cantitativă, raportul dintre biblioteca de profil privată și publicațiile posesorilor lor. Astfel preocupările bibliofile au fost puse în perspectiva activității profesionale a proprietarului, dobândind o semnificație mai profundă.

Bibliografie

- Bianu, I.; Hodoș, N. (1910)**, *Bibliografia românească veche: 1508-1830. Tomul II: 1716-1808*, Edițiunea Academiei Române, București.
- Boia, L. (1976)**, *Evoluția istoriografiei române*, București.
- Camariano, N. (1944)**, *Primele traduceri din B. de Saint Pierre în literatura neogreacă*, în **Marinescu, C.; Rosetti, A.; Papacostea, V.; Grecescu, C. (coord.)**, *În amintirea lui Constantin Giurescu: la douăzeci și cinci de ani de la moartea lui: 1875-1918*, București, p. 183-194.
- Camariano, N. (1965)**, *La traduction du drame l'Olympiade de Metastasio*, în *Revue des études sud-est européennes*, III, fasc. 1-2, p. 291-296.

- Camariano, N. (1985)**, *Sub semnul erudiției: G. T. Kirileanu și D. Russo*, în **Bostan, C. (ed.)**, *G. T. Kirileanu, sau Viața ca o carte: mărturii inedite*, Editura Eminescu, București, p. 87-97.
- Camariano-Cioran, A. (1944)**, *Voltaire și Giovanni del Turco traduși în limba română pe la 1772*, în **Marinescu, C.; Rosetti, A.; Papacostea, V.; Grecescu, C. (coord.)**, *În amintirea lui Constantin Giurescu: la douăzeci și cinci de ani de la moartea lui: 1875-1918*, București, p. 175-182.
- Camariano-Cioran, A. (1958)**, *Traducerile în limba greacă și română a „Nacazului” (Învățătura) Ecaterinei a II-a*, în *Studii*, XI, nr. 2, p. 124-132.
- Camariano-Cioran, A. (1966)**, *Câteva din operele iluminiștilor germani Wieland și Lafontaine traduse în limbile greacă și română în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Limbă și literatură*, XII, p. 73-84.
- Camariano-Cioran, A. (1967a)**, *Operele lui Marmontel în sud-estul European*, în *Studii de literatură universală*, X, p. 143-154.
- Camariano-Cioran, A. (1967b)**, *L'œuvre de Beccaria „Dei delitti e delle pene” et ses traductions en langues grecque et roumaine*, în *Revue des études sud-est européennes*, V, fasc. 1-2, p. 193-202.
- Camariano-Cioran, A. (1971)**, *Academiile domnești din București și Iași*, Editura Academiei Române, București.
- Camariano-Cioran, A. (1974)**, *Les académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki.
- Giurescu, C. C. (1976)**, *Amintiri*, București, Editura Sport Turism.
- Nastasă, L. (2010)**, *Intimitatea amfiteatrelor: ipostaze din viața privată a universitarilor „literari”(1864-1948)*, Cluj-Napoca, Limes.
- Rados, L. (2005a)**, *Sub semnul acvilei. Preocupări de bizantinistică în România până la 1918*, București, Omonia.
- Rados, L. (2005b)**, *O pagină controversată din istoria bizantinisticii române. „Dosarul” numirii lui Demosthene Russo la Universitatea din București (1915)*, în *Anuarul Institutului A. D. Xenopol*, 42, p. 585-602.
- Rados, L. (2009)**, *Istoria unui doctorat la Atena. Gheorghe Cioran și preocupările sale de istorie ecleziastică*, în **Zahariuc, P. (ed.)**, *Contribuții privitoare la istoria relațiilor dintre Țările Române și Bisericile Răsăritene în secolele XIV-XIX*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, p. 189-204.
- Rados, L. (2010)**, *Un proiect interbelic eșuat: Mélanges Russo (1929-1930)*, în *Anuarul Institutului „George Barițiu” din Cluj-Napoca, Historica*, XLIX, p. 259-288.
- Rados, L. (2012)**, *Specializarea universitarilor din România în Germania la finele secolului XIX. Cazul bizantinistului Demosthene Russo*, în *Anuarul Institutului A. D. Xenopol*, XLIX, supliment, p. 31-51.
- Rados, L. (2013)**, *A “Dynasty” of Hellenists in Twentieth-Century Bucharest: Demosthene Russo, Ariadna Camariano-Cioran and Nestor Camariano*, în *Historical Review / La Revue Historique Section of Neohellenic Research*, X, an 10, p. 265-296.
- Russo, D. (1931)**, *O scrisoare a lui Evghenie Vulgaris tradusă în limba română: Un filosof român de curând descoperit*, în *Revista Istorică Română*, I, fasc. 1, p. 7-31.

- Ștefan, A. (2019), *Breviarul de aur: Istoria unei cărți*, în *Capodopere din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României – 2019*, coord. Cornel-Constantin Ilie, București, p. 70-81.
- Ștefan, A. (2022), *Din colecția publică spre tipar: cartea la intersecția traseelor profesionale*, în *Muzeul Național*, XXXIV, p. 21-30.
- Tabaki, A. (2009), *Ariadna Camariano-Cioran, Une vie dévouée à l'approche des cultures grecque et roumaine*, în *Historical Review*, 6, an 6, p. 252-258.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. D. Darvaris, *Manual of Arithmetic* (translated from Modern Greek), Vienna, G. Vendotis Greek Printing House, 1803, title page with *ex libris* D R (Demostene Russo), inv. no. 111759, holder MNIR.

Fig. 2. D. Darvaris, *Introduction to the Greek Language* (translated from Modern Greek), Vienna, G. Vendotis Greek Printing House. Vendotis, 1798, *editio princeps*, title page with a dedication by the author, inv. no. 111756, holder MNIR.

Fig. 3. D. Darvaris, *Golden Breviary* (translated from Modern Greek), Vienna, 1799, title page with *ex libris* D R (Demostene Russo), inv. no. 111755, holder MNIR.

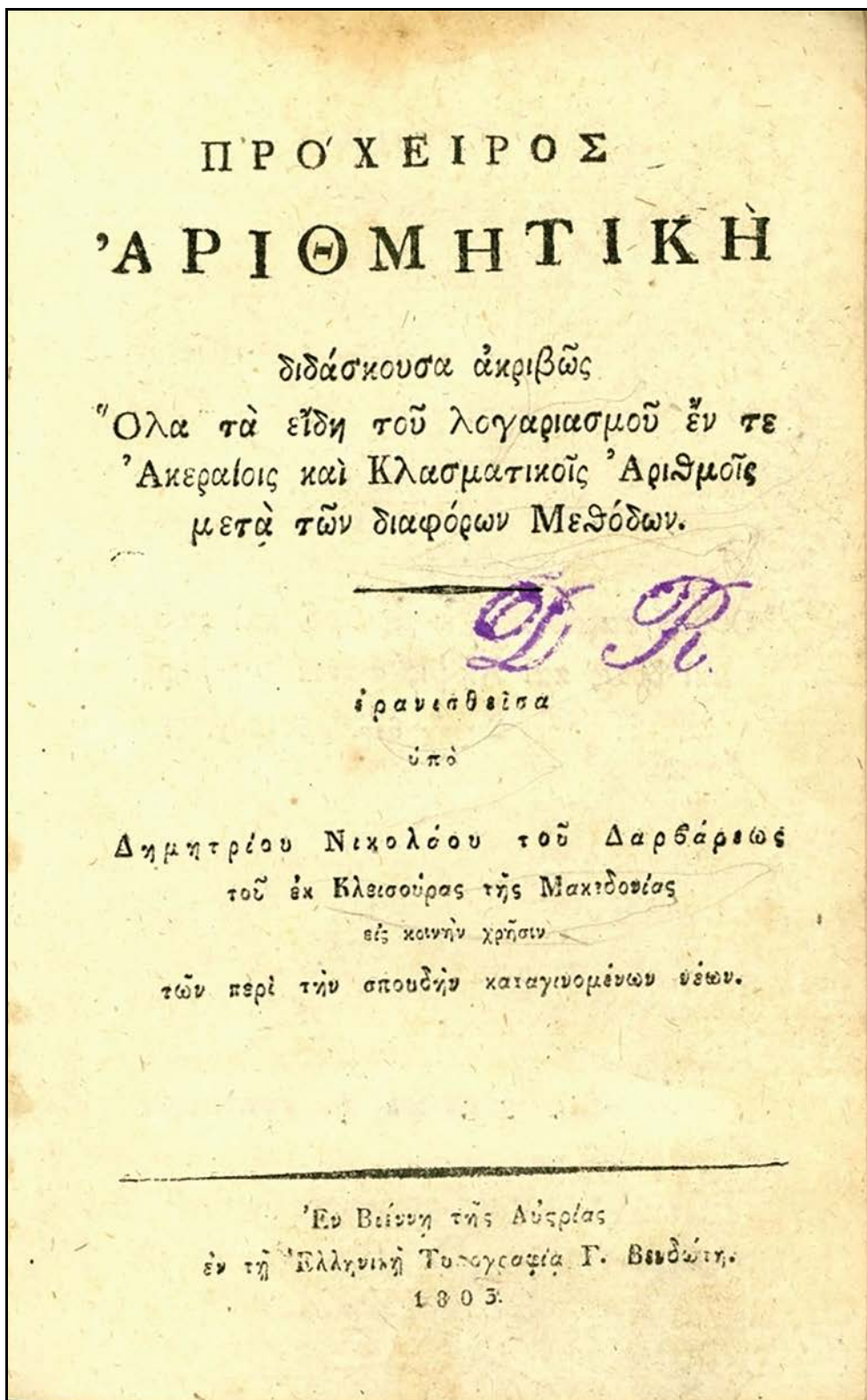

Fig. 1. D. Darvaris, *Manual de aritmetică* (tradus din neogreacă), Viena, Tipografia greacă G. Vendotis, 1803, pagina de titlu cu *ex libris* D R (Demostene Russo), nr. inv. 111759, deținător MNIR.

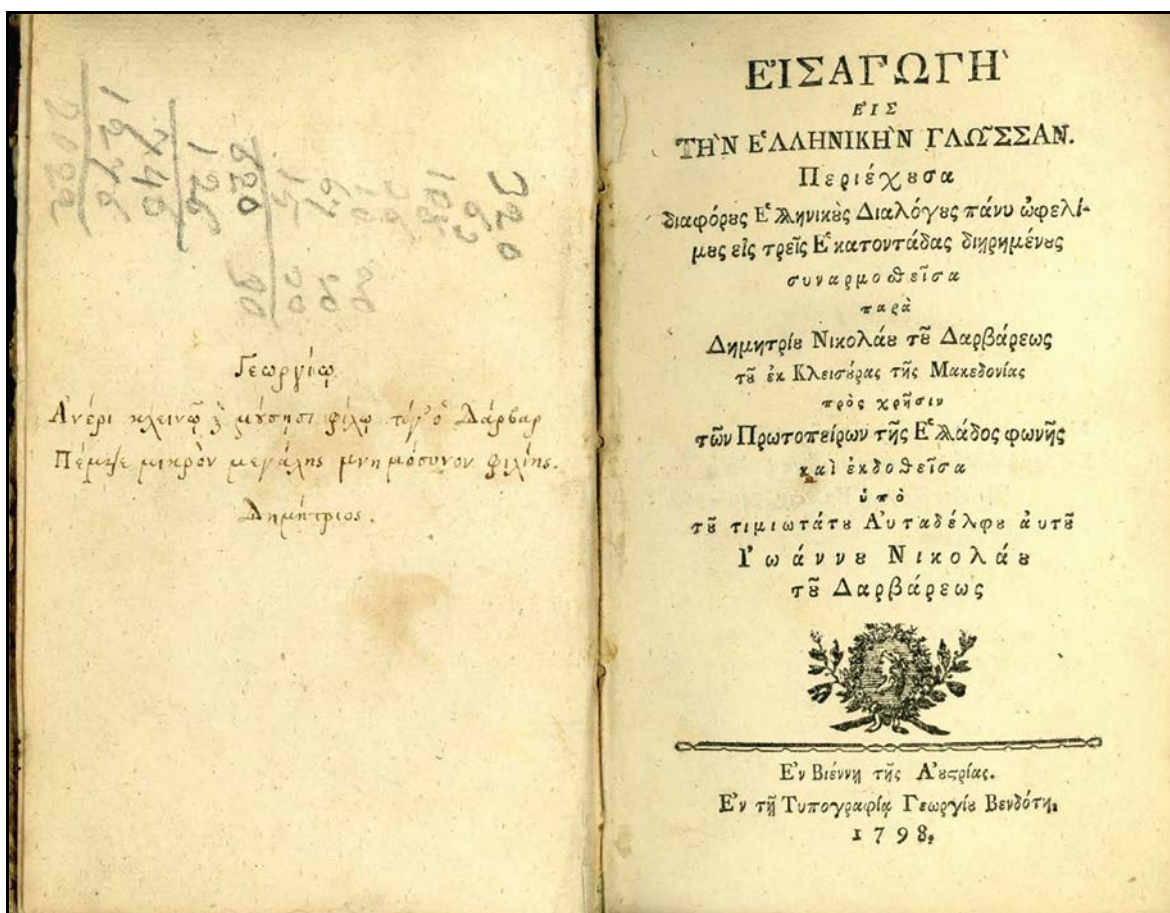

Fig. 2. D. Darvaris, *Introducere în limba greacă* (tradus din neogreacă), Viena, Tipografia greacă G. Vendotis, 1798, *editio princeps*, pagina de titlu cu dedicația autorului, nr. inv. 111756, deținător MNIR.

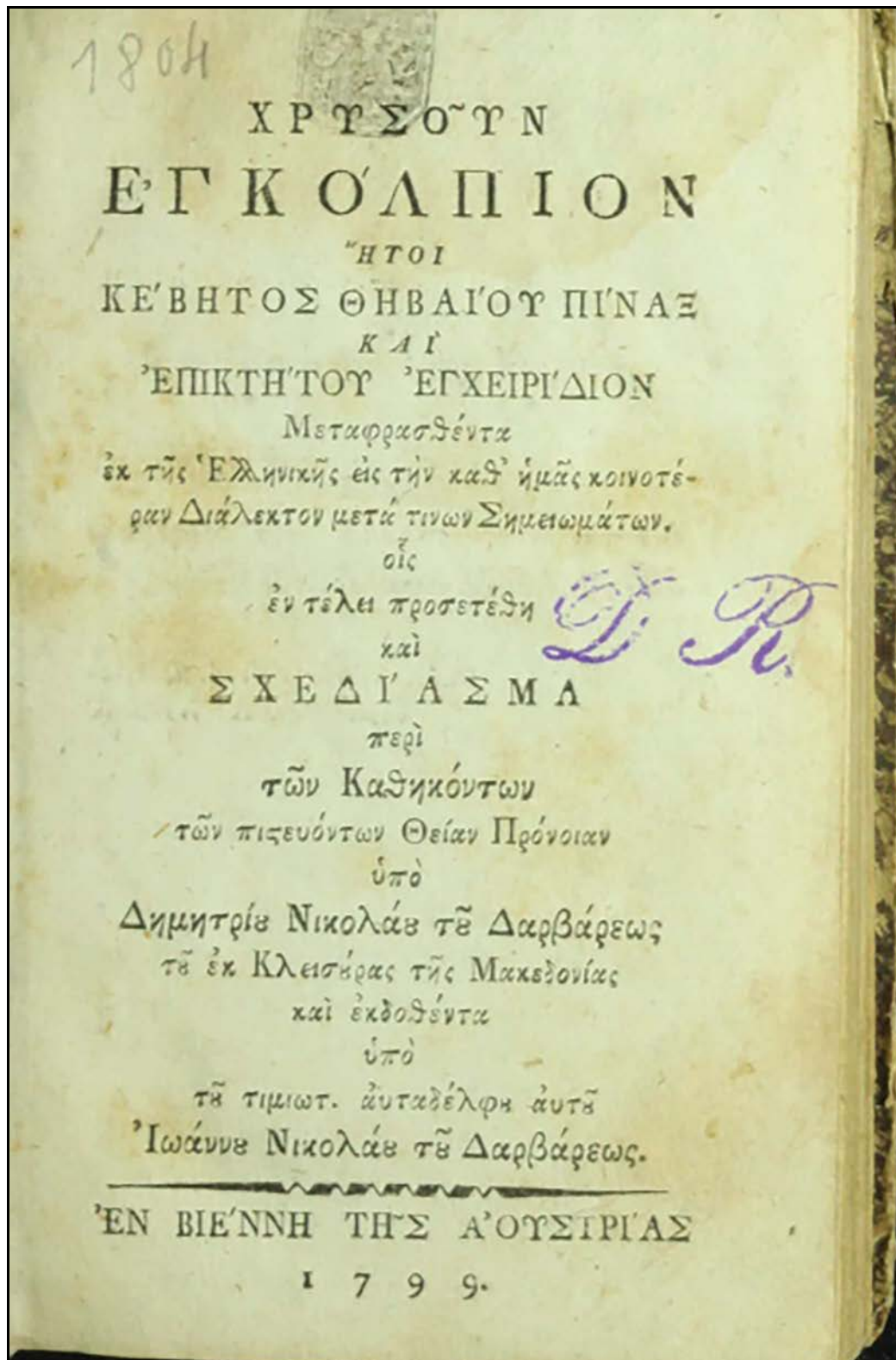

Fig. 3. D. Darvaris, *Breviarul de aur* (tradus din neogreacă), Viena, 1799, pagina de titlu cu *ex libris* D R (Demostene Russo), nr. inv. 111755, deținător MNIR.

MEDALIA ANIVERSARĂ

A SOȚILOR ALEXANDRU ȘI ELISA BLANCFORT

Maria Mihăilă

Cuvinte-cheie: avocat, medalie aniversară, efigie, manuscris, monogramă.

Keywords: lawyer, anniversary medal, effigy, manuscript, monogram.

Abstract

Alexandru Blancfort remains in the collective memory of the Neamț County as one of the most important personalities from Piatra-Neamț at the turn of the 19th century. Alexandru Blancfort and his wife Elisa had a beautiful and lasting marriage. In 1901, when they celebrated 40 years of marriage, the two spouses marked the event in a special way. They commissioned a custom-made medal as a symbol of their lasting marriage and also as a souvenir for their descendants. The anniversary medal was made of silver and presented the effigy of Alexandru and Elisa Blancfort on the obverse. The anniversary medal is placed in a brown leather box with the monogram of Blancfort family. The anniversary medal was accompanied by a letter written in Piatra-Neamț on February 1st 1902. The letter has an important sentimental value and opens a window to the past. The date on the letter and the presence of the Blancfort spouse's signatures give authenticity and value to the document. The medal and letter are a part of a family which serves as an icon of the age and place in which they lived.

Articolul de față își propune să introducă în circuitul științific date despre un bun cultural recent recuperat, relevant pentru completarea biografiei avocatului Alexandru Blancfort și a soției sale Elisa. Istoria nu s-a scris și nu va fi scrisă numai pe baza documentelor oficiale (administrative, politice, juridice etc.); în cazul de față, existența și fructificarea colecției personale a domnului Dumitru Săvescu¹ a constituit punctul de pornire al acestui demers deoarece oferă referințe care conduc spre descoperirea unei palete complexe de informații. Cercetarea medaliei aniversare oferite de domnul Dumitru Săvescu, cu scop informativ și de cercetare (nu a fost donată sau achiziționată de către Complexul Muzeal Național Neamț), a făcut posibil acest demers, recuperându-se astfel

¹ Dumitru Săvescu este un strănepot al lui Alexandru Blancfort și nepotul lui Ion Săvescu, directorul general al Băncii Românești și al Bursei din București (la începutul secolului XX).

câteva aspecte din biografia avocatului nemțean Alexandru Blancfort. Colecția sus-amintită face referire prin ea însăși la importanța memoriei avocatului, evidențindu-se încă de la început prin starea bună de conservare a bunurilor componente. Păstrată în cutia sa originală, medalia este însoțită și de o scrisoare adresată uneia dintre fiicele avocatului și soțului acesteia.

Apreciat ca fiind „cel mai mare avocat, în vremea sa, al baroului local, al cărui decan a fost de mai multe ori, ridicând prestigiul și autoritatea acestui corp de elită” (Hogea, 1936, p. 190), Alexandru Blancfort rămâne în conștiința nemțeană printre personalitățile cele mai de seamă din istoria urbei Piatra la cumpăna veacurilor XIX-XX.

Alexandru Blancfort s-a născut la 17 martie 1837, în satul Racova de lângă Buhuși. Urmează cursurile primare și gimnaziale în Bacău și Iași, apoi frecventează cursurile Facultății Juridice din cadrul Academiei Mihăilene din Iași (Prangati, 2004, p. 58). De tânăr, a lucrat ca funcționar pe moșia boierului Cantacuzino-Pășcanu din Podoleni, lângă Piatra-Neamț. Se căsătorește în anul 1863 cu Elisa Ruffy, rodul acestui mariaj fiind cei șapte copii care au beneficiat de o educație aleasă. În anul 1866, Blancfort reușește să intre în magistratură (Hogea, 1930, p. 193), urmând o carieră îndelungată și strălucită în acest domeniu. Timp de peste 40 de ani a exercitat profesia avocaturii, căreia i-a dedicat întreaga viață și pricepere, fiind apreciat ca unul dintre cei mai buni avocați ai urbei Piatra. Preocupat de problematica dreptului civil, Alexandru Blancfort este autorul unor importante lucrări de specialitate. În august 1885, a publicat cel dintâi *Cod Civil adnotat cu jurisprudența Înaltei Curți de Casație de la 1866-1884*, iar în luna mai 1886 *Procedura Civilă cu jurisprudența de la 1866-1885*. Ulterior, revine cu încă trei suplimente, conținând toată jurisprudența până în anul 1898.

Personalitate distinsă a orașului Piatra-Neamț, Alexandru Blancfort a îndeplinit cu succes demnitățile politice încredințate: consilier comunal, președinte al comitetului permanent județean și senator. Va trece la cele veșnice la 12 martie 1906, la Piatra-Neamț, în casa sa de pe strada Ștefan cel Mare (SJNAN, 1906, f. 42).

În timpul vieții a fost recompensat cu mai multe decorații, și anume: *Comandor al Ordinului Imperial Rusesc Sf. Stanislav*, *Comandor al Ordinului Regal Coroana României*, *Oficier al Ordinului Regal Steaua României*, *Bene Merenti*, clasa I.

În viața de familie, Alexandru Blancfort a fost „un neasemănat soț și părinte” (Hogea, 1936, p. 196). Cei doi fii, Alexandru și Nicu, au fost îndrumați spre studiile juridice, dar, spre regretul tatălui, nu au reușit să le finalizeze. Fiicele avocatului s-au căsătorit cu oameni de vază; astfel, fiica cea mare, Victoria, s-a căsătorit cu Ion Vrânceanu, președinte al Curții de Apel din Iași, Matilda cu Francisc Pop, consilier la Curtea de Casație, iar Adela cu Leon Cosmovici, profesor universitar. Lucia s-a căsătorit cu Gheorghe Buzdugan, substitut de procuror la Târgu Neamț (1892), prim-președinte al Înaltei Curți de Casație și Justiție (1924), Înalt Regent în perioada 1926-1929. Maria, fiica cea mai mică, a devenit soția lui Ion Săvescu, director general al Băncii Românești și al Bursei din București (Papuc, 2019, p. 20). Spre deosebire de fiicele celor doi soți, despre cei doi fii nu deținem informații privitoare la viața lor de familie.

Alexandru Blancfort și soția sa Elisa au avut parte de o căsătorie frumoasă și trainică. În anul 1901, la aniversarea celor 40 de ani de căsătorie, cei doi soți au marcat evenimentul într-un mod special. Cu această ocazie, au comandat executarea unei medalii aniversare (fig. 1) care

să încununeze trăinicia mariajului lor, dar care să reprezinte totodată și un suvenir pentru urmașii lor, o punte de legătură între trecut și viitor. Obiect de cercetare al studiului nostru, medalia aniversară este realizată din argint masiv, prin turnare, are forma circulară și diametrul de 70 mm. Pe aversul medaliei (fig. 1/1) regăsim efigia celor doi soți, Alexandru și Elisa Blancfort. În exergă prezintă următorul text: „ALEXANDRU BLANCFORT NĂSCUT 17 MARTIE 1837 / SOȚIA SA ELISA BLANCFORT NĂSCUTĂ 10 MAIU 1843 / PIATRA-N”. La senestra efigiei, se află semnătura gravorului care a executat piesa și anume Frederic Ștefan Stork². Lucrată în relief înalt, efigia se remarcă prin finețea detaliilor. Alexandru Blancfort este reprezentat în profil stânga. Imaginea este a unui bărbat la vârsta senectuții, cu fruntea înaltă, brăzdată de cute, privirea ageră, îndreptată înainte, nasul drept și bărbia proeminentă. Părul și favoriții sunt bine conturați, după moda vremii. Pe lângă aceste trăsături fizice, se remarcă o vestimentație specifică epocii: cămașă cu guler înalt, lavalieră și o haină cu revere. Opera celebrului Ștefan Stork, medalia are valoare artistică, artistul reușind să surprindă foarte bine psihologia personajului. Chipul său plin de demnitate reflectă un caracter ferm, un spirit luminat, deschis și îndrăzneț. La dreapta avocatului, soția Elisa, redată în profil stânga, are nasul și buzele subțiri, poartă o coafură lejeră, cu cărare pe mijloc; este îmbrăcată cu o bluză din dantelă brodată, având aplicată o broșă la guler, iar trăsăturile feței scot în evidență un caracter puternic, de femeie care a dat dovadă pe parcursul vieții de înțelegere și înțelepciune.

Pe reversul medaliei (fig. 1/2), în câmp, a fost gravată legenda: „SUVENIR COPIILOR NOȘTRI / A 40^A ANIVERSARĂ A CĂSĂTORIEI NOSTRE / 5 NOIEMBRE 1861-1901”, în timp ce în exergă apar numele copiilor și anii de naștere ai acestora: „VICTORIA 1862 / MATILDA 1864 / LUCIA 1866 / ALECU 1870 / MARIȚA 1873 / NICU 1875”³.

Medalia este așezată într-o cutie din piele de culoare maronie, căptușită cu catifea indigo (fig. 2). În interiorul cutiei, alături de medalie se regăsește și o salbă cu miniaturile decorațiilor primite de Alexandru Blancfort. Pe capacul cutiei se află monograma (fig. 3) familiei Blancfort (literele *A E B*, cu precizarea că litera *A* se termină în lambrechini) și anul de execuție (1901). Nu cunoaștem numărul exemplarelor ce au fost realizate cu ocazia celebrării căsătoriei celor doi soți, deși se presupune că au fost executate șapte medalii, câte una pentru fiecare copil.

Ca un alt element inedit, medalia aniversară a fost însoțită de o scrisoare (fig. 4). Redactată la Piatra-Neamț, la data de 1 februarie 1902, acest document de familie a supraviețuit timpului și s-a păstrat într-o stare de conservare destul de bună. Redăm mai jos conținutul scrisorii, adresat fiicei Maria și soțului ei, Ion (Nicu) Săvescu:

„Iubite Nicule

Iubită Mariuța

Cu ocazia aniversării a 40^{le} a căsătoriei noastre, am pus de am făcut medalie de argint masiv, ce vă trimetem ca ceva semn de amintire de părinții voștri veșnic «copiilor noștri» de dovadă de iubirea ce am avut și avem pentru voi.

Fie și căsătoria voastră așa de fericită ca a noastră.

Sărutundu-vă pe amândoi și pe copiii voștri, dragii noștri nepoți suntem ai voștri cu iubire părintească.”

² Frederic Ștefan Stork (1872-1942) sculptor, gravor, cronicar de artă și profesor. Artistul a fost una dintre cele mai proeminente figuri ale artei românești dintre cele două Războaie Mondiale.

³ Din rândul copiilor, lipsește Adela, la acea dată trecută în veșnicie.

Scrisoarea cu valoare sentimentală deschide o fereastră spre trecut. Vechimea sa și prezența semnăturilor soților Blancfort conferă autenticitate și valoare documentului. Atât medalia, cât și scrisoarea fac parte din istoria unei familii, care, la rândul ei, constituie un reper al unei epoci și al unui loc în care aceștia au trăit. Aceste bunuri de patrimoniu s-au transmis din generație în generație, iar astăzi se află în posesia strănepotului avocatului, domnul Dumitru Săvescu. Acesta continuă să ducă mai departe moștenirea primită și, anual, în amintirea și cu respectul față de înaintași, face un pelerinaj din Franța, locul său de domiciliu, la Piatra-Neamț, la mormântul strămoșilor săi. Acesta se află la Cimitirul *Eternitatea* și are forma unui mausoleu de dimensiuni remarcabile (reprezentând cea mai mare construcție de acest tip din acea locație), de formă patrulateră, realizat din piatră (fig. 5). Pe latura din dreapta a monumentului, se poate observa inscripția „FAM. A. BLANCFORT – VRÂNCEANU”.

Memoria avocatului nemțean în posteritate nu s-a oprit la efectele recunoștinței meritelor sale din partea statului român și la aplecarea deosebită către viața de familie, fiind completată de dorința acestuia pentru a impacta pozitiv comunitatea în sânul căreia a trăit și profesat. Astfel, în spiritul onoarei din *La Belle Époque* și a dorinței de modernizare a țării, comună intelectualilor epocii, pe lângă posibila activitate de caritate din timpul vieții acestuia, Alexandru Blancfort a dorit să ofere prin testament comunității o parte din bunurile sale valoroase, arătând astfel dragostea și speranța sa în viitorul țării, demonstrând sentimente asemănătoare celor avute pentru proprii săi urmași. Cu două luni înainte de a trece în rândul celor drepiți, în ianuarie 1906, Alexandru Blancfort lasă prin testament două legate de interes prin care își manifestă generozitatea față de comunitate și învățământul public. În primul rând, prin Articolul 6, se dispunea: „Las și leg pentru perpetuitate casele mele cu 2 etaje în care locuiesc, situată în urbea Peatra N. ulița Ștefan cel Mare, cu tot locul lor, cu toate clădirile de pe acel loc, așa cum le stăpânesc astăzi, Casei Școalelor din România, cu destinațiune că în perpetuă să servească școalei profesionale de fete, iar în caz de desființare a acestei ramuri de învățământ, să serve pentru orice altă școală de învățământ public. Școala va purta titlul: Școala profesională Alexandru Blancfort gravat pe frontispiciul caselor ” (Papuc, 2019, p. 20). Această clădire, situată în centrul orașului, adăpostește în prezent o parte a Primăriei municipiului Piatra-Neamț.

În al doilea rând, Alexandru Blancfort va dona „toate cărțile mele, ce sunt în toate dulapurile din casele mele sus-arătate” (Papuc, 2019, p. 20), Universității din Iași. Donația a fost confirmată de directorul Bibliotecii Universitare de la acea vreme, Ion Caragiani, care consemna următoarele: „defunctul Alexandru Blancfort din Piatra Neamț a lăsat Universității 405 volume, 164 de broșuri și 35 de fascicole” (Botoșineanu, 2019, p. 102).

Acest studiu a avut în vedere recuperarea și completarea unei părți din biografia celui care a fost Alexandru Blancfort. Astfel, am reușit recuperarea portretului, semnăturii și monogramei sale, alături de evidențierea unor repere biografice și a contribuției sale antume și postume la bunăstarea comunităților în care s-a pregătit și a profesat, cu accente către îngrijirea viitorului acestora. Legându-și numele de istoria acestor locuri, Alexandru Blancfort a străpuns timpul, revenind ca un reper atemporal moral și profesional, să povestească astăzi, o parte din viața sa dintr-o epocă de mult apusă.

Bibliografie

- Botoșineanu, C. (2019)**, *O tradiție pierdută. Donații și donatori al Alma Mater în Historia Universitatis Iassiensis*, nr. X, p. 97-108.
- Hogea, D. (1936)**, *Din trecutul orașului Piatra Neamț. Amintiri*, Tipografia „Record”, Piatra-Neamț.
- Papuc, L. (2019)**, *Avocatul Alexandru Blancfort în Supliment Expres Cultural*, III, nr. 11 (35), noiembrie, p. 20.
- Prangati, C. (2004)**, *Oameni politici de stat din județul Neamț (1864-2003)*, Editura Babel, Bacău.
- SJNAN (1906)**, Serviciul Județean Neamț al Arhivelor Naționale, Fond *Registrul de Stare civilă pentru morți*, nr. 81, Dosar nr. 4.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1.** The anniversary medal of the Blancforts: 1, obverse; 2, reverse.
- Fig. 2.** Box containing the anniversary medal and other awards.
- Fig. 3.** Blancfort family monogram.
- Fig. 4.** Letter signed by Alexandru and Elisa Blancfort, February 1st 1902, Piatra-Neamț.
- Fig. 5.** The funeral monument of Alexandru and Elisa Blancfort in Eternitatea Cemetery, Piatra-Neamț (foto: F. Ghimiș).

1

2

Fig. 1. Medalia aniversară a soților Blancfort: 1, avers; 2, revers.

Fig. 2. Cutie conținând medalia aniversară și decorațiile.

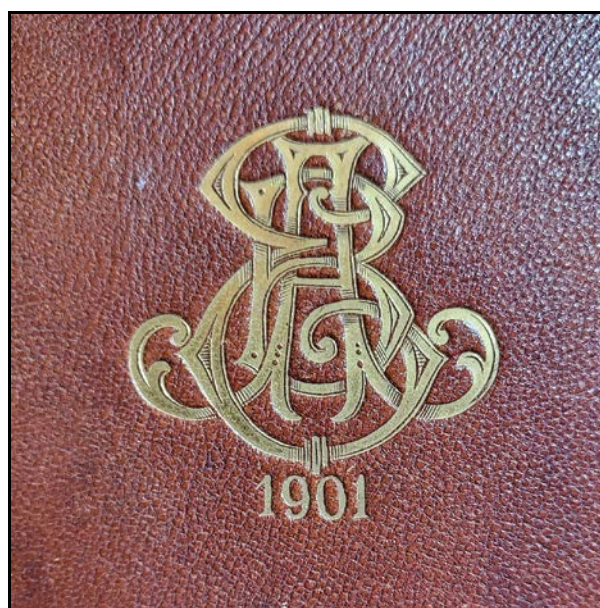

Fig. 3. Monograma familiei Blancfort.

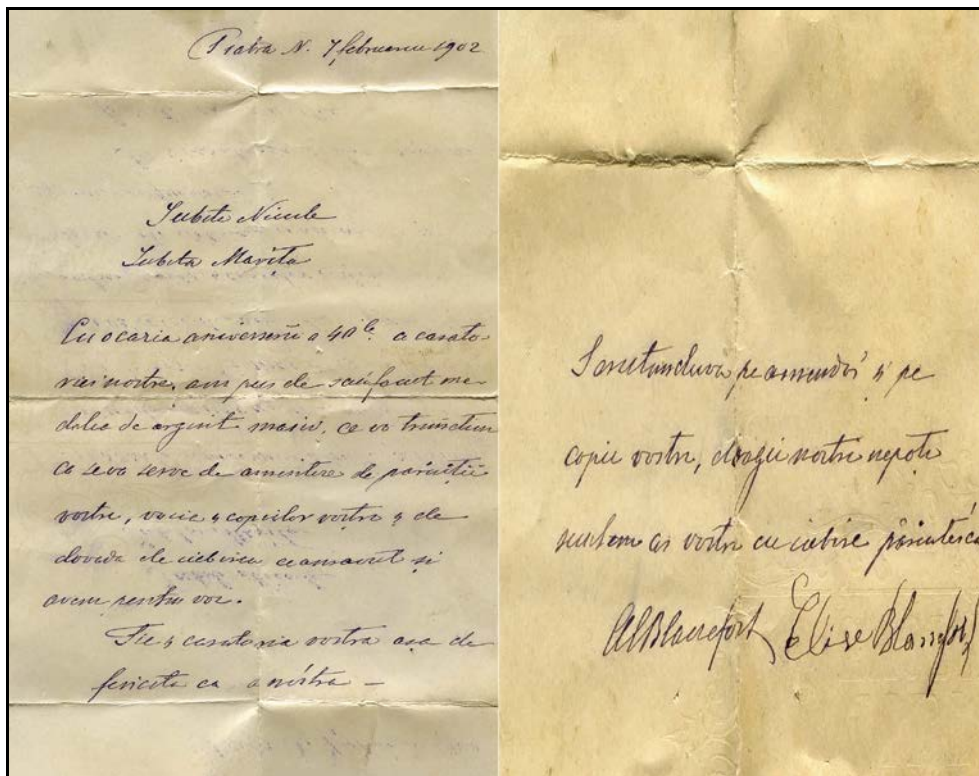

Fig. 4. Scrisoare semnată de Alexandru și Elisa Blancfort, 1 februarie 1902, Piatra-Neamț.

Fig. 5. Monumentul funerar al soților Alexandru și Elisa Blancfort din cimitirul Eternitatea din Piatra-Neamț (foto: F. Ghimiș).

**ACTIVITATEA BATALIONULUI 13/20
VÂNĂTORI DE MUNTE TÂRGU NEAMȚ
PE FRONTUL DE RĂSĂRIT
ÎN PERIOADA NOIEMBRIE-DECEMBRIE 1943**

Manuel Dan

Cuvinte-cheie: Al Doilea Război Mondial, jurnal de campanie, campania română contra URSS, trupe de munte române, Batalionului 13/20 Vânători de Munte Târgu Neamț, brigadă, divizie, companie.

Keywords: Second World War, Campaign diary, Romanian Campaign against USSR, Romanian Mountain Troops, the 13/20th Mountain Troops Battalion Târgu Neamț, brigade, division, company.

Abstract

This article highlights the activity of the 13/20th Mountain Troops Battalion during November-December 1943, a subunit that participated in the military campaign in the Soviet Union in World War II, often being present on in the front line, in battles of attrition and in other important military engagements. On the night of 2-3 November 1943, the 13th Mountain Troops Battalion contributed alongside the 14th, 17th, 18th, 19th, 20th Battalions and the 111th, 112th Infantry Regiments in the breakout of the encirclement in the Pervo Konstantinovka area in the Ukrainian steppe, where the 4th Mountain Division was encircled together with the 24th Infantry Division. Due to their professionalism in military action in the Eastern Campaign, the mountain hunters were called "the green devils" by the Russian troops. The multitude of military manoeuvres they took part in shows the training and professionalism of the troops, who were part of the 13/20th Mountain Troops Battalion. Taking into account the traditions of the Romanian people, educational and patriotic celebrations were organized around Christmas, including carolers groups, in which soldiers from the companies of the 13/20th Mountain Troops Battalion took part. As a general conclusion, the study captures touching moments that express the morale of the mountain huntsmen troops during the Second World War, of unity of the Romanian troops, hard tested by the nature of the events on the frontline, as well as the importance of the daily aspects of the life of this elite Romanian military subunit.

Studiul de față scoate în evidență informații inedite despre activitatea Batalionului 13/20 Vânători de Munte, obținute prin cercetarea materialului oferit de Arhivele Militare Naționale ale României, Depozitul Central de Arhivă Pitești, Fond *Jurnalul de Operații al Batalionului 13/20 Vânători de Munte*, referitor la campania răsăriteană din cel de-Al Doilea Război Mondial. El vine să întregască spectrul informațional existent în ceea ce privește operațiunile militare ale vânătorilor de munte, evidențiind dificultățile cu care s-a confruntat această subunitate militară atât în timpul confruntărilor la care a luat parte, cât și în luptele cu partizanii ruși care controlau zona Munților Iaila din peninsula Crimeea.

Scopul acestei cercetări este creionarea unei imagini de ansamblu a activităților efectuate de Batalionul 13/20 Vânători de Munte în perioadele de relativă acalmie și nu numai, cât și evidențierea aportului adus de această subunitate militară în luptele din 2-3 noiembrie 1943, purtate în stepa ucraineană, când alături de Divizia 4 Munte, a reușit să spargă încercuirea trupelor rusești, reușind să se deplaseze spre Herson (Suman *et alii*, 2022, p. 206). Studiul vizează de asemenea prezentarea unui scurt istoric al înființării Corpului Vânători de Munte, a itinerariului urmat de batalion în cadrul Diviziei 4/24 Infanterie, precum și acțiunile militare la care a participat.

Scurt istoric al înființării Corpului Vânători de Munte

Trupele vânătorilor de munte au fost unități de elită ce acționau în cadrul Armatei Regale Române, participând la operațiuni militare în ambele conflagrații mondiale. Aceștia și-au demonstrat cu prisosință capacitatea combativă în lupta dusă la înălțimi, pe teren muntos cât și în zona colinară și de câmpie (Pricop *et alii*, 1992, p. 5) în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, dând dovadă de eroism și spirit de sacrificiu, făcând cinste țării și armatei române. Aceste formațiuni militare erau compuse din cei mai buni soldați, care dovedeau abilități specifice vânătorilor de munte, precum o condiție fizică ireproșabilă, aptitudini de trăgători de elită, capabili să se orienteze în teren și să ducă lupte corp la corp dacă situația o impunea. Sportivi desăvârșiți, vânătorii de munte au participat la diverse întreceri sportive, la loc de frunte fiind competițiile de schi alpin.

Aceste unități au fost înființate la data de 3 noiembrie 1916, prin „Ordinul numărul 294 al Marelui Cartier General” (Pricop *et alii*, 1992, p. 26), astfel „Școala Militară de Schiori din București a fost transformată în Corpul Vânătorilor de Munte, avându-l la conducere pe căpitanul Virgil Bădulescu” (Suman *et alii*, 2022, p. 106).

În plin război mondial, în data de 20 noiembrie 1916, vânătorii de munte au primit ordin să se deplaseze pe jos spre Băneasa, apoi spre Ploiești și Vălenii de Munte pentru ca în ziua imediat următoare să fie primiți de oficialități și populația civilă din orașul Târgu Neamț (Suman *et alii*, 2022, p. 107). Trupele vânătorilor de munte au participat pentru prima oară ca o structură militară de sine stătătoare în timpul Primului Război Mondial, „în anul 1917, împotriva armatelor germane și austro-ungare” (Uszkai, 2015, p. 154), primind botezul focului în luptele de la Târgu Ocna, Măgura, Cireșoia și Coșna (Suman *et alii*, 2022, p. 110).

Corpul Vânătorilor de Munte „era organizat din trei batalioane de vânători de munte acestea la rândul lor fiind compuse din trei companii de vânători de munte grupând personal militar încadrat ce număra 1980 de militari” (Uszkai, 2015, p. 154). Un batalion de vânători de munte era compus din „trei companii de vânători de munte, fiecare companie având trei plutoane a câte trei grupe fiecare” (Uszkai, 2015, p. 155).

În organizarea batalionului mai intrau „o companie de armament greu ce era formată din trei plutoane de mitraliere și un pluton de aruncătoare” (Uszkai, 2015, p. 155). Totodată, în cadrul Corpului de Munte mai exista „un batalion îmbarcat, un <<tren batalionar>> și o companie spital de campanie” (Uszkai, 2015, p. 155). În total existau 24 de batalioane de vânători de munte, din care primele 16 „erau încadrate cu personal activ, iar restul 17-24 cu personal de rezervă” (Duțu *et alii*, 1999, p. 390).

Itinerariul urmat de Batalionul 13/20 Vânători de Munte pe frontul de Răsărit

Pentru a releva aportul adus de această subunitate militară la campania din Răsărit, vom face o descriere sumară a campaniilor militare la care a luat parte, precum și traseul urmat de Batalionul 13/20 Vânători de Munte alături de Divizia 4 Vânători de Munte, structură militară operațională din care făcea parte.

În Al Doilea Război Mondial, Batalionul 13 Vânători de Munte Târgu Neamț „a făcut parte din Brigada 4 Mixtă Munte”¹, urmând apoi itinerariul Diviziei 4 Vânători de Munte în campania din Răsărit. Astfel, Divizia 4 Vânători de Munte a participat la eliberarea „Bucovinei de Nord în perioada 3-12 iulie 1941, pentru ca ulterior să primească diverse misiuni de luptă în Feodosia, pe 14 ianuarie 1942” (Duțu *et alii*, 1999, p. 66) „în Peninsula Crimeea, în primăvara anului 1942” (Duțu *et alii*, 1999, p. 196) sau la Sevastopol, în 24 iunie 1942 (Duțu, 2020, p. 169). Scoasă din dispozitivul de luptă de la Sevastopol, Divizia 4 Vânători de Munte a fost reintrodusă pe front la cererea generalului Gheorghe Manoliu, „în noaptea de 30 iunie spre 1 iulie 1942” (Duțu, 2020, p. 171) „fiind singura mare unitate română care a intrat prin luptă în Sevastopol” (Duțu *et alii*, 1999, p. 197). Începând cu data de 15 iulie 1942, Batalionul 13/20 Vânători de Munte „s-a aflat în primul eșalon, alături de Batalioanele 14, 18, 19 și 20 Vânători de Munte” (Suman *et alii*, 2022, p. 189) participând la operațiunile militare împotriva partizanilor ruși, care activau în zona Munților Iaila, în sud-estul Crimeei.

Divizia 4 Vânători de Munte a primit „în septembrie 1942, misiune de apărare a litoralului Mării Negre, inițial între Feodosia, Akmecet, ulterior în sectorul Feodosia, Kerci, pentru ca în vara anului 1943, să se deplaseze în Kuban, unde a preluat la 28 august, sectorul V Novorossiisk, Mișako și Osereika, Topolnaia” (Duțu *et alii*, 1999, p. 197).

Germania nazistă și partenerii săi de coaliție, printre care și România, au suferit înfrângeri dureroase pe frontul de Răsărit, „la sfârșitul anului 1942 și începutul anului 1943, în sectorul sudic, pe direcția Stalingrad și Caucaz” (Pricop *et alii*, 1992, p. 37).

Această cauzalitate a determinat în consecință, ca trupele germane și române să fie „evacuate din Kuban în strâmtoarea Kerci și Crimeea” (Duțu, 2020, p. 235) în toamna anului 1943, astfel că apărarea litoralului nordic al Mării de Azov și a fluviului Nipru avea să joace un rol important, deoarece putea oferi posibilitatea armatelor sovietice de a pătrunde spre peninsula Crimeea. Prin urmare, misiunea de a apăra această poziție

¹ Pentru a evidenția aportul militar al României în campania din Răsărit, regimul politico-militar de la București a decis reorganizarea Brigăzii 4 Mixte Munte, astfel devenind Divizia 4 Munte la 15 martie 1942. Ulterior, din cauza pierderilor mari suferite în toamna anului 1943 de Divizia 24 Infanterie și Divizia 4 Munte, acestea se contopesc în data de 4 noiembrie 1943, luând denumirea de Divizia 4/24 Infanterie (Duțu *et alii*, 1999, p. 66).

importantă a revenit „Armatei 6 germane cu corpurile 4, 29 și 44 armată, în subordinea celui din urmă intrând și diviziile 24 infanterie și 4 munte române” (Duțu, 2020, p. 235).

Trecând în dispozitiv defensiv „la 28 octombrie 1943 și aflându-se în subordinea Corpului 44 Armată german, Divizia 4 Vânători de Munte s-a repliat spre vest, ajungând la 30 octombrie la Pervo Konstantinovka, în stepa ucraineană, unde a fost încercuită împreună cu Divizia 24 Infanterie” (Duțu *et alii*, 1999, p. 197). Ca o consecință a acestei blocade militare, începând cu data de „1 noiembrie 1943 armatele germane și române aflate în Crimeea, ale căror efective însumau 250.000 de mii de oameni” (Pricop *et alii*, 1992, p. 45) nu au mai putut comunica cu celelalte trupe aflate pe frontul de Răsărit decât pe cale aeriană și maritimă.

Având aprobarea „Comandantului Corpului 44 Armată german” (Suman *et alii*, 2022, p. 206) generalul Radu Niculescu-Cociu, a organizat și condus ieșirea din blocadă. În urma unor lupte grele a ajuns să spargă încercuirea „în noaptea de 2 spre 3 noiembrie pe la sud de Ceaplinka reușind să treacă Niprul, îndreptându-se spre Gusarovka” (Duțu *et alii*, 1999, p. 197). În timp ce forțele sovietice „îi așteptau pe români pe perimetrul vestic al încercuirii [...] aceștia au rupt cercul în direcția opusă, producând o surpriză de proporții” (Suman *et alii*, 2022, p. 206).

La această operațiune militară a participat și „Batalionul 13 Vânători de Munte Târgu Neamț alături de batalioanele 14, 17, 18, 19, 20, vânători de munte, Regimentele 111 și 112 Infanterie” (Suman *et alii*, 2022, p. 206). Datorită pierderilor majore „suferite în luptele de la nord de Marea de Azov, aproximativ 50% din efective, la 4 noiembrie 1943” (Duțu, 2020, p. 236), Divizia 24 Infanterie s-a contopit cu Divizia 4 Munte, formând Divizia 4/24 Infanterie, condusă de generalul Radu Niculescu-Cociu². Cu acest prilej, efectivele Batalionului 13 Vânători de Munte au fuzionat cu cele ale Batalionului 20 Vânători de Munte, astfel rezultând „Batalionul 13/20 Vânători de Munte” (AMNR, 1943, vol. 13, f. 3). În concluzie, pentru că a fost „respinsă de pe aliniamentul râului Molotocinaia, Divizia 4/24 Infanterie a ocupat poziții defensive în capul de pod de pe Nipru, din zona de la est de Herson” (Pricop *et alii*, 1992, p. 46).

În dimineața zilei de 12 noiembrie 1943, Batalionul 13/20 Vânători de Munte se afla localizat în zona de nord, la intrarea în „satul Nowo Aleksandrovka, fiind încolonat pe direcția satul Barmaschowo” (AMNR, 1943, vol. 13, f. 1). Din cauza condițiilor atmosferice improprie, menționate în Jurnalul de Operațiuni al Batalionului 13/20 Vânători de Munte din luna noiembrie 1943, potrivit cărora „drumurile erau desfundate și în acea dimineață începuse să ningă” (AMNR, 1943, vol. 13, f. 1), trupa înainta destul de greu.

Conform încadrării, din componența Batalionului 13/20 Vânători de Munte Târgu Neamț, făceau parte următoarele efective: „Comp. I-a, condusă de Cpt. Vernescu C., Comp. a II-a, condusă de Lt. Talpoș Constantin, Comp. a III-a condusă de Lt. r. Busuioc Gh., Comp. Arm. Greu condusă de Lt. Duțescu I., având comandant pe Lt. Col. Budișteanu Gh., iar comandant adjunct pe Maior Popa Gh.” (AMNR, 1943, vol. 13, f. 1). De asemenea „Trenul de Luptă era condus de Lt. Tudor I.” (AMNR, 1943, vol. 13, f. 2).

În urma Ordinului de Operații numărul 52, primit în ziua de 14 noiembrie 1943, Divizia 4/24 Infanterie se deplasează în zona de operații: „Zarewodar-Sstanislaw-Ssowijewka-Nowo Dimitrovka” (AMNR, 1943, vol. 13, f. 1), urmând să ocupe o poziție

² Comandant al Diviziei 4/24 Infanterie în cel de-Al Doilea Război Mondial, în perioada 4 noiembrie 1943-11 ianuarie 1944 (Duțu, 2020, p. 236).

defensivă pe malul de nord al limanului Nipru. Așadar, au fost luate măsuri de siguranță pentru ca deplasarea să se efectueze conform planului stabilit. Potrivit informațiilor menționate în jurnalul operativ al batalionului, deplasarea trupelor se efectua conform planificării astfel: „în ziua de 14 și 15 noiembrie 1943 elementele hipo, iar în zilele de 15 și 16 noiembrie 1943 elementele auto și trupele pedestre transportate cu mijloacele auto” (AMNR, 1943, vol. 13, f. 3).

Batalionul 13/20 Vânători de Munte, care urma să se deplaseze „cu autocamionetele în noua zonă de operații, se va îmbarca în dimineața zilei de 15.XI.1943, orele 7, din gara Jawchino cu destinația gara Kopani, pentru ca ulterior, datorită unor modificări de traseu, să se obțină aprobarea ca îmbarcarea să se facă din Gara Grjegowo” (AMNR, 1943, vol. 13, f. 3).

Ajungând în noua zonă de operații, situată în „satul Schirokaia Balka, în data de 16 noiembrie 1943, trupa a primit ordin de cantonare, urmând ca la orele 18 să se ia legătura cu comandamentul german. A fost luată hotărârea ca a doua zi, la orele 5 dimineața, trupele germane să fie schimbate de pe poziție de către Batalion, în acest sens dându-se ordin verbal Comandanților de Companie” (AMNR, 1943, vol. 13, f. 5).

Aflându-se sub comanda „Corpului 72 Armată german, Divizia 4/24 Infanterie a primit în data de 16 noiembrie 1943 sector de apărare pe litoralul Mării Negre, între Kasperovka și Aleksandrovka, opunându-se astfel încercărilor de debarcare ale trupelor sovietice din peninsula Kinburn” (Duțu, 2020, p. 237).

Prin urmare, la intervalul orar stabilit, „în data de 17 noiembrie trupele germane își retrag toate formațiunile iar batalionul trece pe poziția ocupată inițial de forțele germane, stabilindu-se sectorul pentru cantonarea Batalionului în sat la Sud șoseaua Nicolajew-Cherson” (AMNR, 1943, vol. 13, f. 5). În urma dispozițiilor primite, comandanții de companii împreună cu comandantul de batalion merg în recunoaștere, „fixându-se sectoarele Companiilor 1 și 2 în linia I, iar Compania a 3-a în linia a 2-a, pe centrul dispozitivului, formând rezerva batalionului” (AMNR, 1943, vol. 13, f. 5). Din informațiile oferite de compania de cercetare, inamicul se afla localizat cu „forțe slabe de artilerie și infanterie pe malul sudic al limanului Nipru în data de 18 noiembrie 1943” (AMNR, 1943, vol. 13, f. 5). Având în vedere prezența inamicului pe malul sudic al Niprului, comandanții unităților din rezervă au primit ordin de a instrui atât pe timp de zi, cât și noaptea „sentinelele și patrulele pentru menținerea ordinilor în sectoarele respective. Patrulele vor fi călări, compuse de un șef și trei oameni, a căror durată va fi de 24 de ore, având hrană rece asupra lor. Pentru acest serviciu de patrulare se vor crea 2 schimburi de patrule. Telefonistul de serviciu la toate posturile va răspunde prompt la primul apel, nu mănâncă, nu doarme, nu stă de vorbă cu alți, ci numai și numai cu receptorul la ureche. Cei care se vor abate de la aceste prevederi, vor fi chemați la Regiment pentru a-și primi pedeapsa” (AMNR, 1943, vol. 13, f. 7). Rolul acestor manevre militare era de a asigura o cât mai mare mobilitate trupelor româno-germane în cazul unei ofensive militare rusești și pentru a menține o disciplină de fier în rândul trupelor de vânători de munte, indispensabilă în anumite momente pe front, când se putea instaura panica.

În data de 20 noiembrie 1943, Batalionul 13/20 Vânători de Munte se afla cantonat „la plaja de la liziera sud, sat Schirokaia Balka” (AMNR, 1943, vol. 13, f. 11), aceasta fiind localizată în regiunea de est a Ucrainei. În această zonă, Batalionul 13/20 Vânători de Munte

primește de la Regimentul 111/112 Infanterie, „Ordinul de Operații Numărul 2 din 20 noiembrie 1943, prin care se transmiteau noi directive în ceea ce privește atacul rezervelor compuse din Batalionul II și Compania de Pionieri de Munte³” în eventualitatea unui atac inamic. Conform acestui ordin, începerea atacului se va transmite telefonic sau prin agenți (AMNR, 1943, vol. 13, f. 12). Totodată, pentru a putea fi localizați în orice moment „comandanții de unități militare de pe front de către cadrele superioare, urma să se raporteze telefonic Regimentului 111/112 Infanterie orice deplasare a acelor comandanți și locul unde pot fi găsiți” (AMNR, 1943, vol. 13, f. 7). De asemenea vor fi plasați „la postul de comandă agenți care trebuie să știe și să conducă la locul unde se află comandantul lor, pentru a ști unde să-l conducă pe cel care-l caută” (AMNR, 1943, vol. 13, f. 7).

Aceste directive operaționale aveau rolul de a asigura coordonarea și sincronizarea trupelor, asigurând un flux continuu de informații precise în timpul operațiilor militare de pe front.

Activitățile Batalionului 13/20 Vânători de Munte în intervalul noiembrie-decembrie 1943

Un aspect semnificativ în ceea ce privește activitățile Batalionului 13/20 Vânători de Munte se referă la lucrările de amenajare și fortificare a terenului ce trebuiau efectuate. Astfel, sub atenta supraveghere a comandanților de companii „se executau amplasamente pentru armele automate și brandturi precum și săparea unor gropi individuale în sistem circular” (AMNR, 1943, vol. 13, f. 13). Lunar se raporta nivelul lucrărilor efectuate de batalion, astfel: „La 11 și 27 ale fiecărei luni se va înainta o schiță la scara 1:50000 cu stadiul lucrărilor de organizare a terenului. În fiecare joi până la orele 12 se va raporta la biroul operație lucrările executate în metri cubaj, mână de lucru/trupă, populație civilă/unelte întrebuințate” (AMNR, 1943, vol. 13, f. 8).

De asemenea, în ceea ce privește obiectivele militare, s-au luat următoarele măsuri: „Pe timpul zilei paza se efectuează numai prin observatori, iar noaptea prin sentinele duble la armele automate împinse la firul apei și patrulări dese, pentru a se realiza o permanență și totală supraveghere a litoralului” (AMNR, 1943, vol. 13, f. 6).

În ceea ce privește stadiul lucrărilor defensive, în data de 20 noiembrie 1943 are loc o vizită de lucru a comandantului Diviziei 4/24 Infanterie, generalul Niculescu Cociu, la Punctul de Comandă al Batalionului 13/20 Vânători de Munte, așa cum este precizat în jurnalul operativ al acestei subunități militare. Astfel la „orele 10:15 a sosit comandantul Diviziei 4/24 Infanterie care s-a deplasat împreună cu comandantul Batalionului 13/20 Vânători de Munte, locotenent-colonel, Gheorghe Budișteanu în zona Companiei a I-a, unde s-a interesat de lucrările de amenajare a terenului și comunicații precum și de moralul trupei” (AMNR, 1943, vol. 13, f. 13). Referitor la ordinele date la începutul lunii decembrie 1943 de către „domnul general Niculescu Cociu, batalionul și-a îndeplinit misiunea primită, ce consta în amenajarea cazematelor în formă de stea” (AMNR, 1943, vol. 14, f. 1).

³ Pionierii de munte erau militari din arma Geniului, atașați unor unități de Vânători de Munte în cel de-Al Doilea Război Mondial, fiind mereu prezenți în linia întâi pe front. Aceștia se ocupau cu construcția de poduri, deminări, deschizând calea trupelor de vânători de munte în timpul operațiilor militare (Iorga, Iorga, 2022, p. 122).

Instrucția era structurată conform „planului stabilit de Divizie, astfel încât companiile din prima linie execută 2 ore de instrucție pe zi iar compania din rezervă execută 4 ore de instrucție zilnic” (AMNR, 1943, vol. 14, f. 1). În timpul rămas, batalionul „se ocupă cu fortificarea terenului ocupat, pentru ca apoi să participe la program administrativ” (AMNR, 1943, vol. 14, f. 1).

Pentru a evidenția relațiile cordiale între cele două comandamente româno-germane, jurnalul operativ al batalionului precizează următoarele: „în data de 5 decembrie 1943 cadrele superioare și reprezentanții trupei au mers la biserică pentru a asista la decorarea ofițerilor și a unor grade inferioare cu decorația Crucea de Fier⁴” (AMNR, 1943, vol. 14, f. 1). Aceste distincții militare au fost decernate de „un ofițer delegat german, detașat pe lângă Divizia 4/24 Infanterie” (AMNR, 1943, vol. 14, f. 1).

De asemenea, ținând cont de tradițiile poporului român și de importanța acestora în menținerea moralului în condițiile grele ale frontului, în data de 6 decembrie 1943, o zi importantă pentru creștinătate, când este sărbătorit Sfântul Ierarh Nicolae, „trupa a fost la biserică, pentru ca la ora 11:30” (AMNR, 1943, vol. 14, f. 1) să fie convocat batalionul. Pentru a destinde atmosfera încrâncenată de război și pentru a-i mobiliza pe soldați, comandantul Batalionului 13/20 Vânători de Munte, locotenent-colonelul Gheorghe Budișteanu, „a ținut un discurs cu caracter patriotic și educativ pentru ca apoi, după servirea mesei, să fie organizat pe plutoane program administrativ și șezători cu caracter educativ” (AMNR, 1943, vol. 14, f. 1).

Potrivit informațiilor din Jurnalul de Operații al Batalionului 13/20 Vânători de Munte, în perioada 7-11 decembrie 1943, acesta „a continuat săpăturile pentru prelungirea șanțurilor antitanc, au fost amenajate cazematele, fiind aduse mici modificări de către domnul comandant al batalionului în ceea ce privește flancurile și au fost efectuate lucrări pentru extinderea rețelei de sârmă” (AMNR, 1943, vol. 14, f. 2). Au fost inspectate „lucrările din sectorul Companiei a 2-a de către domnul general Foster⁵ împreună cu domnul general Niculescu Cociu” (AMNR, 1943, vol. 14, f. 1) ambii fiind mulțumiți de rezultat, având în vedere timpul relativ scurt alocat acestor lucrări.

În data de „15 decembrie 1943, Batalionul 13/20 Vânători de Munte a executat operații de camuflare a adăposturilor și cazematelor, pentru ca în dimineața următoare, la ora 8 să sosească în inspecție cu avionul, domnul general Petre Dumitrescu, Comandantul Armatei a 3-a române, acesta mulțumind în final ofițerilor și întregului batalion pentru eforturile depuse în vederea amenajării terenului” (AMNR, 1943, vol. 14, f. 3). Continuând pe aceeași linie, la jumătatea lunii decembrie, „companiile din linia I lucrau la plasarea de repere fixe în apă la diferite distanțe, pentru plasarea focului cât mai eficace în caz de atac inamic, iar compania de rezervă lucra la consolidarea cazematelor” (AMNR, 1943, vol. 14, f. 3). Totodată, „pentru derutarea inamicului în caz de atac batalionul lucrează la amplasamente de schimb, pentru armele automate și tunuri” (AMNR, 1943, vol. 14, f. 3).

⁴ Decorație militară germană care se acorda militarilor în cel de-Al Doilea Război Mondial (instituită prima dată de regele prusac Frederik Wilhelm al III-lea în anul 1813). Din anul 1939 avea să fie grupată pe două clase: clasa I și clasa a II-a, plus o categorie separată, *Crucea Cavalerului Crucii de Fier*. În original *Das Eiserne Kreuz*, conform cu Trașcă *et alii*, 2021, p. 93.

⁵ Comandantul Corpului 72 Armată german, participant la luptele purtate la nord de Azov și litoralul Mării Negre (Duțu, 2020, p. 237).

Concluzionând, aceste măsuri de organizare și fortificare a terenului aveau ca scop asigurarea unui baraj defensiv atât de necesar în luptele poziționale și de uzură, ce consta în ridicarea unor amplasamente pentru armele automate și brandturi, săparea de gropi individuale și circulare, consolidarea cazematelor existente și extinderea rețelei de sârmă ghimpată, toate aceste operațiuni evidențiind preocuparea factorului decizional din cadrul Diviziei 4/24 Infanterie, referitor la organizarea și amenajarea teatrului operațional militar.

Deși se aflau pe front, în plin război mondial, trupele vânătorilor de munte nu au trecut cu vederea apropierea Crăciunului, sărbătoare importantă pentru întreaga creștinătate, dar mai ales pentru armata română. În acest sens au avut loc repetiții după un program bine stabilit de către comandanții de companii ai Batalionului 13/20 Vânători de Munte, incluzând participarea la slujbele religioase, așa cum menționează Jurnalul de Operații al Batalionului 13/20 Vânători de Munte din data de 19 decembrie 1943. În ajunul Crăciunului, „la ora 8 dimineața, a fost organizată adunarea batalionului cu participarea preotului de la Regimentul 111/112 Infanterie” (AMNR, 1943, vol. 14, f. 3).

De asemenea, comandantul batalionului, locotenent-colonelul Gheorghe Budișteanu, a ținut o alocuțiune despre „însemnătatea acestei sărbători pentru poporul român și rostul nostru în actualul război, entuziasmând trupa la maxim de energie pentru apărarea țării și a Creștinătății” (AMNR, 1943, vol. 14, f. 3). Astfel, seara, „la orele 18, Compania Armament Greu a organizat o serbare la care au luat parte toți ofițerii și toată trupa” (AMNR, 1943, vol. 14, f. 4). Pentru a evidenția importanța tradițiilor populare specifice poporului român, în noaptea de Crăciun „s-au organizat echipe de colindători formate din soldații batalionului care au mers cu obiceiurile la domnii ofițeri și cantonamentele trupei” (AMNR, 1943, vol. 14, f. 3). Ofițerilor, subofițerilor și soldaților „li s-au împărțit cadourile trimise din țară, iar comandantul batalionului, locotenent-colonelul Gheorghe Budișteanu, a servit masa în mijlocul trupei cu fiecare companie în parte” (AMNR, 1943, vol. 14, f. 4). În perioada celor trei zile de Crăciun au fost organizate „serbări pe companii, foarte bine pregătite, c’un program educativ și național-patriotic” (AMNR, 1943, vol. 14, f. 4).

În tot acest timp a fost liniște pe tot sectorul, neexistând evenimente deosebite din punct de vedere militar. În zilele de „27-28 decembrie 1943 batalionul a organizat trageri, urmând ca, în ziua de 29 decembrie să se efectueze lucrări de săpare a șanțurilor de comunicație și de tragere” (AMNR, 1943, vol. 14, f. 4).

Pentru a oferi posibilitatea înlocuirii trupelor din linia întâi, în vederea reorganizării acestora, în data de 29 decembrie 1943 a sosit „Ordinul de Operații numărul 650 din 28 decembrie 1943, al Regimentului 111/112 Infanterie prin care erau înlocuite unitățile combatante din linia I, Batalionul II/111/112 Infanterie schimbând Batalionul 13/20 Vânători de Munte” (AMNR, 1943, vol. 14, f. 4). Rămâneau pe poziție „cele trei tunuri Anticar, Grupa Brand 81,4 mm a Bat. II, urmând să se deplaseze la limba de pomi, iar Compania Pionieri Reg. 111/112 Infanterie schimbă compania de cercetare” (AMNR, 1943, vol. 14, f. 4). Au rămas pe sector neschimbate: „mitralierele, tunurile A.C.⁶ și Brandul 60 mm al companiei de Cercetare” (AMNR, 1943, vol. 14, f. 4).

Conform „Ordinului de Operații Nr. 650 din 28 decembrie 1943, semnat de colonelul Ioan Nicolau, comandantul Regimentului 111/112 Infanterie, s-au luat măsuri

⁶ Tunuri anti-car.

suplimentare în ceea ce privește transportul și paza poziției, având în vedere probabilitatea unui atac inamic în zilele de sărbători” (AMNR, 1943, vol. 14, f. 4). Exista posibilitatea desfășurării unei ofensive, beneficiind de elementul surpriză, care să prindă pe picior greșit apărarea Batalionului 13/20 Vânători de Munte.

Din informațiile Jurnalului de Operații al Batalionului 13/20 Vânători de Munte, „în data de 30 decembrie 1943 batalionul a continuat instrucția și amenajarea cantonamentelor, iar ofițerii au făcut recunoașterea pozițiilor din rezervă” (AMNR, 1943, vol. 14, f. 5).

Beneficiind de aportul informațiilor inedite oferite de Arhivele Militare Naționale ale României, Depozitul Central de Arhivă Pitești, care ne-a pus la dispoziție spre documentare Jurnalul Operativ al Batalionului 13/20 Vânători de Munte, studiul de față evidențiază aspectele principale care vizează activitatea acestei subunități militare, participantă la campania Răsăriteană din Uniunea Sovietică, în cel de-Al Doilea Război Mondial. Această subunitate a fost surprinsă deseori în linia întâi, în lupte de uzură, precum și în alte încleștări militare importante. De asemenea, un alt aspect ce trebuie evidențiat este legat de condițiile meteorologice nefavorabile, care au făcut de multe ori aproape impracticabile drumurile de acces, îngreunând de multe ori misiunea militarilor. Datorită profesionalismului de care au dat dovadă în acțiunile militare desfășurate în campania din Răsărit, vânătorii de munte au fost numiți de către trupele rusești „diavolii verzi” (Balaci, 2022).

Ca o consecință a activității sale pe frontul de Est și a începuturilor restructurării armatei române ca parte a intrării în sfera de influență sovietică, în data de „21 mai 1945, potrivit Ordinului nr. 52.777 al Marelui Stat Major, Divizia 4 Vânători de Munte, grupurile 8 și 9 Vânători de Munte, grupul 4 Artilerie Munte, Batalioanele 13, 14, 17, 18, 19, 20 Vânători de Munte au fost desființate” (Suman *et alii*, 2022, p. 210). Un rol major în acest act arbitrar l-a avut Comisia Aliată de Control din România, care la acea dată era controlată de Uniunea Sovietică.

Multitudinea acestor manevre militare arată pregătirea și profesionalismul de care au dat dovadă militarii care făceau parte din Batalionul 13/20 Vânători de Munte. Având în vedere tradițiile poporului român și semnificația acestora în menținerea moralului trupelor vânătorilor de munte pe frontul de Răsărit, au fost organizate în preajma Crăciunului serbări cu caracter educativ și patriotic, nelipsind cetele de colindători, în componența cărora intrau soldații din companiile Batalionului 13/20 Vânători de Munte.

Ca o concluzie generală, studiul de față surprinde momente emoționante care exprimă starea de spirit a trupelor vânătorilor de munte în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, de unitate a militarilor români, greu încercați prin natura evenimentelor de pe front, precum și importanța aspectelor zilnice din viața acestei subunități militare române.

Bibliografie

AMNR (1943), Arhivele Militare Naționale ale României, Depozitul Central de Arhivă Pitești, Colecția A.R.R.A. (*Armata română în războiul antihitlerist*), Fond *Jurnalul de Operații Batalionul 13 Vânători de Munte*, Număr Inventar CS 477/1972, dosar numărul 32/1943, volum 13, volum 14, Campania contra U.R.S.S.

Duțu, Al. (2020), *Armata română de la Prut la Stalingrad și înapoi la Prut (1941-1944)*, Editura Cartidact, Chișinău.

Duțu, Al.; Dobre, Fl.; Loghin, L. (1999), *Armata română în al doilea Război Mondial (1941-1945). Dicționar enciclopedic*, Editura Enciclopedică, București.

Iorga, A.; Iorga, F.-L. (2022), *Cartea Curajului și a Candorii*, Editura Corint Books, București.

Pricop, V.; Suman, Gh.; Zaharia, M. (1992), *Epopoea Vânătorilor de Munte*, Editura Militară, București.

Suman, Gh.; Stoenac, L. M.; Borșa, S. St.; Păscuțoi, M. C. (2022), *Batalionul 17 Vânători de Munte „Dragoș Vodă” de strajă în frumoasa și mândra Bucovină*, Editura Karta-Graphic, Ploiești.

Trașcă, O.; Orga, V.; Boda, A.; Benkő, J. (2021), *Armata Română pe frontul de Est în imagini (1941-1944)*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca.

Uszkai, N. (2015), *Vânătorii de munte din Armata României – între necesitate istorică și repere ale prezentului*, în *Gândirea militară româneasă*, S. N., XXVI, 2 (aprilie-iunie), p. 152-160.

Sitografie

Balaci, A. (2022), *La mulți ani vânătorilor de munte!*, în *Agenția de presă Rador*, <https://www.rador.ro/2022/11/03/la-multi-ani-vanatorilor-de-munte/>, accesat 27.11.2022.

O SCHIȚĂ DESPRE ULTIMELE CERCETĂRI ARHEOLOGICE DE LA BÂTCA DOAMNEI – PIATRA NEAMȚ¹

Virgil Mihailescu-Bîrliba

Cuvinte-cheie: Bâțca Doamnei, fortăreață dacică, zid de piatră, emplecton, sanctuar.

Keywords: Bâțca Doamnei, Dacian fortress, stone wall, emplecton, sanctuary.

Abstract

The current article presents the results of the archaeological excavations from Bâțca Doamnei in 1980. On this occasion, it was found that there was no defence wall, but a retaining wall of the upper terrace. As a result, it became clear that the upper terrace had been extended. Consequently, it can no longer be claimed that the site at Bâțca Doamnei had two chronologically differentiated sanctuaries, as in fact there was only one large, „tiered” sanctuary.

Aflată în imediata apropiere a municipiului Piatra Neamț, spre apus, pe malul drept al Bistriței, înălțimea Bâțca Doamnei (457 m altitudine) are o poziție strategică deosebit de favorabilă, de aici putând fi controlată Valea Bistriței, atât spre vest, cât și spre sud. Ocuparea și fortificarea acestui pinten stâncos reprezenta, într-un anumit moment al dezvoltării civilizației dacice, o necesitate stringentă, cerută și de situația geografică. De asemenea, dacă adăugăm și faptul că alte două înălțimi – Cozla, de pe partea stângă a Bistriței, și Piatra Șoimului (Calu), în dreapta aceluiași râu –, pe care s-au depistat urme de locuire și de fortificații dacice, puteau supraveghea cu ușurință întăririle dinspre nord și est în zonă, avem imaginea unui adevărat sistem de apărare a întregului ținut, care avea la bază o concepție strategică unitară.

Primele cercetări arheologice de la Bâțca Doamnei, datorate lui C. Matasă, au început încă din anul 1928. Săpăturile care au fost reluate în anul 1957, sub conducerea lui

¹ Acest articol a fost publicat prima dată în *Documente recent descoperite și informații arheologice*, Academia de Științe Sociale și Politice, București 1984, p. 21-25. Publicația respectivă era greu accesibilă specialiștilor încă de pe atunci, așa încât în momentul de față am socotit necesară reluarea micului meu eseu (fără corecturi sau completări majore) într-o altă, mai larg răspândită. *Abstract* și *Keywords* au fost adăugate în cazul de față, ca și o mică adăugire marcată prin paranteze drepte [].

A. Nițu, și continuate, cu unele întreruperi, sub conducerea prof. N. Gostar din 1962, iar din anul 1980, sub cea a lui S. Sanie și V. Mihailescu-Bîrliba. În urma investigațiilor a fost dezvăluită existența mai multor etape de locuire, corespunzătoare diferitelor etape istorice, ca și a unui vast ansamblu de lucrări cu destinații diverse, la care se adaugă un bogat inventar (Gostar, 1969, p. 6-22).

Bâtca Doamnei are forma unei coame stâncoase, alungite de la sud pre nord, paralelă cu valea îngustă a pârâului Doamna, care își varsă apele în lacul de acumulare de la poalele monticulului. Configurația înălțimii vădește apropieri frapante cu ceea ce se cunoaște și despre celelalte fortificații dacice clasice, confirmând o dată în plus concluziile la care ajunsese Vasile Pârvan: „De obicei, munții pe care dacii își clădesc cetățile sunt astfel aleși, încât să posede într-o parte a vârfului fortificat un istm în formă de șea, prin care să se lege destul de comod cu restul platoului înalt ... Dar aceste piscuri fortificate nu sunt lăsate cu forma lor naturală, ci sunt etajate în terase prin enorme lucrări de nivelare orizontală a pantelor lor ... De obicei această terasare (la *Piatra Roșie*, quintuplă) nu e rotunda, ci *elipsoidală*, iar *acropolea* ocupă un focar al elipsei, având spatele spre o prăpastie (e cazul clasic la Grădiștea Muncelului), iar fața spre întreaga serie de terase care coboară tot mai jos, până aproape de nivelul istmului, care leagă promontoriul cu restul platoului” (Pârvan 1982, p. 271-272).

Situația este aproape identică și la Bâtca Doamnei, ascensiunea putând fi făcută doar dinspre sud, de-a lungul unei „șei”, tăiată de trei șanțuri adânci și a căror origine nu este încă pe deplin elucidată. În orice caz, se poate afirma cu certitudine că ele sunt artificiale, rod al unei activități umane dintr-o perioadă pe care încă nu o putem preciza. Acum, de altfel, este și locul să reamintim că nivelele de locuire surprinse cu prilejul cercetărilor sistematice corespund eneoliticului (Cucuteni A și A-B), epocii bronzului (culturile Costișa și Monteoru) și evului mediu (secolul XIII), la care se adaugă și cel amintit, din La Tène-ul dacic, care constituie și partea materială de viațuire cea mai consistentă. Intensitatea locuirii dacice și, mai cu seamă respectivele amenajări constructive, au dus la eliminarea probabilă a unei mari părți din mărturiile epocilor mai vechi.

În ceea ce privește partea superioară a înălțimii, având – subliniem din nou – o formă elipsoidală, cercetările întreprinse au justificat pe deplin efortul și interesul manifestat față de această așezare dacică. Pentru o mai bună înțelegere a situației, amintim că până de curând, se considera ca sigură existența aici, la Bâtca Doamnei, a unei cetăți cu ziduri de piatră. Astfel, pe laturile de vest și de sud ale monticulului au fost surprinse în mai multe secțiuni segmente destul de lungi ale unui zid sec, alcătuit din blocuri de piatră de talie, presupus ca aparținând unui parament exterior de la un zid gros de aproximativ 3,50 m; în spatele paramentului amintit, ar fi fost un emplecton constituit din bucăți neregulate de stâncă, legate cu lut galben, spre interior susținerea asigurând-o un alt parament, cu toate că urmele sale nu se puteau surprinde cu destulă claritate. Pe latura nordică, un perete de stâncă aproape vertical, iar pe cea răsăriteană o pantă greu de escaladat – copacii de aici împiedicând lămurirea dilemei, pantă naturală sau artificială – completau imaginea de relativă inaccesibilitate a înălțimii, devenită astfel o fortificație redutabilă.

În același timp, lucrurile păreau să se complice, alte amenajări necesitând explicații suplimentare. Este vorba de cele trei terase de pe latura vestică – în chip surprinzător, aproape integral păstrate până astăzi – și care depășeau spre sud traseul

presupus al zidului menționat. Existența unei eventuale întăriri în acel loc, conjugată cu ipoteza unui drum care venea din exteriorul incintei, explicau, până acum satisfăcător, datele ivite pe teren. De asemenea, prezența pe platou (terasa II) a unor aliniamente formate din tamburi de piatră, atât în afara „zidului”, cât și în interior, a fost interpretată ca o dovadă sigură a existenței a două faze constructive, corespunzând și cronologic la două etape. Într-o perioadă mai veche, aliniamentele din interior ar fi constituit primul sanctuar, iar într-o a doua fază, când s-a ridicat și zidul de apărare, s-a construit sanctuarul exterior. Un tambur fragmentar descoperit într-o zonă unde trebuia să fie emplectonul zidului, a fost socotit ca probând dezafectarea sanctuarului superior și folosirea elementelor acestuia ca umplutură între cele două paramente.

Când, în anul 1980, s-au reluat cercetările, însoțite de ample lucrări de conservare și restaurare, care au necesitat mari dezveliri în suprafață (circa 600 m²), ansamblul monumental dacic a apărut într-o nouă lumină. Deși nu ne sunt cu desăvârșire clare toate etapele planului după care s-au desfășurat lucrările de amenajare, o imagine de ansamblu poate fi încă de pe acum aproximată.

Inițial, după cum arată observațiile din teren, s-ar putea presupune că toată creasta stâncoasă care făcea legătura cu platoul și pe care se putea face ascensiunea, a fost tăiată și netezită cât mai mult pe ambii versanți, cu scopul de a se mări gradul de înclinare a pantelor și, în același timp, de a se micșora cât mai mult calea de acces, de altfel singura existentă. Concomitent, probabil, pe culmea propriu-zisă avea loc o cioplire și netezire a stâncii pentru a se obține o suprafață plană și de mari dimensiuni, în vederea realizării unor construcții. Cu același scop, pe platou s-a efectuat o terasare pe direcția nord-sud, paramentul exterior al „zidului”, care începea în partea sudică a suprafeței elipsoidale, nefiind altceva decât un *zid de susținere* a umpluturii terasei superioare și care avea aceeași destinație ca și terasa inferioară. În această zonă, se aflau cele două presupuse sanctuare, din exterior și interior. În virtutea celor afirmate mai sus, astăzi considerăm că nu poate fi vorba decât de un singur sanctuar, care avea două nivele. În sprijinul acestei supoziții, o secțiune de control pe terasa superioară, în spatele „paramentului” exterior, pe direcția nord-sud, care a tăiat așa-numitul parament interior, ca și „emplectonul”, a dovedit că nu există un parament interior, iar așa-zisul emplecton era o umplutură masivă, care – deoarece stânca era înclinată spre sud –, avea menirea să mărească suprafața constructivă, să o înalțe și să o niveleze. Se realiza astfel o nouă platformă, pe care se putea prelungi construcția începută pe terasa inferioară. De asemenea, apariția unor noi tamburi pe terasa superioară – care, la rândul lor, sunt în continuarea celor de la nivelul inferior, alcătuind împreună aliniamente continue –, ne îndreptățește să afirmăm că la Bâta Doamnei nu există decât un singur sanctuar, însă acesta are două nivele, „etajate”. Pe de altă parte, terasa superioară are un zid de susținere similar și pe direcția nord-sud, oarecum perpendicular pe cel socotit la început drept parament exterior și care urma o linie est-vest, susținând terasa spre apus. În sfârșit, un nou aliniament de tamburi a apărut în cursul cercetărilor din anul 1982 [săpături S. Sanie], partea superioară a sanctuarului prelungindu-se și mai mult spre nord.

În urma celor descrise mai sus, fără a intra și în alte detalii, terasele cealalte, de asemenea, ne apar ca o lucrare de mari proporții. „Zidul” de pe ultima terasă și din care

fusese surprins doar „paramentul” exterior, avea aceeași destinație ca și cel de pe, platou, adică să susțină terasarea.

Aceste rezultate au fost posibile și datorită tăierii copacilor, care în anii dinainte îngreunaseră investigațiile din această zonă. Cu prilejul tăierii acestor copaci, chiar în stratul vegetal, deasupra zidului de susținere dintre cele două nivele ale sanctuarului, s-a găsit un denar roman republican, care asigură o relativă datare complexului respectiv și, în același timp, ținând seama și de alte considerente, nu ne mai dă voie să presupunem că aici au fost două faze cronologice de construcție.

Bineînțeles, noile cercetări nu au rezolvat toate problemele acestui impozant complex arheologic, dar au reușit să răspundă mai bine la întrebările puse de săpăturile anterioare, atrăgând atenția totodată și asupra imperativului de a se lucra pe mari suprafețe în cetățile dacice. Numai printr-o asemenea dezvelire au fost posibile ultimele observații de la Bâta Doamnei și au ieșit mai pregnant în evidență lucrările efectuate, ca și grandoarea monumentului antic. Urmează ca noile campanii de săpături să completeze imaginea despre Bâta Doamnei dacică, pe care am încercat să o schițăm în rândurile de față.

Bibliografie

Gostar, N. (1969), *Cetăți dacice din Moldova*, Editura Meridiane, București.

Pârvan, V. (1982), *Getica. O protoistorie a Daciei*, ediție îngrijită, note, comentarii și postfață de R. Florescu, Editura Meridiane, București.

**RESTAURAREA ȘI CONSERVAREA
UNOR AMENAJĂRI INTERIOARE
APARTINÂND SANCTUARULUI CU ETAJ
DIN ETAPA CUCUTENI B₁
DE LA PODURI-DEALUL GHINDARU
(JUDEȚUL BACĂU)**

Dumitru Bostan

Cuvinte-cheie: calcolitic, Cucuteni, Poduri, sanctuar cu etaj, amenajări interioare, vatră cruciformă, banchetă, restaurare, conservare.

Keywords: Chalcolithic, Cucuteni, Poduri, sanctuary with floor, interior fittings, cross-shape hearth, banquette, restoration, conservation.

Abstract

In 2006, at the archaeological *tell*-site of Poduri-Dealul Ghindaru (Bacău County), following the research carried out, a sanctuary with floor with a rich inventory (including interior fittings), from Cucuteni B₁ stage, has been discovered. The sampling, restoration and conservation of the parts required special precautions considering the structural fragility of the material and consequently the conservation operations started from the site stage. When the hearth was taken, a wooden box was built around the piece to ensure the necessary protection during transport to the laboratory in the museum. In the laboratory stage, the layer of soil at the base of the hearth was removed and the object was further subjected to the restoration flow. After creating a solid plaster base to support the load in optimal safety conditions, the wooden box was removed without any risk. In the following stages, the piece was strengthened by glue injections, then reconstituted, chromatically reintegrated and the final conservation was carried out. In the case of the banquette, the same precautions were necessary, the object being carefully packed and brought to the laboratory in the museum. A first reconstruction was attempted and the fragments were one by one washed and unloaded from the soil traces not before being examined. The banquette followed the usual cycle of restoration until final assembly

through the process considered most appropriate to preserve the strength and integrity of the assembly by juxtaposing large fragments. Being unusual cases in laboratory practice, the restoration of the artefacts required prompt and effective measures to solve the newly created situations.

Introducere

Situl arheologic pluristratificat de tip *tell* de la Poduri-Dealul Ghindaru se află în Depresiunea Tazlău-Caşin a Subcarpaţilor Moldovei, pe terasa dreaptă a Tazlăului Sărat, între Râul Tazlăul Sărat și Pârâul Bisericii, în locul numit „Între Pâraie”, pe teritoriul fostului sat Rusăieşti, inclus în prezent în satul Poduri, din comuna Poduri, judeţul Bacău (Preoteasa, 2022, p. 247, 248, 264, fig. 1) (fig. 1).

În urma cercetărilor arheologice sistematice cu caracter interdisciplinar desfășurate în anul 2006 în cuprinsul Casetei C (Cas. C) au fost descoperite parțial resturile unui sanctuar cu etaj din etapa Cucuteni B₁, compartimentat în mai multe încăperi, prevăzut cu numeroase amenajări interioare (vetre, casete, banchetă), unele dintre ele având rituri de fundare, și deținând un inventar foarte bogat și variat, reprezentat îndeosebi din artefacte de prestigiu (vase, reprezentări plastice antropomorfe și zoomorfe, utilaj litic cioplit și șlefuit, artefacte de os-corn, obiecte de uz comun, podoabă și cult, pumnal de cupru etc.) (Monah *et alii*, 2007, p. 274, 275, 461, pl. 57/1; Dumitroaia *et alii*, 2009, p. 19-24, 28, 39-45, 54-60, fig. 4-6, 8; Preoteasa, 2011, p. 61, 63, tab. 1, nr. 15, fig. 6, 8; 2012, p. 78, 79, 91-98, fig. 7-15; 2013, p. 91-114; 2022, p. 247-278; Dumitroaia *et alii*, 2016, p. 807-817) (fig. 2, 3).

Între amenajările interioare se disting o vatră cruciformă și o banchetă, care nu au fost cercetate prin demontare, ci au fost recoltate integral, restaurate, conservate, valorificate expozițional și publicistic (fig. 4, 32, 33, 53).

Vatra cruciformă

Vatra cruciformă a fost descoperită la parterul construcției, în încăperea din extremitatea nord-estică (Preoteasa, 2022, p. 257, 274, fig. 18) (fig. 4).

Prelevarea, restaurarea și conservarea piesei au necesitat precauții deosebite având în vedere fragilitatea structurală a materialului și, în consecință, operațiunile de conservare au debutat încă din etapa de cercetare pe șantier. În primul rând vatra a fost izolată de contextul arheologic (fig. 5). În jurul piesei s-a construit o casetă de lemn cu rolul de a asigura protecția necesară pe durata transportului până în laboratorul de restaurare. Întreg ansamblul astfel creat s-a consolidat cu spumă poliuretanică (fig. 6, 7). Piesa a fost decupată împreună cu sedimentul de sub caseta de lemn, la bază fiind plasat un panou de lemn pentru păstrarea intactă a sedimentului (fig. 8).

Trebuie precizat faptul că imediat după aducerea vetrei de pe șantier s-a hotărât ca ea să suporte o primă intervenție cu scopul de a păstra piesa în integritatea sa, până la restaurarea propriu-zisă (fig. 9). Acesta s-a produs ceva mai târziu și a constat pentru început din încercarea de separare în deplină siguranță a vetrei de baza de sol împreună cu care a fost prelevată. Pentru aceasta, răsturnarea întregului ansamblu părea cea mai bună soluție (fig. 10).

Am optat astfel pentru crearea unui negativ, suport de ipsos, care să se muleze perfect pe suprafața vetrei și care să suporte întreaga sarcină în momentul răsturnării. S-a confecționat un cadru suplimentar de lemn, mai înalt care să cuprindă cantitatea de ipsos necesară negativului (fig. 11).

În continuare, întreaga suprafață a vetrei a fost acoperită cu o folie de aluminiu pentru perfecta izolare a obiectului de ipsosul care urma să fie turnat (fig. 12).

Am continuat aplicând o primă cantitate de ipsos, mulată pe forma vetrei, precum și o fașă textilă ipsosată, pentru sporirea rezistenței (fig. 13), după care a urmat încărcarea la nivel a ipsosului (fig. 14). Această primă etapă a fost finalizată prin adăugarea unei folii de plastic cu bule de aer pentru amortizarea eventualelor șocuri (fig. 15) și a unui capac de lemn (fig. 16).

În aceste condiții întreg ansamblul a fost răsturnat în siguranță (fig. 17). Devenit aparent, sedimentul a putut fi cercetat (fig. 18). S-a procedat în continuare la îndepărtarea spumei poliuretanică de pe pereții casetei (fig. 19), iar mai apoi s-a aspirat praful rămas și ultimele urme de sediment (fig. 20).

Astfel, interiorul vetrei a devenit vizibil și am putut constata relativa fragilitate a lutului ars, care a impus, în consecință, operațiuni suplimentare de consolidare. Acestea au constat în aplicarea pe întreaga suprafață a unei dispersii apoase de rășină acrilică de tip *Acril 33*, în proporție de 3%, în straturi succesive (fig. 21).

După această redare a solidității materialului vetrei, am aplicat pentru început un prim strat de ipsos, care să se muleze pe formă, cu grosimea de 1-2 cm (fig. 22). În eventualitatea unor viitoare intervenții, acest strat a fost izolat de masa de ipsos care urma să fie turnată, de o peliculă diluată de culoare acrilică (fig. 23). A urmat încărcarea la nivelul dorit a deja viitoarei baze de ipsos a vetrei (fig. 24).

După câteva zile, timp în care ipsosul s-a uscat parțial, a fost înlăturat cadrul de lemn (fig. 25), evidențiindu-se astfel forma precisă a soclului vetrei, căruia i s-a îndreptat și prelucrat regulat suprafața bazei (fig. 26). Era deja momentul potrivit pentru re-răsturnarea vetrei, de data aceasta în poziția ei funcțională și pentru înlăturarea foliei de aluminiu (fig. 27). Am trecut în continuare la degajarea mecanică a vechilor intervenții și la injectarea în profunzime a unei soluții de rășină acrilică de tip *Acril 33*, în proporție de 5%, în vederea consolidării structurale a masei de lut ars. Operațiunea a fost repetată de câteva ori pentru a ne asigura că substanța a pătruns îndeajuns pentru a lega fragmentele dislocate (fig. 28). Însă sub suprafața vetrei, care în eneolitic fusese sclivisită și care evident s-a dovedit mai rezistentă și mai durabilă, masa de lut ars, din diferite cauze, s-a dezagregat, creând goluri de diferite dimensiuni. Pentru remedierea situației am preparat o cantitate de ipsos mai fluid, pe care l-am injectat în aceste goluri. După aceste intervenții ne-am putut concentra atenția asupra diferitelor tipuri de deteriorări superficiale, a exfolierilor și a fragmentelor care lipsesc (fig. 29).

În continuare, urmele de ipsos rămase au fost spălate în mod repetat, la început cu apă distilată, apoi cu o soluție diluată de detergent de tip *Contrad* (C 2000), în proporție de 2%, cu *pH*-ul de 12,4, la temperatura de 40°C, depunerile rezistente rămase în pori și pe suprafața vetrei fiind îndepărtate mecanic. Au urmat clătiri repetate cu apă distilată, întrerupte de absorbirea periodică a lichidului cu vată și material textil.

După uscare, suprafața a fost pensulată cu o soluție de tip *Paraloid B 72* (copolimer de metacrilat de etil și acrilat de metil), în concentrație de 3%, în acetonă. S-a refăcut astfel coeziunea materialului de lut ars. Din cauza absorbirii inegale a consolidantului, soluția a fost aplicată în două straturi succesive, cel de-al doilea imediat după uscarea celui dintâi, pentru perfecta aderență și compatibilitate. Întrucât *Paraloidul B 72* prezintă caracteristici filmogene, s-a evitat acumularea la suprafață a rășinii prin tamponare cu material textil, pentru a nu apărea efectul nedorit de luciu. Pentru lipirea fragmentelor care dădeau semne de desprindere s-a folosit ca adeziv tot *Paraloid B 72*, într-o concentrație de 40%, în acetonă.

Au urmat operațiunile de reconstituire (cu ipsos de modelaj și *gesso alabastrino*, pentru lacunele mici de detaliu) și s-a încercat o integrare de structură de suprafață a zonei din jurul vetrei (fig. 30). Completările au fost, după caz, șlefuite cu hârtie abrazivă de diferite granulații.

Suprafața a fost astfel pregătită pentru integrarea cromatică, care a fost realizată în culori de apă *Maimeri*, suspensie de pigment în mediu acrilic (fig. 31).

Pentru peliculizarea finală s-a preparat o soluție de tip *Paraloid B 72*, în concentrație de 3%. Acest strat a urmărit să atenueze odată în plus caracteristicile higroscopice ale lutului ars, realizând o mai bună fixare a straturilor de suprafață și a elementelor de îmbinare.

În ciuda calităților sale evidente, *Paraloid B 72* acordă o protecție higroscopică temporară și de aceea a urmat o pulverizare cu siloxani (*Acrisil 201 / O.N.*, rășină acril-siliconică cu efect consolidant-hidrofug, compusă dintr-un polimer acrilic și unul siliconic).

Pentru conferirea unui aspect mat întregului ansamblu, s-a pulverizat un strat suplimentar de *Paraloid B 72*, 2% în acetat de etil cu un adaos de 2% silice micronizată de tip *Lo-Vel 27*.

La baza efectului de matitate stă felul diferit în care lumina este reflectată de fațetele microparticulelor de dioxid de siliciu înglobate în rășină.

Deosebit de interesant și de surprinzător este modul în care a fost confecționată vatra. Inițial, au fost realizați patru vâlătuci de lut, care au fost amplasați pe podeaua parterului sanctuarului în dreptul brațelor vetrei. Ulterior, au fost aplicate peste aceștia lutuiei succesive, ultima dintre ele extinzându-se și pe podea, pentru a asigura stabilitate amenajării. În mijlocul vetrei a fost realizată o alveolare circulară. Partea superioară a instalației de foc avea aspect mozaicat. Dimensiunile maxime ale amenajării sunt următoarele: lungimea în zona brațelor – 0,55 m, lungimea în zona dintre brațe – 0,40 m, lungimea brațelor – 0,22-0,25 m, lățimea brațelor – 0,08-0,12 m, distanța dintre brațe – 0,12-0,20 m, diametrul alveolării – 0,20 m, adâncimea alveolării – 0,06 m, grosimea vetrei – 0,08 m (Preoteasa, 2022, p. 258, 274, fig. 19) (fig. 32).

Bancheta

Bancheta a fost amplasată pe podeaua uneia dintre încăperile de la etaj ale sanctuarului, în imediata apropiere a unui perete despărțitor. Aceasta a fost descoperită în stare fragmentară, prăbușită parțial peste una dintre vetrele de la parter (Preoteasa, 2022, p. 259, 276, fig. 22) (fig. 33).

Amenajarea a fost recoltată integral de pe șantierul arheologic și transportată în muzeu, pentru a fi restaurată, conservată și valorificată expozițional și publicistic.

Procesul de restaurare a debutat în depozit printr-o primă încercare de reconstituire a banchetei (fig. 34). Din cauza friabilității materialului, pentru transferul în deplină siguranță de la depozit în laboratorul de restaurare s-a confecționat o casetă de lemn care să respecte proporțiile și dimensiunile amenajării. Fragmentele au fost ambalate în folie de polietilenă expandată pentru protecție suplimentară (fig. 35). În aceste condiții, bancheta a putut fi transportată sigur din depozitul muzeului în laboratorul de restaurare.

Odată ajunsă în laborator, s-a făcut o reconstituire sumară a ansamblului, pentru a confecționa mai târziu un postament rigid pe care să fie expusă. S-a optat pentru un postament tip casetă închisă, din folii de plăci aglomerate și baghete de lemn pentru margini (fig. 36, 37).

La examenul de laborator au putut fi observate detalii ale suprafeței de contact a banchetei cu pereții sanctuarului și ale suprafeței de contact cu sedimentul și resturile vegetale. Profilul fragmentelor mari a relevat modul în care amenajarea a fost confecționată (fig. 38-40).

Restaurarea propriu-zisă a început cu pensularea ușoară a suprafețelor de contact cu sedimentul (fig. 41), spălarea ulterioară în mod repetat, la început cu apă distilată, apoi cu o soluție diluată de detergent de tip *Contrad* (C 2000), în proporție de 2%, la temperatura de 40°C. Pentru depunerile sedimentare s-a insistat, pensulând detergentul cu o pensulă, spumarea caracteristică ajutând la înlăturarea completă a impurităților aderente. Depunerile rezistente rămase în pori și pe suprafață au fost îndepărtate mecanic. Au urmat clătiri repetate cu apă distilată, întrerupte de îndepărtarea periodică a lichidului cu hârtie absorbantă și material textil.

După uscarea, fragmentele au fost pensulate cu o soluție de tip *Paraloid B 72*, în concentrație de 3%, în acetonă, în două straturi (fig. 42). S-a refăcut astfel coeziunea materialului de lut ars. Din cauza absorbirii inegale a consolidantului, soluția a fost aplicată în două straturi succesive, cel de-al doilea imediat după uscarea celui dintâi, pentru perfectă aderență și compatibilitate. Întrucât *Paraloidul B 72* prezintă caracteristici filmogene, s-a evitat acumularea la suprafață a rășinii prin tamponare cu material textil, pentru a nu apărea efectul nedorit de luciu.

Fragmentele mici au fost lipite mai apoi cu o soluție de tip *Paraloid B 72* în acetonă, în proporție de 60% (fig. 43).

După lipire spațiile dintre fragmente au fost completate cu ipsos de modelaj, iar mai târziu aceste completări au fost texturate, urmărind structura de suprafață a banchetei (fig. 44, 45).

Pentru a-i asigura un profil de echilibru fizic și, în consecință, pentru evitarea tuturor tensiunilor nedorite care ar putea decurge din reconstituirea într-un singur corp a banchetei, s-a hotărât ca forma ei finală să fie compusă din patru părți autonome alăturate.

Prin urmare, reconstituirea amenajării urma să se facă completând zonele lipsă, fără a lipi părțile mari, ci numai a le pune în contact unele cu celelalte, sugerându-se astfel imaginea de ansamblu. Una din fețele fragmentelor mari avea să fie îmbrăcată în ceară dentară, pentru izolare, iar cealaltă completată cu ipsos (fig. 46, 47).

A urmat turnarea ipsosului, acest adaos preluând din vecinătate toate particularitățile de volum ale banchetei (fig. 48).

După întărirea ipsosului fragmentele au fost despărțite unul de celălalt (fig. 49), fiind înlăturată la final și ceara încă atașată de unul dintre fragmente. Totodată, s-au șlefuit vârfulurile plombelor de ipsos pentru a se evita contactul lor direct la alăturarea părților. Toate suprafețele de ipsos au fost impregnate cu un strat de emulsie acrilică de tip *Acril 33*, în concentrație de 5%, pentru a reduce higroscopicitatea, pregătindu-le astfel să primească straturile de integrare cromatică.

Suprafețele completărilor au primit, de asemenea, o modelare de suprafață, fiind texturate cu ajutorul unui negativ de ipsos impregnat, care a preluat structura originală învecinată și cu ajutorul căruia s-a presat ipsosul încă umed. Cele patru mari secțiuni au fost grupate din nou, fiind poziționate temporar pe postament (fig. 50, 51).

Reintegrarea cromatică s-a făcut în culori de apă, pe bază de rășini acrilice. Culoarea a fost aplicată în mai multe straturi succesive subțiri, până la uniformizare (fig. 52).

Pentru peliculizarea finală s-a preparat o soluție de tip *Paraloid B 72*, în concentrație de 3%, cu rolul de a atenua odată în plus caracteristicile higroscopice ale ceramicii, realizând o mai bună fixare a straturilor de suprafață și a elementelor de îmbinare.

A urmat o pulverizare cu siloxani (*Acrisil 201 / O.N.*). Pentru conferirea unui aspect mat întregului ansamblu, s-a pulverizat un strat suplimentar de tip *Paraloid B 72*, 2% în acetat de etil cu un adaos de 2% silice micronizată de tip *Lo-Vel 27*.

Bancheta, de formă dreptunghiulară, ușor asimetrică, a fost realizată dintr-un miez de lut grosier. Aceasta avea următoarele dimensiuni: lungimea – 1,70 m, lățimea – 0,35 m, grosimea – 0,15 m (Preoteasa, 2022, p. 259, 276, fig. 23) (fig. 53).

Concluzii

Cele două amenajări interioare reprezintă descoperiri cu frecvență redusă în cuprinsul construcțiilor din cadrul așezărilor neo-eneolitice (fig. 4, 33), iar restaurarea lor a fost un proces amplu, care a implicat o metodologie complexă, adaptată tendințelor recente din acest domeniu.

În timp ce banchetele pot fi întâlnite atât în construcțiile obișnuite (locuințe), cât și în cele cu destinație specială (atelier, sanctuare), vetrele cruciforme se regăsesc doar în interiorul construcțiilor de cult (sanctuarelor) din faza Cucuteni B (Preoteasa, 2022, p. 262).

Ambele structuri au fost recoltate integral de pe șantierul arheologic și transportate în muzeu, unde au fost restaurate și valorificate expozițional și publicistic.

Prin procesul de restaurare, pieselor le-a fost asigurat un profil de echilibru fizico-chimic, redându-li-se totodată forma, dimensiunile și funcționalitatea (fig. 33, 53).

În prezent acestea fac parte din patrimoniul Complexului Muzeal Național Neamț – Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț.

Bibliografie

- Dumitroaia, Gh.; Munteanu, R.; Preoteasa, C.; Garvăn, D. (2009)**, *Poduri-Dealul Ghindaru. Cercetările arheologice din Caseta C – 2005-2009*, *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, XXII, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț.
- Dumitroaia, Gh.; Preoteasa, C.; Nicola, C.-D. (2016)**, *Vase aux représentations sacrées peintes lié au sanctuaire à étage dans l'étape Cucuteni B₁ de Poduri-Dealul Ghindaru*, în **Preoteasa, C.; Nicola, C.-D. (Eds.)**, *Cucuteni Culture within the European Neo-Eneolithic Context. Proceedings of the International Colloquium „Cucuteni – 130”, 15-17 October 2014, Piatra-Neamț, Romania*, *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, XXXVII, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, p. 807-817.
- Istudor, I. (2007)**, *Noțiuni de chimia picturii*, ediția a II-a, Daim Publishing House, București.
- Leahu, M. (2006)**, *Substanțe chimice și materiale utilizate în restaurarea bunurilor culturale*, CPPC, București.
- Moldoveanu, A. (2003)**, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, Ediția a-II-a, CPPC, București.
- Monah, D.; Dumitroaia, Gh.; Munteanu, R.; Preoteasa, C.; Garvăn, D.; Uță, L.; Nicola, D. (2007)**, *Poduri, com. Poduri, jud. Bacău, punct: Dealul Ghindaru*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2006*, XLI, p. 274, 275, 461, pl. 57/1.
- Preoteasa, C. (2011)**, *Nouveaux repères chronologiques concernant l'habitation chalcolithique du tell de Poduri-Dealul Ghindaru (départ. de Bacău – Roumanie)*, în *Studii de Preistorie*, 8, p. 59-68.
- Preoteasa, C. (2012)**, *Considérations relatives à un certain type d'artefacts de culte découverts dans des établissements appartenant au complexe culturel Precucuteni-Cucuteni*, în *Arheologia Moldovei*, XXXV, p. 75-106.
- Preoteasa, C. (2013)**, *Rituri de fundare cucuteniene legate de sanctuarul cu etaj de la Poduri (județul Bacău)*, în **Stavilă, A.; Micle, D.; Cîntar, A.; Floca, C.; Fortiu, S. (ed.)**, *In Memoriam Liviu Măruia. Interdisciplinaritate în arheologie și istorie. Timișoara, 7 decembrie 2013, vol. 1, Arheologie, Arheovest, I*, Editura „Jate Press”, Szeged, p. 91-114.
- Preoteasa, C. (2022)**, *Amenajările interioare ale sanctuarului cu etaj din etapa Cucuteni B₁ de la Poduri-„Dealul Ghindaru”*, în **Diaconu, V. (ed.)**, *Ab lapide ad metallum. Studia in honorem professoris Marin Cârciumaru*, Editura „Istros” – Editura „Constantin Matasă”, Brăila – Piatra-Neamț, p. 247-278.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1.** Poduri-Dealul Ghindaru Chalcolithic *tell*-site (Bacău County): general view from North-West (*apud* Preoteasa, 2011, p. 65, fig. 2).
- Fig. 2.** Sanctuary with floor: general view from North-East (*apud* Dumitroaia *et alii*, 2009, p. 39).
- Fig. 3.** Sanctuary with floor: general view from South-West (*apud* Dumitroaia *et alii*, 2009, p. 39).
- Fig. 4.** Cross-shape hearth *in situ* (*apud* Dumitroaia *et alii*, 2009, p. 43).
- Fig. 5.** Isolation from the archaeological context for sampling (photo: D. Bostan, 2006).
- Fig. 6.** Adding a wooden frame to increase strength (photo: D. Bostan, 2006).
- Fig. 7.** Polyurethane foam reinforcement (photo: D. Bostan, 2006).
- Fig. 8.** Cross-shape hearth sampling (photo: D. Bostan, 2006).
- Fig. 9.** A first conservation-restoration intervention (photo: D. Bostan, 2010).
- Fig. 10.** Plan for turning the cross-shape hearth for sediment separation (graphic: D. Bostan, 2010).
- Fig. 11.** Creating an additional framework to obtain negative support (photo: D. Bostan, 2010).
- Fig. 12.** Covering the surface with an insulating layer of aluminium foil (photo: D. Bostan, 2010).
- Fig. 13.** Application of plaster and strength sheets on form (photo: D. Bostan, 2010).
- Fig. 14.** Level loading of plaster negative (photo: D. Bostan, 2010).
- Fig. 15.** Adding a shock-absorbing foil (photo: D. Bostan, 2010).
- Fig. 16.** Adding a wooden cover (photo: D. Bostan, 2010).
- Fig. 17.** Removal of the cross-shape hearth and removal of the wooden base added to the archaeological site (photo: D. Bostan, 2010).
- Fig. 18.** Investigation of the sediment taken with the cross-shape hearth (photo: D. Bostan, 2010).
- Fig. 19.** Removing traces of polyurethane foam from the walls of the cassette (photo: D. Bostan, 2010).
- Fig. 20.** Dust and sediment suction (photo: D. Bostan, 2010).
- Fig. 21.** Interior reinforcement of the cross-shape hearth with an aqueous acrylic resin dispersion (photo: D. Bostan, 2010).
- Fig. 22.** Filling the inside of the cross-shape hearth with plaster (photo: D. Bostan, 2010).
- Fig. 23.** Application of a thin coat of acrylic pigment (photo: D. Bostan, 2010).
- Fig. 24.** Level filling of the plaster base of the cross-shape hearth (photo: D. Bostan, 2010).
- Fig. 25.** Removing the wooden frame (photo: D. Bostan, 2010).
- Fig. 26.** Creating a regular plaster base surface (photo: D. Bostan, 2010).
- Fig. 27.** Turning the glass into its functional position and removing the metal foil (photo: D. Bostan, 2010).
- Fig. 28.** Removal of old plaster and injection of acrylic resin (photo: D. Bostan, 2010).
- Fig. 29.** Surface of the cross-shape hearth unloaded from the old plaster layer (photo: D. Bostan, 2010).
- Fig. 30.** Cleaning the surfaces and shaping new plaster additions (photo: D. Bostan, 2010).
- Fig. 31.** Chromatic integration of the whole ensemble (photo: D. Bostan, 2010).

- Fig. 32.** Cross-shaped hearth restored and preserved (*apud* Preoteasa, 2022, p. 274, fig. 19).
- Fig. 33.** Banquette *in situ* (*apud* Dumitroaia *et alii*, 2009, p. 41).
- Fig. 34.** A first attempt at reconstruction (photo: D. Bostan, 2009).
- Fig. 35.** Packing the seat (photo: D. Bostan, 2009).
- Fig. 36.** Transport to the laboratory (photo: D. Bostan, 2009).
- Fig. 37.** Determining post dimensions (photo: D. Bostan, 2009).
- Fig. 38.** Detail of a reworking by luting (photo: D. Bostan, 2009).
- Fig. 39.** Soil contact surface, traces of sediment and plant debris (photo: D. Bostan, 2009).
- Fig. 40.** Banquette before restoration (section) (photo: D. Bostan, 2009).
- Fig. 41.** Brush off traces of sediment and dust (photo: D. Bostan, 2009).
- Fig. 42.** Washing with detergent (photo: D. Bostan, 2009).
- Fig. 43.** Fragments after washing (photo: D. Bostan, 2009).
- Fig. 44.** Banquette after impregnation (photo: D. Bostan, 2009).
- Fig. 45.** Gluing small fragments and filling with plaster (photo: D. Bostan, 2009).
- Fig. 46.** Texturing of plaster additions (photo: D. Bostan, 2009).
- Fig. 47.** Isolation of large fragment edges with dental wax foils (photo: D. Bostan, 2009).
- Fig. 48.** Approaching large fragments (photo: D. Bostan, 2009).
- Fig. 49.** Pouring plaster into the interspace created (photo: D. Bostan, 2009).
- Fig. 50.** Contact surface between large fragments (photo: D. Bostan, 2009).
- Fig. 51.** Reconstruction of the whole by juxtaposing the four large fragments (photo: D. Bostan, 2009).
- Fig. 52.** Reintegration of the banquette colour (photo: D. Bostan, 2009).
- Fig. 53.** Banquette restored and preserved (*apud* Preoteasa, 2013, p. 109, fig. 22).

Fig. 1. *Tell-ul calcolitic Poduri-Dealul Ghindaru (județul Bacău): vedere generală dinspre nord-vest (apud Preoteasa, 2011, p. 65, fig. 2).*

Fig. 2. Sanctuarul cu etaj: vedere generală dinspre nord-est (apud Dumitroaia *et alii*, 2009, p. 39).

Fig. 3. Sanctuarul cu etaj: vedere generală dinspre sud-vest (apud Dumitroaia *et alii*, 2009, p. 39).

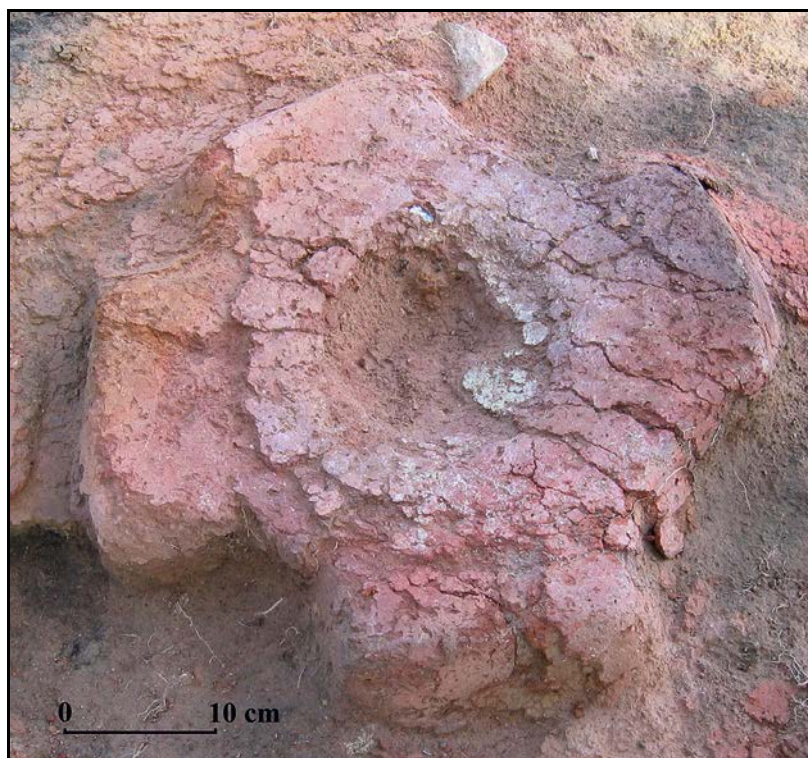

Fig. 4. Vatra cruciformă *in situ*
(apud Dumitroaia et alii, 2009, p. 43).

Fig. 5. Izolarea de contextul arheologic în vederea prelevării
(foto: D. Bostan, 2006).

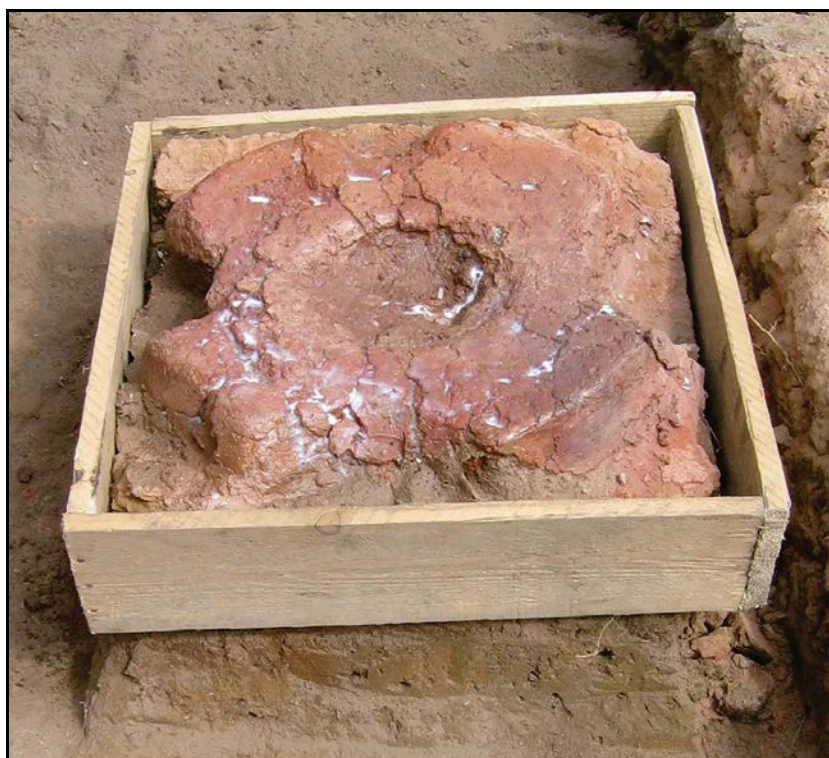

Fig. 6. Adăugarea unui cadru de lemn pentru mărirea rezistenței
(foto: D. Bostan, 2006).

Fig. 7. Consolidarea cu spumă poliuretanică
(foto: D. Bostan, 2006).

Fig. 8. Prelevarea vetrei cruciforme
(foto: D. Bostan, 2006).

Fig. 9. O primă intervenție de conservare-restaurare
(foto: D. Bostan, 2010).

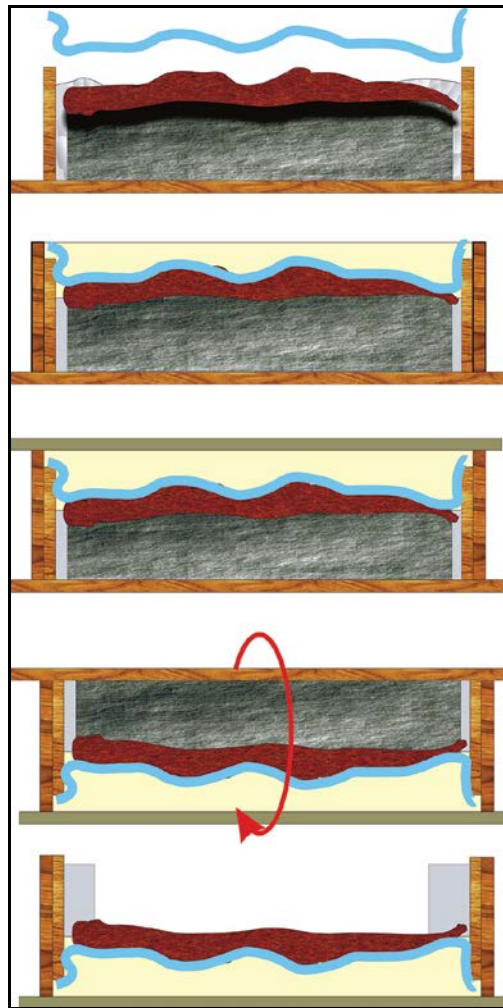

Fig. 10. Planul de răsturnare al vetrei cruciforme în vederea separării de sediment (grafică: D. Bostan, 2010).

Fig. 11. Crearea unui cadru suplimentar în vederea obținerii negativului-suport (foto: D. Bostan, 2010).

Fig. 12. Acoperirea suprafeței cu un strat izolator de folie de aluminiu (foto: D. Bostan, 2010).

Fig. 13. Aplicarea pe formă a ipsosului și a feșelor de rezistență (foto: D. Bostan, 2010).

Fig. 14. Încărcarea la nivel a negativului de ipsos (foto: D. Bostan, 2010).

Fig. 15. Adăugarea unei folii de amortizare a șocurilor
(foto: D. Bostan, 2010).

Fig. 16. Adăugarea unui capac de lemn
(foto: D. Bostan, 2010).

Fig. 17. Răsturnarea vetrei cruciforme și înlăturarea bazei de lemn
adăugată pe șantierul arheologic (foto: D. Bostan, 2010).

Fig. 18. Cercetarea sedimentului prelevat odată cu vatra cruciformă (foto: D. Bostan, 2010).

Fig. 19. Îndepărtarea urmelor de spumă poliuretanică de pe pereții casetei (foto: D. Bostan, 2010).

Fig. 20. Aspirarea prafului și a sedimentului
(foto: D. Bostan, 2010).

Fig. 21. Consolidarea la interior a vetrei cruciforme
cu o dispersie apoasă de rășină acrilică (foto: D. Bostan, 2010).

Fig. 22. Umplerea cu ipsos a interiorului vetrei cruciforme
(foto: D. Bostan, 2010).

Fig. 23. Aplicarea unui strat diluat de pigment acrilic (foto: D. Bostan, 2010).

Fig. 24. Încărcarea la nivel a bazei de ipsos a vetrei cruciforme (foto: D. Bostan, 2010).

Fig. 25. Înlăturarea cadrului de lemn (foto: D. Bostan, 2010).

Fig. 26. Crearea unei suprafețe regulate a bazei de ipsos (foto: D. Bostan, 2010).

Fig. 27. Răsturnarea vetrei în poziție funcțională și înlăturarea foliei metalice (foto: D. Bostan, 2010).

Fig. 28. Îndepărtarea vechilor intervenții de ipsos și injectarea rășinii acrilice (foto: D. Bostan, 2010).

Fig. 29. Suprafața vetrei cruciforme descărcată de vechiul strat de ipsos (foto: D. Bostan, 2010).

Fig. 30. Curățarea suprafețelor și modelarea noilor completări de ipsos (foto: D. Bostan, 2010).

Fig. 31. Integrarea cromatică a întregului ansamblu
(foto: D. Bostan, 2010).

Fig. 32. Vatra cruciformă restaurată și conservată
(*apud* Preoteasa, 2022, p. 274, fig. 19).

Fig. 33. Bancheta *in situ*
(*apud Dumitroaia et alii*, 2009, p. 41).

Fig. 34. O primă încercare de reconstituire
(foto: D. Bostan, 2009).

Fig. 35. Ambalarea banchetei (foto: D. Bostan, 2009).

Fig. 36. Transportul de la depozit în laborator (foto: D. Bostan, 2009).

Fig. 37. Stabilirea dimensiunilor postamentului (foto: D. Bostan, 2009).

Fig. 38. Detaliu asupra unei refaceri prin lutuire (foto: D. Bostan, 2009).

Fig. 39. Suprafața de contact cu solul, urme de sediment și resturi vegetale (foto: D. Bostan, 2009).

Fig. 40. Bancheta înainte de restaurare (secțiune) (foto: D. Bostan, 2009).

Fig. 41. Înlăturarea prin pensulare a urmelor de sediment și a prafului (foto: D. Bostan, 2009).

Fig. 42. Spălarea cu detergent (foto: D. Bostan, 2009).

Fig. 43. Fragmentele după spălare (foto: D. Bostan, 2009).

Fig. 44. Bancheta după impregnare (foto: D. Bostan, 2009).

Fig. 45. Lipirea fragmentelor mici și completarea cu ipsos (foto: D. Bostan, 2009).

Fig. 46. Texturarea completărilor de ipsos (foto: D. Bostan, 2009).

Fig. 47. Izolarea marginilor fragmentelor mari cu folii de ceară dentară (foto: D. Bostan, 2009).

Fig. 48. Apropierea fragmentelor mari (foto: D. Bostan, 2009).

Fig. 49. Turnarea ipsosului în interspațiul creat (foto: D. Bostan, 2009).

Fig. 50. Suprafața de contact dintre fragmentele mari (foto: D. Bostan, 2009).

Fig. 51. Recompunerea ansamblului prin juxtapunerea celor patru fragmente mari (foto: D. Bostan, 2009).

Fig. 52. Reintegrarea cromatică a banchetei
(foto: D. Bostan, 2009).

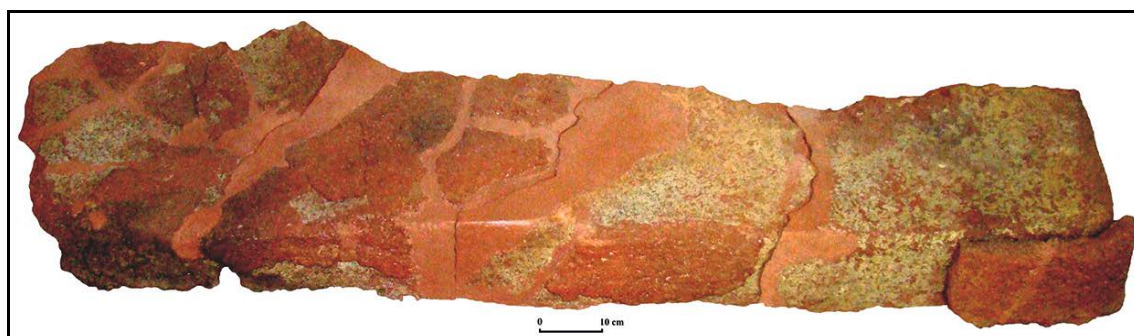

Fig. 53. Bancheta restaurată și conservată
(*apud* Preoteasa, 2013, p. 109, fig. 22).

LISTA AUTORILOR

Dr. Mihaela Asăndulesei

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Centrul ARHEOINVEST

Iași

mihaela.asandulesei@yahoo.com

Ancuța Bobîna

S.C. ARVADA S.R.L.

Cluj-Napoca

bobinaancuta@gmail.com

Dr. Bogdan Bobîna

S.C. ARVADA S.R.L.

Cluj-Napoca

bghbobina@gmail.com

Dr. Doru Bogdan

S.C. ARVADA S.R.L.

Cluj-Napoca

dorubogdan@yahoo.com

Dumitru Bostan

Complexul Muzeal Național Neamț, Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț

Piatra-Neamț

bostandu@yahoo.com

Dr. Maurizio Buora

Società Friulana di Archeologia

Udine, Italia

mbuora@libero.it

Dr. Marin Cârciumaru

Complexul Național Muzeal „Curtea Domnească”, Muzeul Evoluției Omului și Tehnologiei în Paleolitic, Universitatea „Valahia” din Târgoviște

Târgoviște

mcarciumaru@yahoo.com

Manuel Dan

Complexul Muzeal Național Neamț, Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț

Piatra-Neamț

manueldan75@gmail.com

Dr. Vasile Diaconu

Complexul Muzeal Național Neamț, Muzeul de Istorie și Etnografie Târgu Neamț

Târgu Neamț

diavas_n82@yahoo.com

Dr. Alexandru Gafincu

Complexul Muzeal Național Neamț, Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț

Piatra-Neamț

alexandru.gafincu@yahoo.com

Dr. Daniel Garvăn

Muzeul Județean Buzău

Buzău

daniel.garvan@gmail.com

Adrian-Ionuț Gilea

Muzeul Județean „Vasile Pârvan” Bârlad

Bârlad

gilea_adrian@yahoo.com

Dr. George-Dan Hânceanu

Complexul Muzeal Național Neamț, Muzeul de Istorie Roman

Roman

georghanceanu@yahoo.com

Dr. Adela Kovács

Muzeul Județean Botoșani

Botoșani

adelina_ab@yahoo.com

Ergün Lafli

Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
Izmir, Turcia
elafl@yahoo.ca

Dr. Virgil Mihailescu-Bîrliba

Institutul de Arheologie al Academiei Române, filiala Iași
Iași
vmbinst@yahoo.com

Maria Mihăilă

Complexul Muzeal Național Neamț, Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț
Piatra-Neamț
maria.mihaila71@yahoo.com

Dr. Roxana Munteanu

Muzeul Județean Buzău
Buzău
roxmunteanu@gmail.com

Dr. Constantin Preoteasa

Complexul Muzeal Național Neamț, Centrul Internațional de Cercetare a Culturii Cucuteni
Piatra-Neamț
constantin.preoteasa@yahoo.com

Dr. Andreea Ștefan

Muzeul Național de Istorie a României
București
andreea.stefan.gr@gmail.com

Cristina Trif

University of Bradford
Bradford, Marea Britanie
cristina26trif@gmail.com

Drd. Mihai Tudosă

Complexul Muzeal Național Neamț, Muzeul Cetatea Neamț Târgu Neamț
Târgu Neamț
tudosam95@yahoo.com

Dr. Diana-Măriuca Vornicu

Institutul de Arheologie al Academiei Române, filiala Iași
Iași
mariucav@gmail.com

